Anita J. Prażmowska

POLONYA TARİHİ

TARİH

İngilizceden çeviren
Nurullah Duru

ALFA

4410 | ALFA | TARİH | 164

POLONYA TARİHİ

ANITA J. PRAŻMOWSKA

İngiltere'de London School of Economics'te uluslararası tarih profesörü. Temel araştırma konuları Soğuk Savaş, komünizm, faşizm ve Doğu Avrupa tarihidir. Yayımlanmış bir dizi kitabından bazıları şunlardır: *Britain, Poland and the Eastern Front, 1939* (1987); *Britain and Poland 1939-1943: The Betrayed Ally* (1995); *Eastern Europe and the Origins of the Second World War* (2000); *Civil War in Poland 1942-1948* (2004); *Ignacy Paderewski: Poland* (2009); *Poland: A Modern History* (2010); *Wladysław Gomulka: A Biography* (2016). Muhtelif makaleleri *Guardian* gazetesinde yayımlanmıştır.

NURULLAH DURU (1978)

İstanbul doğumlu. Bir lisede edebiyat öğretmenliği yapıyor. Düşünce ve edebiyat metinlerinin çevirisiyle meşgul. Troçki, Castro, Gandhi biyografileri ve Alfa'dan yayımlanan *Rus Devrimi*'ni (2022) çevirdi.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Genel Müdür Vedat Bayrak
Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu
Çeviren Nurullah Duru
Kitap Editörü Hacer Topaktaş Üstüner
Yayına Hazırlayan Erkal Ünal
Kapak Tasarımı Adnan Elmasoğlu
Sayfa Tasarımı Mürüvet Durna
Kapak Görseli Franciszek Smuglewicz, *Tadeusz Kościuszko 24 Mart 1794'te yemin ederken*, 1797

ISBN 978-625-449-715-5

1. Basım: Aralık 2022

Polonya Cumhuriyeti
İstanbul Başkonsolosluğu

Bu kitabın basımı Polonya Cumhuriyeti İstanbul Başkonsolosluğu tarafından desteklenmiştir.

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul
Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29
Sertifika no: 45099

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34110 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00
www.alfakitap.com - info@alfakitap.com
Sertifika no: 43949

Anita J. Prażmowska

POLONYA TARİHİ

İngilizceden çeviren
Nurullah Duru

ALFA

İçindekiler

Haritaların Listesi

Tüm haritalar Dennis P. Hupchick ve Harold E. Cox'un *The Palgrave Concise Historical Atlas of Eastern Europe* (Basingstoke ve New York: Palgrave Macmillan, 2001) kitabından alınmıştır.

ÖNSÖZ

Tarihi günümüzü açıklayan bir disiplin olarak görürsek anlamlı tarihsel bilgi yerine koyduğumuz şeyleri seçici biçimde belirleme riskine girmiş oluruz. Vaktiyle önemli olsa da bugünün gelişmeleriyle alakası olmayan şeyleri yok sayabilir ya da göz ardı edebiliriz. Tarihin yüzyıllar boyunca süren determinist ilerleyişinin parçası olmayan eğilimleri, gelişmeleri, hareketleri ve olguları gözden kaçırabiliriz. En önemlisi de, bu şekilde hareket ettiğimizde muhtemelen tarihi ne incelemiş ne de açıklamış oluruz.

20. yüzyılın ulus-devletlere yönelik ilgisine bakıldığında, vaktiyle tarihteki gelişmelerin gerisindeki itici gücün ulusların kendilerini yönetme hakkı olmamış olabileceğini düşünmek zordur. Bu zorluktan ötürü tarihte kendi kaderini belirlemenin her milletin nihai hakkı olarak görülmediği devirler olabileceğini tereddütsüz biçimde kabul etmekten kaçınırız. Yakın tarihte bir ulusal grup her nerede işkenceyle, kötü muameleyle ya da baskıyla karşılaştıysa bağımsızlık isteği ve kendi kaderini tayin etme hakkı güçlenmiştir. Günümüz tarihçileri ve tarih okurları çok boyutlu bir seyir izleyen ulusal bağımsızlık olgusunu yalnızca bu faktörlerle değerlendirmeye kolayca kayabilir.

"Polonya sorunu" 19. yüzyıl boyunca Avrupa'daki ulusal grupların bağımsızlık haklarıyla ilgili tartışmalara damgasını vurmuştur. Yakın tarihlere kadar onlardan Polonya ve Polonyalılar hakkında bir yorum yapmaları istendiğinde yabancılar Polonya milletinin ıstırabı ve acısından, uğradığı ihanetten ve haklarının esirgendiğinden söz et-

mişlerdir. ABD'de kısa süre önceye kadar Polonya'ya dair popüler algı Polonya'nın Yahudilerin büyük bölümünün yaşadığı ve anti-Semitizmin egemen olduğu bir ülke olduğu yönündeydi. Bu daima doğru bir tarihsel görüş değildir. Zira bu yorumlarla çoğu zaman Polonya krallığının taksimler devrindeki durumuna, uzun bağımsızlık mücadelesine veya modern dönemine atıf yapılır. Kendi tarihlerine ilişkin bu son derece dar anlayışın geliştirilmesinde Polonyalıların da sorumluluğu vardır. Polonya krallığının ya da Polonya devletinin geçmişte Avrupa'nın savunulmasına çarpıcı bir katkıda bulunduğu anlar Polonyalılar tarafından sıklıkla vurgulanır ve ardından genellikle dünyanın Polonya'ya olan minnet borcunu kabul etmesine yönelik bir talep gelir. Kral Sobieski'nin Viyana Kuşatması'nı kaldırması, Kızıl Ordu'nun Varşova yakınlarında mağlup edilmesi ve Polonyalı askerlerin İkinci Dünya Savaşı'ndaki faaliyetlerine bu argümanları desteklemek üzere başvurulur. Günümüz merkez-sağ partilerinin milliyetçi gündemi de aynı tavrı pekiştirmektedir. Milliyetçilik, hep olduğu üzere, Polonya'nın tarihsel ve kültürel mirasını savunmak için birbirleriyle yarışan siyasetçilerin elinde güçlü bir araçtır. Ebeveynlerine kıyasla daha fazla seyahat eden genç nesil Polonyalıların bu dar ve taraflı tarih yaklaşımından uzaklaşmalarının mümkün olup olmayacağını zamanla göreceğiz. Uzaklaşacaklarına dair birçok gösterge mevcut zira Polonya'nın dünyadaki yeri hakkında daha geniş –Polonya, Avrupa Topluluğu'nun tam ve aktif üyesi olduğundan bu yana şekillenen– bir görüşleri var.

Polonyalılar komünizmin çöküşünden beri kendi tarihleriyle barışma çabalarını sürdürüyorlar. Sansürün ortadan kalkması ve arşivlerin açılmasıyla, siyasi gündemlerin belirleyici olmadığı tarih araştırmalarının yapılması teşvik edildi. Bu kısmen gerçekleşti ama yalnızca belli ölçüde. Başlangıçta vaktiyle yasaklı olan konuları

çalışmak yönünde büyük bir atılım yapıldı: Polonya'nın Yahudi mirası, İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyetler'in Polonya topraklarını işgali; komünizm döneminde Varşova Ayaklanması ve Sovyetler'in Polonya'nın iç işlerine müdahalesi gibi. Sonuçta Polonyalılara karşı işlenen suçları ele alan ve içerikleri birbirine çok benzer bir yığın kitap yayımlandı. Ayrıca daha çok kazanç elde etmek isteyen yayıncılar tarihteki belli başlı Polonyalıların biyografilerinin yayımlanmasına öncülük ettiler. Bu dengesizlik zamanla düzelecektir zira komünizmin çöküşünden sonra doğup yetişen daha genç nesil bir önceki neslin Polonya tarihinin boş sayfalarını doldurma isteğini büyük ihtimalle paylaşmayacaktır. Dolayısıyla siyasi partilerin milliyetçi gündemlerine rağmen Polonya tarihinin başlı başına bir araştırma konusu olacağını umuyoruz. Ne Polonya tarihi acı ve ıstıraptan ibarettir ne de Polonya halkının tarihi kurbanların tarihidir. Elinizdeki kitapla Polonya'nın günümüz Avrupası'ndaki yerine doğrudan katkıda bulunan meselelerin ötesine geçerek Polonya'nın zengin ve son derece çeşitlilik içeren bir tarihi olduğunu ortaya koymak için mütevazı bir çaba sarf ettik.

Polonyalıların etraflarındaki olaylar karşısında edilgin kalmış bir halk olarak görülmesine karşıyım. *Polonya Tarihi*'nin amacı Polonya tarihini günümüz Polonya'sını etkileyen olguların ötesine geçerek inceleyebilmektir. Doğrusu, parametrelerimiz günümüz Polonya'sından ibaret olduğunda, Polonya tarihi bir hayli yoksullaşacaktır. Bu kitapta Polonya adıyla bilinen topraklarda yaşamış halkların tarihine, o toprakların yöneticilerine, onların hedeflerine ve son olarak bölgeyi şekillendiren ve sarsan faktörlere odaklanmaya çalıştık.

Palgrave Yayınevi benden kitabı yazmamı istediğinde teklifi heyecanla kabul ettim. Geçmişteki olaylara dair anlayışımın zamanla değişeceğini, dallanıp budaklanacağını biliyordum. Ayrıca şimdiye dek basit sandığım bir-

çok meselenin aslında ne o kadar basit ne de o kadar net görüneceğini tahmin ediyordum. *Polonya Tarihi*'nin ikinci basımını hazırlamak bir o kadar zor oldu zira insan en baştaki fikirlerinden haliyle uzaklaşıyor. Ayrıca günümüz Polonya'sı da hızla değişmeye devam ediyor. Bilinçli politikalar sonucunda siyasi ve ekonomik dönüşümler gerçekleştiği gibi Polonyalı düşünüşünün şekillenmesinde birtakım arızi faktörler de önemli rol oynamayı sürdürüyor. Örneğin 2010'da devlet başkanı Lech Kaczyński'nin öldüğü Smolensk uçak kazası Polonya'yı uzun yıllar etkileyecek bir trajik sayfa açtı.

Polonya tarihini ve kendi geçmişimi anlamlandırma çabamda birçok kişiden etkilendim. Franciszka ve Stefan Tehemerson beni genelgeçer bilgilere hep şüpheyle yaklaşmaya teşvik ettiler. Tamara Deuscher ulaştığım bulgulara gösterilen tepkilerden yılmadan araştırmalarımı ilerletmekte bana ilham kaynağı oldu. Daha cesur sonuçlara varmamı sağladıkları için hepsine minnettarım. Ama en çok Jan Toporowski'ye teşekkür etmek isterim; onun yardımı ve yoldaşlığı olmasaydı hayatım eksik kalırdı. Bu kitabı Miriam'a ve onun İngiliz *Babcia*'sına ithaf ediyorum.

Yer isimleriyle ilgili sorunları okur açısından basitleştirebilmek için elimden geleni yaptım. Son bölümde günümüzün yer isimlerini kullandım. Onun dışında günlük kullanımda olan ve İngilizce bilen okurun kolaylıkla tanıyabileceği isimleri tercih ettiğimden Warszawa yerine Varşova, Cracov yerine Kraków'u kullandım. Kitap boyunca Danzig'i kullandığım halde son bölümde –Gdańsk tersanesini haritaya yerleştiren– Dayanışma hareketinin doğum yeri olduğu için Danzig Lehçesiyle Gdańsk'ı kullandım. Bugün Polonya sınırları içindeki toprakların karmaşık bir siyasi tarihi olduğu için daima tutarlı biçimde hareket etmem mümkün olmadı. Kitaptaki isim kullanımları herhangi bir sınır düzenlemesini tasdik etme amacı asla taşımıyor.

HARİTA 1: 10. yüzyılın sonları-13. yüzyıl arasında Polonya

HARİTA 2: Polonya, 14-15. yüzyıllar

HARİTA 3: Polonya, 1772-95

HARİTA 4: Polonya, 1920-22

1

POLONYA'YI OLUŞTURAN TOPRAKLAR

Tarih günümüz siyasetinden asla bağımsız olmamıştır. Günümüzdeki tavır ve eylemlerini meşrulaştırmak üzere geçmişten yararlananların elinde çok sıklıkla bir araca dönüşmüştür. Orta Avrupalıların uzak geçmişteki tarihsel hadiseleri bugünü meşrulaştırmak amacıyla kullanmakta özellikle ustalaştıkları hep söylenegelmiştir. Bazı tarihçiler Almanya'nın doğuya doğru genişleme hakkını meşrulaştırmak için, ilk Slav devletlerinin yerel kabileler içinden çıkmaktan ziyade Alman nüfuzu ve organizasyonunun bir sonucu olduğunu öne sürmüşlerdir. Aynı nedenle Polonyalı tarihçiler de o tarihlerde bir Polonya devleti olmadığından, aslında sadece kabilevi ya da bölgesel gelişmelerin kanıtı sayılabilecek tarih öncesi çağlara ait arkeolojik bulguların bir "Polonyalılık" belirtisi olduğunu iddia etmişlerdir. Ulus-devletin yükselişi ve çöküşüne yönelik ilginin damga vurduğu 19. yüzyıl, insanların en baştan beri "kendi aralarından birileri" tarafından yönetilmeyi istediklerini kanıtlamaya çalışan bu tür düzmece tarih tartışmalarının yayılmasında özellikle verimli bir zemin olmuştur. Etnik bakımdan homojen devletlerin kuruluşu neredeyse tamamen 20. yüzyılla sınırlı bir olgu olduğundan daha eski tarihlerde gerçekleşmiş bir gelişmeye o tarihlerde taşımadığı bir önemi atfetmekten kaçınmalıyız.

Polonya'nın doğuya doğru genişleyen sınırlarını meşrulaştırmayı amaçlayan iki savaş arası dönemin tarihçileri Polonya ulusunun beşiği sayılması gereken bölgenin sınırlarının Vistül (Wisła), Dinyeper, San ve Dinyester Nehirleri tarafından çizildiğini iddia etmişlerdi. Fakat İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Polonya'nın sınırları batıya yönelince yeni bir tarihsel yorum öne sürüldü. Polonya bir yandan iki savaş arası dönemdeki topraklarının üçte birinden fazlasını Sovyetler Birliği'ne kaptırıp, öte yandan Doğu ve Batı Prusya'da kuşkusuz Almanlara ait toprakları fethederek batı sınırını Oder (Odra) Nehri'ne dek genişletirken tarihsel gerçeklere dair resmî anlatım da buna uygun olarak değiştirildi. Komünizm döneminde Polonya milletinin beşiği yeniden tanımlanmış, güneyden başlatılıp kuzeyde Baltık Denizi'ne dek uzanan Vistül Nehri'yle Oder Nehri arasına konumlandırılmıştı. 20. yüzyıl sonunda ulaşılan siyasi istikrar ve Polonya'nın komşularının varolan sınırları kabul etmeleri ise daha serinkanlı ve akademik bir tartışmanın önkoşullarını yaratmıştır. Günümüz Polonya devletinin tarihi artık devletin mantıksal dayanaklarını destekleme vazifesinden sıyrılıp mevcut Polonya devletinin kurulmasıyla sonuçlanan tarihsel gelişmelerin anlatımına odaklanabilir. Polonya tarihi yeterince çalkantılı ve süslenmeyi gerektirmeyecek kadar ilginçtir.

Kuzey Avrupa'da coğrafya, insan yerleşimlerinin ortaya çıktığı sınırların tanımlanmasında önemli bir rol oynamıştır. 10. yüzyıl başında ilk Polonya Krallığı'nın doğduğu toprakların coğrafi özellikleri insan yerleşiminin evriminde belirgin bir etki yaratacak kadar önemliydi. Coğrafi özellikler bölgedeki hareketi, insanlar arası teması, ticareti ve aynı zamanda fikirlerin yayılımı ve alışverişini belirlemişti. Kuzeyde Baltık Denizi kıyı ticaretini teşvik ederek kıyı yerleşimlerine olanak sağlamış, buna

karşılık istilaları da kolaylaştırmıştı. Deniz kıyısının güneyindeki arazi düz olsa da doğudaki büyük balta girmemiş ormanlar ve bataklıklar hareketi daima engellemişti. Dağınık kabileler arasındaki temas ancak bu ormanlar yok olduktan sonra mümkün hale gelmişti. Dolayısıyla güneyde neredeyse kural olarak yüksek rakımlı arazilerden başlayıp Baltık'a doğru kıvrılarak ilerleyen ve sonraki tarihlerde Polonya topraklarını oluşturan akarsu vadileri iletişim kanallarını oluşturmuştu. Güneyde genel olarak geçit vermeyen Tatra ve Karpat Sıradağları, dağların kuzeyinde ve güneyinde yerleşik kabileler arasında doğal bir bariyer oluşturmuştu. Südet ve Tatra Dağları arasında bir dağ geçidi olan Moravya Kapısı güneydeki bölgelerle iletişimi sağlamıştı. Ayrıca Karpatlar'ı güneydoğu yönünde ve Dinyester Nehri vadisi boyunca seyahat ederek aşmak da mümkündü. Bu coğrafi özellikler nüfus hareketleri ve ticaret örüntülerini de açıklamaktadır.

Kuzey ve kuzeydoğu Avrupa, Buzul Çağı'ndan doğrudan etkilenmişti. Gelecekteki Polonya topraklarını kaplayan buzullar bölgenin coğrafyasını değiştirmiş ve insan yerleşimlerinin kurulma hızını etkilemişti. Paleolitik devirde, yaklaşık 40 bin yıl önce, kuzeydoğu Avrupa'da mamutlar avlanmaktaydı. Bu devirde gelip geçicilikleri itibarıyla göçebe bir hayat tarzları olan insan yerleşimlerinin varlığına dair az miktarda olsa da bazı kanıtlar vardır. Bunun ardından gelen buzul çağında ise arkeolojik kanıtların çoğu yok olmuştur. Buz örtüsü araziyi değiştirme eğilimi gösterse de Kuzey Avrupa'nın büyük kısmı buzullarla kaplı olmayı sürdürmüştü. İ.Ö. 12000-İ.Ö. 8000 arasında buzullar önce Baltık'a, sonra daha kuzeye çekilip denizlerde çözünmüştü. O sırada bölgede sınırlı bir tarıma ve ren geyiği sürülerini takibe dayanan göçebe bir yaşam tarzı olan kabileler yaşamaktaydı. Tahminlere göre iklim o tarihlerde istikrar kazanmış ve daha sonra bildi-

ğimiz Polonya'nın iklimine benzemişti. Buzullar çekilince karma ormanlar ortaya çıkıp bölgenin büyük kısmını kaplamıştı. Ormanların yoğunluğunu nüfus hareketliliğini de kısıtlamıştı. Ormanların yoğun olmadığı açıklıklar ve düz arazilerde ise ufak tefek insan yerleşimleri ortaya çıksa da sık ormanların oluşturduğu örüntü nedeniyle gruplar arası temaslar kısıtlanmış ve güçlü bir kabile bilinci doğmuştu. Kısıtlı arkeolojik kanıtlar bunun iktisadi özyeterliği teşvik ettiğini göstermektedir.

Bu yaşam örüntüsünü neyin değiştirdiğine dair farklı görüşler mevcuttur. Temel soru, kabileleri bölgenin coğrafyası ve topografyasının dayattığı izolasyonu kırmaya yönelten şeyin ne olduğudur. Bu erken dönemi çalışan tarihçiler çeşitli yorumlar ortaya atmıştır. Bazı tarihçiler, toplulukların o tarihe dek sürdürdükleri gıda, beslenme ve barınma alışkanlıklarını köklü biçimde değiştirmeye zorlayan devrimci bir değişimin gerçekleştiği kanısındadır. Bunlar kuşkusuz Marksizmin tarihsel evrim yorumundan etkilenmiş teorilerdir. Buna göre her türlü toplumsal değişimin temelindeki itici güç iktisadi niteliktedir ve onunla birlikte genellikle eski düzen şiddetli bir biçimde alaşağı edilir ve yeni üretim tarzlarına daha uygun bir düzene yerini bırakır. Böyle bir travmanın gerçekleştiğine dair çok az sayıda kanıt olduğu için kuzeydoğu Avrupa nüfusunun şiddetli ya da ani olduğu asla söylenemeyecek çok çeşitli etkilere maruz kaldığını düşünmek daha mantıklıdır. Güneyde daha ileri kültürlerle kurulan temaslarla edinilmiş yeni tarım yöntemleri kabileler arası temasların artmasını teşvik etmiş olabilir. Kehribar ticaretinin yerel nüfusla dışarıdan gelen tüccarlar arasında temasın önkoşullarını yaratmış olduğu kuzeyde ise daha yoğun bir meta mübadelesinin varlığına ve aynı zamanda o tarihe dek bilinmeyen madenlerin kullanımına dair kanıtlar vardır. Topluluklar kendi içlerinde muhtemelen

geleneksel tarım yöntemlerini kullanarak kendi bildikleri hayata devam etmişlerdi; geleneksel tarım yöntemleri birçok durumda ormanlık arazinin yakılıp tarlalar açılması, sonra da birkaç yıllık ekimin ardından tarlaların topraktaki besin maddeleri tazelenene dek bir süreliğine nadasa bırakılmasına dayanıyordu. Bu değişimleri bir "Neolitik devrim" olarak kabul etsek de etmesek de, bu dönemin sonunda (İ.Ö. 5200 ila İ.Ö. 3700) daha yerleşik bir tarım ve hayvancılık norm haline gelmişti. Topluluklar göçebe olmaktan çıkarken gıdalarının büyük kısmını avcılıktan ziyade ekicilikten elde etmeye başlamışlardı.

O aşamada günümüz Polonya'sındaki özgül bir etnik gruptan bahsetmek hâlâ mümkün değildir; öte yandan Bronz Çağı'nda benzer çanak çömlek tarzları, defin örüntüleri ve tarım yöntemleri gibi ortak kültürel özelliklere sahip oldukları anlaşılan topluluklar ortaya çıkmıştı. Bü gruplar başlangıçta tarlaları ortak süren, hayvan sürülerini ortak güden, birbirleriyle akraba birkaç aileden ibaret olsa da zamanla bir toplumsal katmanlaşma gerçekleşmişti. Armalar, silahlar, nişanlar gibi otorite sembolleri ve bazen de insan ve hayvanların kurban edildiğini gösteren kanıtlar barındıran ayrıntılı defin işlemlerinin varlığı toplulukların içinde kabile büyüklerinden oluşan bir grubun ve belki de bir dinadamı kastının ortaya çıktığını göstermektedir. Bazı mezarlarda at yularları ve nişanların olması Bronz Çağı'nda at sırtında dövüşme hüneriyle tanınan bir savaşçılar kastının varlığına kanıttır. Roma devrindeki zengin kişilerin defin törenleri ise yerel topluluklar içinde kayda değer bir farklılaşmanın gerçekleştiğine işaret etmektedir. O tarihlere gelindiğinde, muhtemelen veraset usulüyle görev yapan bir yönetici ya da lider grup ortaya çıkmıştı. Bu farklılıkların ortaya çıkış nedenlerini belirlemek her zaman kolay değildir. Nedenlerden biri, topluluklardan ayrılıp kendi başına başarıyla

tarım yapabilen aileler olabilir. Öteki topluluklara yönelik saldırılarında savaşçılarca elde edilen ganimetler ve köleler de bir başka servet kaynağı olabilir.

Erken Bronz Çağı'nda (İ.Ö. 1300-İ.Ö. 400) Bug Nehri civarında ayrı bir yerel kültür ortaya çıkmıştı ve tarihçiler buna Lusatya kültürü adını vermiştir. Bu yörede bazı tahılların ve ürünlerin ekiminde başarılı, iktisadi bakımdan istikrarlı bir topluluk yaşamıştı. Aile grupları bu devirde kabile grupları haline gelirken savunma amacıyla kendi aralarında birleşmişlerdi. Lusatyalılar madenlere ve demir işlemeciliğine aşinaydılar. Lusatya kültürü gerilerken gerçekleşen İskit istilaları bölgede iz bırakmıştı. Bölgede etkisi hissedilen bir başka yabancı grup da Keltlerdi. Roma devrinde tarihte ilk kez bazı nüfus grupları Roma kayıtlarına "Slav" adıyla geçmişti. Bu, ortak bir dili konuşan göçmen kabilelere ilişkin genel bir tanımdı. Sözkonusu gruplar 4. yüzyılda günümüz Çek-Slovak toprakları ve güneydoğu Almanya'nın bazı bölümlerinde ikamet etmekteydi.

Birinci binyılın ilk yarısında halkların büyük göçü sırasında Vistül ve Oder Nehirleri çevresindeki topraklara haklarında daha fazla bilgimizin olduğu bir dizi kabile yerleşmişti. Barbar Hun kabilelerinin lideri Attila 45-53 yılları arasında günümüz Polonya topraklarını istila etti. 5. yüzyılda Germen kabileleri batıya ilerlerken Karpat Dağları'yla Baltık Denizi arasındaki bölgelerin çoğu Slavlar tarafından işgal edildi. Avrupa'nın diğer bölgelerinde olduğu üzere bu bölge de anlaşıldığı kadarıyla Roma İmparatorluğu'yla ticaretin durmasından kötü etkilenmişti. Koskoca kabilelerin hâlâ tam olarak bilinmeyen nedenlerle çok hızlı hareket etmeleri yüzünden toprak mahvolmuştu. Mezarlardan elde edilen bulgular ekim standartları ve servet düzeyinin çok düştüğünü, kabilelerin izolasyona uğrayıp dış dünyayla temaslarının çok azaldığını

ve bölgede çok sınırlı bir iktisadi alışverişin gerçekleştiğini göstermektedir.

9. ve 10. yüzyıllarda kabilelerin sadece savunma amaçlı olarak teşkilatlanmak üzere bir araya geldiklerine dair arkeolojik kanıtlar mevcuttur. *Grodziska* (*grodzisko*'nun çoğulu) diye adlandırılan müstahkem yerleşimlerin bir hayli sofistike yöntemlerle inşa edildiğine dair kesin kanıtlar bulunmaktadır. Bunlar genellikle yüksek rakımlı arazilerde, bazen bir nehir ya da gölün ilave güvenlik sağladığı yerlerde kurulmuştu. Ayrıca yükseltilmiş toprak ya da kâgir yapılar *grodzisko*'yu çevreler, bazen de *grodzisko*'nun etrafına bir hendek kazılırdı. Bunların genellikle birbirleriyle bağlantılı görünmeleri, bazen bir arazinin etrafını çevirmiş olmaları bazen de belirli bir yönden gelebilecek saldırıya karşı koruma sağlamaları bölge sakinlerinin bir ittifak kurmak üzere bilinçli olarak bir araya geldiklerini göstermektedir. Bölge sakinleri tehlike anında *grodzisko*'lara koşarlardı; *grodzisko*'lar barış zamanlarında da büyük ihtimalle yerel iktisadi ve siyasi yaşamın odak noktasını oluşturuyordu. Yerel kabile liderleri savaşçılardan oluşan maiyetleriyle müstahkem yerleşimlerde konuşlanmışlardı. Bunların dinî merkezler olarak da faaliyet göstermiş olmaları ihtimal dahilindedir. Polonya, Hıristiyanlıkla tanıştıktan sonra ilk piskoposluklar birçok durumda halihazırda varolan *grodzisko*'larda kurulmuştu. Günümüz Polonya'sının batısındaki Warta Nehri civarında bu türden çok sayıda yerleşim vardı. Ayrıca Wielkopolska bölgesindeki kabile liderlerinin kabileler arası ittifaklar ve muhtemel fetihlerle nüfuzlarını kendi bölgelerinin ötesine doğru genişlettikleri ve bir tür haraç aldıklarına dair kanıtlar mevcuttur. Merkezîleşmiş bölgeyle çevre arasındaki ticaretin gelişmesi Wielkopolska'nın bölgenin tamamı açısından bir iktisadi etkinlik ve ticaret merkezi haline geldiğini göstermektedir. Wielkopolska'da diğer bölgelere

kıyasla insan yerleşimleri çok daha sıktı ve toprak daha yoğun biçimde işlenmekteydi. Merkezle çevre bölgeler arasında bazen takas bazen de gümüş parayla ticaret yapıldığına dair kanıtlar da mevcuttur.

Kabile liderlerinin savunma ittifakları oluşturarak birleştikleri bu sürecin tam olarak ne zaman ve ne şekilde bir bilinçli merkezîleşme çabasına yol açtığını belirlemek mümkün değildir. Bir devlet yapısının ortaya çıktığına dair bazı kanıtlar vardır. Peşinden bir devlet inşasını başlatan merkezîleşme sürecine kimin önayak olduğunu ise muhtemelen hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Yine de eldeki sınırlı verilerden hareketle bazı akla yatkın tahminlerde bulunabiliriz. Oder Nehri'nin güneyindeki topraklarda hâkim bir dizi güçlü kabilenin varlığı 9. yüzyılın ikinci yarısında "Bavyera Coğrafyacısı" namıyla bilinen bir tarihçi tarafından kayıt altına alınmıştı. Aynı kaynakta yaklaşık 50 kabile arasında bazı kabilelerin hâkim konuma geçtiği belirtilmektedir. Wiślanie ve Lędzianie, Małopolska'ya; Mazowszanie, Mazovya bölgesine; Polanie kabilesi Wielkopolska'ya; Goplanie, Kujawy'ya; Śl ęzanie, Silezya'ya ve son olarak Pomorzanie kabilesi Pomeranya'ya yerleşmişti. Başlangıçta bu kabileler ayrı ayrı varolmaktaydı. Neden birleşmek ya da bir araya gelmek zorunluluğu duydukları belirsizdir. Askerî tehditler ve güç birliği ihtiyacı belirli koşullarda devlet formasyonunu hızlandıran etkenler olmuştur. Ama sonraları Polonya krallığı adıyla bilinen topraklar bir istila tehdidiyle karşılaşmadığı için merkezîleşme ihtiyacının niçin hâsıl olduğu tarihin muammalarından biridir.

8. yüzyıla gelindiğinde görünen o ki Polanlar kabilesi komşu kabileler üstünde denetim kurmakta başarılı olmuştu. Polanların başarısı esasen tuz ticaretinin denetiminden elde ettiği güçlü iktisadi konumla açıklanabilir. Polanların topraklarının merkezinde müstahkem bir

mevki olan Gniezno bulunuyordu ve Gniezno 850 yılında, dönemin standartlarına göre surları, pazarları ve zanaat yurtları olan gerçek bir şehirdi. İlk Polonya hanedanlığı o devrin hükümdarı Popiel'in devrildiği ve onun yerini Ziemowit'in aldığı bir iç darbeyle kurulmuştu. Ayrıntılar yine bilinmese de anlaşıldığı kadarıyla Ziemowit ve onun halefleri Leszek ve Ziemomysł, bir dizi fetihle Mazovya'yı ve muhtemelen Pomeranya'yı yeni ortaya çıkan Gniezno devletine dahil etmişlerdi. Devletin güçlendirildiği sürecin nihai aşamaları 960 sularında hükümdar olan I. Mieszko (960-992) devrinde gerçekleşti. Mieszko, hakkında bazı şeyler bildiğimiz ilk hükümdardır zira yeni devletin giderek artan gücü Hıristiyan Alman lordlar ve o tarihte Kutsal Roma İmparatoru unvanı taşıyan Alman imparatorunun dikkatini çekmişti. Komşu Moravyalılar ve Papalık da Vistül Nehri civarındaki siyasi gelişmelere farklı nedenlerle ilgi duymuşlardı. Giderek Polonya olarak adlandırılmaya başlanan Gniezno devleti bu erken aşamada dahi Avrupa siyasetinde rol oynamıştı.

Hıristiyanlığın Kökenleri

Polonya, I. Mieszko'yla başlayıp Bolesław Krzywousty'nın (Boleslaus Wrymouth, 1102-38) ölümüyle sona eren 180 yılda yeni sınırlarını güçlendirmiş, Hıristiyanlık ülkeye yerleşmiş, pagan inançları sona ermiş ve nihayet kalıcı devlet yapıları oluşturulmuştu. Kabile yönetiminden verasete dayalı monarşi rejimine geçilmesi kaçınılmaz olarak karmaşık bir süreçti. Çalkantı, kavga ve katliamlarla dolu bir dönem yaşanmıştı. Gelgelelim Bolesław Krzywousty devri sona erdiğinde Polonya artık yerleşik bir monarşiye ve merkezîleşmiş bir idareye sahip bir Hıristiyan devleti olarak kabul ediliyordu. Avrupa'daki iki belirleyici iktidar odağı (Kutsal Roma İmparatorluğu ve Papalık) onu tanımıştı.

Papalık bir süredir Doğu'daki topraklarla ilgileniyor olsa da Hıristiyan misyonerlerin bölgede etkili olmaları 10. yüzyılı buldu. Almanya'nın doğusundaki kabileler Hıristiyanlığın etkisine Mieszko devrinden çok daha önce maruz kalmışlardı. Hıristiyan Batı Avrupa'da değişen defin uygulamalarının muhtemel bir sonucu olarak, cesetlerin yakılmasına dayalı geleneksel defin işleminden vazgeçildiğine dair bazı kanıtlar vardır. Hıristiyanlığın sembolleri Doğu'da da biliniyordu. 966'dan önceki çabalarından, bildiğimiz kadarıyla, kalıcı sonuçlar elde edememiş olsalar da misyonerler Doğu'ya da seyahat etmişlerdi. I. Mieszko ve maiyetinin din değiştirip Hıristiyan olmaları ve 966 yılında Hıristiyanlığın hanedan ailesi ve uyruklarının tek resmî dini ilan edilmesiyle kopuş gerçekleşti. Böylece Hıristiyanlık doğrudan doğruya pagan inançlarıyla karşı karşıya gelmişti. Polonya devletinin pagan dinleri, sembolleri ve ibadet merkezlerinden gerçek anlamda kurtulması ise uzun zaman aldı. Yeni Polonya devleti açısından kritik an I. Mieszko'nun kendisi de Hıristiyanlığa geçmiş olan bir Bohemyalı prensesle evlenmesiydi. Prensesin maiyetiyle Jordan adında bir Benedikten misyoner de Polonya'ya gelmişti. Jordan'ın misyoner bir papaz olması bir piskopostan ziyade doğrudan papalığa bağlı olduğu anlamına geldiği için mühimdi. Mieszko, anlaşıldığı kadarıyla, siyasi bir kararla din değiştirip Hıristiyan olmuştu. Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun doğu sınırlarında doğuda yapılan fetihlere ithafen sınır mıntıkalarının kurulmuş olması yeni devlet için önemli bir tehditti. Mieszko din değiştirerek, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Polonya topraklarını fethetme bahanesini elinden almış oluyordu zira böylece onları Hıristiyan yapmak için paganlara askerî yöntemlerle boyun eğdirme bahanesi geçersiz hale geliyordu. Aynı nedenle Mieszko, hâlâ pagan olan Pomeranyalılara ve doğuya doğru düzen-

lediği askerî harekâtları da bunun bir Hıristiyanlaştırma girişimi olduğunu öne sürerek meşrulaştırabilmişti. Papalıkla Kutsal Roma İmparatorluğu arasında devam eden çatışmayı da hesaba katan Mieszko'nun halefleri Kutsal Roma imparatorunun otoritesini zayıflatmak ve güçlü komşularını istikrarsızlaştırmak için genellikle papalığın tarafını tutmuşlardı. Polonyalı hükümdarlar birçok durumda imparatorun vesayetini kabul etmelerine rağmen vesayetin suistimaline karşı bir güvence olarak Papa'ya başvurmaktan geri durmamışlardı. O tarihlerde Hıristiyanlığın kabul edilmesi manevi bir yolculuktan ziyade bir siyasi karardı.

Papalık en başından beri Mieszko'nun bağımsızlığını desteklemesinin kendisi için avantajlı olduğuna inanmıştı. Papalığı temsil eden bir misyonerin vaftiz ettiği yeni devlet bir Papalık protektorası olmuştu. Kutsal Roma İmparatoru'yla çatışmasında Papalık, Alman nüfuzunun doğuya yayılmasını denetlemek istiyordu ve o tarihlerde Polonya, Alman etkisi altına girmemişti.

Hıristiyanlığa geçiş birçok uluslararası faydayı da beraberinde getirdi. Bunlar muhtemelen yönetici gruplarla sınırlıydı. Polonya gelişmiş, iyi teşkilatlanmış ve iktisadi bakımdan ileri Avrupa devletleri topluluğuna dahil olmuştu. Yazman ve idareci olarak çalışmaya istekli yabancı papazlar ve keşişlerin ülkeye gelmesi bir başka avantaj olmuştu. Keşişler yeni becerileri, o tarihe dek bilinmeyen alet edevatları ve ileri tarım yöntemlerini beraberlerinde getirmişti. Öte yandan Mieszko için Kilise'nin iktidar merkezleriyle doğrudan ilişkileri de bir o kadar önemliydi. Kilise kralın otoritesini destekliyordu ve kral artık basit bir kabile lideri olarak değil, yeni inanca uygun biçimde Tanrı'nın halkını yönetmesi için seçtiği bir otorite olarak görülüyordu. Mieszko'nun kendi kişisel otoritesine yönelen tehditlerle mücadele et-

mek zorunda kaldığı kesindir; onun ve halefinin izlediği merkezîleştirme politikası diğer kabilelerin ve savaşçı kastın muhalefetiyle karşılaşmıştı. Fakat Hıristiyanlığın kabulü belli başlı kabileleri ortak bir dinde buluşturup birleştirici bir inanç ve kurallar dizisi dayatmıştı. Kilise'nin hükümdarı desteklemedeki kararlılığı Mieszko açısından özellikle önemliydi. Uluslararası itibarı bu sayede artmıştı; Kilise kralın idaresini ilahî iradenin bir göstergesi sayıp onun dünyevi otoritesini destekliyordu. Buna karşılık Kilise ve papazlar da kralın himayesi ve desteğinden faydalanıyorlardı.

Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki Hıristiyanlığın etki düzeyi başlangıçta asgariydi; muhtemelen sarayla, savaşçı kastın liderleriyle ve Mieszko'nun yakın çevresiyle sınırlıydı. İlk kilisenin Gniezno'da değil Poznań'da inşa edilmiş olması paganlığın geri döneceğine ilişkin bir endişenin varlığına işaret etmektedir. Hıristiyan Kilisesi sonraki yıllarda halkın tamamından vergi almaya karar verdiğinde bu endişe doğrulanmıştı. Dinadamları tarafından hazırlanıp uygulanan ve Mieszko ile haleflerine güvenli bir gelir kaynağı sağlayan etkin bir vergi sistemine halk büyük bir tepki göstermişti. O tarihlerde yerel dinlere ve inançlara olan güçlü bağlılık da devam ediyordu. Kilise'nin bunlara karşı tavizsiz düşmanlığının bir reaksiyona yol açması kaçınılmazdı. Çokeşlilik pratikte hâlâ yaygındı ve zenginler arasında köle sahibi olmak bir kuraldı. Kilise'nin pagan pratikleriyle savaşma çabaları ve prenslerle soyluluğu Hıristiyanlığın evlilik yeminlerine uymaya zorlama girişimleri yerel âdetlerle Kilise arasında bir çatışmaya yol açmıştı. Siyasi istikrarsızlık zamanlarında Kilise'ye saldırılmış ve –Mieszko'nun ölümünden hemen sonra zaten zayıf olan devlet yapısının iyice parçalandığı devirde olduğu üzere– Kilise teşkilatı birkaç kez tamamen dağılma tehdidiyle karşılaşmıştı.

Kilisenin otoritesini birçok kez yeniden tesis etmek gerekmişti. Bolesław Chrobry (Yiğit Boleslaus, 992-1025) devrinde Kilise otoritesi iç savaştan sonra güçbela yeniden tesis edilebilmişti. Polonya'da Kilise'nin zayıflaması dış ilişkilerde de tehlike çanlarının çalmasına yol açtı zira peş peşe tahta çıkan hükümdarlar Germen krallarının doğudaki toprakların pagan olduğuna dair iddialarının karşılık bulma ihtimalinden endişelenmişlerdi. Bu ihtimal gerçekleşirse Germen fetihleri kolaylıkla meşrulaştırabilirdi. Bolesław Chrobry bir iç çalkantı devrinin ardından Polonya'nın Roma Kilisesi'ne bağlılığını yeniden pekiştirmeye girişti. Geçmişte Prag Piskoposu olan misyoner Vojtěch'in Prusya'da bir pagan kabilesi tarafından öldürülmesi Polonya kralına Polonya Kilisesi'nin bağımsız statüsünü papalığa tam anlamıyla kabul ettirebilmek için ihtiyaç duyduğu fırsatı sağlamıştı. Kral, şehit Vojtěch'in naaşını geri almıştı ve Avrupa'daki hanedanlarla yakın ilişkileri olan Vojtěch'in ölümü papalığın da dikkatini çekmişti. Vojtěch'in naaşı Gniezno'ya getirilmiş ve azizleştirilen Vojtěch Polonyalılar tarafından Aziz Wojciech olarak sahiplenilmişti. Wojciech'in misyonerlik faaliyetlerini yürüttüğü topraklarda yaşayan Polonyalılar bu sayede kendilerini Hıristiyanlığın savunucuları olarak takdim edebilmişti. Kutsal Roma İmparatoru III. Otto, 1000 yılında azizin mezarına bir hac ziyaretinde bulundu. Ziyaret sırasında imparator, Gniezno'yu, Kołobrzeg, Breslau ve Kraków piskoposlarının bağlı olduğu bir başpiskoposluk haline getirdi. Polonya Kilisesi Magdeburg başpiskoposluğundan ayrılmış ve böylece Bolesław Chrobry'nın kendi topraklarındaki otoritesi güçlenmişti. Sonuçta Papa, Polonyalılara sempati duymaya başlamış ve Polonya Hıristiyan Kilisesi'nin Germen hiyerarşisinden bağımsızlığını açıkça onaylamayı kabul etmişti. Polonya'da Kilise'nin birliği devletin birliğine temel oluşturmuştu.

Polonya devletinin inşası pürüzsüzce ilerlemiş bir süreç değildi. Mieszko'nun ölümünden sonraki iç isyanlar ve komşularla yaşanan askerî çatışmalar merkezîleşme çabalarını tehdit etti. Devletin inşa sürecinin ilerlediği, durakladığı ve güçlü bir hükümdar liderliğinde yeniden sürdürüldüğü birkaç aşama saptamak mümkündür. Mieszko'nun oğlu Bolesław Chrobry, Polonya'nın bir Polonya krallığının kuruluşuna doğru adım adım ilerleyişinde anahtar bir aşamayı simgelemektedir. Onun devrine yeni devletin uluslararası otoritesini pekiştirmek ve yeni topraklar fethetmek için Kutsal Roma İmparatorluğu'yla girişilmiş olan bitimsiz mücadeleler damga vurmuştur. Bolesław Chrobry 1000 yılında büyük bir darbeyi başarıyla gerçekleştirmeye çok yaklaşmıştı. O tarihte papalık ve imparator, resmî bir süreç dahilinde, yeni bir kralın tahta çıkmasını kabul etmekte uzlaşmışlardı. Görünen o ki Bolesław Chrobry, Polonya Kralı olması için rızasını almak amacıyla gerçekleştirdiği ziyarette III. Otto'yu yeterince etkileyebilmişti. Ama yine de tahta çıkabilmek için Papa'nın da rızasını almak zorundaydı. Papanın bir kralın tahta çıkmasına rıza göstermesi, Hıristiyan Kilisesi'nin başındaki kişinin (Papa'nın) kralın adını zikrederek ona Tanrı'nın otoritesini bahşetmesi anlamına geliyordu. Chrobry'nın talihsizliği III. Otto'nun onun krallığını desteklemesine rağmen Papa VIII. Benedikt'in Alman nüfuzunun doğuya yayılmasına karşı çıkmasıydı. Polonyalı hükümdar kendi davasını savunmak için elçilerini Roma'ya gönderdiğinde III. Otto ölmüş ve onun yerine Polonyalıların artan gücünü durdurmaya kararlı olan II. Heinrich geçmişti. Heinrich ile Chrobry arasındaki çatışma Łużyce ve Miśnia bölgesinde Polonyalıların nüfuzunun giderek artmasıyla bağlantılıydı. Bolesław Chrobry 1003 yılında o sırada Kızıl Boleslaus ve biraderleri arasındaki kardeş kavgalarıyla sarsılmakta olan Çek devletine müdahale etti

ve Şubat 1003'te Bohemya'da doğrudan hâkimiyet sağlayarak askerleriyle Prag'ı işgal etti. Polonyalıların artan gücüne düşmanlık duyan II. Heinrich'in Bohemya ve Moravya topraklarında Chrobry'nın rakiplerini desteklemesiyle birlikte Polonyalılar Prag'dan çekilmek zorunda kaldı. Yine de imparatorla çatışmalar 1018'e dek sürdü. Sonuç, Łużyce'deki hâkimiyetlerini sürdüren ve Almanların doğudaki topraklara yönelik emellerini sekteye uğratan Polonyalıların lehineydi.

Polonya'nın doğusundaki topraklar Bolesław Chrobry'nın de ilgisini çekiyordu ve bunun nedeni Chrobry'nın yeni devletin sınırlarını güçlendirme ihtiyacının devam ediyor olmasıydı. Taktik kaygılar da rol oynamıştı zira Polonyalı hükümdar, II. Heinrich'in Kiev Rus Düklüğü'nün hükümdarlarının güven ve sadakatini kazanmasını kesinlikle engellemek niyetindeydi. Kiev, Hıristiyanlığın Bizans yorumunu kabul etmiş ve bunun sonucunda Bizans'la yakın ilişkiler kurmuştu. Kiev hükümdarları batıda da ittifaklar oluşturmak zorunda olduklarını biliyorlardı. Öte yandan belli başlı ticaret yollarının kesiştiği bir noktada bulunan Kiev'in büyümesi Bolesław'ın emellerine tehdit oluşturuyordu. Polonyalı hükümdar Kiev'i kendi müttefikleri arasına bir türlü katamamıştı. Sonraki yıllarda Kiev'in bölgedeki önemi hanedanın iç kavgalarından dolayı sınırlı kalsa da bundan böyle Polonya'nın doğudaki siyasi ve kültürel nüfuzunun sınırları Kiev Prensliği'yle bitiyordu.

Bolesław nihayet 1025'te Polonya Kralı olarak taç giyebilmişti. Bu başarı II. Heinrich'in ölümüyle Papa VIII. Benedikt'in ölümü arasındaki kısa zamanda gerçekleşti. VIII. Benedikt'in halefi XIX. Ioannes, Polonya hükümdarının taç giymesine razı olmuştu. Böylece III. Otto'nun geçmişte Bolesław'ın krallığına verdiği onay geçerlilik kazanmış ve sürecin her iki şartı da yerine getirilmişti.

Bolesław Chrobry, Polonya Kralı olmak için ihtiyaç duyduğu dünyevi ve manevi otoriteye kavuşmuştu. Bolesław Chrobry'nın taç giymesi sembolik olmakla birlikte büyük anlamlar taşıyan bir hadiseydi. İlk olarak Polonya, Hıristiyan topluluğuna kabul edilmiş ve tam anlamıyla bir Avrupa devleti statüsüne erişmişti. İkincisi, Bolesław'ın otoritesi hem kendi topluluğu hem de artık varolduğu söylenebilecek olan Polonya devleti tarafından teyit edilmişti. Kilise'nin onun otoritesine verdiği tam destekle hem Bolesław'ın hem de oğlunun egemenlik iddiası güçlenmişti.

Devlet İnşası

Gelgelelim kralın otoritesinin güçlenmesinde karşılık bulan merkezîleşme süreci kabile liderleri ve savaşçı kastın liderlerinin muhalefetiyle karşılaştı. Kraliyet otoritesinin güçlenmesiyle hükümdar vaktiyle savaşçıların lideriyken şimdi kendini taraftarlarının üstünde bir mertebeye yerleştirmişti. Veraset usulünün geçerli olduğu bir zümreye, başka deyişle soyluluğa evrilen savaşçılar ya kralı destekleyip maddi avantaj ve ayrıcalık elde etme peşine düşmüşler ya da kralın onlara ihtiyaç duyduğu –ve sık sık yineleyen– kriz dönemlerinden istifade etmeye çalışmışlardı. Bütün bunlar çatışma ve saldırı zamanlarında ya da tahta kimin geçeceğinin belirsiz olduğu durumlarda oluyordu. Soyluluk, kendi iktidarını sınırlayan ve onu hükümdarın refakatçisi konumundan hizmetkârı konumuna sürükleyen Kraliyet'in gücüne tepkiliydi. Devlet bürokrasisinin oluşturulması da benzer bir muhalefetle karşılaşmıştı. Bürokrasiyle birlikte hükümdarın savaşçı soyluluğa bağımlılığı daha da azalmış ve soyluluk sahip olduğu ayrıcalıkların birinden yoksun kalmıştı. Bundan böyle soyluluk kendi kaynaklarını kralın hizmetine sunmak zorunda kalacak; kralın politikaları ve savaşlarını

desteklemesi karşılığında ganimetlerle veya mal mülk arazi tahsisleriyle ödüllendirilecekti.

Başlangıçta sarayla ve hükümdarın yakın çevresiyle sınırlı olan Hıristiyanlaşma süreci yeni binyılın başında çok daha saldırgan bir şekle bürünmüş ve isyanlara sebep olan bir tepki yaratmıştı. Polonya'nın iç işlerine karışmak için fırsat kollayan komşuları bu çatışmaları teşvik edip körüklemişti. Germen imparatoru ve Bohemya, Moravya ve Kiev Rus hükümdarları Polonya tahtında hak iddia edenleri destekleyerek Polonya'nın iç istikrarını baltalamak üzere kumpaslar kurmuşlardı. Fakat Polonya'nın komşuları arasındaki işbirliğinin de bazı sınırları vardı. Polonya devletini zayıflatmak cazip bir hedef olsa da onu tümüyle yok etmek öyle değildi. Komşu hükümdarlar böyle bir durumda ortaya çıkacak siyasi boşluktan ötürü birbirleriyle çatışacaklarını ve muhtemelen kendi devletlerine sıçrayacak büyük bir kargaşaya sebebiyet vereceklerini fark etmişlerdi. Hiçbiri Polonya krallığını bütünüyle ortadan kaldıramayacağı için, içeride kaynayan bir istikrarsızlık ortamını tercih etmişlerdi. Polonya krallığının iç işlerine yönelik müdahalelerde bu kaygı daima dizginleyici bir faktör olmuştu.

Bolesław Chrobry'nın 1025'teki ölümünün ardından halefleri arasında hayli uzun süren çatışmalar yaşandı. Babanın yerini en büyük oğulun alması gerektiği ilkesi genel olarak kabul edildiği gibi Kilise tarafından da savunulduğu halde hükümdarın yaptığı çok sayıda evlilik ve siyasi faydası biten karılarının itibarsızlaştırılarak bir kenara itilmiş olmaları bu ilkenin tam olarak nasıl uygulanacağını belirsiz hale getirmişti. Hıristiyan Kilisesi evlilikle ilgili gevşek tutumlar olarak değerlendirdiği şeylere karşı çıkmaya çalışsa da dinadamları yeni Hıristiyanları geleneksel âdetlerinden vazgeçirmekte zorlanmışlardı. Her halükârda evlilik müttefikler arasında

güçlü bir bağ yaratmıştı ve siyaseten kullanışlı olduğu göz ardı edilemezdi. Yeni ittifakların pekiştirilmesiyle yeni evlilikler yapılmıştı. Sonuçta tahtın vârisleri sayısız üvey kardeşle (bazı durumlarda ağabeyleriyle) mücadele etmek zorunda kalmışlardı. Kardeşler sık sık babalarının onları sürdüğü ücra manastırlarda ya da canlarını kurtarma korkusuyla kaçtıkları komşu devletlerin hükümdar saraylarında dolanmışlardı. Tahtta hak iddia eden bu kişiler içerideki muhalifler veya dışarıdan müdahalede bulunanlar tarafından meşruiyet kılıfı olarak kullanılmıştı. Polonya'da Bolesław Chrobry'nın öldüğü 1025'ten Bolesław Krzywousty'nın Kraliyet otoritesini yeniden tesis ettiği 1122'ye kadarki istikrarsızlık döneminde bütün bu faktörler rol oynadı.

Bolesław'ın oğlu II. Mieszko'nun devri, batıya yönelik talihsiz bir askerî harekâtla başladı. Mieszko'nun müttefikleri İmparator II. Konrad'la bir dizi Sakson soylu ve pagan Lusatyalılardı. Mieszko'nun başta elde ettiği başarılar babasının önceki evliliğinden olan üvey ağabeyi Bezprym ve küçük erkek kardeşi Otto'nun doğuya kaçıp Rus prenslerinden yardım istemeleriyle sekteye uğramış, içeride Hıristiyanlık karşıtı bir tepki biçimini alan bir muhalefet doğdu. Doğuda ve batıda askerî çatışmalarla, kendi topraklarında ise isyanlarla karşılaşan Mieszko, Konrad'la uzlaşmak zorunda kaldı. Bu sırada Bezprym, Mieszko'nun oğlu Kazimierz'i bir manastıra yerleştirip tahttan uzaklaştırma kararından ötürü kocasına kırgın olan karısının da desteğini aldı. Sonuçta Mieszko, Konrad'ın oldukça ağır koşullarını kabul etmek zorunda kaldı. Tahttan feragat etmiş ve erkek kardeşi Otto'yla o sırada Mieszko'nun otoritesine meydan okur gibi görünen oportünist amcasına birer prenslik vermeyi kabul etmişti. Ama II. Mieszko iki yıl içinde bu ikisinden de kurtulmayı ve kendi topraklarında otoritesini kısmen yeniden sağla-

mayı başardı. Ardından muhtemelen bir suikastla ansızın öldü. Mieszko'nun yerini alan en büyük oğlu da çok geçmeden öldürülünce Piast Hanedanı'ndan geriye tek meşru erkek vâris kalmıştı. Kazimierz Odnowiciel (Restorasyoncu Kazimir, 1034-1058), Mieszko'nun daha önce manastıra kapattığı oğluydu. Kazimierz'in devri de kısa sürdü zira içeride isyanla karşılaştığı için II. Konrad'ın sarayına sığınmak zorunda kalmıştı. Polonya krallığının çökmesinin sonuçlarından endişelenen imparator, 1037'de Kazimerz'in tekrar tahta çıkmasını sağlamıştı. Kazimierz yıllar süren kanunsuzluk ve iç çatışmalarla cebelleşmek zorunda kaldı. Güçlü bir merkezî otoritenin olmadığı bir devirde bütün bölgeler yerel liderlerin denetimi altına girmişti. Tarihçilere göre pratikte birbiriyle örtüşen iki devrim eşzamanlı olarak gerçekleşmişti: siyasi devrim ve pagan devrimi. Kilise'ye karşı en güçlü tepki üç piskoposluğun ve başpiskoposluğun olduğu yerlerde ortaya çıktı. Bu da Kilise'nin etkisinin yakından hissedilmesinin yerel halk açısından özellikle boğucu olduğunu göstermektedir. Kazimierz, başkenti Gniezno'dan Kraków'a taşımak ve Polonya Kilisesi'ni yeniden inşa etmek zorunda kalmıştı. Gniezno bir Çek istilasına uğrayınca Aziz Wojciech'in kalıntıları Prag'a taşındı. Kilise otoritesinin restore edilmesi Polonya devletinin bağımsızlığını korumak ve güçlü Germen komşusunun hâkimiyeti altına girmesini önlemek için acil bir zorunluluktu.

Restorasyon süreci kısa süreliğine başarılı olmuş ve Kazimierz'in oğlu Bolesław Śmiały (Cesur Boleslaus, 1058-79) babasının kazanımlarından istifade etmeyi başarmıştı. Bolesław Germen İmparatoru IV. Heinrich ile Papa VII. Gregor arasındaki ihtilaftan da yararlanmıştı. Gregor'un papalığın imparatora olan bağımlılığını bitirme politikalarını destekleyen Polonyalı prens papalıktan da bazı tavizler koparabilmişti – özellikle Polonya'da bir

Papalık elçiliğinin kurulması ve dördüncü bir piskoposun tayin edilmesi gibi. Hıristiyan dünyasının iki devi arasındaki kavgada Bolesław kazanan tarafı destekledi. Sonuçta Heinrich papadan af dilemek için Canossa'ya küçük düşürücü bir ziyarette bulunurken Bolesław da Polonya Kralı olarak taç giydi.

Polonya'da bu şekilde sağlanan istikrar kısa süreli olmuş ve hâlâ bilinmeyen nedenlerle bir isyan başlamıştı. Bir dizi soylu, Kral'ın küçük erkek kardeşiyle birlikte hareket etmiş ve Kraków Piskoposu'nun desteğini almışlardı. Kralın Kraków Piskoposu'nu vatana ihanetten idam cezasına çarptırması Kilise'yle devlet arasında çatışmaya yol açtı. Bunu izleyen karışıklık devrinde kral ülkeden kaçmak zorunda kaldı. Tahttan indirilen kralın küçük erkek kardeşi Władysław Herman (Ladislaus Herman, 1079-1102) 1079'da son derece zor koşullarda tahtı alsa da iç isyan devam etti. Herman, sürgündeki ağabeyinin en büyük oğlunu ortadan kaldırıp isyanın onun etrafında kenetlenme ihtimalini zayıflatsa da bu kez kendi oğulları zorluklar çıkardı. Władysław Herman'ın iki oğlu vardı. İlk oğlu Zbigniew soylu bir kadın olan ilk karısındandı. Kilise, Herman'ın yaptığı bu evliliği onaylamasa da zamanın standartları açısından geçerli sayılan evlilikten doğan erkek evlat meşru sayılmıştı. İkinci erkek evlat Bolesław ise Herman'ın Çek kralının kızıyla yaptığı ikinci evliliğinden doğmuştu. Władysław Herman'ın sorun çıkartan üçüncü karısı ise Germen imparatoru IV. Heinrich'in kız kardeşi Judith idi. Üçüncü karısı Judith'in etkisi altında kalan Władysław, ilk oğlunu ücra bir manastıra göndermiş ve Judith'in aklına uyarak oğlunu gayrimeşru ilan etmişti. Bu arada Judith de güçlü bir soylu olan Sieciech ile ittifak yapıp küçük üvey oğlunu desteklemişti.

Hanedan içindeki bu çatışmalar muhalefetin çeşitli hizipler etrafında toplanmasıyla sonuçlandı. Büyük

oğul Zbigniew kapatıldığı manastırdan kaçtığında kralın fethetmeye çalıştığı topraklardaki Pomeranyalılar onun davasını sahiplendi. Komşu Kujawy bölgesi de Pomeranya'yla birlikte hareket etti. Bu ikisi en sonunda savaş meydanında mağlup edilse de Władysław Herman oğlunun meşruiyet iddiasını kabul etmek zorunda kaldı. Kilise de en büyük erkek evlada destek vererek onun meşru bir vâris olduğunu açıkladı. Eldeki tüm kayıtlara göre zayıf karakterli ve kararsız bir adam olan Władysław Herman, 1079 yılında evlatları arasında arabuluculuk yapabilmek için iki oğluna da prenslikler vermişti. Fakat oğlanlar kendi paylarına düşen toprakları aldıktan sonra babaları ve babalarının destekçilerine karşı savaşmak üzere güç birliği ettiler. Władysław Herman 1102'de öldüğünde oğullarına tamamen bölünmüş bir krallık miras kalmıştı. Bu şartlarda oğulların birbirine düşmesi kaçınılmazdı ve en sonunda küçük oğlan Bolesław Krzywousty ağabeyini ülkeden sürdü. Zbigniew daha sonra yalan vaatlere kanıp Polonya'ya döndüğünde Bolesław ağabeyinin önce gözlerini dağlatmış, ardından onu öldürtmüştü. Erkek akrabalardan yönelen tehditleri bertaraf etmenin yaygın yöntemlerinden biriydi bu. Bolesław Krzywousty devri bir sonraki büyük yangından önce 1138'e dek devam etmiş olan son istikrarlı dönemdi.

Bolesław Krzywousty ölüm döşeğinde krallığın kendi oğulları arasında bölüştürülmesine karar verdi. Bazı tarihçiler bu kararı Bolesław'un kendi oğullarına iyi bir gelecek sağlamak için çırpınan ikinci karısından kötü biçimde etkilenmesinin bir sonucu olarak görürler. Ama her erkek evladın hakları ve yetkileri dışında vazifelerini de eksiksiz biçimde tanımlayan kraliyet fermanına bakılırsa bu, kralın ölümünden sonraki kaçınılmaz çatışmaları önlemeye yönelik bir çabasıydı. Bolesław Krzywousty'nın kraliyet fermanı üvey oğlunun otoritesini sınırlandır-

mak isteyen ısrarcı bir hanımın taleplerine verilmiş zayıf bir yanıttan ziyade en büyük erkek evladın otoritesini güçlendiririrken küçük kardeşlerin de haklarını tanımayı amaçlayan bir belgeydi. Fermanın gelecekteki istikrarı sağlayıp veraset sorunlarını çözmesi, Polonya devletinin hem sınırlarını hem de gücünü güvenceye alması hedeflenmişti. Bolesław kraliyet fermanının etkisini artırmak için Kilise'nin, sivil liderlerin, hatta Papa'nın onayını almış ve kararlarını bu makamlara tasdik ettirmişti.

Fermanla en büyük erkek evladın Polonya'nın mutlak hâkimi olması şart koşuldu. Küçük erkek kardeşlerin hepsine sınırları net biçimde tanımlanmış prenslikler verildi ve istikrarı sağlamak amacıyla kabilelerin sınırlarıyla prensliklerin sınırları uyumlu hale getirildi. Prensliklerin yönetim hakkı babadan oğula geçecekti. Ne var ki yalnızca en büyük erkek evladın (ekber evlat) Polonya topraklarında mutlak denetim hakkı vardı. Orta bölgedeki başlıca prenslik ona verilmişti. Ekber evlat dış ilişkiler ve askerî meselelerde bütün kararları kendi başına verebilecekti. Krallığın başkenti Kraków şehri yapılmıştı. Fakat Bolesław'ın ölümünden kısa süre sonra son karısı Salomea kendi oğullarının çıkarlarını korumak maksadıyla, üvey oğullarının ve ekber evladın otoritesini baltalamak üzere bir kumpas hazırladı. Ardından devlet özerk prensliklere bölündü ve her oğul ülkedeki kardeş kavgalarına katkıda bulunmak isteyen Polonya'nın komşularından geniş biçimde destek almaya başladı. Sonraki 200 yılda Polonya toprakları bir savaş meydanına dönmüştü. Bolesław Krzywousty'nın haleflerinin Polonya krallığını içine sürüklemiş oldukları anarşi ortamına rağmen, Bolesław'ın öldüğü 1138 yılında devletin toprak bütünlüğünün ve teritoryal sınırlarının ana hatlarıyla belirlenmiş olduğunu söylemek gerekir. Ayrıca Avrupa'nın diğer bölgelerinde yaşananlara koşut bir iktisadi ve toplumsal dönüşümden de söz edilebilir.

Krzywousty'nın dış politikası öncelikle Pomeranya bölgesine odaklıydı. Pomeranya'nın fethedilmesi iki amaca hizmet etmekteydi. Bölgenin Polonya topraklarına katılması ve böylece Germen etkisinin daha fazla artmasının engellenmesi stratejik bakımdan iyi bir fikirdi. Pomeranya'ya karşı kesintisiz bir savaş sürdürmek Polonya soyluluğuna ganimet ve köle elde ederek zenginleşme fırsatı veriyordu. Bu, Kraliyet'in otoritesine meydan okuma isteğini ve iç entrikaları da muhtemelen azaltan bir şeydi. Savaşmaya odaklı bir şövalye topluluğunun güçlenmesi savaşları Orta Çağ hayatının vazgeçilmez bir özelliği haline getirmişti. Öte yandan Bolesław, Pomeranya'nın doğrudan Polonya topraklarına katılmasına taraftar değildi; Danzig yöresinin fethedilmesi ve Noteć Nehri civarındaki toprakların ele geçirilmesi onun için yeterliydi. Batı Pomeranya, doğrudan Polonya topraklarına katılmadan Polonya'ya tabi kılınmıştı. Askerî harekâtlara misyonerlik faaliyetleri eşlik ederken, Polonyalı hükümdar fethedilen toprakların Hıristiyanlaştırılmasına büyük önem vermişti. Pomeranya'ya Polonyalı papazlar gönderilmiş, kiliselerin inşa edilmesi ve hâlâ çok güçlü olan pagan varlığıyla mücadele eden yeni kilise yapısının desteklenmesi için para yardımları yapılmıştı. Bolesław'ın böyle davranmasının öncelikle siyasi nedenleri vardı. Bolesław, Pomeranya'nın Germen Kilisesi'nin bir parçası olmak yerine Polonya Kilisesi'ne bağlanmasını istiyor, böylece Germen etkisinin doğuya yayılmasına engel olmak için mücadele ediyordu. Öte yandan Polonya ve Pomeranya Hıristiyan Kiliseleri'nin bağımsızlıkları Roma'daki çatışmalarla iç içe geçmişti. Polonyalılar Floransa Konseyi'nin adayı Anacletus'un papalık iddiasını desteklemişlerdi. Papa II. Innocentius, "anti-Papa" diye bilinen Anacletus'u bertaraf ettiğinde Polonyalılar çatışmanın mağlup tarafında yer almış ve bunun üzerine Germen piskoposlar, II. In-

nocentius'u Polonya Kilisesi'ni Germen hiyerarşisine tabi kılmak konusunda ikna etmişlerdi. Polonya Kilisesi ancak 1135'te İmparator Lothar'ın ölümünden sonra bu kararın hükümsüz kalmasını sağlayıp Polonya Hıristiyan Kilisesi'nin bağımsızlığını yeniden teyit ettirebilmişti.

Polonyalı hükümdarlar zamanla Bohemya'nın Çek hükümdarları ve Germen imparatorlarının ortak bir hedefte birleşip Polonya'yı zayıflatmaya çalışacaklarını fark etmiş ve bu yüzden Macaristan'ın desteğini almak istemişlerdi. 1131'de Macaristan tahtında hak iddia eden iki lider arasındaki veraset savaşında Polonyalılar yine kaybeden tarafı desteklediler. Polonyalıların Macaristan'a müdahale ettikleri savaş esnasında Çekler iki ülke arasında tartışmalı bir bölge olan Silezya'yı işgal etti. Bu koşullarda Bolesław Krzywousty için tek çıkış yolu Alman imparatoru II. Lothar'ın arabuluculuğunu kabul etmekti. Lothar'ın Pomeranya'ya dair kararı Polonya açısından sorunluydu zira Bolesław, Pomeranya'nın feodal lordu olan imparatora biat etmek zorunda bırakılmıştı. Polonya hükümdarının düştüğü durum kuşkusuz küçük düşürücüydü ama yine de Polonya topraklarının bağımsızlığı korunmuştu. Germen imparatorları Polonyalı bir hükümdarın Pomeranya kralı olmasını başarıyla önleseler de Polonya'yı Roma Germen İmparatorluğu'na katmayı başaramamışlardı.

Toplum

12. yüzyıl sonuna gelindiğinde Polonya devlet yapısının temel çerçevesi oluşmuştu. Gelgelelim, daha önce belirtildiği üzere, hükümdarların otoritesi hiçbir şekilde mutlak değildi. Soyluluk hükümdarın merkeziyetçi politikalarına karşı savaşıyordu. Bazı vesilelerle yapılmaya devam edilen kabile toplantılarının önemi ve sıklığı 11. yüzyılda azalmıştı. Soyluluk, şövalyeler ve üst düzey dinadamları

hükümdarla temasları ve hükümdarın onlara olan bağımlılığı sayesinde, savaşların ve fetihlerin sürdürülmesi ve toprakların bölüştürülmesiyle ilgili meselelerde söz sahibiydiler. Ayrıca hükümdardan vergiler ve yasalardan muafiyet gibi bazı imtiyazlar elde edebilecek bir konuma erişmişlerdi. Kendi konumlarını güçlendirmeye çalışan hükümdarlarla soyluluk arasındaki ilişki kaçınılmaz olarak antagonistti. Mieszko ve Bolesław Chrobry'nın ölümünü izleyen karışıklıklar ve isyanlar esnasında hükümdarın gücünü azaltmak pahasına soyluluğun hakları ve imtiyazları artırıldı. 12. yüzyılda kraliyete bağlı makamlarda görev yapma hakkının sadece soyluluğa verildiğine dair bir ilke yerleştirildi ve soyluluk bu sayede hem kralla temasını güvenceye aldı hem de daha fazla imtiyaz elde etme imkânına kavuştu.

Kâğıt üstünde hükümdara başvuruda bulunma hakkı olan köylüler ise kabile pratiğinden hareketle geliştirilmiş her tür karar alma sürecinden fiilen dışlanmışlardı. Toplumsal yapının dönüşmesi ve ülkeyi etkileyen siyasi çalkantı köy toplulukları üstünde bazı etkilere yol açmıştı. Köylüler kendi işledikleri toprağa sahip olma hakkını zamanla kaybetmişlerdi. Binyıl başı, devletin köylülerin kişisel özgürlüklerini çiğnediği bir devir olmuştu. Köylü topluluklarının içinde ise daha büyük farklılaşmalar yaşanmıştı. Özgür köylüler olduğu gibi Kraliyet'in soyluluğa ya da Kilise'ye verdiği arazilerin parçası haline gelen köylüler de vardı. Bu statüdeki köylülerin bağlı oldukları topraktan istedikleri zaman ayrılma özgürlüğü yoktu. Fetih savaşlarının ardından köleler köylere yerleştirilmiş ve üyelerinin hiçbir kişisel hakka sahip olmadığı topluluklar kurulmuştu. Serfliğin temelini de bu oluşturmuştu.

Tahmin edilebileceği üzere, toplumsal piramidin en altında yer alanların hayatı kısa ve zordu. Kadınlarda ortalama yaşam süresi 20'yi, erkeklerde ise 30'u geçmi-

yordu. Siyasi istikrarsızlık, savaşlar ve isyanlar ortalama yaşam süresinin kısalığına katkıda bulunmuştu. Ayrıca mezar kazılarından çıkan bulgulara göre tüberküloz ve çocuk ölümleri yaygındı. Açlık ve kıtlıkla ilgili de az sayıda olmakla birlikte bazı kanıtlar vardır. Kocalarının ölümünden sonra kadınların öldürülmeleri ya da intihar etmelerine dayalı âdetten 11. yüzyıl başında vazgeçilmişti. Öte yandan karılarının ölümünden sonra kocaların da öldürüldüklerine dair herhangi bir kanıt yoktur. Bazı tarihçiler Slav topluluklarında yaşlıları öldürme geleneği olduğunu öne sürseler de arkeolojik kazılar bunu doğrulamamaktadır. Tam aksine, görünen o ki, Slav topluluklar yaşlılarını el üstünde tutmuşlardı. Vaktiyle külle dolu olan mezarların yerlerini cesetlerle dolu mezarlar almıştı. Defin uygulamasındaki bu değişim Hıristiyanlığın yayıldığını kanıtlıyordu zira Kilise cesetlerin yakılmasını tasvip etmiyordu.

Tarımın görece düşük seviyede olmasına rağmen ziraat tekniklerinde topluma yeterince gıda sağlayacak düzeyde ilerleme kaydedilmişti. Yabancı keşişler kendi tarlalarında saban kullansalar da toprağın büyük kısmı hâlâ ilkel yöntemlerle işleniyordu, bu da toprağın kazmalar ve ilkel pulluklarla sürülmesine rağmen yeterince bellenememesi anlamına geliyordu. En fazla ekilen tahıl darı olsa da buğday, arpa ve tarihte ilk defa olmak üzere çavdar Polonya topraklarında yetiştirilmişti. Elma, armut ve hatta şeftali ağaçları yaygınlaşmıştı. Fasulye ve bakliyatın yanı sıra Almanya'da o tarihlerde hâlâ bilinmeyen hıyar, sarımsak ve haşhaş da yetiştirilmişti. Koyun yetiştiriciliği Slav halklarının yerleştiği düz arazilerde pek yaygın olmadığı için en yaygın kumaş türü ketendi. Ortalama bir köy çiftliğinde sığır, domuz, keçi ve atlar olurdu. Yabancı ziyaretçiler Rus kabileler arasında yaygın olan at eti yeme alışkanlığının Polonya topraklarında pek yaygın ol-

madığını belirtmişlerdir. Yaban hayvanlarının avlanması günden güne kraliyetin tekeline girmiş ve kazılardan elde edilen bulgulara göre et tüketme ihtiyacı hayvan yetiştiriciliğiyle giderilmiştir ki bu da hayvancılığın yaygınlaştığını göstermektedir.

Yerel ve bölgesel ticaretle ilgili çok fazla kanıt vardır. Ürünlerin alınıp satıldığı düzenli pazarların varlığının yanı sıra mallar uzak mesafelere de taşınırdı. Bazı yöreler ve köyler belirli ürünlerin üretiminde uzmanlaşmıştı. Bu, bazı durumlarda silah, demir aletler ve çanak çömlek gibi belirli ürünlerin üretimi hükümdar tarafından teşvik edildiği için böyleydi. Bazı durumlarda ise hammaddelerin ya da hazır pazarların varlığından ötürü doğal bir gelişme olurdu. Daha geniş pazarlara yönelik de üretim yapılırdı.

İnsan yerleşimi örüntüleri 10. ve 11. yüzyıllarda çarpıcı biçimde değişmişti. Daha önceleri insanlar ufak yerleşimlerde ya da köylerde yaşadıkları halde yeni binyılın başında şehirler ortaya çıktı. 12. yüzyıla gelindiğinde binlerce kalıcı sakini olan birçok şehir kuruldu. Kraków, Gniezno, Kruszwica, Opole, Szczecin ve Gdańsk gibi şehirler büyük ölçüde hâlâ yeraltı sığınaklarına benzeyen ve tamamen ya da kısmen toprağın altında kalan sıkış tıkış binalardan oluşmuştu. İlk kâgir binalar bu tarihlerde ortaya çıksa da bunlar genellikle yabancı zanaatkârların inşa ettiği kilise binalarıydı. Tuğla 13. yüzyıla dek kullanılmamıştı. Şehirlerin kökeni tarihsel tartışmalara konu olmayı sürdürse de muhtemelen daha kalabalık nüfus merkezlerinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanan, birçok paralel iktisadi ve siyasi süreç yürürlükteydi. Bazı durumlarda yerel ticaret hacminin büyümesi daha geniş ticaret merkezlerinin kurulmasını teşvik etmiş olabilir. Bazı durumlarda ise elverişli bir coğrafi durum tüccarların yerleşmesini hızlandırıcı bir rol oynamış olabilir. Askerî

merkezler ve dinî kuruluşlar da daha geniş bir üretim-ticaret hacmi ve bunların zorunlu kıldığı sık nüfuslu yerleşimler için gerekli önkoşulları yaratmış olabilir. Görünen o ki otoritenin merkezîleştiği süreç de şehirlerin gelişimini teşvik etmişti. Baltık kıyılarındaki şehirler ise sadece bölgedeki ticaretin zorunluluklarından ötürü ortaya çıkmıştı.

Barbar kabilelerin göçleri sırasındaki çalkantılı zamanlarda neredeyse durma noktasına gelen uluslararası ticaret, siyasi istikrar devirlerinde yeniden başlamıştı. Slav toprakları uluslararası piyasalarda kıymet gören çok az sayıda meta sağlayabildiği için ticaret daima sınırlı kalsa da bunun istisnası Baltık Denizi kıyılarında rastlanan kehribardı. Kehribar satın alan yabancı tüccarlar mallarını ya kuzeyden Batı Avrupa'ya ya da güneyden Tuna Nehri ve Karadeniz'e naklederlerdi. Kraków civarında bulunan tuzun da bölgede yaygın biçimde ticareti yapılırdı.

12. yüzyıl sonuna gelindiğinde ülke, atanmış idarecilerin yönettiği yedi vilayete bölünmüştü. Bunlar Silezya, Kraków ve civarı, Sandomierz, Mazovya, Kujawy (Łęczyca ile birlikte), Wielkopolska ve Danzig Pomeranya'sıydı. Kraków, başkent olmakla birlikte hükümdarların yalnızca kâğıt üstünde ikamet ettikleri şehirdi. Gerçekte hükümdarlar uyruklarına erişilebilir olmak istedikleri için ama kuşkusuz disiplin ve otoriteyi de sağlayabilmek için vilayetleri turlarlardı. Hükümdarların maiyetinde genellikle birinci dereceden yakınları ve kişisel ihtiyaçlarını karşılamakla görevliler yer alırdı. Ama 12. yüzyılda bazı idari makamlarda görev yapanlar da saraya girmeye başlamıştı; bunlar genellikle Latince yazmayı bildikleri için istihdam edilen dinadamları ya da keşişlerdi. Görevleri –vergi ve maliye kayıtları dahil– kayıt tutmaktı. Dış dünyayla teması sağlayan elçiler olarak görülen üst düzey Hıristiyan

dinadamlarına da değer verilirdi. Onlar Roma'da, diğer belli başlı merkezlerde ve başka hükümdar saraylarında neler olduğunu kurdukları temaslarla herkesten daha iyi bilirlerdi. Dolayısıyla yalnızca onların otoritesini desteklemekle kalmayıp dış ilişkilerin püf noktalarında hükümdarlara yol göstermeyi de becerebilen kilise hiyerarşisi ile hükümdar arasında iki tarafın da yararlandığı bir ilişki ortaya çıkmıştı.

12. yüzyıla gelindiğinde Polonyalı hükümdarlar devletin mali sisteminin temellerini atmışlardı. Hükümdar ve Kilise lehine işleyen bir vergi sistemi kurulmuştu. Mali taleplerin yarattığı aşırı yükten ötürü çıkan isyanlara bakılırsa bu, halk açısından kesinlikle ezici bir ağırlıktı. Hükümdarlar belirli iktisadi faaliyetlerde tekel kurmuşlardı. Para basmak geleneksel olarak kraliyetin tekelindeydi ama az bulunan yaşamsal bir meta olarak tuzun çıkarılması ve ticaretinin yapılması da kraliyetin imtiyazı haline gelmişti. Bir vergi sisteminin kurulmuş olması parasal işlemlerin Polonya topraklarında norm haline geldiğini gösterir. Cari ticaretin düşük değerinden ötürü gümüş paralar altına tercih edilmişti. Gümüş paralar daha ufak paralara da bozdurulmuştu. Tarafların karşılıklı olarak kabul ettiği bir ödeme yöntemi olarak başka metalar da kullanılmıştı. Polonya'da işlem yapan tarafların değerinde uzlaştıkları bir meta olarak keten kumaş da yaygın biçimde kullanılmıştı.

Yahudi tüccarlar daha erken tarihlerden itibaren Polonya topraklarına seyahat etseler de 1085'te Przemyśl şehrinde yerleşik bir Yahudi topluluğunun varlığı kayıt altına alınmıştı. I. Mieszko hakkındaki sınırlı bilgimiz Slav memleketlerine ziyaretlerinde gördüklerini yazan İbrahim bin Yakup adlı bir Yahudi tüccardan gelmektedir. Yahudiliğe geçmiş bir Türk aşireti olan Hazarların Polonya'ya göçüne dair de ilginç bir tartışma sözkonusudur.

Bazı Yahudiler uluslararası bağlantılarından ötürü hükümdar sarayında etkiliydiler ve Yahudi tüccarlar yerel ticarette ustalaşmışlardı. Para sisteminin gelişmesiyle Polonyalı hükümdarlar tarafından Gniezno'ya para kalıpları tasarlayan ve para üretiminden sorumlu olan Yahudi zanaatkârlar getirilmişti.

Dolayısıyla 1138'e gelindiğinde Polonya bölgedeki diğer ülkelerle iktisadi, toplumsal ve siyasal gelişimi bakımından eşit seviyedeydi. Hıristiyan Kilisesi'nin gittikçe artan kültürel etkisinden ötürü Polonya Latin kültürüne yönelmiş, Bizans Kilisesi ve kültürünün hâkimiyeti altındaki bölgelerden ayrılmıştı. Fakat Polonyalı hükümdarlar ve Polonya soyluluğu bölgede hüküm süren hanedanlarla yaptıkları evlilikler sayesinde Rus prenslerle de en az Çek, Macar ve Alman soyluluğuyla kurdukları kadar güçlü temaslar kurabilmişlerdi.

2

POLONYA KRALLIĞI'NIN GÜÇLENMESİ

Merkezî Otoritenin Çöküşü

Polonya devleti 12. ve 13. yüzyıllarda yavaşça ama hiçbir şekilde kaçınılmaz olmayan bir gelişmeyle prensliklere bölünmüştü. Bolesław Krzywousty erkek evlatları arasındaki çatışmaları öngörüp hem onların bağımsızlık isteklerini tatmin etmeye hem de merkezî otoritenin zayıflamasını önlemeye çalışmıştı. Ama bir baba ve kanun koyucu olarak bunda başarısız olmuştu. Krzywousty'nın evlatları ve daha sonra onların halefleri birlikten güç doğar temel ilkesini kavramayı reddedip hem mevcut devleti tahrip etmiş hem de Polonya topraklarının hâkimiyetini kaybetmişlerdi. Bolesław önce yaşı en büyük erkek evladının, sonra da onun yaşı en büyük halefinin mutlak otorite olmasını emretmişti. Dolayısıyla ekber evladın kendine ait bir prensliği olacağı gibi başkent Kraków'daki merkez vilayette mutlak hâkimiyeti olacaktı. Fakat onun ölümünden sonra Bolesław'ın oğulları ve dul karısı birbirlerine düştüler. Bolesław'ın oğulları öldüğünde vârisleri veraset ilkesini çiğneyip Kraków'u ve merkez vilayeti ele geçirmek üzere birbirleriyle savaştılar. Merkezî otorite zayıflarken Kraków soyluluğunun, zengin şehirlilerin (*burgher*ler, Lehçe mieszczanin) ve Kilise'nin gücü arttı.

Bolesław'ın oğulları babalarının ölümünden hemen sonra birbirleriyle kavga etmeye başladılar. İlkin Bolesław'ın ikinci evliliğinden olan oğulları, üvey ağabey Władysław'a düşman oldu. Bunun üzerine Władysław, Rus prensiyle ittifak yaptı. Aralarında güç birliği eden kardeşler üvey ağabeylerine karşı başarılı bir savaş yürüttüler. Bolesław'ın dul karısının ölümünden sonra kadının hâkimiyetindeki prensliğin kime kalacağı sorunu zaten gergin olan aile ilişkilerini iyice germişti. Władysław çatışmada üvey kardeşlerini alt etmeye çalışsa da en sonunda Almanya'ya kaçtı ve İmparator III. Konrad orada onun davasını fasılalarla destekledi. Gelgelelim Konrad'ın Kutsal Topraklar'a yönelik İkinci Haçlı Seferi onu Avrupa meselelerinden büyük ölçüde uzaklaştırmıştı. Konrad'ın 1157'deki ölümünün ardından tahta geçen halefi Frederik Barbarossa ise bir kez daha Almanya'nın doğu sınırlarına odaklanmıştı. Konrad ve haleflerinin düzenlediği haçlı seferleri Almanya'nın bir öncelik olarak gördüğü putperest Slavlara ait Pomeranya ve Brandenburg topraklarını fethetme zorunluluğuyla Kutsal Topraklar'ın çok daha önemli sayıldığı uluslararası ilişkilerde bir rol oynama isteği arasında çatışmaya yol açmıştı. Germen desteğinden yararlanmaya çalışan Polonyalı prenslerin ödemesi gereken bir bedel vardı. Sonraki yıllarda Piast Hanedanı'na mensup her prensin başka prenslerle rekabet ederken birçok kez imparatordan yardım istemeleriyle Śląsk ve Pomorze'deki Germen otoritesi arttı.

1173'te Mieszko Stary (İhtiyar Mieszko, 1173-1202) prensliklerdeki otoritesini artırmak amacıyla sonuçta başarısız olmakla birlikte ciddi bir girişimde bulundu. Mieszko, baş prens olduğunda, Kraków soyluluğu ve şehirliler kolaylıkla vazgeçmeyecekleri bir bağımsızlığın avantajlarından faydalanmaya başlamışlardı. Bu yüzden Mieszko'nun zaman aşımına uğramış mali imtiyaz-

ları iptal ederek devlet gelirlerini artırma çabası güçlü bir muhalefetle karşılaştı. 1177'de Kraków Piskoposu'nu da arkasına alan soyluluk Mieszko'nun ülkeden kaçmasına sebep oldu. Mieszko'nun yerini baş prens olabilmek için meşru gerekçeleri olmasa da baş prense ait prensliği ele geçirmek üzere kaba kuvvete başvuran ve ardından Kraków bölgesinde hâkimiyet sağlayan Kazimierz Sprawiedliwy (Adil Kazimir, 1177-1227) aldı. Böylece hanedanın en yaşlı üyesinin baş prens olması ilkesinden vazgeçilmişti. Bundan böyle tahta kimin geçeceği baş prenslik iddiası taşıyanların Kraków'un soyluları ve zengin *burgher*lerine verebilecekleri tavizlerle belirlenmişti. Kilise de bu süreçte daha fazla taviz ve imtiyaz talep ederek aktif bir rol oynadı. Ayrıca Piast hanedanlığına ait toprakları yeniden birleştirmeye yönelik çabalardan tümüyle vazgeçilmişti. Prensliklerin hükümdarları yerel sorunlarla ilgilenmeye başlarken gittikçe uzak bir kavram haline gelen Polonya birliğine duyulan ilgi kaybolmuştu. Bu yüzden Piast Hanedanlığı her biri belirli bir yöreyi (Małopolska, Wielkopolska, Pomeranya, Silezya, Mazovya) idare eden bölgesel hanedanlıklara bölündü.

Polonya'da merkezî otoritenin zayıflaması ve nihayet çökmesi papalığın dünyevi meselelere doğrudan müdahale ederek kendi manevi rolünü güçlendirmeye yönelik artan kararlılığıyla aynı tarihlere rastlamıştı. İktidarı arzulamakta asla çekingen olmayan papalık piskoposların siyasete karışmasını agresif bir biçimde desteklemeye başlamıştı. Seküler hükümdarlar her iki tarafın da bildiği üzere manevi-ruhani meselelerle alakasız politikalarda Papa ve Kilise'nin desteğini almak istedikleri için Kilise'ye yeni fırsatlar doğmuştu. Kazimierz Sprawiedliwy, baş prenslik makamını gaspetmesini kiliseye ve sivil makamlara onaylatmak amacıyla 1180'de soyluluğu Łęczyca'da bir toplantıya çağırdı. Toplantıya bir güç gösterisiy-

le katılan kilise hiyerarşisi Kazimierz'e destek karşılığında hükümdardan büyük bir bedel ödemesini talep etmişti. Bu, Kraliyet topraklarından yararlanan bir toplumsal kesimin hükümdara karşı vazifelerinden muafiyet hakkı elde ettiği, tarihte bilinen ilk vakaydı. Łęczyca Antlaşması'yla Kilise prens veya onun temsilcilerinin talep ettiği erzakları ve ulaşım araçlarını sağlama vazifesinden muaf tutulmuştu. İkinci önemli taviz ise hükümdarın ölen bir piskoposun menkul mallarına el koyma hakkını kaybetmesiydi. Bu tavizler karşılığında Polonya'daki kilise hiyerarşisi, Papa'yı Kraków bölgesindeki veraset kurallarının değiştirilmesini onaylamaya ikna etmek için Roma'daki nüfuzunu kullandı. Böylece ekber evladın bölgede ve başkentte otomatikman tahta geçme hakkı ortadan kaldırılmış ve birlik kurma çabalarının başarıya ulaşma ihtimali daha da zayıflamıştı.

Tahtta hak iddia eden en büyük erkek evlat, Frederik Barbarossa'nın desteğini almaya çalışsa da Papa III. Aleksandr'ın tahtı gaspeden Kazimierz'i desteklemesi Germen imparatorunun Polonya'nın iç işlerine karışma eğilimini zayıflatmıştı. Bu yeni durum Germen imparatoru açısından da avantajlıydı zira veraset ilkesinin iyice karman çorman hale gelmesiyle Piast Hanedanı'na mensup küçük prensler birbirleriyle savaşa tutuşmuşlardı. Bu da doğudan yönelebilecek bir tehdit ihtimalini zayıflatmıştı. Göstermelik de olsa varlığını sürdüren merkezî otoritenin çöküşü nedeniyle Pomeranya prensleriyle Piast Hanedanı arasındaki bağların zayıflaması da önemli bir gelişmeydi. Batı Pomeranya'nın Germen İmparatorluğu'nun süzerenliğini kabul ettiği 1181'de hem Danimarka hem de Almanya bu bölgelere ilgi duymaktaydı. Her ne kadar aralarındaki bağlar zayıflamış olsa da Doğu Pomeranya (Danzig yöresiyle beraber) Piast prenslerine sadık kalmayı sürdürdü. Pomeranya'daki Polonya etkisi 12. yüzyıl

başlarında kırılmış, hatta bazı yerlerde durum terse dönmüştü. Geriye bakıldığında görünen o ki Kazimierz, Polonya'nın batıya doğru genişlemesini durdurup doğudaki etkisini artırmıştı. Pomeranya ve Silezya giderek Germen etkisi altına girip Germenlerin kültürel ve iktisadi etkilerini içselleştirmişti. Ayrıca Kilise'ye bağlı Germen misyonerler bölgede Hıristiyanlığı egemen din yapma vazifelerini yerine getirmişlerdi.

Bu devirde Piast Hanedanı'na mensup prensler sık sık iç çatışmalarla meşgul olmak zorunda kalsalar da esasen gözlerini doğuya dikmişlerdi. Doğuya yöneliş sonucunda Rus prensleriyle hanedan arasındaki bağlar güçlenmişti. Kazimierz'in nüfuzu Rutenya, Kiev ve Galiçya'ya yayılırken Kazimierz, Macarların bölgedeki emelleriyle çatışarak onları durdurmayı başarmıştı. Rus prensliklerinin olduğu bölgelerde Polonya nüfuzunun artması ve kuzeydoğuda hâlâ pagan olan Jadźwig yöresinin fethedilmesi Polonya yerleşimlerinin genişlemesine imkân sağlamış, bu da Polonya'nın bölgedeki varlığını daha fazla meşrulaştırmış ve teşvik etmişti.

Kazimierz Sprawiedliwy, 1194'te ölmüş ve onun ölümüyle merkezî otoriteyi sürdürme girişimleri tamamen sona ermişti. Beş ayrı prenslik ortaya çıkmış ve bunlar kendi aralarında bölünmeye devam etmişti. Hükümdarlar ortak bir mirası paylaştıklarını ve Polonya'nın parçası olduklarını bilerek bazı durumlarda birbirleriyle işbirliği yapsalar da esasen kendi çıkarlarının peşine düşmüşlerdi. Ortak bir tehditle karşılaştıklarında bir araya gelip ortak hareket etmişlerdi. Ayrıca kardeş kavgalarını çözmek için yabancı devletlere başvurmayı da sürdürmüşlerdi.

Papalık ve Doğudaki Haçlı Seferleri

Katolik Kilisesi'nin yeni militarizminin mimarı Hıristiyan Kilisesi'nde reform yapmakta kararlı olan Papa III.

Innocentius (1198-1216) idi. Innocentius'un amacı Kilise'yi seküler otoritelerden bağımsızlaştırmak, manevi otoritesini ve kayda değer ekonomik servetini korumaktı. Bunun hem içeride hem de uluslararası ilişkilerde epey köklü sonuçları oldu. III. Innocentius'un reformları hükümdarlarla kilise hiyerarşisi arasındaki ilişkileri ister istemez etkiledi. Kendi seleflerinin tümünden daha kapsamlı bir uygulamayla ruhban zümresine bekârlık şartını dayatan III. Innocentius, bu sayede kilisenin mülkiyetini korumak istemişti. Ona göre babalarının miraslarından yararlanmaya hakları olduğunu iddia eden papazların oğulları Kilise'nin otoritesini zayıflatıyor ve kaynaklarını tüketiyorlardı. Bekârlık şartıyla İnnocentius uygulanması daima zor bir uygulamayı resmîleştirmeye çalışmıştı. Dinî makamların satılması ve piskoposların hükümdarlar tarafından tayin edilmesinin yasaklanmasıyla dünyevi otoritelerin kilise işlerine müdahalesi azaltılmıştı. Başpiskopos Kietlicz, Polonya prensliklerindeki reformları coşkuyla karşılamıştı. Başlangıçta bunların uygulanmasında bazı zorluklarla karşılaşılmıştı zira Kilise'nin bekârlık şartına rağmen 12. yüzyıl Polonya'sında dinadamlarının evlenmesi oldukça yaygın rastlanan bir durumdu ve nikâhtan dolayı ne evliliklerin kendisi ne de papazların Kilise'ye sadakati şaibeli hale geliyordu. Yerel hükümdarlar kendi aralarında savaşırken kiliseye ihtiyaç duydukları için Kilise tayinleriyle ilgili reformun gerçekleştirilmesi kolay olmuştu. Innocentius'un amacı Kilise'nin seküler hayat karşısında mutlak üstünlüğünü tesis etmekti. Bu da Papa'nın Hıristiyan dünyasının feodal lordu olması anlamına geliyordu. Polonyalı prensler kendileri ve onlara bağlı prensliklerin Papa'nın otoritesine boyun eğmesine izin verdikleri takdirde iç çatışmalar esnasında Papa'nın desteği ve himayesini alabileceklerini düşünmüşlerdi. Kilise'ye bu boyun eğiş devrinde en

azından üç prenslik Papalığın fieflikleri haline gelmişti. Kilise'nin Polonya topraklarındaki iktidarı herhangi bir engelle karşılaşmadan artarak devam ediyordu.

III. Innocentius'un reformları geride kalan pagan topraklarına yönelik askerî harekâtları da meşrulaştırıp teşvik etmişti. Kudüs'ün fethinin inançsızların topluca katledilmesiyle tarihe geçtiği Kutsal Topraklar'a yönelik ilk büyük haçlı seferleri dönemiydi bu. Doğu Avrupa'da pagan kabilelerin ikamet ettiği toprakların fethedilebileceği ve bu topraklara paganları Hıristiyanlaştırmak üzere meşru gerekçelerle el konulabileceği fikri cazip bir varsayımdı. Topraklarındaki pagan aşiretlerle Polonya prenslikleri Mazovya ve Kujawy'yı tehdit eden Prusya'nın fethedilmesi Orta Doğu'ya gitmek istemeyen, buna karşılık haçlı ruhu taşıyan savaşçılara bilhassa cazip geliyordu. III. Innocentius 1216'daki ölümünden önce Prusya'ya haçlı seferi düzenlenmesi çağrısında bulunmuştu. Polonyalı prensler ve piskoposların yanı sıra her ikisi de Baltık kıyılarına hâkim olmaya çalışan Danimarka ve Almanya'nın da Prusya'nın fethedilmesinde örtük çıkarları vardı.

1226'da Polonyalı prensler arasında patlak veren çatışmalar Prusya'ya düzenlenen haçlı seferiyle aynı tarihe rastlamıştı. Mazovyalı Konrad, Prusyalıları yenmenin yollarını arıyordu. Kendi prensliğine Prusya'dan yönelen tehdidi bertaraf ettikten sonra Kraków prensliğini fethetmeye yoğunlaşmak istiyordu. Bu yüzden, Baltık bölgesindeki pagan topraklarını fethetmek ve paganları Hıristiyanlaştırmak amacıyla kurulmuş askerî-dinî bir tarikat olan Töton Kutsal Meryem Tarikatı'nı kendi prensliğine davet etmişti. Bilinen adıyla Töton Şövalyeleri, Prusyalıları mağlup etmek umuduyla Mazovya-Prusya sınırına konuşlandırılmıştı. Şövalyeler zamanla fethettikleri Prusya topraklarında büyük araziler ve mutlak hâkimiyet hakkına sahip olmuşlardı. Şövalyelerle ilişkilerinde toy ve naif davranan

Polonyalı prensler sefere çıkan şövalyelerden yalnızca askerî hizmet alacaklarını sanmışlardı. Siyaseten tecrübeli ve hayli agresif bir askerî toplulukla ve güçlü manevi rolünü siyasete yansıtmaya çalışan kilisenin giderek artan iktidarının bir uzantısıyla karşı karşıya olduklarını anlayamamışlardı. Töton Şövalyeleri Prusya'ya yerleştikten sonra Polonya Kilisesi'ne bağımlı olmayı kabul etmemişlerdi. Ne de Piast Hanedanı'na mensup prenslerin otoritesini kabul etmeye yanaşmışlardı. Chełmno ve Prusya'da fethettikleri toprakların tamamının kendilerine vadedildiğini iddia etmiş ve Papa'ya da bu iddialarını onaylatmışlardı. Töton Şövalyeleri'nin fethettiği bölgeler papalığa bağlı fieflik tipi bir manastır devletine dönüşmüştü ve Töton Şövalyeleri kuzeyde Dvina (Dźwina) Nehri civarındaki topraklarda hâkim olan Germen Kılıç Şövalyeleri adındaki askerî tarikatla da ittifak yapmışlardı. 1283'e gelindiğinde Prusya'nın fethi tamamlanmış ve Şövalyelerin Papa ve Germen imparatorundan fieflikler aldıkları yeni bir devlet bölgede tam anlamıyla kurulmuştu. Her iki yapının da Germen karakteri ve Töton Şövalyeleri'nin Büyük Üstatlar'ıyla Germen soyluluğu arasındaki yakın ilişkilerden ötürü Prusya, Germen imparatorluğunun yakın müttefiki haline gelmişti. Polonyalı hükümdarlarla çatışmalarında Töton Şövalyeleri, Germen desteğine bel bağlamışlardı. Diğer taraftan Polonyalı hükümdarlar Batı Pomeranya'nın hâkimiyeti için Almanya'yla sürtüşürken, Almanların desteğiyle kendi topraklarını Polonya aleyhine genişletmek üzere daima fırsat kollayan Töton Şövalyeleri'ni dikkatle izlemek zorunda kalmışlardı.

Altın Orda İstilaları

Bu arada doğudan yeni bir güç doğuyordu. Yeni, seçkin ve etkileyici liderleri Cengiz Han önderliğinde teşkilatlanan göçebe Moğol aşiretlerinin batıya ilerlediklerine dair

söylentiler 13. yüzyıl başlarından beri işitilmekteydi. Altın Orda diye bilinen bu güç 1223'te Kiev Rus Devleti'ne karşı bir askerî zafer elde etmişti. 1240'ta Kiev şehri yağmalanmış ve bir daha eski gücüne kavuşamamıştı. Altın Orda, Macaristan'ı fethetmek üzere ilerleyişini sürdürmüştü. Nisan 1241'de Silezya Prensi Henryk Pobożny (Sofu Henri, 1238-41) ile Moğol ordusu arasında Legnica civarlarında bir çatışma yaşandı. Bazı eski tarihçiler bu çatışmayı büyük bir savaş olarak tanımlasa da daha güncel araştırmaların bulgularına göre Henryk ve Gül Şövalyeleri, Haç Şövalyeleri ve Tapınak Şövalyeleri ana hedefi Macaristan'a ilerleyen Altın Orda'nın kanat birliklerinin taarruzuna uğramışlardı. Henryk Pobożny ve birçok şövalye savaş meydanında can vermişti. Moğolların istila gücü bir yıl içinde tükense de Balkanlar ve Karadeniz bölgesinden düzenlenen ufak tefek saldırılar en baştaki saldırının tahripkârlığını hatırlatmayı sürdürdü.

Moğol ordusu güney Polonya topraklarına ulaştığında, at biniciliği ve hızlı akınlara dayalı ünlü yırtıcı askerî becerilerini edinmiş durumdaydı. Moğollarla yaşanan çatışmalara dair Polonya'daki popüler yorumların tarihsel gerçeklerle pek ilgisi yoktur. Bu kalıcı romantik mitlerden birinde Kraków'da kilise kulesindeki trompetçinin hikâyesi anlatılır. Efsaneye göre trompetçi, Moğolların yaklaştığına dair uyarıda bulunmak için trompetini çaldığı esnada akıncılardan birinin oku ona isabet etmiştir. Polonya'yı, özellikle Kraków'u ziyaret edenler trompetçinin akıbetini hatırlatacak şekilde yarım kalmış olan bu basit ezginin Polonya radyosunda her saat başında çalındığını fark edeceklerdir.

Gerçek durum ise bekleneceği üzere, çok daha yavandı: Henryk kuzeye ilerlemek gibi bir niyeti olmayan ve Piast prenslerinin Macaristan'a yardım götürmesini engellemek amacıyla Polonya'nın etrafında yalnızca turlayan

Moğollarla savaşmak için yok yere bahane aramıştı. Piast Hanedanlığı'nın geleneksel müttefikleri olan Rus prenslerinin yenilgisi Polonyalı prenslerin dış politikalarında uzun vadeli etkilere yol açtı. Mevcut durumu değiştiren şey Moğolların Polonya'nın doğu ve güneydoğu sınırlarındaki varlığından ziyade bu gelişme olmuştu. Günden güne gelişen Kiev şehrinin yıkılması ve onunla birlikte bölgenin artan siyasi gücünün ortadan kalkması sonucunda Moskova Düklüğü bölgesel güç konumuna gelmiş ve kendi nüfuzunu Moskova'nın batısına doğru genişletmişti. Kiev-Rus Devleti'nin siyasi gücünün kırılması ve yerel ekonominin çökmesi ilk başta o tarihe dek kuzey ve kıyı bölgelerine hapsolmuş olan Litvanyalı hükümdarların etkilerinin artmasını sağlayan bir boşluk yaratmıştı. Litvanyalılar, Dinyeper ve Neman Nehirleri arasındaki bölgede etkili olmaya ve kendi nüfuzlarını Baltık Denizi'ne doğru yaymaya başlamışlardı. Bu gelişme karşısında Polonyalı prensler pagan Litvanya'yla ya ittifak yapacak ya da onunla savaşacaklardı. Tarihsel gelişmelerin seyri zamanla onları ilk seçeneği tercih etmeye sevk etti.

Merkezî Otoritenin Restorasyonu

Polonya devletinin birliği ve merkezîleşmesi fikri Piast prenslerinin daima benimsedikleri bir hedef olmayı sürdürdü. Ama 13. yüzyıl sonunda Piast Hanedanlığı'nın çeşitli kolları arasındaki çatışmalar ve rekabetler yüzünden bu hedefe ulaşılamadı. Polonya'nın güçlü komşuları Polonya'nın kaotik bir devlet olarak kalmasını kendi çıkarlarına uygun bulmuşlardı zira bu sayede ya toprak kazanmayı ummuşlar ya da düşmanlarının Piastlarla ittifak yapıp Polonya topraklarında bir köprübaşı tutmasını engellemek istemişlerdi. Örneğin Pomeranya ve Danzig bölgesinin kaderi Brandenburg Margravı'nı doğrudan ilgilendirmişti. Prag'da güçlü bir monarşi kuran Bohemyalı

II. Wenceslaus, Silezya'nın hâkimiyetiyle yetinmeyip Polonya tahtını da ele geçirmek istemişti. Daha net siyasi amaçları olan ve papalığın dünya meselelerinde hâkim bir rol oynamasını isteyen Katolik Kilisesi ise iki memleketin ve iktidar odağının birleşmesinden ve güçlenmesinden yanaydı. Birleşme Gniezno Başpiskoposu ve Kraków Piskoposu'nun da doğrudan çıkarınaydı. Ticaretin gelişmesi ve şehir yönetimlerinin güçlenmesi tüccarlara ve şehirlilere kimin tarafından yönetileceklerini kendi çıkarlarına uygun biçimde tartışabildikleri bir ortam sağlamıştı. Kraków'un zengin *burgher*leri şehri kimin yöneteceğini belirlemekte önemli bir rol oynuyorlardı ve şehre kim daha fazla huzur, düzen ve şeffaflık getirecekse idari meselelerde onu tercih ediyorlardı. Soyluluk ise merkezî otoritenin çöküşünü ve kanunsuzluğu kendi çıkarlarına aykırı buluyordu. Soylular genel olarak kendi imtiyazlarını korumaya çalışsalar da şehirleri anarşiden kurtarabilecek güçlü bir merkezî otoritenin varlığını desteklemişlerdi. Son olarak, Piast Hanedanı'ndan prensler kendi prensliklerini korumak için birbirleriyle savaşırken otoritenin babadan oğula geçtiği meşru veraset tarzı sorgulanmış ve pratikte her bakımdan işlevini yitirmişti. Yine de ekberiyet ilkesinden hâlâ tümüyle vazgeçilmemişti.

Tarihçilerin vurguladığı üzere, birleşmeye giden yol çok karmaşık ve kaçırılan birçok fırsatla dolu olsa da belli aşamalar saptamak mümkündür. 13. yüzyıl sonunda meşru vârisleri olmayan üç Piast prensi kendilerine ait prenslikleri birbirlerine miras bırakmakta anlaşmışlardı. Bunlar Danzigli Mściwoj, Batı Pomeranyalı IV. Bogusław ve Posenli II. Przemysł idi. Sonuçta 1290'da Przemysł'a ait tereke olarak Wielkopolska, Kraków-Małopolska ve Batı Pomeranya birleştirilmişti. Przemysł, Haziran 1295'te yeni kralın yakın müttefiki Gniezno Başpiskoposu Jakób Świnka'nın elinden Polonya Kralı olarak taç giymişti.

Başpiskopos, Przemysł'ın krallığını Papa VIII. Bonifacius'a da onaylatarak kralın otoritesini güçlendirmişti. Papa'nın onay vermesinin nedeni Bohemyalı Wenceslaus'un Polonya'ya yönelik emellerini boşa çıkarmaya kararlı olmasıydı. Gelgelelim Przemysł'ın devri kısa sürdü: Tahta çıktıktan birkaç ay sonra Przemysł, Polonya kralının Pomeranya ve Baltık kıyılarında hâkimiyetini engellemek isteyen Brandenburg Margravı'nın emriyle öldürüldü.

Prensler arasındaki veraset paktının bir sonucu olarak Przemysł'ın toprakları Sieradz, Kujawy ve Łęczyca bölgelerine hâkim olan kuzeni Władysław Łokietek'e kaldı. Fakat Łokietek ruhbanın ve soyluluğun desteğini alamadığı için (ve muhtemelen ona miras kalan topraklarda hâkimiyetini ortaya koyamadığı için) merkezîleşme taraftarları başka bir lider aramaya başlamışlardı. Kraków'luların şehri Wacław'a teslim etmeye kararı vermeleri bu aşamada son derece önemliydi. Łokietek'in kısa süre önce birleştirilen toprakları yönetmek için ilk girişimi, Wacław'ın Małopolska'da hak iddia etmesiyle boşa çıkmıştı. 1300 yılında kilise hiyerarşisi Wacław'ın Polonya tahtındaki hak iddiasını desteklemeye karar vermişti. Aslında Çeklerin Polonya tahtına ilişkin iddiaları şüpheliydi ama askerî açıdan dinamik olan bu devlete karşı koymak mümkün değildi. Wacław, 1300 yılında Polonya Kralı olmuş, onun 1305'teki ölümünün ardından yerini alan oğlu III. Wacław ise bir yıl sonra suikasta uğramıştı.

Władysław Łokietek'in restorasyon çabalarını papalık da kolaylaştırmıştı. Papa VIII. Bonifacius başlangıçta Piast Hanedanı'nın Polonya tahtındaki hak iddiasını desteklemeye daha yatkındı zira Polonya'nın Roma'daki itibarı iyiydi. Polonya, papalığa bağlı bir fieflikti ve Papalık Bahşişi adında papalığın hem ihtiyaç duyduğu hem de takdir ettiği sıradışı bir vergi ödüyordu. Çeklerin tahttaki hak iddiası ise pek hoş karşılanmıyordu zira Çek kralı

Germen imparatorunun vassalıydı. Papalık, Çeklerin güçlenmesine katkıda bulunmak istemiyordu zira Almanlarla Çekler güçbirliği ettiğinde papalık otoritesine ciddi bir tehdit yönelebilirdi. Bazı parasal kaygılar da vardı. Papalık, Çeklerin kendi lordları olan Germen imparatoruna Polonya toprakları için vergi ödediklerini görmek yerine Papalık Bahşişi'nin kendi kasasına girdiğini görmeyi tercih ediyordu. Władysław Łokietek'in Polonya topraklarında hâkimiyet sağlama çabalarını kolaylaştıran bir başka faktör de Çeklerin artan gücünün Macaristan'ı da tehdit etmesiydi. II. Wenceslas 1301'de Macaristan tahtına kimin geçeceğini belirlemek istediğinde bu kadarını Germen imparatoru bile fazla bulmuştu. Wenceslas'ın uluslararası desteğini kaybetmesiyle Polonya tahtındaki hak iddiası da şüpheli hale gelmişti. Çekler en baştaki avantajlarını koruyamamışlardı ve Władysław Łokietek 1305'te onlara karşı harekete geçmişti. Łokietek birkaç yıl içinde Polonya topraklarını doğrudan doğruya kendi hâkimiyetine almıştı. Çek yönetiminin Polonya topraklarında baskıcı ve mali açıdan kan emici bir güç olması da yerel isyanlardan yararlanan Władysław Łokietek'in işine gelmişti. 1306'da Kraków'a girmesi Łokietek'e kendi konumunu ve tahttaki iddiasını güçlendirme imkânı vermişti.

Öte yandan kuzeyde Brandenburg Margravı, Łokietek'in Danzig Pomeranya'sında hâkimiyet kurmasını engellemek için mücadele ediyordu. Łokietek, Kasım 1308'de Danzig'i kuşattığında şehri savunanlar Töton Şövalyeleri'nden yardım istemişlerdi. Bunun üzerine Şövalyeler önce kuşatma altındaki şehre yardım etmiş, sonra da şehri işgal etmişlerdi. Şövalyelerin bu girişimi hararetli bir tarih tartışmasına yol açmıştı zira Şövalyeler binlerce şehirliyi öldürmekle suçlanmışlardı. Günümüzde Töton Şövalyeleri'nin Danzig'i işgalinin becerikli bir propaganda ve karşı-propaganda kampanyasının parçası olduğu

kabul ediliyor. Propaganda kampanyasının amacı stratejik bakımdan önemli bir kalenin Şövalyeler tarafından ele geçirilmesini meşrulaştırmak; karşı-propaganda kampanyasının amacı ise Şövalyeleri bir katliam yapmakla suçlayarak yöreden çıkarmaktı. Şövalyeler varolan karmaşık durumdan bölgedeki varlıklarını güçlendirmek için yararlanmışlardı. Bu amaç doğrultusunda Brandenburg Margravı'nın da desteğini almışlardı ve böylece Polonya krallığının denizle bağlantısı kesilmişti.

Devletin yeniden inşa sürecinde Łokietek, kendisi açısından talihsiz bir durum olarak, Polonya'nın birleştirilmesinde umut bağlanmış tek, hatta en önde gelen Piast prensi değildi. Kendi hâkimiyetini güçlendirme çabasının ilk aşamalarında çeşitli grupların muhalefetiyle karşılaşmıştı. En ciddi rakiplerinden bazıları Piast hanedanının Silezya koluna mensup olan Głogów'lu Henryk'i destekleyen Wenceslas muhalifleriydi. Wenceslas'ın ölümünden sonra Henryk, Wielkopolska'da hâkimiyet kurmuştu. Łokietek, Polonya devletinin beşiği sayılan Wielkopolska bölgesini ancak Henryk'in oğullarını mağlup ettiği 1314'te ele geçirebilmişti. 1314'ten itibaren kral, Kraków'un da aralarında olduğu belli başlı şehirlerdeki isyanlarla baş gösteren iç muhalefeti tam olarak bastırdığını iddia edebilecek konuma gelmişti. Öte yandan Łokietek, Świnka Başpiskoposu'nun desteğini alsa da Kraków Piskoposu Muskata ona sonuna kadar muhalefet etmeyi sürdürmüştü.

Papalığın Polonyalı prensi kral olarak tanımaya karar vermesi papalıkla Fransa arasındaki çatışmadan ötürü (çatışmanın sonuçlarından biri papalığın Avignon'a taşınması olmuştu) beklenenden uzun sürdü. 1318'de krallık hakkı tanıması için Papa XXII. Jean'a başvurulduğunda Papa'yı ikna etmek üzere özenle hazırlanmış iki argüman işe koşulmuştu. Bunlardan birincisine göre prensin

kral yapılması ve Polonya'daki otoritenin güçlendirilmesi pagan Litvanya'nın fethedilmesi ve doğudaki misyonerlik faaliyetlerinin artmasıyla sonuçlanacaktı. İkinci argüman ise Polonya'nın Papalık Bahşişi'ni ödemeye devam etmesine ve papalığa bağlı olmasına dayanıyordu. Łokietek'in Polonya Kralı olmasına itiraz eden argümanlar ise bekleneceği üzere Töton Şövalyeleri ve Polonya tahtında hak iddia eden Bohemyalı John tarafından öne sürülmüştü. Kendi karmaşık çıkarlarını göz önünde bulunduran Papa, "Hz. Süleyman'a yaraşır" bilgelikte bir hükümle Polonya kralının taç giymesini ne yasaklamış ne de onaylamıştı. Bunun üzerine Gniezno Başpiskoposu ve Polonyalı piskoposlar kendi bildikleri gibi yapmaya karar vermişlerdi ve 20 Ocak 1320'de Łokietek ve karısı Jadwiga'ya Polonya kralı ve kraliçesi olarak taç giydirilmişti.

Yeni kral, otoritesini sürdürmek için hem diplomasiye hem de askerî güce başvurmak zorunda kalmıştı. Öte yandan Kilise'nin elinden taç giymiş olması Papalık ve müttefiklerinin ona desteğinin sınırlı da olsa elle tutulur bir kanıtıydı. Otoritenin, büyük ölçüde, tahtta hak iddia eden prensin güç kullanma yeteneği ve mitik ilahî irade kavramına dayandığı bir devirde taç giymenin güç kullanma yeteneğini artırdığı ve ilahî iradenin elle tutulur bir kanıtı olduğu da söylenebilir. Öte yandan Łokietek'in başka yerlerden destek arayan prensleri kendi saflarına çekebilmek için sadakat kavramına ya da ortak bir kültürel mirasa atıf yapması mümkün değildi. Kraliyet topraklarının güçlendirildiği süreç Polonya'nın komşularıyla olan savaşları ve ittifaklarıyla iç içe geçmişti.

Töton Şövalyeleriyle Çatışmalar

Töton Şövalyeleri, Łokietek'in kuzeydoğudaki daimi ve amansız düşmanlarıydı. 1323'ten sonra Brandenburg'u yöneten Wittelsbachlarla ortak bir dava etrafında birleşmiş-

lerdi. Premislid hanedanına mensup son hükümdar geriye vasiyet bırakmadan öldükten sonra Bavyera'da hâkimiyet kuran John Luxemburg, Polonya tahtında hak iddia ederek Töton Şövalyeleri'yle amaç birliği etmişti. Łokietek ise son Arpad hükümdarının ölümünden sonra 1301'de seçilen yeni Macar kralı, Angevin Hanedanlığı'ndan Charles Robert'ın desteğine güveniyordu. Polonyalı ve Macar liderlerin Bavyera'yla ilgili ortak kaygıları olduğu için işbirliği yapmaları kaçınılmaz bir sonuçtu. Aynı zamanda Litvanya'nın hızla uluslararası sahneye çıkması o bölgenin lideri Gedymin ile de bir ittifak yapılmasını cazip kılmıştı. Töton Şövalyeleri'ni mağlup etme ve Wittelsbachları Batı Pomeranya'dan uzak tutma isteği yakın işbirliğini teşvik eden bir başka nedendi; Litvanyalılar pagan inançlarından vazgeçerek Hıristiyanlığa geçmeyi reddediyorlardı.

Łokietek dış ve iç siyasette elindeki tüm imkânları kullanmıştı. Töton Şövalyeleri'ni Doğu Prusya'dan çıkartmak için ilk olarak diplomasi ve arabuluculuk çabalarına başvurdu. Bu başarısız olduğunda, zaman zaman müzakerelerle kesintiye uğrayan askerî çatışmalar norm haline geldi. Łokietek'in kendi diplomatik konumunu güçlendirmesinde ittifaklar da önemli bir araç olmuştu. Avrupa devletlerinin birçoğundaki hanedanlık yönetimleri evliliklerin hanedanlar arası ilişkileri güçlendirmenin bir aracı haline geldiği ve ittifakları pekiştirdiği koşulları yaratmıştı. Bu nedenle Lokietek'in kız kardeşi Macaristan kralıyla evlenmişti ve oğlunun ilk karısı da pagan bir Litvanyalı hükümdarın kızıydı.

Łokietek 1333'te öldüğünde Polonya Krallığı Doğu Avrupa'nın siyasi haritasına net biçimde yerleşmişti. Polonya, Batı Avrupa'daki devam eden hanedanlık ve siyaset dengesinde ufak da olsa bir aktör haline gelmişti. Ne var ki yeni krallığın başarıları olduğu gibi gücünü sınırlandıran birçok başarısızlığı da vardı.

Kralın en büyük başarısızlığı Töton Şövalyeleri'ni Doğu Prusya'dan çıkartamamasıydı. Łokietek, 1308 yılından ölümüne dek, Şövalyeleri Pomeranya'yı Polonya'ya iade etmeye zorlaması için Papalığa adeta yalvarmıştı. 1321'de Polonya lehine faaliyet gösteren bir kilise komisyonu kurulsa da Polonyalılar ve Papalık, Şövalyeleri fethettikleri topraklardan çıkmaya ikna edememişlerdi. Litvanya'daki yeni hükümdarlarla oluşturulan ittifaklar da fayda etmemişti zira Şövalyeler askerî bakımdan Polonya-Litvanya birleşik ordularının taarruzlarına karşı koyabilecek kadar güçlüydü. Łokietek 1320'ler boyunca Şövalyelere yönelik başarılı askerî harekâtlar düzenlese de bunların hiçbiri sonuç alıcı olmamıştı. Sayısız ateşkes ve barış antlaşması yapılsa da hava koşulları ya da siyasi durum elverdiğinde iki taraf yeniden şiddete başvurmuştu. Ayrıca Lüksemburglu John, Şövalyelerle ittifak yapmaktan memnun olduğu için Polonya kralı Bohemya'dan gelebilecek saldırılara karşı daima tetik durmak zorunda kalmıştı. Şövalyeler 1329-1343 arasında Pomeranya'ya hâkim oldukları gibi Kujawy ve Dodrzyń'ı da fethetmiş ve buraları ellerinde tutmuşlardı. Łokietek'in ordusu 27 Eylül 1331'de Płowce'de Şövalyeler'e karşı askerî zafer elde etse de bunu Şövalyeler'in kalelerine yapılan ve onların kalan güçlerini de yok edebilecek bir taarruzla taçlandırmayı başaramamıştı. Muharebe her iki tarafın askerî bakımdan birbirleriyle yenişemediklerini açık seçik ortaya koymuştu. Her iki taraf da mevcut durumdan memnun olmadığı için çatışmalar devam etmişti. Ateşkesler iki tarafın birbirine duyduğu düşmanlığı ortadan kaldırmaya yetmemişti.

Łokietek devrinin son döneminde Polonya nihayet Silezya'nın kontrolünü kaybetti. Polonya kralı yerel prenslerin sadakatini kazanmayı başaramamıştı. Lüksemburglu John'un askerî başarıları ve Almanların bölgede artan siyasi ve iktisadi etkisi prenslerin Bohemya kralına feodal

sadakat yemini etmelerine yol açmıştı. 1327'de belli başlı şehirleri Breslau, Cieszyn ve Opole'yle birlikte Silezya'nın büyük bölümü kaybedilmişti. Polonya'nın doğu sınırında ise Moğolların devam eden tehditkâr varlığından ötürü durum belirsizliğini koruyordu. Litvanya'yla yapılan ve genç Kazimierz'in Litvanya prensesiyle evlenmesiyle tescillenen ittifak her ne kadar Litvanya'nın Polonya kralına yönelik iyi niyeti açısından önemli olsa da Töton Şövalyeleri'nin Pomeranya'dan çıkartılmasına yetmemişti. Kuzeybatıdaki Pomeranya prensleri Łokietek'e Branderburglu Wittelbachlarla olan çatışmasında yardım etmeyi kabul etseler de sonuçta çatışmanın her iki tarafı en baştaki hedeflerine yönelmekte serbest kaldıkları bir ateşkes antlaşmasında uzlaşmışlardı. Polonya kralı için bu serbestiyet Töton Şövalyeleri'yle savaşı sürdürmek anlamına gelirken Wittelsbachlar içinse Papa XXII. Jean'la çatışmalarına yoğunlaşmak anlamına gelmişti. Sonuçta, Batı Pomeranya Polonya sınırları dışında kalmıştı.

Łokietek, Mart 1333'te o zamanın şartları bakımından sıradışı bir durum olarak yetmiş yaşında öldüğünde yirmi üç yaşındaki oğluna sınırları kabaca çizilmiş ve komşularla yapılan savaşlarla sınanmış bir krallık bırakmıştı. Pomeranya'nın kaybedilmesi ve kralın Töton Şövalyeleri'nin artan gücünü durdurmakta başarısız olması Łokietek'in en büyük başarısızlıkları olarak görülebilir. Yine de bunları dengeleyici bir durum olarak Łokietek, oğlu Kazimierz'e otoritesi bölgedeki diğer krallıkların otoritesine denk olan bir krallık bırakmıştı. Łokietek'in meşruluğu konusunda herhangi bir şaibe olmayan tek bir erkek evladının olması Kazimierz'in vazifesini kolaylaştırmıştı. Tahtın sahibi tartışmasız biçimde belli olduğu için Kazimierz krallığı kendi sınırları içinde güçlendirmeye ve yeni bir devlet idaresi oluşturmaya girişmişti.

Büyük Kazimierz Devrinde Polonya

Kazimierz Nisan 1333'te Polonya Kralı olduğunda soyluluk, Kilise ve Papa onun krallığını desteklemişlerdi. Babası onu idari ve askerî konularda eğittiği için Kazimierz krallık vazifesini üstlenmeye hazırlıklıydı. Öte yandan Kazimierz ile Macaristan Kralı yakın müttefik oldukları halde Bohemyalı John'un Polonya tahtındaki hak iddiası devam ediyordu. Töton Şövalyeleri, Kazimierz'in gayriciddi, aşırı şehvetli, savaş meydanından kaçacak kadar korkak olduğu şeklinde söylentiler yayarak onu itibarsızlaştırmaya çalışmışlardı. Şövalyeler olumsuz reklam yapmakta ustalaşmışlardı. Kazimierz'in aşırı şehvetli olduğu tamamen doğru olsa da korkaklığına dair söylentilerin doğruluğu şüpheliydi. Kazimierz iki meşru evlilik ve muhtemelen iki tane de çokeşli evlilik yapmıştı. İlk karısı Litvanyalı Anna'nın ölümünden sonra 1341'de Hesse'li Adelheid ile evlenmişti. Bu, mutsuz bir evlilikti. 1356'da IV. Karl'ı Prag'da ziyaret ettiği sırada aptalca âşık olduğu güzel bir dulla karşılaşmış ve orta yaşlı erkeklerde sıklıkla rastlanan bir tavırla kısır karısından vazgeçerek güzel dul Krystyna ile evlenmişti. Fakat evlilik töreni bir önceki evliliğin iptal edildiğine ilişkin papalık onayı alınmadan yapılmıştı. 1363'te Krystyna'dan da sıkılan ve veraset meselesiyle ilgili sorunlardan iyice bunalan Kazimierz, Silezya'daki Żagań yöresinin prensinin kızı Jadwiga ile evlenmişti. Kazimierz'in hem sonraki karılarından hem de kendisinden daha uzun yaşayan Adelheid, bu evliliklere papalık mahkemeleri kanalıyla itiraz etmişti. Sonuçta Kazimierz gayrimeşru oğulları olsa da geriye meşru bir vâris bırakmadan vefat etmişti.

Kazimierz, Şövalyeler'in en ciddi düşmanları olduğunu başından beri biliyordu. Ama iki taraf da kesin bir askerî zafer elde edemedikleri için ateşkesin daha faydalı

olacağı sonucuna varmışlardı. Dolayısıyla Kazimierz, Polonya'nın en ciddi düşmanıyla diplomasi kanalıyla mücadele etmeye çalışmıştı. İlk olarak babasının yaptığı ateşkesin süresini uzatmıştı; sonra da iki taraf Bohemya ve Macaristan krallarının arabuluculuğunu kabul etmişti. Yeni Papa XII. Benedikt de çatışmanın barışçıl yöntemlerle çözülmesi yönündeki çabalara desteğini açıklamıştı. Kazimierz'in Wittelsbachlarla uzlaşmasından Bohemyalıların kaygı duyması da Polonya'nın elini güçlendirmişti. Bohemyalı John, Polonya tahtındaki hak iddiasını kabul ettirebilmek için baskıyı sürdürse de bir süre sonra Germen imparatoru IV. Karl ve onun Bohemya Kralı olacak olan oğlu Moravyalı Karl, Brandenburglu Wittelsbachlarla çatışmaya yoğunlaşabilmek için Polonyalılarla gerilimi azaltmak gerektiğini anlamışlardı. Bunun üzerine Çeklerin Polonya tahtındaki hak iddialarından vazgeçmeleri karşılığında Polonyalılar da Bohemya'nın Silezya'nın feodal lordu olduğunu kabul etmişlerdi. Böylece Lüksemburglu John'un isteğine uygun olarak Polonyalılar, Germenleri ilgilendiren çatışmaların dışında kalmışlardı. Polonyalılar için Germenlerle Bohemyalılar arasındaki hanedanlık çatışmalarının sürmesi iki cepheden (Bohemya ve Şövalyeler) yönelebilecek ortak bir saldırı ihtimalinden kurtulmaları anlamına geliyordu. 1343'e gelindiğinde, Kalisz Antlaşması sonucunda Töton Şövalyeleri'yle Polonya kralı arasındaki ilişkiler normalleşti. Şövalyeler Baltık kıyısındaki hâkimiyetlerini güçlendirmeye ve Litvanya'dan kendi topraklarına yönelen saldırıları bertaraf etmeye odaklanmak niyetindeydiler. Kazimierz ise Töton Şövalyeleri'yle sorunlarını kendi başına çözmek zorunda olduğunu anlamıştı zira Papa, Bohemyalılar ve Macarlar kendi meseleleriyle meşguldü ve Kazimierz ile Töton Şövalyeleri arasındaki sorunlara müdahale edecek halleri yoktu. Dolayısıyla Polonyalıların Chełmno'dan vazgeçtik-

leri, buna karşılık Şövalyeler'in de Kujawy ve Dobrzyń'ı Polonya'ya iade ettikleri bir uzlaşıya varıldı. Asla tatmin edici olmasa da bu antlaşmayla Kazimierz daha acil meselelere, doğudaki çatışmalara odaklanma imkânı bulmuştu.

Geçmişte Moğolların düzenlediği başarılı askerî harekâtlar doğuda bir siyasi boşluk yaratmıştı. Parçalanmış ve istikrasız vaziyetteki Rus prenslikleri Moğollara uzun süre haraç vermişti. Kazimierz de doğuyu istila etmeye kararlıydı. Bu kararın Litvanya ya da Macaristan'ın Polonya'dan daha erken harekete geçmelerini önlemek için mi yoksa Polonya'nın geçmişe dayalı siyasi ilişkilerinin olduğu bölgelerde yeniden hâkimiyet kurması için mi alındığı tam olarak belli değildir. Polonya'nın 1340'ta Rutenya'yı işgal etmesine zemin hazırlayan iki faktör vardı. Moğolların askerî saldırılarının yeniden başlaması Orta Avrupa'yı bir kez daha istila etmeye hazırlandıklarını gösteriyordu. İkinci faktör ise Rutenya hükümdarının kendi soyluları boyarlar tarafından zehirlenmesinin bir siyasi istikrarsızlık devrinin başlayacağına işaret etmesiydi. Rutenya ve Galiçya'da hâkimiyet kurmak isteyen Kazimierz'e o sırada sadece Moğol tehdidini bertaraf etmekle meşgul olan Macaristan'dan yönelmiş herhangi bir tehdit yoktu. Ama Litvanya'nın bölgede doğrudan çıkarı vardı. Kazimierz'in vaktiyle kayınbabası olan Gẹdymin 1341'de öldüğünde yedi erkek evladı tahta geçebilmek için birbirleriyle savaşa tutuşmuşlardı. Bunlar bölgede dinamik ve dizginsiz bir gücü temsil ediyorlardı. 1349'da Kazimierz ilk olarak gelecekte yapacağı fetihleri meşrulaştırmak amacıyla papadan doğudaki paganlara yönelik askerî harekâtına onay almayı denedikten sonra büyük bir taarruz başlatmış ve Rutenya'yı başarıyla ele geçirmişti. Bu başarının tek nedeni Polonyalıların askerî yetenekleri olmayabilir; hanlarının ölümü ve o tarihlerde

Avrupa'nın doğu ve güneydoğu bölgelerini etkileyen Kara Veba'nın yol açtığı yıkımdan ötürü Moğolların Avrupa'daki etkisinin kırılmış olması da önemli bir etken olmalıdır. Altın Orda kalıntılarının o dönemde Karadeniz bölgesindeki Tatarlarla yaptıkları ittifaktan ötürü Moğol ordusu "Tatar tehdidi" diye anılmaktaydı.

Fethedilmiş yeni topraklar Polonya krallığı için zorlu bir nimetti zira beklenmedik ölçüde kolay fethedilen toprakların savunulması ve güçlendirilmesi Kazimierz'i ölümüne kadar meşgul etmişti. Tatarlar zaman zaman Rutenya'ya saldırmışlardı ve onlardan daha ciddi bir tehdit olarak Litvanya'yla çatışmalar yaşanmıştı. Papalık, sıradışı bir tavırla, Litvanyalı hükümdarlara karşı bir haçlı seferi ilan etmek istememişti zira muhtemelen bunun Litvanyalıları Ortodoks Hıristiyan Kilisesi'ne iteceğinden korkulmuştu. Dolayısıyla tarihin tuhaf bir cilvesi olarak, o sıralar hâlâ Avignon'da bulunan Roma Kilisesi'nin kapıları Litvanyalılara ardına kadar açılmıştı. Öte yandan Polonyalıların doğuya düzenlediği askerî harekâtın bir haçlı seferi olduğu hem papalık hem de Kazimierz tarafından ilan edilmişti. Bu bölgenin bir sınır hattı olduğu ve Hıristiyanlıkla pagan dünya arasındaki sınırı simgelediği kabul edilmişti. Polonya fetihlerinin sınırları 1366'da Litvanya'yla yapılan bir antlaşmayla çizilmişti. Rutenya iki ülke arasında bölünürken Lviv şehrinin de dahil olduğu güney kısım Polonya'ya kalmıştı. Podolya'nın o tarihte mi Polonya'ya geçtiği yoksa daha sonra mı fethedildiği bilinmese de Galiçya, Polonya'ya verilmişti. Volhinya'nın güney bölümleri, Chełm ve Bełż yöreleri Polonya krallığına katılmıştı. Diğer yöreler ise lordlarının Polonya kralına sadakat yemini ettiği Polonya fieflikleri haline gelmişti. Kazimierz, Rutenya'yı fethederek, dinî haklarına saygı gösterdiği Ortodoks ve Ermeni Hıristiyanları krallığına dahil etmişti. Bu bölge hiçbir zaman Polonya krallığı ta-

rafından tam anlamıyla asimile edilememiş ve kendi ayrıksılığını daima korumuştu. Kurulan yeni yerleşim yerleri ve kraliyetin bahşettiği topraklarla Polonya soyluluğu Rutenya'da kendine yer edinirken köylülük ağırlıkla kendi inançlarına ve kendine has kültürüne bağlı kalmıştı. Katolik kilisesi ve krallık durumun olduğu gibi devam etmesinden memnun olmuşlardı.

Daha sonraki nesiller Kazimierz'in Polonya krallığının güçlendirilmesine katkılarını kabul ederek onu "Büyük" (Lehçesiyle "Wielki") lakabıyla onurlandırmışlardı. Kazimierz'in yaptığı reformlar Polonya'yı belli başlı Avrupa devletleri arasına yerleştirmişti. Polonya'ya yaptığı katkının eşsiz olup olmadığı tartışmalı olsa da babasının önayak olduğu süreci devam ettiren Kazimierz'in devri Ortaçağ Polonya tarihindeki bir zirveyi simgelemektedir. Kazimierz evvela siyasi birliği sağlamak zorundaydı. Bu, yerel prensler ve düklerin bağımsızlıklarının ortadan kaldırıldığı yavaş bir süreç olmuştu. Kendisinin kral olması daima takdir ve onayla karşılanmadığı için Kazimierz kendi otoritesine yönelen tehditler ve bölgecilik eğilimleriyle mücadele etmek zorunda kalmıştı. Ona meydan okuyanlara karşı uzlaşmacı bir tutum sergilediği gibi herhangi birinin sadakatini bu şekilde sağlamak mümkün olmadığında şiddete de başvurabilmişti. Taşradaki dükler ve prenslerin birçoğu özerkliklerini kaybetmelerini kabullenmek zorunda kalmış ve kralın otoritesini tanımaları karşılığında kendi topraklarında kralın vassalları olarak barınma hakkı elde etmişlerdi.

Kraliyet otoritesinin tesis edilmesine koşut olarak devlet idaresi oluşturma zorunluluğu da hâsıl olmuştu. Önceki hükümdarların devrindeki gelenekler ve usuller ortadan kaybolmuştu. Toprak bütünlüğü kaçınılmaz olarak ortak bir idari ve hukuksal sistemin varlığını zorunlu kılmıştı. Reformlar 1346'dan itibaren tedricen yürürlüğe konmuştu.

Piotrków ve Wiślice yasalarıyla medeni hukuk, ceza hukuku ve yargı alanında bazı reformlar yapılmıştı. Geleneksel yasaların nasıl uygulanacağını netleştirme ihtiyacıyla yeni yasaların yürürlüğe konması el ele gitmişti. Kazimierz Wielki yasaların hazırlanmasında Avrupa'daki genel eğilimi takip ederek toplumun tüm kesimlerinin statülerini ve merkezî otorite karşısındaki yükümlülüklerini tanımlamıştı. Ayrıca kapsamlı bir yasal mevzuatın öneminin de farkına varmıştı. Bu durum özellikle farklı bölgelerdeki hâkimiyetini güçlendirdikten sonra acil bir ihtiyaca dönüşmüştü. Kraliyet otoritesinin idari temsilcileri (*starości-starosta*'nın çoğulu) taşradaki vilayetlere tayin edilmişlerdi.

Kazimierz gelişkin bir yapısı olan Macar sarayını da tanıma fırsatı bulmuş ve hem papalıkla hem de onun düşmanlarıyla kurduğu ilişkiler sayesinde bilgili, eğitimli danışmanlara ve yasa koyuculara sahip olmanın önemini anlamıştı. Okullar kurulmasını teşvik etmiş ve Batı Avrupa'daki üniversitelerde eğitim alan kişilerden yararlanmıştı. Yasa koyucular yetiştirme ihtiyacı o kadar acildi ki Kazimierz 1364'te Kraków'da bir üniversite kurmak için papalıktan resmî bir izin almıştı ve doğudaki tek üniversitenin Prag'da olduğu o tarihlerde bu eşsiz bir başarıydı. Yeni üniversitede medeni hukuk, kilise hukuku ve beşeri bilimlerin okutulması kararlaştırılırken, Papa IV. Urbanus ilahiyat öğrenimine izin vermeye ve Kilise'nin kendisini ilgilendiren meselelerdeki otoritesini üniversiteye devretmeye yanaşmamıştı. Eğitim sadece bir terfi aracı değildi. Zengin toprak soyluluğunun oğullarının bir yetişme ve hayat deneyimi edinme sürecinin parçası olarak da Avrupa'nın uzak üniversitelerine gittiklerini biliyoruz. Prag Üniversitesi'nde Polonya'dan çok sayıda öğrenci olduğu gibi ünlü üniversitelerde öğrenim görebilmek için ta İtalya'ya kadar giden Polonyalılar da vardı. 14. yüzyıl sonunda varolan ve aritmetik, müzik, geometri, astrono-

mi gibi temel disiplinlerde standart bir eğitim veren katedral okullarının yanı sıra şehirlerdeki muhitlerde bazı ilkokullar da açılmıştı. Kuşkusuz o tarihlerde okuryazar bir toplumdan söz edilemez, ama görünen o ki okuryazarlık ve eğitim, devlet idaresinde görev yapmanın temel bir önkoşulu, zengin soyluluk ve Kraliyet'in ciddi anlamda elde etmek istediği bir kazanım haline gelmişti.

Ömrü boyunca Kazimierz'in zihninin baş köşesinde askerî kaygılar yer etmişti. Babasının kazanımlarını ya koruma ya da başka fetihlerle güçlendirme ihtiyacı daima gündeminde olmuştu. Dolayısıyla Kazimierz devrinde düzenlenen çeşitli askerî harekâtların finansmanını sağlamak düzenli bir gelir kaynağı bulmayı zorunlu kılmıştı. Kraliyet toprakları net bir gelir kaynağıydı. Ayrıca Kral'ın bütün tebaası vergi ödemek zorundaydı. Merkezî otoritenin çöktüğü devirlerde bu yükümlülüklerin birçoğu devre dışı kalmıştı. Kazimierz vaktiyle devre dışı kalmış yükümlülükleri yeniden yürürlüğe koyma yöntemine sıklıkla başvurarak gelirlerini yükseltmişti. Bu önlemler ona duyulan düşmanlığı da kuşkusuz artırmıştı.

14. yüzyıl başına gelindiğinde toprak düzenlemelerinin "Cermen yasaları" diye adlandırılan bir mevzuata tabi kılınması norm haline gelmişti. Geçmişte köylülerin toprak sahiplerine ya da Kral'a ya ayni olarak ya da tarlalarda çalışarak ödeme yapma yükümlülüğü varken, Germen modellerine dayalı bu yeni yasalarla yıllık nakit ödemelere geçildi. Bunun köylüleri bir artı üretime teşvik edeceği, köylü servetinin birikmesi ve artmasına imkân sağlayacağı düşünülmüştü. Köylülerle toprak sahipleri arasındaki yeni ilişki örüntüsünün daha ilerici olduğuna, etkili tarım pratiklerini ve sonuçta daha yüksek hasatları mümkün kılacağına inanılmıştı. Önceki yüzyılın yıkımları ve Kara Veba'nın sebep olduğu tükenişin ardından toprak sahipleri köylüleri kendi arazilerine yerleştirmeye

daha meyilliydiler. Kazimierz ise Germen yasaları temelinde yapılan düzenlemeleri ve yeni toprakların kolonizasyonunu teşvik ederken aklında Kraliyet'in gelirlerini yükseltmek vardı.

Polonya artık kuzey-güney ve doğu-batı yönündeki ticaret yollarının kesişim noktasında bulunduğu için ticaretin gelişmesi Kazimierz'e kendi gelirlerini gümrük vergileriyle artırma fırsatı sağlamıştı. Bochnia ve Wieliczka'daki zengin tuz yataklarının kullanımı da kraliyetin tekelinde kalmaya devam etmiş ve kral çıkartılıp satılan tuzun miktarını artırmıştı.

Polonya'nın askerî gücü hem ekonomik kaynaklarına hem de kralın yeni savaş teknikleri ve tehditlere adapte olma becerisine bağlı kalmıştı. Askerî hizmet yükümlülüğünün bütün şövalyeleri, soyluluğu ve köy eşrafını kapsayacak şekilde genişletilmesiyle düzenli bir insan gücü kaynağına erişilmişti. Şehirlilere şehirlerin savunmasına katılma zorunluluğu getirilirken askerlik yapmaları ilke olarak yasak olan dinadamlarına kendi yerlerine askerlik yapanları mali bakımdan destekleme şartı getirilmişti. Kazimierz devrinde Polonya Krallığı'nın çevresini surlarla örerek güvenliğini sağlamayı amaçlayan bir inşaat programı yürürlüğe kondu. Taştan bir savunma hattı oluşturmak amacıyla kaleler, hisarlar ve tabyalardan oluşan kesintisiz bir ağ örüldü. Günümüzde Silezya ve Kraków yörelerini ziyaret edenler o tarihlerde savunma amacıyla inşa edilmiş son derece çarpıcı kalelerden bazılarının kalıntılarını hâlâ görebilirler (bu kalelerin çoğu İsveç'le 17. yüzyılda yapılan savaşlarda yıkılmış olsa da.)

Kilise'nin çeşitli monarşilerle ilişkilerinin genel olarak çalkantılı olduğunu ve papalığın özellikle Fransa kralıyla kavgaları ve imparatorla devam eden çatışmalarını gözlemleyen Kazimierz, Kilise'yle görece sorunsuz ilişkiler kurabilmişti. Kilisenin kralın özel hayatını bazen kınamış ol-

ması bu bahiste göz ardı edilebilir zira Kazimierz, Gniezno Başpiskoposu'nun desteğini aldığından hep emin olmak istemişti. Kraków'da peş peşe görev yapan bir dizi piskopos ona düşmanca yaklaşıp Bohemyalı kralları desteklese de Kazimierz en sonunda kendi işine gelen bir başpiskopos tayin ettirebilmişti. Esas olan Kazimierz'in –ve daha önce babasının– imparatorla olan çatışmalarında papalığı desteklemesiydi. Papalık Bahşişi vergisinin ödenmeye devam etmesi de papalığın Polonya kralına sempati duymasını sağlamış ve sonuçta Töton Şövalyeleri'yle çatışmalarında Polonyalılar papalığın daima etkili, hatta sonuç alıcı olmasa da onları kayıran beyanatlarına bel bağlayabilmişti.

Polonya'daki Yahudilerin hukuki statüsü 1264 Kalisz Düzenlemesi'yle tanımlanmıştı. Bu düzenlemeyle Yahudiler yerel yasalardan muaf tutulsalar da prenslik saraylarına tabi kılınmışlardı. Şehirlerde Yahudilere ticaret yapma ve borç para verme hakkı tanınmıştı ve Yahudi topluluklar kendi işlerinde özerklik elde etmişlerdi. 1334 ve 1364 yıllarında Polonya topraklarındaki Yahudiler hakkında iki düzenleme yapıldığı için Kazimierz genellikle Yahudilerin Polonya'daki varlığına olumlu yaklaşan bir hükümdar olarak görülür. Kazimierz'in Yahudilere yönelik politikalarında onların başarılı bankerler olduklarına dair yaygın inanç etkili olmuş olabilir. Yahudilerin mali etkinlikleri ne kadar faizle borç verebileceklerini belirleyen yasalarla düzenlemişti. Yine de ilk Yahudi karşıtı pogromlar Kazimierz devrinde gerçekleşti. Polonya'da Yahudilere yapılanlar özellikle Kara Veba'nın Avrupa'da yayıldığı sırada başka yerlerde olanlarla benzerlikler taşımaktadır. Avrupa salgından kırılırken Yahudi topluluklar hastalığa doğrudan ya da dolaylı biçimde sebebiyet verdikleri şüphesiyle saldırıya uğradılar. Yahudi topluluğun Polonya topraklarında bir bütün olarak maruz kaldığı hakaretler daha ziyade kendiliğinden bir seyir izlemiş ve Kraliyet yapılanları onaylamamıştı. Po-

lonya hazinesinin Yahudilerin mali etkinliklerine bağımlılığı göz önüne alınarak, Yahudilerin Polonya'da kalması istenmişti. Yine de Kilise, Yahudilerin haklarını sınırlandırmaya çalışmış ve bazı ayrımcı yasaların çıkartılmasını talep etmişti. Büyük şehirlerde Yahudi tüccarların yerel vergilerden muaf tutulmasına öfkeli olan yerel *burgher*ler Yahudilerin kraliyet topraklarında hem etkinlikleri hem de hareketlerini kısıtlamaya çalışmışlardı.

Kara Veba ve genel güvensizlik hali Hıristiyan Kilisesi'nde bazı muhalif hareketlerin ortaya çıkmasına yol açmış ve 1261'de Flagellantlar [Kırbaççılar] gibi gruplar kısa süreliğine sahneye çıkmıştı. Öte yandan papalığın giderek artan iç disiplin, itaat ve tekdüze bir teoloji dayatma isteğine karşı radikal itirazlarla birlikte Kilise otoritesine daha ciddi bir tehdit yöneltilmişti. Servet ve ihtişam gösterilerinin artmasına paralel olarak Kilise'nin dünyevi meselelere daha çok karışmaya başlaması Kilise saflarında bir tepkiye yol açmıştı. 1318'de Papa öncelikle Silezya'da ortaya çıkan muhalif akımların icabına bakmaları için iki Engizisyoncuyu görevlendirdi. Muhalif akımlara mensup Valdensiyalılar, Beguineler ve Berghardların iki müşterek derdi vardı: Kilise servetinin ve Kilise'ye özgü ibadet ve ayin tarzlarının kınanması. Engizisyon soruşturmaları kısmen başarılı olabilmişti. Muhalif akımlara mensup bazı Hıristiyanlar kazığa bağlanıp yakıldıkları halde Kilise kurallarına ve papalık otoritesine eleştirel yaklaşan fikirler Kilise'nin içinde işitilmeye devam etmişti.

Kazimierz öldüğünde krallığının sınırları güvence altında görünüyordu ama babasının ve kendisinin tüm kazanımlarını yok edebilecek kadar önemli olan veraset meselesi henüz çözülmemişti. Polonya krallığının yakın geleceği buna bağlıydı.

JAGİELLONLAR DEVRİ

14. yüzyıla Ortaçağ toplumunun yapısını derinden etkileyen iki fenomen damga vurmuştur. Yüzyılın ilk yarısında peş peşe yaşanan kuraklıklar ve ardından baş gösteren açlıklar Avrupa'nın her yerini etkilemiştir. 1347'de ilk olarak İtalya limanlarında ortaya çıkan salgın hızla tüm kıtaya yayılmış, iktisadi ve mali etkinliklerin geleneksel örüntülerini çökerterek toplumsal otarşiye yol açmıştır.

Salgın ve ekonomik sıkıntılar vaktiyle savaşçı kast diye bilinen kesim için yeni fırsatlar yaratmıştı. Polonya'daki savaşçı topluluğun hayat tarzı zaten bir süredir Avrupa'nın diğer krallıklarında olduğu gibi değişiyor, askerî hârekatlarda ganimet elde etmeye dayalı geçim tarzı yerini daha yerleşik bir hayat tarzına bırakıyordu. Polonyalı savaşçılar kraliyet idaresinde görevlerde bulunmak dışında kendi arazilerini işleyerek ve hatta ticaret yaparak zenginleşmeye başlamışlardı. 13. yüzyıla gelindiğinde iktisadi faaliyetleriyle ayrı bir toplumsal tabaka meydana getirmişlerdi. Topluluğun en tepesinde kendi şecerelerini erken dönem Piast Hanedanlığı'nın savaşçı liderlerine dek dayandıran soyluluk bulunuyordu. Fakat soyluluğun safları asla dışarıya kapalı değildi ve kral, askerî becerileri ya da yararlı bulduğu hizmetlerinden ötürü bazı kişilileri soylulukla ödüllendirmeye devam ediyordu. Soylu tabaka dahilinde, servet düzeyi bakımından

çok zengin olan büyük toprak sahiplerinden çok düşük statüdeki soylulara kadar büyük farklılıklar vardı. Polonya Krallığı sınırlarının güçlendirilmesi ve otoritenin merkezîleştirilmesi yeni yasaların hazırlanmasını zorunlu kılmıştı. Polonya soyluluğu da kentliler ve tüccarlar gibi başka toplulukların mensuplarından onları ayıran yasalarla tanımlanmışlardı. Büyük Kazimierz'in reformlarıyla elde ettikleri bir dizi hukuksal ve iktisadi imtiyazla birlikte soyluların statüsü o tarihe dek görülmedik ölçüde net bir biçimde teyit edilmişti.

Soyluların askerlik yapma yükümlülüğü sürse de peş peşe elde ettikleri özgürlüklerle vergi ve ödentilerden muaf olmaları Kraliyet'e karşı askerî yükümlülüklerini de azaltmış ve sınırlandırmıştı. Kraliyet bir veraset sorunu, planlanan bir savaş ya da dış politikayla ilgili bir meseleden ötürü zor durumda kaldığında soyluluk her seferinde bunu bir sınıf olarak devlete ve Kral'a karşı yükümlülüklerini azaltmak için fırsat bilmişti. Dolayısıyla Kraliyet'in merkeziyetçi politikalarıyla soyluluğun istifade ettiği merkezkaç kuvvetler arasında çatışma başlamıştı. Bunun ikincil sonuçlarından biri soyluluğun geniş kesimlerinin taşrayla ilgili meselelere müdahil olması olmuştur. Öteki Avrupa devletlerinde durum her zaman böyle değildi. Polonya krallığında soyluluk yerel ekonomi ya da yerel yasalarla ilgili meselelerde yerel meclisler aracılığıyla söz sahibi olabilmişti. Soyluluk statü ve servet bakımından kendi içinde farklılaşmış olsa da Kraliyet'in gücünü azaltma ve kendi imtiyazlarını savunma ve artırma isteği etrafında birleşmişti. Kraliyetin toplam nüfusunun yaklaşık yüzde sekizini teşkil eden bir toplumsal grubun elde ettiği siyasi güç, siyasi istikrar dönemlerinde dahi çok fazlaydı.

Ortaçağ'da herhangi bir kralın geride vâris bırakmadan ölmesi istikrarsızlık için gerekli koşulları her zaman

yaratırdı. Kazimierz Wielki'nin durumunda da bu zorlukların yaşanacağı tahmin edilmiş ve en azından kâğıt üstünde Kraliyet otoritesine yönelebilecek bir tehdidi bertaraf etmek için bazı düzenlemeler yapılmıştı. Çocuk yapma yeteneğine dair hiçbir şüphe olmayan Kazimierz'in talihsizliği, geride meşru bir oğul bırakamamış olmasıydı. 14. yüzyılda bu tür bir meselenin sorunsuzca çözülmesi imkânsızdı. Verasete dayalı monarşi nizamı, ölen kralın yerini onunla doğrudan akrabalığı olmayan bir başka kralın almasına izin vermeyecek kadar etkili biçimde düzenlenmişti. Kazimierz de ölümünden önce kız kardeşi Elizabeth'in oğlu, kuzeni Macaristanlı Louis'yi kendi yerine tayin etmeye karar vermişti. Fakat bu anlaşmaya bir şart eklenmişti: Louis geride bir oğul bırakmadan ölürse veraset meselesi Polonyalılar tarafından tekrar değerlendirilecekti. Ölümünden kısa süre önce Kazimierz, bir başka kuzeni Kaźko'yu da resmen sahiplenmişti ve Louis geride meşru bir oğul bırakmadan ölürse Polonya tahtına Kaźko geçecekti.

Louis, 17 Kasım 1370'te Kraków Katedrali'nde resmen taç giymeden evvel Polonya soyluluğu arasında bazı huzursuzluk belirtileri görüldü. Amcasının hastalığını haber alan Louis hızla Kraków'a gitmiş ve orada kralın defnedildiğini ona bildiren bir temsilci heyeti tarafından karşılanmıştı. Oysa devrin âdetlerine göre yeni kral tahta çıktıktan sonra eski kralın defnedilmesi gerekiyordu. Bu aceleciliği sadece hijyen ve sağlıkla ilgili kaygılarla açıklamak mümkün değildi: Ortaçağ'da ölen kişinin cesedinin kokuşması defin töreniyle ilgili yükümlülükleri kendi başına etkileyemeyecek kadar alışıldık bir durumdu. Dolayısıyla bu, Louis'ye karşı bir muhalefetin varlığının tartışmasız bir göstergesiydi. Louis yeni vergiler koymayacağına ve ekilebilir arazilerle ilgili vergileri azaltacağına dair sözlerle destek toplamaya çalışsa da soyluluk

halkın onu daha çok desteklediği bir konumda olduğunun farkındaydı. Louis, Polonya'da doğru düzgün vakit geçirmemiş krallardan biri olarak tarihe geçmişti. Annesini devlet işlerini yürütmesi için Kraków'da bıraksa da muhalefet bu düzenlemeden memnun kalmamıştı. Kraków ve Małopolska Macaristan'la birleşmeyi desteklerken Wielkopolska buna karşı çıkmış ve Piast Hanedanlığı'ndan geride kalan küçük prenslerinden birinin kral olma ihtimaline odaklanmıştı. Bu ihtimale karşı Louis, Dobrzyniec'te ona bir arazi tahsis ederek Kaz'ko'yu satın almıştı. Tahtta hak iddia eden bir başka Piast prensi Kujawylı Władysław Biały ise başlangıçta Wielkopolska soyluluğunun belli kesimleri tarafından desteklense de daha sonra büyük engellerle karşılaşmıştı. Biały'nın karşılaştığı çözümsüz sorunlardan biri bir keşiş olması ve Papa'nın onu keşişlik yemininden azat etmeye yanaşmamasıydı. Louis ilk olarak ona verilen desteği azaltıp sonra da onu satın alarak Władysław Biały'yı devre dışı bırakmıştı. 1377'ye gelindiğinde Kaźko ve Władysław, Polonya tahtındaki hak iddialarından vazgeçmişlerdi.

Ne var ki Louis yeni oturduğu Polonya tahtına asla tam odaklanamamıştı. Doğrusu Louis, Macaristan Krallığı'nın hem Doğu Avrupa'ya hem de Balkanlar'a doğru genişleyen nüfuzuyla kıyasladığında, Polonya kralı olmanın itibarını görece önemsiz bulmuştu. Bu yüzden Polonya'yla ilgili meselelerde oportünist bir tutum benimsemişti. 12 yıl süren Louis devrinde geçmişte Kazimierz'in yaptığı bazı fetihler Macaristan Krallığı'nın konumunu güçlendirebilmek için gözden çıkarılmıştı. Louis, Çek Lüksemburgların desteğini aldığı bir anlaşmanın parçası olarak Polonya Krallığı'nın Silezya'daki hak iddialarından vazgeçmişti. Kızı Maria'yı Lüksemburglu Sigismund ile nişanlamıştı. Rus toprakları Macaristan'a dahil olmuş ve Louis, Kazimierz'in bu bölgerdeki Yahudilere dönük daha medeni politikalarının

çoğunu askıya almıştı. Onun devrinde Ortodoks Hıristiyanlar da zulme uğramıştı. Ayrıca Mazovya ve Pomeranya, Louis'le aralarındaki ihtilaflardan ötürü Polonya Krallığı'ndan zamanla uzaklaşmışlardı.

Bir oğlu olmaması sorunuyla Louis de ömrünün sonunda yüzleşmek zorunda kaldı. Louis son nefesini vermeden önce iki kızı hâlâ hayattaydı ve daha büyük kızının "kral" olmasına izin vermeleri için soyluluğun onayını almıştı. O tarihlerde bir kraliçenin ülkeyi kendi adına yönetmesi imkânsızdı. Louis'nin soylulukla yaptığı anlaşmaya göre tahtta kızları olsa da ülke kocaları tarafından yönetilecekti. Louis kızlarının kendi konumlarını güçlendirecek evlilikler yapmalarını istemişti. Polonya soyluluğu veraset meselesine haliyle büyük ilgi duyuyordu. Piast Hanedanı'ndan geriye kalan küçük prenslerin Polonya tahtında hak iddia edebilecek kadar kararlı ya da itibarlı olmadıkları anlaşılmıştı. Dolayısıyla Macaristan tahtına geçen kişinin Polonya'nın kaderini de etkileyeceği düşünülüyordu. Ayrıca tahtla ilgili ne karar alınırsa alınsın, Louis onlardan destek ve onay isteyeceği için soyluluk kraldan daha fazla imtiyaz elde edebileceğine inanıyordu. Macaristan Krallığı taht meselesine odaklanırken Polonya topraklarının idaresi atanmış yetkililere kalmıştı. Soyluluk bir yandan gücünü artırmış, diğer yandan Macaristan'ın atayacağı kral soyluların desteğine muhtaç olacağı için daha fazla imtiyaz elde edebileceğine ilişkin beklentileri çoğalmıştı. 1374'te soyluluğun beklentileri gerçekleşti. Košice Paktı'yla birlikte Louis'ye kızlarından birinin Polonya krallığını yönetmesine izin verileceğine dair bir güvence verildi. Fakat bunun karşılığında Polonya soyluluğu sıkı bir pazarlık yapmıştı. Kraliyet sınırlarının daraltılmayacağı ve Polonya sınırları dışında gerçekleşen savaşlarda askerlik yapmaya zorlanmayacakları konusunda güvence istemiş ve almıştı. Soyluların kendi

arazileri için ödedikleri tüm vergiler kaldırılmış ve kilisenin ya da soyluların topraklarını işleyen köylülerin ödedikleri vergiler yüzde 75 oranında azaltılmıştı. Ayrıca soylulara kraliyet tayinlerinin tümünün yerel soyluluk arasından yapılacağına dair güvence verilmişti. Košice imtiyazları çok önemliydi: Kraliyetin gelirleri azalırken soyluların askerî hârekatları destekleme yükümlülüğü sınırlandırılmıştı.

Louis 11 Eylül 1382'de öldüğünde, ilk belirtiler tahta kimin geçeceği konusunda herhangi bir çatışma olmayacağı yönündeydi. Louis'nin Lüksemburglu Sigismund'la evlenen en büyük kızı Maria, Polonya tahtına tayin edilmiş, Avusturya Habsburg hanedanından Leopold'un oğlu Wilhelm'le nişanlanan küçük kızı Jadwiga ise Macaristan tahtının vârisi olmuştu. Ama Louis'nin dul karısı bu düzenlemeleri değiştirmeye karar vermişti. Lüksemburg bağlantısından rahatsız olan ve kocasını önce tecrit edip sonra da ortadan kaldırması için Maria'nın Buda'da kalmasını isteyen Macar soyluları da onunla işbirliği yapmışlardı. Polonya'da prenseslerin evliliklerinin muhtemel sonuçlarına ilişkin endişeler vardı. Jadwiga'nın nişanı o devirde âdet olduğu üzere kız henüz buluğ çağına erişmediği için evlilikle sonuçlanmamıştı. Bu da Polonya soylularına, Jadwiga Polonya Kraliçesi olursa bu koca tercihini değiştirebileceklerine dair bir umut aşılamıştı. Mevcut durum soyluluğa ve Kilise'ye kendi konumlarını güçlendirip merkezî otoriteyi zayıflattıkları bir ara dönemi uzatma imkânı vermişti.

Jagiellonlar

1383'te Polonya'daki soylular meclisiyle Macaristan elçisi arasında yapılan anlaşmanın sonucunda Jadwiga, müstakbel Polonya Kraliçesi olarak kabul edilmişti. Ama mesele bununla çözülmemişti. Beklenmedik bir gelişmeyle,

Mazovyalı Piast prensi Ziemowit, Polonya tahtında hak iddiasıyla ortaya çıktı. Tahtın vârisi ilan edildiği tarihle 1384'te Kraków'a ulaştığı tarih arasında geçen sürede Jadwiga'nın geleceği hâlâ belirsizdi. Wielkopolska soyluluğu Ziemowit'i destekleme eğilimindeydi ya da en azından Jadwiga'yı Ziemowit'le evlenmesi koşuluyla desteklemekten yanaydı. Jadwiga'yı kaçırıp zorla Ziemowit'le evlendirme planı başarısız olmuştu. Sonuçta Jadwiga'nın annesi, daha fazla oyalandığı takdirde Polonya soyluluğunun başka birini tercih edebileceğini anlamış ve kızının Polonya'ya gitmesine izin vermişti. Jadwiga, 15 Ekim 1384'te Polonya Kraliçesi oldu.

Gelgelelim Jadwiga'nın Habsburg'lu Wilhelm'le henüz nihayete ermemiş nişanlılığı önemli bir sorun olmayı sürdürüyordu. Polonya soyluluğu bu düzenlemeden rahatsızdı ve talihsiz damat adayı 15 Ağustos 1385'te müstakbel karısıyla gerdeğe girmek üzere Kraków'a geldiğinde yolu kesilmiş ve Polonya'dan ayrılmaya zorlanmıştı. Jadwiga'nın koca tercihi çok mühim bir mesele olarak görülüyordu ve merhum babasının istekleri bile (genç kızın tercihleri hiç kimsenin umurunda değildi) meselenin sürekli gündeme getirilmesine engel teşkil etmiyordu. Polonya soyluluğu kendisinin münasip bulduğu bir tercihin yapılması gerektiğini açıkça ilan etmişti. Kendisi adına yapılmış nihai tercihe itiraz ettiği bilinse de (bundan dolayı onu kimse suçlayamaz!) Jadwiga'nın hisleri fazla önem taşımıyordu. Soyluluk bu pırıltılı ve iyi eğitimli genç kadının kendinden üç kat yaşlı ve işe yarar bir putperestle evlenmesi gerektiğine karar vermişti. Litvanyalılarla anlaşma kararını Małopolska soyluluğu almıştı. Niyetleri Litvanya'yı Polonya Krallığı'na katmak ve kraliyet bağışlarıyla ortaya çıkacak yeni zenginleşme fırsatlarından yararlanmaktı. 14 Ağustos 1385'te Krewo'da Litvanyalılarla Polonya krallığı temsilcileri arasında bir

antlaşma imzalandı. Nişandan sonra Jagiełło adını alan Litvanya hükümdarı Jogaila, Polonya Krallığı'nı eski sınırlarına döndürme sözü karşılığında 11 Ocak 1386'da Polonya Kralı oldu. Jadwiga'nın gelin gitmesi anlaşmanın önemli bir parçasıydı. Jagiełło ise evlilik düzenlemesinin bir parçası olarak Hıristiyanlığa geçmeyi ve Litvanya'yı Roma Kilisesi'ne bağlamayı kabul etmişti. Fakat Litvanya soyluluğunun bir bölümü zaten o tarihlerde Ortodoks Kilisesi'ne bağlıydı.

Polonya'yla Litvanya arasındaki birliğin genç bir kadının mutluluğu pahasına sağlandığını göz ardı edemeyiz. Jadwiga, Avrupa'daki en medeni saraylardan olan Macaristan sarayında büyümüştü. Okuma yazma biliyordu ve olağanüstü eğitimliydi. Çok küçük yaşlardan beri bir gün Macaristan Kraliçesi olmaya hazırlanmıştı. Eldeki tüm verilere göre ince ruhlu, aydın ve bilinçli bir kadındı. Jagiełło ise cahil ve savaşçı bir kraldı. Jadwiga şövalye nezaketi ve uygar söylemin egemen olduğu bir ortamda yetişmişken kocasının bu tür ritüellere ayıracak vakti hiç olmamıştı ve devrin standartlarına göre çok pis bir adamdı, kendi temizliğini hep ihmal ederdi. Yine de kraliçenin gençliği ve sağlığı sayesinde bu evlilikten yeni bir kraliyet hanedanının doğacağı, Polonya'nın geleceğinin güvenceye alınacağı ve Polonya soyluluğunun isteklerinin gerçekleştirilebileceği umulmuştu.

Litvanya hükümdarıyla Polonya Kraliçesi'nin evlenmesiyle birlikte Polonya'yla Litvanya Düklüğü arasındaki birlik pekişti. İki tarafın taahhütleri Krewo Antlaşması'nda açık seçik olarak tanımlanmış ve hadisenin siyasi önemi kayıt altına alınmıştı. Jagiełło, Polonya Krallığı'nın bir süre önce kaybettiği toprakları yeniden fethetmeye girişmişti: Öncelikle Rus (Rutenya) toprakları ama ayrıca Pomeranya ve Silezya. Polonya'nın doğudaki başlıca düşmanı ve rakibi olmaya aday olan Litvanya'nın Polonya'yla

ortak bir siyasi yazgıda birleşmesi son derece önemliydi. Polonyalılar, Litvanyalıları mağlup etmek ya da onlarla birleşmek arasında bir seçim yapmak zorunda kalmışlardı. Birleşme iki taraf için de kuşkusuz çok avantajlı olmuştu. Litvanya topraklarını fethetme bahanelerini bir anda kaybeden Töton Şövalyeleri artık Polonya'yla Litvanya'nın ortak düşmanı konumuna gelmişti. Uluslararası arenada Roma'nın Litvanya'nın Hıristiyanlaştırılmasına verdiği destek ve onay son derece mühimdi.

Polonya'yla Litvanya'nın birleşmesinin siyasi ehemmiyetinin pekâlâ farkında olan Töton Şövalyeleri Jadwiga'nın Polonya'dan kovulan eski nişanlısıyla ittifak yaparak Jagiełło'ya karşı bir propaganda savaşı başlattılar. Ama Polonyalılar Papalığın meşgul olduğu meselelerin karmaşıklığından istifade etmeyi başarmışlardı zira Papalık iddiasıyla ortaya çıkan iki aday arasında kısa süre önce bir çatışma başlamıştı. Polonyalılar VII. Clemens'e karşı daha güçlü bir tezi savunan ve Litvanya'nın Hıristiyanlığa geçmesini Polonyalıları küstürmek istemediği için onaylayan Papa VI. Urbanus'u desteklemişlerdi. Bu da Litvanya'nın din değiştirmesinin sahte bir hamle olduğu ve gerçek sayılamayacağını iddia eden Töton Şövalyeleri'nin argümanını zayıflatmıştı. Papalığın beyanatına rağmen Töton Şövalyeleri Litvanya'yla ilgilenmeye devam edip fetihlerini genişletmeye ve bir iç isyan tetiklemeye çalışmışlardı. Şövalyeler'in Polonya ve Litvanya'nın argümanlarını itibarsızlaştırmak için kendilerince geçerli nedenleri vardı. Şövalye Devleti'nin varlık nedeni pagan aşiretlerini fethetmek ve onlara zorla din değiştirtmekti. Bu sürecin tamamlandığı kabul edildiğinde Şövalyeler'in rolü lüzumsuz hale geliyordu. Şövalyeler kimseye bırakmaya niyetlerinin olmadığı bir devlet kurmuşlardı ve her fetihle beraber hırsları büyüyordu. Şövalyeler'le Jagiełło arasındaki çatışma 1390'da ana hatlarıyla belirgin hale

gelmişti ve Jagiełło devri boyunca devam edecekti. Askerî ve diplomatik beceriler çatışmada seferber edilmiş ve her iki taraf da Avrupa başkentlerinden destek aramıştı.

Jagiełło, Kraków'daki kraliyet sarayına yerleştiğinde tüm vaktini Polonya'yla ilgili meselelere ayırmaya başladı. O sıralar Jagiełło'nun Litvanya'daki akrabalarından biri olan Vytautas (Lehçesiyle Witold) Polonya'yla birleşmeye karşı çıkan bir hareketin başına geçmişti. Polonyalılarla Litvanyalılar arasında sorun çıkma potansiyeli daima olmuştu. O tarihlerde Litvanya şimdi bildiğimiz ufak Baltık devleti değildi; Baltık'tan Karadeniz'e uzanan topraklara yayılan ve sürekli genişleyen bir yapıydı. Bölgedeki nüfusun büyük kısmı Ortodoks Hıristiyan Kilisesi'ne bağlıydı. Rus soyluluğu Litvanya soyluluğunun onları karar alma süreçlerinden dışlamasına öfkeliydi. Bu rekabet Litvanyalıları pek hoşlanmasalar da ellerini güçlendiren bir koz olarak Polonya'yla birleşmeye sevk etmişti. Ama Polonya'yla birleşmeyi desteklemeyen Litvanyalılar da vardı. Jagiełło, Polonya meseleleriyle meşgul olurken Litvanya topraklarına iştahla yönelen Polonya soyluluğunun kendi aralarındaki rekabet ve Litvanyalıların dışlandıklarına dair endişelerinden ötürü Litvanya topraklarında huzursuzluk giderek artmıştı. Töton Şövalyeleri bu koşullarda iki ülke arasındaki çatışmadan yararlanmayı ummuşlardı.

Birleşmeden sonra Polonya'da Jagiełło'nun konumunu daha da güçlendirecek yeni bir kraliyet hanedanı kurma umudu tehlikeye girdi zira Jadwiga tam yedi yıl boyunca hamile kalamamıştı. Jadwiga, 17 Haziran 1399'da sadece birkaç gün yaşayan bir kız bebek doğurduktan sonra ölmüş ve böylece büyük bir trajedi yaşanmıştı. Bunun üzerine Jagiełło, 1402'de Kazimierz Wielki'nin torunuyla evlenerek kendi konumunu bir kez daha güçlendirdi. Jadwiga'nın ölümünden sonra Jagiełło'nun Polonya Kralı

olarak hükümdarlık etmesine hiç kimsenin karşı çıkmamasıyla durum iyice netleşti. Birkaç yüzyıldır soyluluğa verilen imtiyazlar sonucunda Polonya Krallığı her bakımdan seçilmiş bir makama dönüşmüştü. Jadwiga, Piast Hanedanlığı'na mensup olsa da hükümdarlık etmezken Polonya tahtında herhangi bir hanedanlık hakkı olmayan kocası pekâlâ hükümdarlık edebilmişti. Öte yandan politikaların belirlendiği süreçlerde asgari bir rolü olsa da Polonyalıların Jadwiga'ya duygusal bir bağlılığı vardı. Jagiełło için talihli bir durum olarak birlik ve merkezîleşme ihtiyacının farkına varan Polonya soyluluğu onu (Jagiełło'yu) desteklemişti. Geçmişte Jagiełło'nun konumuna tehdit oluşturan tek şahsiyet (Ziemovit) köşesine çekilmiş ve tahttaki iddiasından vazgeçmişti.

Jagiełło 1401'de iki devlet arasındaki ilişkileri ve kendisiyle Witold arasındaki ilişkiyi tanımladığında Polonya-Litvanya Birliği'nin tabiatı daha da netleşti. Witold, Grandük unvanıyla Jagiełło'nun Litvanya'daki temsilcisi oldu. Jagiełło, Litvanya tahtında da veraset hakkıyla oturmaya devam ediyordu ve Litvanya'daki güvenli konumunu Polonya'daki güvensiz konumuna feda etmek istemiyordu. Bu arada Litvanya soyluluğu da Jagiełło geride meşru bir oğul bırakmadan öldüğü takdirde Polonya tahtına kimin geçeceği konusunda kendilerine danışılacağına dair güvence almıştı. İki devletin de eşit önemde olduğuna ilişkin bir ilkede uzlaşılmıştı. İki devlet arasındaki ilişkiler bu tavizle birlikte düzelmiş, rekabet ve gerilim azalmıştı. Daha da önemlisi, iki devlet, Töton Şövalyeleri tehdidiyle baş edebilmek için güçlerini birleştirmişti.

Töton Şövalyeleriyle Çatışma

Üç devlet uzun süredir erteledikleri hesaplaşmayı gerçekleştirmek için artık fırsat kolluyordu. Polonya, Litvanya ve Töton Şövalyeleri arasındaki ilişkiler hep sorunlu

olmuştu. Fakat Polonya'yla Litvanya'nın birleşmesi Şövalyeler açısından çatışma zorunluluğunu çok daha acil hale getirmişti. Zaman onların aleyhine işliyordu. Litvanya'nın Polonya'yla yakınlaşması ve Batı Avrupa devletleriyle diplomatik ilişkiler kurması Şövalyeler'in elindeki fetih bahanelerini azaltmıştı. 1403'te Papa IX. Bonifacius Töton Şövalyeleri'nin kısa süre önce din değiştiren Litvanya'ya saldırmalarının yanlış olduğunu belirtmiş ve bu eylemlerinin Hıristiyanlık davasına zarar verdiğini söylemişti. Bu beyanatla birlikte Litvanya'yı hedef alan tüm haçlı seferlerinin durdurulması gerekiyordu. Ama Şövalyeler bunun yerine topraklarını daha da genişletmeye giriştiler. 1407'de yeni Büyük Üstad Ulrich von Jungingen, Polonya'ya yönelik saldırgan bir politikaya öncülük etti. Şövalyeler, Macaristan Kralı Lüksemburglu Sigismund'dan Wielkopolska'yla Pomeranya arasına sıkışmış New Mark topraklarını satın almış ve böylece kolaylıkla batıya geçmelerini sağlayan bir yola kavuşmuşlardı. Şövalyeler'in oportünizminden rahatsızlık duyan Polonyalılar bunu bir saldırganlık eylemi olarak algıladılar. Düşmanlarından daha güçlü olan Töton Şövalyeleri erken davranıp Polonyalılara saldırmaya karar verdiler.

Polonya'da da Töton Şövalyeleri'yle uzun süredir devam eden ve sonuçsuz kalan rekabeti çözme arzusu güç kazanmıştı. Polonya soyluluğu Şövalyelere yönelik bir askerî harekâta Litvanyalıların da katılacağı ve Litvanya'nın Şövalyeler'le ayrı bir barış antlaşması yapmaktan kaçınacağına kanaat getirmişti ve dolayısıyla Polonya savaşa artık hazırdı. Savaş için gerekli bahaneyi Witold'un geçmişte yaptığı bir barış antlaşmasıyla Şövalyeler'e verilen Žemaitija'da 1408'de başlayan bir isyan sağladı. Şövalyeler Žemaitija'yı ele geçirerek Livonya'daki Kılıç Şövalyeleri'yle yakınlaşmış ve böylece Litvanya'ya saldırı düzenleyebilmek için bir hareket noktasına kavuşmuşlar-

dı. Witold, Şövalyeler'e karşı Žemaitija'nın yerel halkını desteklemeye karar verdiğinde açık bir çatışma başladı. Polonya kralının Litvanya'ya destek amacıyla savaşa girmesi için soyluluğun onayını alması gerekmişti ve 6 Eylül 1409'da Şövalyeler Polonya'ya açıkça savaş ilan etti. Üç aktör arasındaki ilk çatışmaların ardından 8 Ekim'de tüm askerî faaliyetleri 25 Haziran 1410'a dek askıya alan bir ateşkes ilan edildi. Taraflar böylece kazandıkları zamanı ittifaklar oluşturmak ve uluslararası destek sağlamak için kullandılar.

Töton Şövalyeleri'nin konumu uluslararası destek almaya daha uygundu. Şövalyeler, üyeleri ve temasları sayesinde Batı Avrupa monarşileri ve soyluluğundan destek isteyebilmişlerdi. Tüm şövalyeler kâfirlerle savaşmak üzere Töton Şövalyeleri bayrağı altında toplanmaya çağırılmıştı. Yeni harekâtı Doğu Prusya'ya düzenledikleri haçlı seferinin devamı olarak sunan ve papalığın icazetini alabilmek için bir fırsat olarak gören Töton Şövalyeleri siyasi ve maddi destek almayı başarmışlardı. Çatışmanın başka şövalyelerle omuz omuza dövüşerek savaşma, şan şöhret ve ganimet elde etme fırsatları sağlayacağı inancıyla motive olan Batı Avrupalı şövalyeler de Töton Şövalyeleri saflarına katılmışlardı. Şövalyelere verilen destekte bazı siyasi kaygılar da rol oynadı. Töton Şövalyeleri sahip oldukları zenginliğin sağladığı avantajdan da yararlandılar. Macaristan ve Bohemya krallarının paraya ihtiyacı vardı. Bu yüzden Macaristan'ın Lüksemburglu kralı Sigismund, Şövalyeler'in safında yer almıştı. Sigismund Kutsal Roma İmparatoru olmayı umuyordu ama daha yakın vadeli bir hedef olarak Polonya tahtını ele geçirmek istiyordu. Erkek kardeşi Bohemya kralı Vaclav da Şövalyeleri desteklemeye karar vermişti. Ama Töton Şövalyeleri, Livonya Kılıç Şövalyeleri'nin Büyük Üstadı Konrad von Vietinghoff'un desteğini almayı başaramamışlardı.

Vietinghoff, Litvanya'yla arasında hassas dengelere dayanan ittifakı tehlikeye atan Töton Şövalyeleri'nin çatışmacı politikalarından memnun değildi. Kılıç Şövalyeleri'nin hedefi Pskov Prensliği'ni ele geçirmekti ve bunda başarılı olabilmek için Litvanyalıların desteğine ya da en azından tarafsızlığına ihtiyaçları vardı. Töton Şövalyeleri ondan yardım istediğinde Konrad von Vietinghoff, Litvanyalılarla yaptığı ateşkese sadık kalmıştı. Vietinghoff'un Töton Şövalyeleri'ne askerî destek vermeyi reddetmesiyle birlikte denge birleşik Polonya ve Litvanya güçleri lehine bozuldu.

Arkalarında Şövalyelerinki kadar büyük bir siyasi destek olmasa da Polonyalılar ve Litvanyalılar da aynı oyunu oynadılar. 1409'da Polonyalı bir temsilci heyeti İngiltere Kralı IV. Henri'nin sarayına gitmiş ama İngiliz kralı Şövalyeler'i desteklediğini açıklayarak heyeti geri göndermişti. Papalıkla kurdukları ilişkilerde ise Polonyalıların şansı yaver gitmişti. Kilise'yi bölen ihtilafı sona erdirmek üzere İtalyan şehri Pisa'da 1409 sonlarına doğru bir kardinaller heyeti toplandı. Heyet XIII. Benedikt ve XII. Gregor'un papalık iddialarını hükümsüz ilan ettikten sonra V. Aleksandr'ı yeni papa olarak seçti. V. Aleksandr geçmişte Litvanya'da bazı misyonerlik faaliyetleri yürütmüştü. Yeni papanın Polonyalılar, Litvanyalılar ve Töton Şövalyeleri arasındaki ilişkilere yakından aşina olmasına güvenen Jagiełło yeni papayı hemen tanımıştı. Bu koşullarda V. Aleksandr, Şövalyeler'in doğudaki kâfirlere karşı savaşlarında ondan istedikleri yardımı vermeyi reddetmişti. Fakat o aşamada Aleksandr'ın papalığını çok az kişi tanıdığı bu durum sınırlı bir avantajdı. Jagiełło ve Witold, bunun yanı sıra Polonya Kralı'na karşı feodal vazifelerini asker göndererek yerine getiren Moskova ve Mazovya prensleriyle de anlaşmayı (her ne kadar bu prensler Şövalyeleri öfkelendirmekten korksalar da) başarmışlardı. Şövalye-

lerle askerî çatışmalarında Polonyalılar İsviçre'den gelen paralı askerlerden ve Altın Orda tahtında hak iddia ettiği için geçmişte Litvanya'ya sığınan bir liderin emrindeki Tatar birliklerinden de yararlanmışlardı.

Tarihçiler her iki tarafın bu kaçınılmaz görünen çatışmaya yönelik yaklaşımlarının çok farklı olduğuna dikkat çekmişlerdir. Şövalyeler Batı Avrupalı şövalyelerin desteğine bel bağlamışlardı. Töton Şövalyeleri amansız ve deneyimli bir askerî güç oldukları halde birleşik Polonya-Litvanya güçleriyle büyük bir savaş sürdürebilecek kadar kalabalık bir orduya sahip değillerdi. Bu yüzden, Şövalyeler'in yardımına paralı askerler gelmişti. Polonyalı tarihçilerin güncel araştırmalarına bakılırsa, Şövalyeler düşmanlarının büyük bir savaşı planlama becerisini genel olarak küçümsedikleri gibi savaşa farklı bir askêri açıdan yaklaşmışlardı. Töton Şövalyeleri, Batı'da benzer çatışmalarda olduğu üzere, şövalyelerin katı bir harekât tarzı ve davranış kurallarıyla hareket ettikleri açık bir savaş tarzına hazırlıklıydılar. Her şövalye kendi korteji ve hizmetkârlarıyla beraber savaşıyor; ganimetleri ne zaman alacağına kendisi karar veriyor, yenilen bir düşmanın peşine asla düşmüyor ve savaş meydanını ne zaman terk edeceğine yine kendisi karar veriyordu.

Jagiełło'nun ise bu tür kurallara herhangi bir bağlılığı yoktu. Jagiełło ve Polonya-Litvanya soyluluğu açısından uzun süredir düşman belledikleri bir rakip ve uzun süredir hazırlandıkları bir çatışma sözkonusuydu ve çatışmadan önce kapsamlı bir planlama yapmışlardı. Birleşik Polonya ve Litvanya güçlerinin askerî lideri olarak hareket eden Jagiełło araziden tam anlamıyla yararlanmış, düşmanın gücünü ve hareketlerini ölçmek amacıyla istihbarat kaynaklarını kullanmış ve son olarak Batı Avrupalı şövalyelerin şövalyevari davranış kurallarına büsbütün aykırı olan bazı şaşırtıcı hamlelere başvurmuştu. Savaş

birçok bakımdan tümüyle farklı askerî doktrinlere sahip iki taraf arasında geçmişti.

Polonya'da Grunwald Savaşı diye bilinen askerî çatışma 15 Temmuz 1410'da gerçekleşti. Genellikle Ortaçağ'ın en önemli savaşı olarak tanımlanan Grunwald Savaşı'nın en sıradışı özelliği iki Hıristiyan güç arasında geçmesiydi. Bir tarafta sayıları yaklaşık 500'ü bulan Töton Şövalyeleri vardı (bunlar etkili silahlarla donanmış, kendi siyasi ve askerî güçlerinden emin ve tecrübeli askerlerdi). Tam sayıları saptamak mümkün olmasa da Töton Şövalyeleri Büyük Üstad'ının emrinde, şövalyelere ilaveten 16 bin kişilik süvari ve 5 bin kişilik piyade gücü vardı. Şövalyelerin denetimindeki bölgelerden gelen soylular, sayısı bilinmeyen yabancı misafirler ve gönüllü şövalyeler de Töton Şövalyeleri'yle birlikte savaştı. İsviçre ve diğer Avrupa devletlerinden gelen paralı askerler de Töton Şövalyeleri saflarını güçlendirmişti. Büyük Üstad Ulrich von Jungingen savaşa bizzat askerlerinin başında katılmıştı. Jungingen'in saldırı yerine savunma savaşını tercih etmesi son derece önemli bir karardı. Şövalyeler birleşik Polonya-Litvanya güçlerinin Pomeranya'ya hareket edeceklerini ve esas çatışmanın Vistül Nehri'nin güney kıyılarında gerçekleşeceğini tahmin etmişlerdi.

Genellikle kabul edildiği üzere çatışmaya çok daha iyi hazırlanmış olan Polonyalılar ve Litvanyalıların başında ise Jagiełło ve Witold vardı. 30 Haziran'da Polonya ve Litvanya güçleri bir araya gelmiş ve büyük bir kale olan Malbork civarında Şövalyelere sürpriz yapmak umuduyla Prusya'ya doğru ilerlemişlerdi. Bu manevra Vistül Nehri'nde bir asma köprü yapmalarıyla mümkün olmuştu. Jagiełło'nun taktiği Şövalyeler'le çatışmadan mümkün mertebe kaçınmak ve onları hazırlıksız yakalayıp şaşırtmaktı. Şövalyeler'in Büyük Üstad'ı 15 Temmuz sabahında Polonyalılar ve Litvanyalılarla karşılaşınca onların Mal-

bork'a daha fazla yaklaşmasını önlemek için mevzilenmeye karar verdi. Şövalyeler Polonya ve Litvanya askerlerini Tannenberg köyü civarında beklemeye başladılar. Düşmanın pusuya yattığı bilgisini önceden alan Jagiełło, savaşın kaçınılmazlığını artık kabul etmişti. Ama Polonya kralı bu aşamada tam da düşmanın savaşmaya can atmasından sonuna kadar yararlanmayı tercih etmişti. Polonya ordusu oyalanırken Şövalyeler ve onlara bağlı askerler düşmanın yaklaşmasını yakıcı bir güneşin altında beklemek zorunda kalmışlardı. Normal koşullarda Şövalyeler düşmanın karşısına çıkıp hemen dövüşmeye hazırlanmışlardı. Fakat bazı şövalyeler büyük çatışmanın başlaması için meydana çıkıp düşmanı teke tek dövüşmeye tahrik etseler de Jagiełło askerlerini savaş meydanına sürmeye yanaşmadı. En sonunda Büyük Üstad, savaşa davetin bir simgesi olarak kınından çıkarılmış iki kılıcı elçileriyle Polonya kampına gönderdi. Ortaçağ savaş ritüellerinin bir parçası olan bu jestin barındırdığı korkaklık iması Polonyalıları çileden çıkarmaya yetmiş ve savaşı ertelemek artık mümkün olmaktan çıkmıştı.

Töton Şövalyeleri'ne bağlı askerler sabahın ilk saatlerinden beri yaz güneşi altında bekleşirlerken Litvanyalılar öğleden sonra çevredeki ormanların içinden çıkıp savaş meydanına ilerlediler. Çatışma yaklaşık yedi saat sürdü. Şövalyeler ilk başta Litvanya askerlerini bozguna uğratmış ve Litvanyalılar savaş meydanından kaçmak zorunda kalmışlardı. Bunu Polonya askerlerine yönelik başarısız bir taarruz girişimi izlemiş ve uzun süren bir çatışma olmuştu. Çatışmaya katılması Polonyalı soylular tarafından yasaklanan Jagiełło emirlerini civardaki bir tepeden vermişti. Polonya askerleriyle Şövalyeler arasındaki en şiddetli çatışmalar akşam saatlerinde Polonyalıların lehine sonuçlanacak gibi görünürken Büyük Üstad tüm komutanlarıyla birlikte savaş meydanına inmiş ve

orada can vermişti. Karanlık çöktüğünde Polonya-Litvanya zaferi kesinleşmişti. Savaş meydanında bırakılan yaralıların çoğu gece ölmüştü. Polonyalılar ertesi sabah Büyük Üstad ve üst düzey üç şövalyenin cesetlerini Malbork'a götürdüler. Savaştaki zayiat sayısı tam olarak belli değildir ve sonraki yıllarda iki taraf da kendi çıkarlarına göre sayıyı azaltmış ya da artırmıştır. Töton Şövalyeleri'nin kayıtlarına göre savaş meydanında 202 Töton Şövalyesi dışında Avrupa'dan gelen paralı askerler ve misafir şövalyelerin de aralarında olduğu 18 bin askerleri can vermişti. Polonyalı tarihçiler ise savaşta toplam 50 bin askerin öldüğünü, bir o kadarının da esir düştüğünü yazmışlardır. Bu sayılara ihtiyatlı yaklaşmak gerekir zira "binlerce" gibi kelimeler muhtemelen "çok sayıda" anlamında kullanılmıştı.

Savaşın önemi, büyüklüğü ve Polonyalılarla Litvanyalıların bir zafer kazandığı yadsınamaz. Polonya-Litvanya askerleri savaşa Şövalyeler'den daha iyi hazırlanmışlardı ve hem savaştan önce hem de savaş meydanında alınan kararlar haklı bir zafere yol açmıştı. Üstün ve yenilmez zannedilen Şövalyeler alt edilmişti. Jagiełło, bu askerî zaferi Şövalyeleri tamamen yok edecek bir darbeyle taçlandıramasa da Şövalyeler eski prestijini bir daha kazanamamıştı. Polonya ve Litvanya orduları ölülerini savaş meydanına gömdükten sonra Tötonların kalesi Malbork'u kuşatmak üzere harekete geçtiler. Ama 22 Eylül'de bu harekâtı ertelemek zorunda kaldılar. Ellerinde kuşatma için yeterli mühimmat yoktu ve Malbork çok güçlü bir kaleydi. Ayrıca Jagiełło askerî zaferi siyasi bir hamleyle pekiştirmek gerektiğini fark etmişti. Belli başlı Prusya şehirlerinin çoğu Şövalyeler'in gücünün kırıldığını kabul etmişlerdi; bu sayede bir boyunduruktan kurtulan Prusya zamanla Polonyalılar ve Litvanyalılarla uzlaşmıştı, ama hemen değil. Orduda huzursuzluk belirtileri görülmeye

başlamış ve soylularla şövalyelerin evlerine dönmelerine artık izin vermek gerekmişti. 1 Şubat 1141'de Töton Şövalyeleri'yle Thorn (Toruń) şehrinde bir barış antlaşması yapıldı. Antlaşmanın mütevazı olsa da önemli kazanımlarından biri Žemaitija'nın Litvanya'ya geri verilmesiydi. Şövalyeler'in Baltık kıyılarında mutlak hâkimiyet kurma umudu suya düşmüştü.

Sonraki yıllarda diplomatik bir zafer vurgusu daha hâkim oldu. Papalık bünyesindeki ihtilaf 1414-1418 arasında toplanan Konstanz Konsili'yle çözülmeye çalışılmıştı. Hıristiyan dünyasının tamamından gelen temsilciler üç farklı adayın (Roma'daki XII. Gregorius, Avignon'daki XIII. Benedikt ve Pisa'daki V. Aleksandr) papalık iddialarından kaynaklanan açmazın çözülmesi için arabuluculuk etmişlerdi. Şövalyeler ve Polonyalılar bu fırsattan kendi tezlerini savunmak için yararlanmışlardı. Papalık açmazını çözme çabalarına eşlik eden karmaşık süreçlerden yararlanan ve entelektüel becerilerinden ötürü temsilci heyetine özellikle dahil edilen Polonyalı temsilciler Şövalyeler'in paganlara karşı adil bir savaş yürüttüklerine ilişkin iddialarının yanlışlığını ortaya koymaya çalışmışlardı. Polonyalıların teorisine göre pagan devletler İsa'nın doğumundan önceki çağlardan kalmaydı ve varolma hakları bakiydi; dolayısıyla din değiştirmek için fetihler yapılması meşrulaştırılamazdı. Bu argümanlar Papa ya da Kutsal Roma İmparatoru'nun pagan memleketlerini fethetme hakkı tanıyan mutlak otoriteler olduğunu yadsıyordu. Üç farklı adayın yerine en sonunda papa olarak seçilen V. Martin, Polonyalıların argümanlarını kısmen de olsa kabul etti. Öte yandan Martin, Şövalyeler'in fetihler aracılığıyla zorla Hıristiyanlaştırmayı savunan argümanlarına açıktan destek vermeyerek değişim kapısını da açık bırakmıştı. Polonyalılar için bu, sınırlı da olsa bir başarıydı. Böylece doğu yolu Töton Şövalyeleri'ne kapanmıştı.

2 Eylül 1422'de Şövalyeler'le Polonya arasında yeni bir antlaşma imzalandı ve önemli bir kazanım olarak Prusya ve Litvanya devletleri arasındaki sınır iyice belirlendi.

Avrupa'daki Din Savaşları Sırasında Polonya Krallığı

Töton Şövalyeleri'nin iktidarının sona ermesi Litvanya'daki ayrılıkçı hareketlere ivme kazandırdı. Jagiełło, veraset hakkıyla oturduğu Litvanya tahtından vazgeçmek istemezken Witold ve Litvanya soyluluğu da Polonya tahtına bağlı olmaya razı değildi. 1420'de dış ilişkilerdeki bazı adımlarla Litvanya'nın bağımsızlığına ilişkin ilk işaretler ortaya çıkmıştı. Witold, Moskova Prensliği tahtıyla ilgili tartışmaya torunu Vasili Vasiliyeviç'i destekleyerek dahil olmuştu. Çek devletiyle de ilişkiler kuran Witold, Jan Hus taraftarlarını (Husçular) da desteklemeye başlamıştı. Ama Witold'un sağlığında bütün bu ayrılıkçı eğilimler kontrol altında tutulabilmiş ve Jagiełło ile ilişkilerin bozulmasına izin verilmemişti.

Witold, 27 Ekim 1430'da öldükten sonra çatışma iyice alenileşti. Meselenin arka planında öncelikle Litvanya tahtına kimin geçeceği sorunu olsa da Polonya tahtının kimin geçeceği de bununla yakından bağlantılı bir sorundu. Jagiełło yetmişli yaşlarında üç çocuk babası olacak kadar şanslıydı. Çocuklarından ikisi hâlâ hayattaydı ama Jagiełło çocukları yetişkinlik çağına henüz varmadan kendisinin büyük ihtimalle öleceğini biliyordu. Oğullarının taht iddiasını güçlendirebilmek için Polonya soyluluğundan onlardan (oğullarından) birinin kral olmasına izin verileceğine dair güvence almaya çalışmıştı. Ama Polonya soyluluğu küçük prenslere sadakat yemini etmeye yanaşmamış ve bunun yerine geçmişte kendilerine verilen tüm imtiyazların yeniden teyit edilmesini talep etmişti. Böylece Polonya tahtının seçilmiş bir makama dönüştüğü

bir kez daha doğrulanmıştı. Jagiełło'nun Litvanya tahtıyla ilgili meselelerde Polonya soyluluğunu söz sahibi yapmaya ne isteği ne de gücü vardı ve Witold'un ölümünden hemen sonra Litvanya tahtıyla ilgili tartışma tekrar gündeme geldi. Jagiełło, küçük kardeşi Świdrygiełło'nun Litvanyalılar tarafından hükümdar seçilmesini istemeden de olsa kabul etmek zorunda kalmıştı. Świdrygiełło ağabeyine sadık olması ve Polonya'nın egemenliğine karşı çıkmasıyla tanınıyordu. Bekleneceği üzere Polonya soyluluğu bu atamayı veto etmeye çalıştığı için 1 Şubat 1431'de bir Polonya-Litvanya savaşı patlak verdi. Ama süngüleri hâlâ düşmemiş olan Töton Şövalyeleri bu durumdan istifade ederek Polonya'ya saldırdığı için iki taraf (Polonya ve Litvanya) çok geçmeden ateşkes yaptı. Jagiełło, Eylül 1432 sonlarında Świdrygiełło'yu deviren bir darbeye destek verdi ve sonuçta Litvanya'da Katolik hizip hâkim hale geldi. İki ülkenin birliği şimdilik devam etse de Litvanya soyluluğu kendi ülkelerinde kimin tahta geçeceğini belirlemekte Polonya soyluluğuyla eşit haklara kavuşmuştu.

Kral Jagiełło, bülbüllerin şakımasını dinlemek için çıktığı bir orman gezintisinde soğuk alıp 1 Haziran 1434'te öldü. Doğrusu Jagiełło son derece renkli dört evlilik yapmıştı; örneğin bir orta yaş kriziyle vurulup evlendiği ünlü "fahişe" Elżbieta Granowska'nın çok renkli bir mazisi vardı. Fakat en önemlisi, son evliliğinden iki oğlunun o öldüğünde hâlâ hayatta olmalarıydı. III. Władysław Warneńczyk (Varnalı Ladislaus, 1431-1444), Polonya kralı olduğunda henüz on yaşındaydı ve kralla soyluluğun geçmişte yaptıkları bir antlaşmadan ötürü tahta çıkmıştı. Władysław, 10 Kasım 1444'te Varna Savaşı'nda Türk ordusuna düzenlenen kötü planlanmış bir taarruzda öldürülmüştü. Kısa süren Władysław devrinde Bohemya ve Macaristan tahtlarına Polonya adına el koymak için aptalca çabalar sarf edilmişti. Bu yüzden Polonya'da kraliyet otoritesi ve

merkezî otorite hasar görmüştü. Litvanya'yla ilişkiler bozulurken Prusya'da ele geçirilen avantajlı fırsatlar ıskalanmıştı. Mali kaynaklar tükenmiş, soyluluk ve Kilise'nin durumdan istifade edip kendi yükümlülüklerini azaltmak için baskı yapmalarından ötürü gelirler azalmıştı. Bütün bunlar olurken Władysław ve danışmanları Polonya'nın güney, güneydoğu ve güneybatı sınırlarındaki hadiselere yoğunlaşmışlardı.

Artık tahtla ilgili meselelere pek karışmasa da Polonya'daki din siyasetinde hâlâ önemli bir etkisi olan papalık ise daima olduğu üzere bölünmüş bir haldeydi. Geçmişte bütün hiziplerin kabul edebileceği bir papa bulmak için Konstanz Konsili'nde sarf edilen çabalarla sorunların yalnızca bazıları çözülebilmişti. IV. Eugenius'un papalığa atanmasıyla Kilise Konsili'yle yeni papa arasında bir üstünlük kavgası başladı. Konsil, papanın yalnızca Konsil başkanı olduğunu iddia ederken Eugenius kendisini Konsil'den üstün bir mertebeye yerleştirdi. Papa kendi konumunu güçlendirebilmek için, o tarihte Türklere karşı savaşta destek arayan Doğu Ortodoks Kilisesi'yle bir anlaşma yaptı. 6 Temmuz 1436'da imzalanan Birlik Mukavelesi'yle Doğu Ortodoks Kilisesi'ne bağlı bazı piskoposlar papanın otoritesini tanımayı kabul ettiler. Buna karşılık Eugenius da Türklere karşı ortak bir askerî harekâtın düzenlenmesi için çağrıda bulundu. Eugenius'un papalığa atanmasından ve ardından Kilise Konsili'nin otoritesini zayıflatmaya çalışmasından rahatsızlık duyan Konsil üyeleri, Konsil'in papaya üstünlüğünü kabul eden V. Feliks'i kendi papaları olarak seçtiler.

Bütün bu gelişmelerin Polonya'da köklü etkileri olmuş ve papalığın otoritesi zayıflarken bağımsız bir ulusal kilisenin ortaya çıkma tehdidi baş göstermişti. Polonya Kilisesi her bakımdan özerkleşmişti; kilise hiyerarşisi iç gelişmelerin sağladığı fırsatların daha çok farkına varıp

Kilise'nin iç meselelerdeki rolünü güçlendirmeye çalışmıştı. Papalık sorununu kendi çıkarlarına uygun biçimde, seçici bir yaklaşımla değerlendiren piskoposlar iki papanın da himayesinden yararlanmaya çalışmışlardı (buna karşılık Polonya'daki kilise hiyerarşisi prensipte Konsil'i desteklemiş ve Kraków Üniversitesi'ndeki ilahiyatçılar da bu görüşe arka çıkmışlardı).

Bu sırada Bohemya'da Kilise'ye yönelik giderek çoğalan eleştirileri daha eksiksiz biçimde ifade eden bir hareket ortaya çıkmış ve Hıristiyan Kilisesi'nin teolojik dayanaklarını tehdit etmeye başlamıştı. Kilise'nin insanların günahlarını para karşılığı affetmesini, siyasi hırslarını ve mali servetini kınayarak yola koyulan Jan Hus hareketi ilk olarak Bohemya'da tutunmuş, ardından komşu devletlere yayılmıştı. Silezya ve güney Polonya'nın bazı kısımları Husçu hareketin kaleleri haline gelmişti. Hareketin belli başlı destekçileri kilisenin gittikçe artan zenginliğinden ve ödemek zorunda oldukları vergi yükünden şikâyet eden ufak çaplı soylulardı. Bu süreçte Kraków Piskoposu Kardinal Zbigniew Oleśnicki çeşitli uluslararası, teolojik ve iç sorunları Polonya'nın Avrupa devletleri arasında kendine bir yer edinebilmesi için kullanmaya çalışmıştı. Oleśnicki ilk olarak kendini Jagiełło'nun küçük oğullarına vasî olarak tayin ettirmiş, sonra da on yaşındaki Władysław'ın krallık için gerekli olan on beş yaş sınırına henüz ulaşmadan Polonya Kralı olmasını sağlamıştı. Oleśnicki'nin müttefikleri arasında elde ettikleri imtiyazları ve idari makamları korumakta kararlı olan güçlü Małopolska soyluluğu da vardı. Muhalefet safları ya büyük oranda Husçulardan ya da Hus doktrinine sempati duyanlardan oluşuyordu.

1437'de Bohemya ve Macaristan Kralı Lüksemburglu Sigismund öldü. Sigismund'un dileği her iki devletin tahtına da Avusturya Habsburglu Albrecht'in geçmesiydi.

Fakat Çek soyluluğunun Husçu hizbi Bohemya Kralı olmasını istedikleri Władysław'la yakınlaşmaya karar vermişti. Władysław'ın bu teklifi düşüncesizce kabul etmesi Polonya'nın Avusturyalılar, Macarlar ve Katolik Çeklerle lüzumsuz bir savaşa girmesine yol açtı. Bohemya'daki askerî harekât pahalıya patlayan bir felaketle sonuçlandı. 1439'da Papa IV. Eugenius ile Konsil arasındaki çatışmaların doruğa ulaşması ve Macaristan Kralı olarak taç giyen Habsburglu Albrecht'in ölmesiyle uluslararası durum daha da karmaşıklaştı. Polonyalılar için Macaristan tahtı Bohemya tahtından çok daha önemliydi. Oleśnicki Bohemya tahtını almak üzere bir askerî harekât düzenlemek fikrinden pek hoşlanmamıştı zira en başından beri Polonya ve Macaristan Krallıkları'nın Władysław tarafından birleştirilmesinden yanaydı. Macar soyluları ise Buda'daki tahta Polonyalı birinin talip olmasını cazip buluyorlardı. Veraset hakkıyla tahta Habsburglardan birinin geçmesini istemiyorlardı; zira Władysław gibi seçilmiş bir kral onlara çeşitli imtiyazlar ve zengin mükâfatlar verebilirdi. Merhum Macaristan kralının hamile karısının bu planlara uymayı reddetmesi taht sorununu iyice içinden çıkılmaz hale getirdi. Polonyalılar ve Macar destekçileriyle kendi oğlunun bebek yaşta tahta geçme hakkını savunan Kraliçe arasında bir iç savaş başladı. İki yıl süren bu savaşta Polonya hazinesi tamamen boşaldı. Sonunda bebek yaştaki çocuk yetişkinlik çağına gelene dek Władysław'ın Macar kralı olmasına karar verildi. Bu, kısmen de olsa bir zaferdi ve iki taraf kendi aralarındaki çatışmayı sona erdirip Türk tehdidine odaklanmaları gerektiğini anlamışlardı.

Papa IV. Eugenius'un elçisi ve çıkarlarının temsilcisi Cesarini'nin bastırmasıyla Macarlar 1443'te Türklere karşı bir askerî taarruz düzenlediler. Bu saçma bir karardı zira Macarlar bir önceki Türk taarruzunu başarıyla

püskürtmüşlerdi ve bu taarruz sırf Papa'nın ısrarıyla düzenlenmişti. İlk taarruz Türk askerlerine denizden saldırı sözü veren Venedikliler gemilerini limandan çıkartmadıkları için başarısız olmuştu. 1444'te Polonya kilise hiyerarşisi Konsil'le birlikte hareket etmeye ve Türklerle savaştan sorumlu tuttukları Eugenius'a cephe almaya karar vermişti. Buda'daki Władysław'a bir heyet gönderilmiş ve ondan Polonya'ya dönüp ülkedeki acil meselelerle ilgilenmesi istenmişti. Ne var ki Cesarini'nin haçlı ruhundan etkilenen genç kral, Türklere bir askerî harekât daha düzenlemişti. Władysław'ın 10 Kasım 1444'te savaş meydanında öldüğü kabul edilmektedir. Cesedi hiçbir zaman bulunamadığı için Varna Savaşı'ndan yıllar sonra onun hâlâ sağ olduğuna ilişkin söylentiler ortalıkta dolanmıştı. Türkler genç kralın kafa derisini yüzüp kellesini bal dolu bir torbaya koyduklarını iddia etmişlerdi; bu, kralın tanınmasını imkânsız hale getiren bir şeydi. Ama Władysław esmer ve açık tenli olduğu halde Türklerin teşhir ettikleri kafa sarışına çalan kumral olduğu için söylentilerin önü alınamamıştı. Bir vâris seçmek için Nisan 1445'e kadar beklenmişti; gecikmenin nedeni Władysław ile küçük erkek kardeşinin akıbetiyle ilgili devam eden belirsizlikti. Nihayet Varna Savaşı'ndan iki yıl sonra Kazimierz (IV. Kazimir, 1446-1492) tahta geçti. Aradan geçen iki yılda Kazimierz'in Polonya ve Litvanya'daki resmî statüsünü müzakere edip netleştirmek için bazı çabalar sarf edildi. Genç Kazimierz kendisinin Litvanya tahtının meşru vârisi olduğunu ve bu hakkın babasından ona geçtiğini iddia etse de Litvanya soyluluğu kendi tercihini yapmak istedi. İki taraf 1446'da Kazimierz'in seçilmiş kral olarak Polonya tahtına, meşru vâris olarak da Litvanya tahtına oturduğu bir çözümde uzlaştı. Bundan sonra Litvanya, Polonya'yla birlikte hareket eden bağımsız bir devlet muamelesi gördü.

Władysław'ın Polonya'da olmaması ve akıbeti hakkındaki belirsizlik vârisi açısından bazı zorluklara yol açtı. Devletin mali kaynakları Władysław'ın uluslararası maceralarından kötü etkilendi. Harcamalar gelirlerin üç katına ulaştı ve bunun nedeni Władysław'ın Bohemya ve Macaristan savaşlarına katılmaları karşılığında Polonya soyluluğuna ödediği paralardı. Polonya soyluluğunun yurtdışındaki savaşlarda krala yardım etme yükümlülüğü olmadığından, Władysław onlara paralı askerlerle aynı maaşları ödemişti. Bunun finansmanını da kraliyet topraklarının gelirlerine karşılık imzaladığı borç senetleriyle sağlamıştı. Sonuçta Kraliyet mali bağımsızlığını kaybetmişti.

Litvanyalıların ayrılıkçı tutumu da Polonya çıkarlarını birçok kez tehdit etmişti; özellikle de Prusya'yla yapılan savaşta Litvanya soyluluğu Töton Şövalyeleri'ne yönelik askerî harekâta katılmaktan kaçınmıştı. Tarihçiler 15. yüzyıl sonunda rayına oturmuş görünen Polonya-Litvanya ilişkilerindeki dalgalanmaları çeşitli nedenlerle açıklamaya çalışmışlardır. 15. yüzyıl sonunda ulaşılan istikrar evresi iki nedenle açıklanabilir. İlginç sayılabilecek bir açıklamaya göre, geçmişte gücü ve zenginliği fetihlere dayanan Litvanya soyluluğu bir değişim geçirip kendi yerleşik arazileriyle daha çok meşgul olmaya başlamış ve savaş faaliyetlerine ilgisini kaybetmişti. Bir başka açıklama ise Moskova'nın gittikçe güçlenmesiyle ilgilidir. Rus topraklarındaki Tatar hâkimiyetinin yüzyıl başında zayıflamasıyla birlikte Altın Orda'nın askerî ve siyasi gücünden artık korkmayan liderler ortaya çıkmıştı. Doğudaki yeni prenslerin en faali Moskova hükümdarı III. İvan Vasilyeviç'ti; Vasilyeviç 15. yüzyılın ikinci yarısında Ryazan, Pskov ve Novgorod'da hâkimiyetini güçlendirmişti. Litvanyalıların Moskova'nın güçlenmesini durdurmak umuduyla Altın Orda ve Kırım Tatarları'yla anlaşma çabaları

da sonuç vermemişti. Altın Orda iktidarı iç kavgalarla zayıflamıştı. Moskova sınırlarına tahripkâr saldırılar düzenlense de bunlar İvan'ın uzun vadede kendi iktidarını güçlendirmesine engel olamamıştı. Soylular askerî becerilerini kaybettiği için Litvanya savaşmaktan kaçınmıştı ve Litvanya'nın doğuya genişlemesi bu yüzden durmuştu. Aslında Polonyalılar bundan memnundu zira doğudaki yeni güçle yaşadıkları çatışmalarında Litvanyalıları destekleyecek halleri yoktu. Polonyalılar o tarihlerde Polonya nüfuzunu Orta Avrupa'ya yaymak için fırsatlar sunan Prag ve Buda'daki hadiselerle daha çok meşgullerdi.

Tahta geçtiğinde Kazimierz'in ilk kaygısı Polonya'nın Pomeranya ve Prusya'daki hâkimiyetini yeniden sağlamak oldu. 1435-54 döneminde Polonya Krallığı'yla Töton Şövalyeleri arasındaki ilişkiler görece istikrarlıydı. Bu ikisi arasında Rutenya hükümdarı Świdrygiełło'nun Litvanya tahtında hak iddia etmesiyle başlayan çatışma 1435'te Brest Antlaşması'yla sona erdirilmişti. Jagiełło'nun küçük kardeşi ve bir süreliğine Litvanya Grandükü olan Świdrygiełło, Polonya karşıtı isyanları teşvik ederek düklüğü kendi topraklarına katmak istemişti. Bunun üzerine Polonya krallığı ona karşı bir askerî harekât düzenledi. İlk çatışmalar esnasında Świdrygiełło, Tatarlardan yardım istedi. Aynı zamanda Töton Şövalyeleri'yle ittifak yapmaya çalıştı. Ama Töton Şövalyeleri savaş meydanında Polonya'ya yenildikten sonra Polonya krallığıyla çatışmaları artık sona erdirmek gerektiğine karar verdiler. 1453'te Töton Şövalyeleri katı yönetimlerinden ötürü iktidarlarına yöneltilen eleştirilerin artmasıyla birlikte kendi uyruklarıyla sorunlar yaşamaya başladı. Prusya'da iktisadi ve siyasi bakımdan etkili olan topluluklar bazı dernekler kurup Şövalyeler'e karşı kendi çıkarlarını savunmak üzere güçbirliği ettiler. 1435'te Töton Şövalyeleri farklı toplumsal kesimlerin aralarında nüfuz mücadelesi-

ne girdiği ve Büyük Üstad tayin edilmek için birbirleriyle rekabet ettikleri bir iç kavga ve çalkantıyı güçbela atlatabilmiş, son Büyük Üstad Konrad von Erlichshausen Şövalyeler'in gücünü canlandırmaya karar vermişti. Fakat 1453'te belli başlı Prusya şehirlerinin liderleri Şövalyelerin gücünü azaltmak amacıyla toprak sahibi soylulukla birlikte hareket ederek Prusya Birliği'ni kurduklarında sert bir çatışma kaçınılmaz hale gelmişti. Prusya Birliği, Polonya kralından destek istedi ve 1454'te şehirlerin çoğu Prusya Birliği'ne desteklerini açıkladığında zafer kesinleşmişti. Ardından Şövalyelerin silahlarına el konup kaleleri bir bir yıkılmıştı.

Ama Kazimierz becerikli bir askerî lider değildi ve onun asker toplama çağrısını Kilise'yle zengin soyluluğun yararlandığı imtiyazların benzerlerini elde etmek için bir fırsat sayan ufak çaplı soyluluk, askerî harekâtı ciddi anlamda köstekledi. Harekât bataklığa saplanarak tam on üç yıl sürmüş ve soyluluk en sonunda kraldan krallık sınırları dışında yapılan savaşlara katılmaya zorlanmayacağına dair güvence almayı başarmıştı. Dolayısıyla kralın savaş gücü iyice azalmıştı ve bundan sonraki savaşları sürdürebilmek için her seferinde daha fazla taviz verip soyluluğun imtiyazlarını artırmak zorunda kalmıştı. 1461'de kral zorunlu askerlik uygulamasını kaldırıp paralı askerlere bel bağlamaya karar verdi. Polonya, bu yeni uygulamayla paralı askerlerin başına Pyotr Dunin adında etkileyici bir komutanın getirilmesi sayesinde, Prusya ve Pomeranya'yı fethetti. Savaş Prusya topraklarında öyle büyük bir tahribata yol açmıştı ki çatışmaların durmasından Prusya Birliği büyük bir memnuniyet duymuştu. İki taraf 19 Ekim 1466'da Toruń'da bir barış antlaşması imzaladı. Polonya, Pomeranya'yı, ayrıca Chełmno ve Michałów yörelerini ele geçirdi. Töton Şövalyeleri'nin üssü olan ve Çek paralı askerlerin daha önce boşalttıkları Mal-

bork ve Elbląg şehirleri de Polonyalılara kaldı. Warınia yöresi da Polonya kralı tarafından tayin edilecek Warmia piskoposunun mülkü haline getirildi. Bu bölge Polonya Krallığı'na dahil olduktan sonra Kraliyet Prusya'sı adıyla anılmaya başladı.

Töton Şövalyeleri, Prusya'daki mal, mülk ve arazilerini korumaya devam etseler de batıda Polonya tarafından kuşatılmışlardı. Vistül Nehri'nin batı yakasında eskiden Şövalyelere ait olan tüm topraklar Polonya Krallığı'nın fiefliği olmuştu ve Büyük Üstadlar Polonya kralına bağlılık yemini etmek zorunda kalmışlardı. O tarihe dek daima Germen topraklarından şövalye toplayan Töton Şövalyeleri artık Polonyalı şövalyeleri de saflarına dahil edebiliyorlardı ama şövalyelerin toplam mevcudunun en az yarısının Polonyalı olması şartıyla. Töton Şövalyeleri zamanla Polonya'nın şartlarını istemeden de olsa kabul etmek zorunda kalırken Prusya'da hem Şövalyeler'den hem de Polonya'dan bağımsızlaşmak yönünde güçlü bir istek doğdu. Germenlerin uzun süre devam etmiş kolonileştirme politikası ve bölgenin kendine has özelliklerini daima koruması Prusyalıların Polonya Krallığı'nı kabul etmeyecekleri anlamına geliyordu.

Kazimierz devri Jagiellon Hanedanı'nın hırslarının zirve noktasını temsil etmişti. Kazimierz'in Habsburglu Albrecht'in kızı Elizabeth'le evlenmesi Bohemya ve Macar tahtlarında hak iddia edebilmesine imkân sağlamıştı. Elizabeth, hanedanlığa dair kaygıların önemli rol oynadığı bir soydan geliyordu. Ne var ki çiftin altı erkek, yedi kız çocuklarının olması ailenin nüfuzunun yayılması ve her çocuğa belirli bir imkân sağlanmasını daha da önemli kılmıştı. Hanedan ailelerinin kraliyet kanının biricikliğini vurgulayan monarşist mitleri yüceltmeye bayıldıkları bir devirdi bu. Kral hem çocuklarının hepsine bir taht bulmak hem de bu sayede kendi siyasi nüfuzunu artırmak

zorundaydı. Bu bakımdan Ortaçağ'da hanedanlık bağlarının askerî ve siyasi bağlardan daha kalıcı olduğu fikri yaygın kabul görmüştü.

Oğullarıyla ilgili istekleri her ne olursa olsun, uygun fırsatlarla karşılaşmasaydı Kazimierz'in başarılı olması imkânsızdı. 1458'de Bohemya ve Macaristan tahtları bir kez daha boşalmıştı. Habsburglar iki tahta da talip olsalar da soyluluk onları öfkelendiren bir gelişmeyle kralı yerel halk arasından seçmeyi tercih etti. Bir Husçu olan Podebrady'lı George Bohemya kralı olurken, Macaristan krallığına Matthias Corvin seçildi. Papa bu karara karşı çıktığı için George'la aralarında hemen sorun yaşandı. Kazimierz başta olan bitene karışmak istemese de Çek Katolik soyluluğuyla George taraftarları arasındaki iç çatışmalar yüzünden meseleyi tekrar değerlendirmek zorunda kaldı. Papa, Polonya kralından kendi oğlunu tahta aday göstermesini istedi ama Kazimierz bunun için papadan ilk olarak Töton Şövalyeleri'yle yapılan Toruń Barış Antlaşması'nı onaylamasını talep etti. Husçu davaya sempatiyle yaklaşan Wielkopolska soyluluğu ise Çek kralı karşısında Polonya kralını desteklemek istemedi. Fakat 1471'de George'un ölümünden ve Papalık, Habsburglar, Bohemya ve Polonya soyluluğu arasında yürütülen geniş müzakerelerden sonra Kazimierz'in en büyük oğlu Władysław, Bohemya Kralı oldu. Müzakereler devam ederken Bohemya soyluluğunun George'u desteklememekle birlikte onun yerini Polonyalı bir prensin almasına da razı olmayan bir kesimi, Macaristan Kralı Matthias'tan Bohemya Kralı olmasını talep etti. Öte yandan 1471'te Matthias'ın Çek meselesiyle ilgilenmesinden rahatsızlık duyan ve Macar sınırlarına yönelik Türk tehdidinin ihmal edilmesinden huzursuz duyan bir grup Macar ileri geleni, Polonya kralına müracaat edip ondan ikinci oğlu Kazimierz'in Macar tahtına geçmesi için izin istediler. 1474'te Matthias'ı de-

virmeye yönelik ilk girişim başarısız oldu. Nisan 1490'da Matthias Corvin'in ölümüyle Macaristan tahtına kimin geçeceği tekrar bir mesele haline geldiğinde, Jagiellon hanedanından Bohemyalı Władysław, küçük erkek kardeşi Jan Olbracht'la taht için rekabete girdi. 1474'te Macaristan tahtında hak iddia eden küçük Kazimierz o sıralarda ölmüştü. Avusturyalı Maksimilyen'in Macaristan tahtına geçme ihtimali birbiriyle savaşan iki kardeşin aklını başına getirmiş ve Bohemya'yla Macaristan tahtları Władysław Jagiellończyk'ın şahsında birleştirilmişti.

Kazimierz Jagiellończyk 7 Haziran 1492'de öldüğünde oğullarından Jan Olbracht'ın Polonya kralı seçilmesini, Aleksandr'ın ise Litvanya tahtına oturmasını temenni etmişti. Babalarının öldüğü tarihte iki oğul da henüz evli değildi ve bu, gelecek açısından kötü bir sinyaldi. Aleksandr, çok geçmeden Litvanya soyluluğunun onayını alsa da Jan Olbracht Polonya tahtına geçmesine karşı çıkanlarla mücadele etmek zorunda kaldı. Olbracht, 27 Ağustos 1492'de erkek kardeşi Zygmunt ve ağabeyi Bohemya ve Macaristan kralı Władysław'ı mağlup ettikten sonra 23 Eylül'de Polonya Kralı Jan Olbracht (I. John Albert, 1492-1501) olarak taç giydi.

Doğu Sınırlarındaki Çatışmalar

Böylece Jagiellonlar kâğıt üstünde Orta Avrupa'ya hükmetmeye başladılar. Ne var ki gerçek durum çok farklıydı ve Jan Olbracht'ın dış siyasetteki hamleleri kardeşlerinin onun politikalarına verdikleri sınırlı destekten ötürü başarısız olmuştu. Olbracht, 1494'te Karadeniz'de giderek artan hâkimiyetleriyle Polonya'nın ticaret yollarını tehdit etmeye başlayan Türklerle savaşmaya karar vermişti. Olbracht'ın Türklere karşı bir askerî harekât düzenleme kararıyla küçük kardeşi Zygmunt'u Boğdan tahtına oturtma planı iç içe geçmişti. Ama Władysław'ı planlarına da-

hil etme çabaları başarısız olunca Olbracht, diğer ağabeyi Aleksandr'a yöneldi. Fakat ne Aleksandr ne de Litvanya soyluluğu Olbracht'ın planını benimsediler. Moskova'yla ilişkilerinden kaygılandıkları için Jan Olbracht'a çok sınırlı bir destek verdiler.

Kralın Polonya asilzadeleriyle ilişkileri, asker toplayabilmek için çok önemliydi. Geçmişte Şövalyeler'e karşı bir askerî harekâtta soyluluğun desteğini almak isteyen Jagiełło, 1422'de soyluluğun mülkiyet haklarının asla ihlal edilemeyeceğine dair bir ilkeyi kabul etmek zorunda kalmıştı. Czerwińsk Mukavelesi'yle soyluluğun mal, mülk ve arazilerine ancak yargısal süreçler sonucunda el konulabileceği belirtilmişti. Olbracht'ın babası geleneksel soyluluğun önemini azaltmak için daha ufak çaplı soylulukla ittifak yaparak başarılı bir mücadele yürütmüştü. Jan Olbracht ise bu toplumsal tabakaya gitgide bağımlı hale gelmiş ve onların desteği karşılığında büyük bir bedel ödemek zorunda kalmıştı. Piotrków toplantısıyla sona eren bir dizi toplantıda soyluluk, imtiyazlarını krala onaylattı. Soyluluk kendi topraklarının iktisadi açıdan verimli ve sürdürülebilir olmasına odaklandığı için kral köylülerin topraktan ayrılma hakkını sınırlandırmış ve kaçak köylülerin başka toprak sahipleri tarafından saklanmasını zorlaştırmıştı. Bu, köylülerin kişisel özgürlüklerini zamanla yitirdikleri ve lordlarının topraklarında uzun süre çalışmaya zorlandıkları kapsamlı bir sürecin doruk noktasıydı. Şehirlilerin toprak satın almalarını yasaklayan kanunlar da soyluluğun gücünü artırmıştı. Soylular bu imtiyazlarla ayrı bir toplumsal kesim haline gelmiş, geniş ayrıcalıklardan, muafiyetlerden ve Kraliyet'in keyfî kararlarından korunma hakkından faydalanmaya başlamışlardı.

Jan Olbracht soyluluk meclislerinde yürütülen müzakereleri resmîleştirerek soyluların gücünü daha da pekiş-

tirdi. Bu meclislerin mazisi kraliyetin kuruluş evrelerine kadar gitmekteydi ve hükümdarlar yeni vergileri, savaş ilanlarını ve kendi vârislerini onaylatmak için meclislerden yararlanmışlardı. Jagiellonlar başlangıçtaki mekanizmayı ilk olarak bölge meclislerine, daha sonra da tüm Polonya soyluluğunun katıldığı meclislere dönüştürerek düzenlediler. Kazimierz devrinde iki aşamalı bir karar alma mekanizması ortaya çıktı. Sejm, soyluların meclisi, Senato ise belli başlı büyük toprak sahiplerinin iktidar üssü haline gelen konseydi. Kazimierz ve oğlu zengin soyluluğun gücünü ortadan kaldırmak istiyorlardı ve bu doğrultuda aldıkları kararlara soyluluğun desteğini alabilmek için Sejm'i kullandılar. Resmî bir karar alma mekanizmasının oluşturulması iktidarın zamanla Kraliyet'ten soyluluğa devrolmasıyla sonuçlandı. Polonya Krallığı'ndaki ilk Sejm toplantısı 1493'te yapıldı. O tarihte soyluluğun temsilcileri toplantıda yalnızca gözlemci olarak bulunmuş ve devlet, bütçe ve vergi meseleleriyle ilgili tüm kararlar Kraliyet temsilcileri ve onların tayin ettiği yetkililer tarafından alınmıştı.

Soyluluğa verilen tavizler Türklerle savaşta pek işe yaramadı. 1497'de bir ordu toplayan Jan Olbracht, Dinyester Nehri kıyılarından Prut'a doğru ilerlerken Türk ordusunun daha tamamıyla karşılaşmadan büyük bir hezimete uğradı. Askerî zayıflığı açıkça ortaya çıkan Jan Olbracht bundan sonra sık sık güney sınırlarını hedef alan Türk ve Tatar akınlarıyla mücadele etmek zorunda kaldı.

17 Haziran 1501'de Jan Olbracht, geride meşru bir oğul bırakmadan öldü. Güncel araştırmalarda Olbracht'ın frengi olduğu şüphesi ifade edilmektedir; hiç çocuğunun olmaması ve sağlığının uzun süre bozuk olmasının nedenlerinden biri bu olabilir. 4 Ekim'de Olbracht'ın kardeşi Litvanya Grandükü Aleksandr (1501-1506), Polonya Kralı seçildi ve böylece Litvanya'yla Polonya bir kez daha

tek hükümdarın yönetiminde birleşti. Gelgelelim Polonya'daki Jagiellonlar devri sona yaklaşıyordu. Aleksandr 1506'da meşru bir vâris bırakmadan ölünce, I. Zygmunt (İhtiyar Zygmunt, 1506-1548) kral oldu. 1548'de babası I. Zygmunt'un yerine tahta geçen II. Zygmunt (1548-1572) Jagiellonlar hanedanına mensup son kraldı. O da geriye erkek bir evlat bırakmadan ölünce en küçük kız kardeşi Anna yaşayan tek Jagiellonlar olarak kalmıştı.

16. yüzyılda daha önce başlayan siyasi ve toplumsal değişimlerin neticelenmesi ya da yasalar aracılığıyla kurumsallaştırılması, tarihçileri bu dönemi Ortaçağ'ın sonu ve modern zamanların başlangıcı olarak görmeye sevk etmiştir. Soyluluğun gücünün artışı 1505'de Radom'da yapılan Sejm toplantısında tescil edilmiştir. Aleksandr o toplantıda soyluluğun çıkarlarını ilgilendiren herhangi bir yasanın soyluluğun onayı olmadan yürürlüğe konamayacağına ilişkin meşhur açıklamasını yaptı. Bu düzenlemeyle soyluluğa Sejm'deki müzakerelere doğrudan katılma hakkı verildi. Genellikle *Nihil Novi* yasası adı verilen düzenleme, neresinden bakılırsa bakılsın, geleneksel soyluluğun gücünün arttığı, buna karşılık Kraliyet'in ve yeni (ufak çaplı) soyluluğun otoritesinin sınırlandığı durumun hukuken teyit edilmesi anlamına geliyordu. I. Zygmunt devrinde kralın ikinci karısı İtalyan Bona Sforza, Kraliyet'in iktidarını sınırlandıran önlemleri hükümsüz kılmak için çabaladı. Bona, monarşinin iktidarının güçlü olduğu bir siyasi gelenekten geliyordu ve Kraliyet'in mali, idari ve siyasi otoritesini güçlendirmekte kararlıydı. Bu çabalarından dolayı saray çevreleri ve geleneksel soyluluğun nefretini toplamıştı. Polonya tarihçileri Sforza'nın entrikacılığından ve insan zehirlemeyi bir siyasi yöntem olarak gördüğünden söz ederler. Devrin tarihçileri Sforza'ya ve onun siyasi emellerine sempatiyle yaklaşsalar da çabaları başarısız olan Sfor-

za, Zygmunt'un ölümünden sonra Polonya'dan ayrılmak zorunda kalmıştı.

Jagiellonlar devrinin sonunda Polonya'nın toprak bütünlüğüne dayalı istikrarı zirveye ulaşmıştı. Savaşlar devam etse de komşulara yönelik saldırılardan ziyade krallığın güvenliğine yönelen tehditleri bertaraf etmek öncelik haline gelmişti. Jagiełło'nun oğulları ve torunlarının devrinde çözülemeyen en önemli mesele Prusya tehdidiydi. Prusya, Germenlere ait bir ileri karakol olarak görülüyordu. Töton Şövalyeleri'nin öfkesi onları Polonya karşıtı herhangi bir koalisyona katılmaya yatkın hale getirmişti. Doğrusu Şövalyeler, Toruń Barışı'ndaki şartları asla tam olarak kabul etmemişlerdi. Özellikle Prusya'nın Polonya krallığının feodal mülkü olmasından öfkeliydiler. Polonya'ya sadakat yemini etmekten kurtulabilmek için Papa'dan barış antlaşmasını hükümsüz kılmasını istiyorlardı. Papalık o tarihteki hedeflerine göre Şövalyelere bazen destek sözü vermiş bazen de bu sözünden caymıştı. Prusya meselesi birçok Polonya kralının zihnini meşgul etmeyi sürdürdü. 1519'da Kutsal Roma İmparatoru Maksimilyen'in desteğini alan Töton Büyük Üstadı Albrecht von Hohernzollern-Ansbach, Polonya krallığıyla savaşma kararı aldı. 15 ay süren savaştan sonra müzakereler başladı. Ama o tarihlerde Prusya'da yeni ve çok daha tehlikeli bir tehdit baş göstermişti. Reform hareketi bölgede güç kazanmaktaydı ve hareketi destekleyen Albrecth, Prusya'yı sekülerleştirmeye karar vermişti. Polonyalılarla başlatılan yeni müzakerelerde Polonya krallığının Prusya'nın Albrecht tarafından yönetilmesini kabul etmesi şartıyla Albrecht'in Polonya kralına sadakat yemini etmesi teklif edilmişti. Bu şaşırtıcı gelişmenin temelinde ekonomik faktörler yatıyordu. Şövalyeler kendi saflarını kasıp kavuran ekonomik krizle baş etmek zorundaydılar. Albrecht, Lutherciliği açıkça kabul ettiği için Katoliklerin

desteğini kaybetmişti. Bundan böyle Polonya'ya bağımlı olacağı için bir tehdit olmaktan doğal olarak çıkacaktı. Bölge artık Prusya Düklüğü diye anılacaktı.

Jagiellonlar devrinin son yıllarında Polonya'nın batı sınırında istikrar sağlanmış olsa da doğu ve güneydoğu sınırları toprak kayıplarıyla birlikte değişmeye devam etmişti. 15. yüzyıl sonunda Moskova'nın giderek artan gücü çatışmalara yol açtı. Hem Jan Olbracht hem de Aleksandr gerilimi azaltmaya çalışsalar da Çar IV. İvan'ın dinamik politikaları ve Litvanya'nın doğusundaki ülkelerin hükümdarlarının Moskova'yla yakınlaşma isteklerinden dolayı Polonya'nın nüfuzu kaçınılmaz olarak azalmıştı. I. Zygmunt devrinde Moskova, Türklerle ittifak yaparak Karadeniz bölgesindeki Tatar aşiretleri destekledi. 1537'de ise Polonya, Litvanya ve Moskova arasında bir barış antlaşması imzalandı. Fakat 1538'de Sahib Giray'ın Kırım'ın tartışmasız hâkimi olduğu güneyden yeni bir tehdit baş gösterdi. Türklerin Sahib Giray'ı desteklemeleri Polonya ve Litvanya'ya yönelik ciddi bir meydan okumaydı. Ama ne Polonya ne de Litvanya Kırım Tatarlarının kalabalık ordusuyla savaşmak için gerekli güce sahipti. Litvanyalılar Moskova'yla aralarındaki çatışmalara odaklanmayı, Zygmunt da Macaristan'la meşgul olmayı tercih etmişti. Neyse ki Rusya'daki hadiselerden endişelenen Türkler de Polonyalılar ve Litvanyalılarla çatışmaktan kaçınmanın kendi yararları olacağı kanısına varmıştı. II. Zygmunt devrinde Polonya'nın güneydoğu sınırları sık sık Tatar saldırılarına uğrasa da büyük çaplı bir istila olmamıştı. 1551'den sonra Türkler Sahib Giray'ın yerine Polonya kralıyla daha iyi ilişkiler kuran Devlet Giray'ı tayin etmişlerdi. Polonyalıların barışın devam etmesi karşılığında verdikleri hediyeler ve rüşvetler sayesinde Tatar hükümdarları belli bir mesafede tutulabilmişti. 15. ve 16. yüzyıllarda İslam dünyasının sınırları Polonya'ya dek dayan-

mıştı ve bu ikisi arasında kayda değer bir kültürel, askerî ve entelektüel etkileşim vardı.

Farklı Uluslar Topluluğu

Polonya Krallığı'nın etnik bileşimi o tarihlerde asla sadece Polonyalılardan oluşmuyordu. Slavların çoğunlukta olduğu yerler sadece Mazovya ve Kraliyet Prusya'sıydı; üstelik Kraliyet Prusya'sında Kaşublar da bulunuyordu. Podlas bölgesinde hatırı sayılır miktarda Mazuryalı, Beləruslu ve Litvanyalı topluluklar vardı. Podolya ve Volhynia'daki nüfusun çoğunluğu Rutenyalıydı. Germenlerin yürüttüğü kolonileştirme politikası Germen toplulukların Polonya krallığının çeşitli bölgelerine yerleşmesine yol açmıştı. Bunun yanı sıra birçok şehirde Ermeniler ve Yahudiler vardı. Rutenyalı, Tatar ve Eflak toplulukların kuzeydoğu ve doğudaki bölgelere akınları da etnik karışıma ilave bir katkıda bulunmuştu.

Polonya'nın 15. yüzyıl sonlarında ve 16. yüzyıl boyunca evrilen siyasi, ekonomik, dinî ve kültürel yaşamının birçok boyutu daha önce başlayan gelişmelerin belirgin tezahürleriydi. Ama yeni fikirlerin Hıristiyan dünya görüşüne meydan okuduğu; Yunan ve Roma devirlerine ilişkin klasik kültürün ve bilginin ön plana çıktığı bir devrin yaşanmış olduğuna şüphe yoktur. Avrupa'nın birçok yeri gibi Polonya da bu düşünsel eğilimlerden etkilenmişti. Polonya'nın Husçu, Kalvinist ve Lutherci merkezlere yakınlığından ötürü Polonyalı dinadamları ve düşünürler bu hareketlerin dinî ve siyasi fikirlerinin tamamen farkındaydılar. Diğer devletlerdeki gelişmelere koşut olarak Polonya'da da Kilise'nin siyasi iktidarına ve manevi-kültürel hayatın tüm boyutları üstündeki tekeline yönelik bir meydan okuma sözkonusuydu. 16. yüzyıl başında Polonya, Reform hareketine her anlamda hazırdı. Klasik metinlerden ilham alan Kraków Üniversitesi öğretim görevlile-

ri bazı bilimsel teoriler geliştirmiş ve bilginin sınırlarını genişletmişlerdi. Diğer öğretim merkezleriyle kapsamlı temasları fikir alışverişini kolaylaştırmış ve daha başka tartışmaları teşvik etmişti. Öte yandan Bohemya, İtalya, Fransa ve Almanya'daki fikirlerle zenginleşen Rönesans, Kraków Üniversitesi ve Polonya'daki entelektüel topluluk içinde yalnızca kısa süreliğine hâkim olmuştu.

15. yüzyılda Polonya, Avrupa'nın doğusu ve batısındaki düşünsel gelişmelerden etkilenmişti. Papalığın durumu (en önemlisi, Papalıkla Kutsal Roma İmparatoru arasındaki rekabet) ve Almanya, Macaristan ve Bohemya'daki siyasi gelişmeler Polonya açısından çok önemliydi. Tatar güruhlarla askerî çatışmalar ve süregiden Türk tehdidi de ülkenin kaderinde belirleyici olmuştu. Doğu'daki gelişmeler, özellikle Moskova'nın önemli bir güç olarak ortaya çıkışı sonraki yüzyıllarda Polonya açısından giderek ciddileşen, yeni bir tehdit yaratmıştı. Dolayısıyla Polonya hiçbir zaman yalnızca Batı Avrupa'ya odaklı değildi. Kristof Kolomb'un Antiller'e ayak bastığı 1492 yılı Batı Avrupa ülkeleri için Ortaçağ'ın sona erişi ve modern tarihin başlangıcını simgelemektedir. Polonya içinse bu tarihin özel bir anlamı yoktur. Polonya, Akdeniz'deki iktisadi ve kültürel gelişmelerden doğrudan nasiplenmemişti. Bu yüzden güney ve batı Avrupa ülkeleri açısından son derece mühim olan Akdeniz'den Amerika kıtasına yöneliş Polonya için fazla önem taşımamış ve Orta Avrupa'daki hâkim güç dengesini değiştirmemişti. 1492'nin Polonya açısından yalnızca ufak bir sembolik değeri vardı. Öte yandan Batı Avrupa ülkelerini derinden etkileyen güçlü bir entelektüel akım olarak Rönesans, Polonya krallığını da kısa süreliğine bile olsa etkilemişti. Rönenans'ın Polonya kültürel hayatındaki etkisi arka planda yer alan diğer değişim etkenleriyle birlikte değerlendirilmelidir.

Jagiellonlar devrinde Polonya'nın sınırları ve siyasal sistemi evrilerek belirli bir istikrara kavuşmuştu ve bu, devletin inşası ve siyasal olgunlaşmasında önemli bir dönüm noktasıydı. Dolayısıyla Polonya'da Ortaçağ tarihiyle modern tarih arasındaki kopuş, Jagiellon Hanedanı'na mensup son kralın ölümünden sonraya tarihlenebilir. İtalyan karısı Bona aracılığıyla Rönesans kültürünü kraliyet sarayına taşıyan I. Zygmunt devri (1506-1548) bu bakımdan bir dönüm noktasıydı. I. Zygmunt'un oğlu II. Zygmunt (1530-1572), babasının devrinden oldukça farklı, büyükbabasının ise hiçbir şekilde tanıyamayacağı bir krallığı yönetmişti. Rönesans kültürü 1520'lerde kraliyet sarayının dışında batıya seyahat eden zengin soylu aileler tarafından da özümsenmişti. O tarihlerde Batı'daki kültürel ve siyasi gelişmeleri doğrudan deneyimleme imkânı olmayan soyluluk ve zengin şehirliler de yeni fikirleri benimseyerek farklı kültürel eğilimlerden etkilenmişlerdi. Polonya'daki en önemli değişimler 1492-1572 arasında gerçekleşti. Bu durum Jan Olbracht'ın Polonya tahtına geçmesiyle Jagiellon Hanedanı'na mensup son kral II. Zygmunt'un ölümü arasındaki zaman dilimine tekabül etmektedir.

Kazimierz Jagiellończyk, kendi oğullarını gelecekteki rollerine geç Ortaçağ'a özgü bir tarzda hazırlamıştı. O sıralar Avrupa'da kendilerine en çok güvenen hükümdarlar bile vârislerinin çok karmaşık bir dünyayla baş etmek zorunda olduklarını biliyorlardı. Kraliyet eğitimi ne üstünkörüydü ne de yalnızca askerî becerilerin geliştirilmesine odaklıydı. Daha ziyade, açıkça tanımlanmış bir dizi beceri ve kazanıma dayalıydı. Kraliyet ailesine mensup çocuklar arasında altı prensin eğitimleri ve geleceğe nasıl hazırlandıkları hakkında epey bilgiye sahibiz. Prenslerin hem babaları hem de anneleri formel eğitimin bir ihtiyaç olduğunu kavramışlardı. Bu amaçla, başarılı ve

ciddi öğretmenlerden oluşan bir ekip kurulmuştu. Prenslerin okuryazar ama ayrıca dünyadan da haberdar olmaları isteniyordu. Öğretmenlerin belirli uzmanlık alanları ve eğitsel becerileri vardı. Ünlü tarihçi Jan Długosz genç prenslerin eğitiminden başsorumlu olarak tayin edilmişti. Kalimach olarak da bilinen Philip Buonacorsi adında bir İtalyan, prenslere Latince öğretmişti. Beşeri bilimler ve tıp profesörü Jan Welsa da aynı ekipteydi. Prenslerin eğitimi, neresinden bakılırsa bakılsın, dönemin standartlarına göre çok kapsamlı ve günceldi. Soylu ailelerin oğulları da onun kadar kapsamlı olmasa da formel bir eğitim almışlardı ve bazen yabancı üniversitelerde öğrenim görmek üzere yurtdışına gittikleri de olmuştu.

I. Zygmunt ve ikinci karısı Bona Sforza'nın oğulları II. Zygmunt, gelecekteki kral rolüne annesi tarafından hazırlandı. Bona Sforza'nın fikirleri oğlunun tahta seçilmesi için farklı kesimlerin desteğini almaktan çok öteye geçmişti. Batı'da Kraliyet merkezli devlet inşası ve merkeziyetçi iktidarın soylulukla kendi kaderini tayin etme ve imtiyazlarını korumaya yönelik siyasi taleplerinden ötürü çatışması Polonya'da olduğundan çok daha ileriye gitmişti. Bona Sforza Kraków'a geldiğinde, Kraliyet otoritesinin nasıl korunup artırılabileceği ve soyluğun imtiyazlarının nasıl azaltılabileceğine dair net fikirleri vardı. Önce kendi servetini artırmaya girişse de daha sonra birtakım idari ve mali reformlara ihtiyacı olan Kraliyet'in mali durumunu düzeltmeye çalıştı. Sforza öncülüğünde yapılan reformların amacı idari verimliliği artırmak; Kraliyet toprakları ve gelirleri üstünde güçlü bir hâkimiyet kurmak ve sonuç olarak Kraliyet'in otoritesini artırmaktı. Bazı tarihçiler Bona Sforza'nın siyaset anlayışına İtalya'da tanıştığı ve oğluna da aktarmaya çalıştığı Makyavelci fikirlerin hâkim olduğu kanısındadır. Sforza, oğlu Zygmunt'u hümanist bir gelenekte eğitmişti; Zygmunt

hem Lehçe hem de İtalyanca konuşuyordu. Öte yandan Zygmunt kendisi için talihsiz bir durum olarak, Litvanyalı uyruklarının çoğunun konuştuğu Rusçayı hiçbir zaman adamakıllı öğrenememişti. Bona, İtalya'da kendi ailesinin yaptığı üzere, oğlunun da Habsburglarla mücadele etmesini istemiş, oğlunun ve kızının evliliklerini bu büyük planın bir parçası olarak tasarlamıştı. Bona Sforza'nın bazı siyasi emellerinin Polonya gerçekliğiyle ilgisi yoktu. II. Zygmunt tahta çıktığında annesinden ona miras kalan bazı tavırları ve siyasi hedeflerini değiştirmek, Polonya krallığının ve kendi egemenliği altındaki Litvanya Büyük Düklüğü'nün gerçekliklerine daha hassas davranmak zorunda kalmıştı.

Jagiellonlar devrinde Polonya göreli bir istikrara kavuştuğu için kraliyet ve soyluluk 15. yüzyıl sonunda kendi iç meseleleriyle daha fazla ilgilenmeye başlamıştı. Ufak çaplı soyluluğun bir siyasi güç olarak ortaya çıkışı, fetihlerin sürdürülmesine ve sınırların güçlendirilmesine yönelik politikalardan krallık sınırları içindeki hadiselerin önem kazandığı bir evreye geçilmesinde tamamlayıcı bir rol oynamış olabilir. Öte yandan en önemli gelişmeler şehirlerin yalnızca bir ekonomik güç olarak değil, siyasi karar alma süreçlerini etkilemeye çalışan topluluklar olarak da gelişmesiyle bağlantılı biçimde gerçekleşmişti. Şehirlerin ekonomik gücü dış ticaret hacmindeki artıştan kaynaklanmıştı. Doğuda hızla genişleyen pazarlara yönelik talebin artmasıyla Kraków ve Lviv doğuyla batı arasındaki ticaretten yararlanmaya başlamıştı. Lublin, Posen ve Danzig de büyümeye devam etmişti. Diğer önemli şehirler ise Nowy Sącz, Bochnia, Krosno ve Sandomierz idi. Bu şehirlerin zenginliği dış ve iç ticaret hacmindeki artışa bağlıydı. Şehirlerin siyasi gücü şehre girip çıkan mallardan talep edilen geçiş ücretlerine ve şehirlerin içindeki pazarlarda yapılan ticarete de yansımıştı.

Şehirler, zamanla, üretilen ve ticareti yapılan mallar üstünde tekel kurup kendi gelirlerini artırmışlardı. Şehir idareleri zengin *burgher*lerle tüccarların sürdürülebilir bir anlaşma zemininde uzlaşmalarını zorunlu kılmıştı. Böylece şehirler bir çeşit iç müzakere forumu ve sofistike bir mali sistem geliştirmişlerdi. Bu da siyasi meselelere başlangıçta bölgesel ölçekte ama sonra çok daha geniş kapsamlı biçimde müdahale edebilecek kadar bilgisi ve ekonomik gücü bulunan zengin *burgher*lerin ortaya çıkışıyla sonuçlanmıştı. Kraków'un güçlü *burgher*leri krallık seçimine ilişkin meselelerdeki görüşlerini geçmişte de açıklamışlardı. Reform çağında ise zengin kentliler, soyluluk ve Kilise'nin imtiyazlarına eleştirel yaklaşmaya ve muhalif dinî görüşleri değerlendirmeye daha yatkın hale gelmişlerdi.

Soyluluğun haklarının artırılması Kraliyet'in otomatikman hesap sorulabilir bir kuruma dönüşmesine veya hukuka saygının kural haline gelmesine yol açmadı. 16. yüzyıl başında soyluluğun kendine Yürütme Kampı adını veren bir kesimi çok aşırı bulduğu Kraliyet gelirlerinin yasaya tabi kılınmasını talep etti. Gerçekte, kurnaz büyük toprak sahipleri tarafından istismar edilen soyluluk kendi içinde hiziplere bölünmüş ve istikrar sağlayıcı bir güç olmaktan ziyade varlığı ve yarattığı sıkıntılarla bir zayıflık kaynağı haline gelmişti. Müzakere ve hesap verilebilirlik ilkeleri için mücadele ettiklerini öne süren soylular aslında kralın politikalarına verdiklerin desteğin karşılığında mükâfatlandırılmak istiyorlardı. Kralın asker toplayabilmek için soyluluğa bağımlı hale gelmesi Kraliyet'le bu toplumsal zümre arasındaki en tartışmalı meseleydi. 16. yüzyılda Kraliyet, Polonya'nın askerî zayıflığının nedeninin bu olduğunu anlamıştı. Soyluluk Kraliyet'in askerlik çağrılarını daha fazla imtiyaz elde edebilmek için birer müzakere fırsatı olarak görüyordu. Mevcut sistemin

alternatifi de Kraliyet'e sürekli bir ordu bulundurması ya da paralı asker kiralaması için gerekli mali imkânları sağlayacak bir vergi sisteminin oluşturulmasıydı. Avrupa'daki kralların birçoğu soyluluğun Kraliyet üstündeki boyunduruğundan kurtulmaya yönelik genel eğilime uygun olarak bu yönde ilerlemişlerdi. Benzer askerî reformların yapılmasına katkıda bulunmak istemeyen Yürütme Kampı ise Kraliyet'in kendi mülklerinin gelirleriyle daimi bir ordu beslemesi gerektiğini savunarak meseleye dahil olmuştu.

Küçük toprak sahibi soyluluk 1537'de şikâyetler listesine bir yeni talep daha ekleyerek kralın seçimle belirlenmesini onaylatmak istedi. Ufak çaplı soyluluğun o tarihe dek tahtla ilgili meselelerdeki karar alma süreçlerine katılımı sembolik düzeyde kalmıştı ve bu tür meselelerde asıl kararı büyük toprak sahipleri vermişti. Ama 1573'e gelindiğinde, krallık seçiminin soyluluğun tümünü temsil eden bir meclise onaylatılması fikri iyice güçlenmişti. Ufak çaplı soyluluk seçime doğrudan katıldığında meselenin karara bağlanma tarzı da değişecekti. Krallık seçimi büyük toprak sahibi ailelerin kontrolü altında ince elenip sık dokunan bir mesele olmaktan çıkacak, ulusal bir festivale ve yabancı prensler ya da onların elçilerinin çeşitli imtiyazlar vadederek Polonya tahtına talip oldukları bir açık artırmaya dönüşecekti.

Polonya 16. yüzyılda Avrupa'nın belli başlı tahıl tedarikçisi haline gelmiş ve Polonya topraklarında gemi seferine elverişli başlıca nehir olan Vistül ağzındaki Danzig Limanı tahıl ihracatının çıkış noktası olmuştu. Polonya'nın Prusya ve Danzig'deki denetimi de bu ticareti kamçılamıştı. Toprak sahiplerinin tahıl üretimini artırmak için güçlü mali gerekçeleri vardı. Her ne kadar soylulukla bağdaştıramadıkları ticarete atılmaktan hep nefret etseler de tahıl ticareti soyluluğun tekeline girmişti. O tarih-

lerde ilkel ormanların büyük kısmı, ekilebilir arazileri artırmak amacıyla tahrip edilmişti. Toprak sahibi soyluluk "ikinci serflik" adı verilen bir süreçte köylülerin haklarını daha da kısıtlayan bir yasanın yürürlüğe konması için siyasi gücünü kullanmıştı. Bununla amaçlanan, işgücünü çalıştığı topraklara daha fazla bağlamak ve köylülerin toprakta çalışma yükümlülüğünü artırmaktı. 1538'de soyluluk, şehirlilerin toprak satın almasının yasaklanmasını talep etmiş ve bu yönde bir yasa çıkartılsa da bu yasa hiçbir zaman tam olarak uygulanmamıştı. Soyluluk, şehirlerin gümrük vergisi alma ve geçiş ücreti talep etme haklarının da kısıtlanması için bastırmıştı. Öte yandan soylular kendilerinin sorumluluğundaki tahıl nakliyatının her tür ödemeden muaf tutulmasını talep ettiler. Şehirlerin gittikçe artan gücünü kıskanan toprak sahibi soyluluk şehirlerde üretilen ürünlerin fiyatlarını belirleyen loncaların gücünün kısıtlanmasını talep edecek kadar ileri gitti. Soylulukla burgherler (*mieszczanin*) arasındaki çatışmalar, burgherler ve karılarının son moda kıyafetler giyip zenginliklerini sergilemelerini ve servetlerinin sefasını sürmelerini kısıtlayan tüketim yasalarının çıkartılmasına kadar vardı. Gerçi bu yasalar çıkartılsa da çoğu zaman uygulanamamıştı.

Reform ve Karşı-Reform

Ufak toprak sahibi soyluluğun Kilise'ye yönelik siyasi programı ise Reform hareketinin ana atılımıyla örtüşmüştü. Polonya'da Kilise'nin artan zenginliği ve siyasete agresif bir biçimde müdahale etmesi diğer Avrupa ülkeleriyle benzer sonuçlara yol açmıştı. 16. yüzyıl başında Kilise'nin kendi zenginliğini ve dinî mahkemelerin yetkilerini artırma kararlılığı öfkeye yol açmıştı. Ayrıca Kilise'nin bütün vergilerden muaf olma isteği ve her fırsatta daha çok muafiyet talep etmesi de tepki çekmişti. Ufak

çaplı soyluluk devletin dinî mahkemelerin kararlarına uymak zorunda olmadığını öne sürmüş ve bu yüzden Kilise tarafından sapkınlık suçlamasına maruz kalmıştı. Kilise'nin dayattığı ağır vergi yüküne yönelik de giderek artan bir tepki sözkonusuydu zira Kilise, toprak sahibi bir kurum olarak, hem yükselen tahıl fiyatlarından istifade ediyor hem de Kraliyet'e herhangi bir vergi ödemiyordu. Kilise hiyerarşisinin kendi servetinin sefasını süren bir topluluk olarak görülmesi toplumdaki itibarını olumsuz etkilemişti.

Almanya ve Bohemya'daki tartışmalar Polonya'ya da hızla sirayet etti. Husçu fikirlerin zaten bilindiği Polonya'da Kalvinist ve Lutherci doktrinler de hızla yayılmıştı. Şehirlilere özgü bir ideoloji olarak görülen Luthercilik, Kalvinist doktrinle bir süre flört ettikten sonra onu desteklemeye başlayan toprak sahibi soyluluğa bir bütün olarak pek cazip gelmemişti. Daha sonra Aryan hareketi olarak da adlandırılan Polonya Kardeşliği ise 1562'de Kalvinizmden ayrılan daha radikal bir gruptu. Bu muhalif hareketler dinî ilkelerin yorumunda Katolik Kilisesi'nden farklılaşmışlardı; aynı zamanda toplumsal eşitsizlikten şikâyet ederek Kilise ve soyluluğun imtiyazlarını eleştirmişlerdi. Dinî hoşgörü 16. yüzyıl başında Polonya'da bir norm haline gelmişti. Doğu Ortodoks Kilisesi'nin Litvanya topraklarındaki hâkimiyeti karşısında Jagiellonların farklı bir politika izlemesi saçma olurdu. Yine de Polonya devleti Reform hareketini ilk adımda kınamıştı. I. Zygmunt, 1520-1525 arasında Kilise'nin çizgisinden sapanlara işkence edilmesi için gerekli ortamı sağlayan yasaları yürürlüğe koydu. Daha saf bir Hıristiyanlık biçimini savunan tarikatları soruşturmak amacıyla bir Kraliyet Komisyonu kuruldu. Kilise, daha saf bir Hıristiyanlık arayışının Yahudiliğe geçişle sonuçlanmasından endişeleniyordu. Gerçekte kral Kilise'nin bu tür sapkınlıkları

soruşturma çabalarını pek desteklememiş ve bu yüzden kendi çıkardığı fermanları uygulamaya koymamıştı. Yeni Hıristiyan öğretiler devletin birliğini, Kraliyet'i ve Kral'ın yasa yapma yetkisini tehdit etmedikleri müddetçe katı ve hoşgörüsüz iç politikalar uygulamaya lüzum yoktu. Kraliyet makamlarında önde gelen Kalvinistler ve Lutherciler görev yapabilmişti ve Jagiellon Hanedanlığı'na mensup son iki kralın bu kimselerin görüşlerine açıkça sempati duydukları biliniyordu. Yine de Polonya'da Kraliyet'le Kilise arasında varolan sayısız ihtilafa rağmen Katolik Kilisesi hâkimiyetini korumuş ve ulusal bir kilise kurma fikri pek çok kez gündeme gelse de gerçekleştirilememişti.

II. Zygmunt 1530'da tahta geçtiğinde Polonya birçok farklı dinin bir arada bulunduğu, hayli karmaşık bir ülkeydi. Kilise esasen papalığın 15. yüzyıldaki çalkantılı durumundan ötürü ondan uzaklaşma eğilimi sergilemişti. Polonya Kilisesi'nin Reform hareketinin fikirlerine karşı koyma becerisi papalığa bağlı kalma ya da bir ulusal kilise kurma tercihinin yol açtığı ikilemden ötürü iyice zayıflamıştı. II. Zygmunt muhalif dinî hareketlere büyük ilgi duyuyordu. Ulusal kilise kurma fikrini papayla müzakere etmek üzere Roma'ya onun girişimiyle bir heyet gönderilmişti (bilindiği üzere, müzakerelerden sonuç alınamamıştı). Polonya heyeti Papa'dan kilise ayinlerinin Lehçe yapılması ve ulusal rahipler meclisinin (sinod) Polonya'da toplanması için izin istemişti. Ayrıca papazların evlenmesine izin verilmesi gibi ilginç bir talepte daha bulunulmuştu. Bu talepler doğal olarak reddedilse de onlara ilham veren fikirler 16. yüzyıl ortalarına dek yürürlükte kaldı. Papalık kendi otoritesine yönelen tehditlerle başarılı ya da tutarlı biçimde baş edememiş ve Reform hareketinin teoloji alanında yöneltttiği tehdide ancak 1563'teki Trent Konsili'nden sonra güçlü bir tepki gösterebilmişti. Trent Konsili kararları Polonya Kilisesi

tarafından da kabul edilmiş ve karşı-Reform hareketine temel oluşturmuştu.

1564'te Cizvitlerin ülkeye gelişi Polonya Katolik Kilisesi'nin özgüvenini artıran bir gelişmeydi. 1540'ta kurulan Cizvit tarikatı diğer dinî tarikatlardan farklı olarak yerel piskoposlardan ziyade doğrudan Papa'ya itaat etmesi bakımından ayrı bir yerde duruyordu. Dolayısıyla papalık kendi itaatkâr kulları olarak gördüğü Cizvitlere, Trent Konsili'nin Kilise teşkilatındaki reformlar ve Katolik dogmaya ilişkin kararlarının uygulamaya konmasında güvenebilmişti. Cizvitler Polonya'ya vardıktan hemen sonra Reform hareketinin fikirlerine karşı çıkmak için geniş çaplı bir propaganda kampanyası başlatmışlardı. Özellikle eğitim ve yayıncılıkta aktif bir rol oynamışlardı.

Polonya'da kendilerine hep taraftar toplayabilmiş farklı muhalif dinî fikirlerin kendi aralarında birlik sağlayamamaları yüzünden Reform hareketinin etkisi zayıfladı. Tarihçiler 16. yüzyılda Polonya'da Protestan fikirlerin güçlendiğine dikkat çekerler ama toprak sahibi soyluluğu ruhban karşıtı hisleri ne kadar güçlü olsa da topluca mezhep değiştirmeyi tercih eden herhangi bir kitle olmamıştı. Kraliyet ailesi ve Jagiellonlar, Katolik Kilisesi'ne kararlılıkla bağlı kaldılar. Öte yandan bir grup önde gelen toprak sahibi, muhalif harekete katılmıştı. Dinî muhalif hareketlerin fikirlerine en duyarlı kesimleri oluşturan köylüler ve fakir soylular ise Katolikliğe bağlı kaldılar. Tahminlere göre, Reform hareketinin zirveye ulaştığı 16. yüzyıl ortalarında toprak sahibi soyluluğun yalnızca yedide biri kendilerini muhalif olarak tanımlamaktaydı. Muhalif dinî toplulukların en yüksek oranlara ulaştığı bölgeler Silezya ve Małopolska iken en düşük oranda oldukları bölge ise Mazovya idi. Polonya'da Reform hareketinin şaşırtıcı bir özelliği toprak sahibi soyluluğun Sejm'deki temsilcilerinin çoğunun muhalif olmasıydı. Bu-

nun nedeni genellikle muhaliflerin en eğitimli kesimler arasından çıkması ve –mezheplerinden bağımsız olarak toprak sahibi soyluluğun genel anlamda desteklediği bir tavırla– kilisenin imtiyazlarına karşı muhalefetlerini ısrarla sürdürmüş olmalarıdır. Toprak sahibi soyluluk tam da bu yüzden dinî muhalifleri kendi çıkarlarının sözcüsü olarak Sejm'e seçmişti.

1570'lerde birleşik bir Protestan Kilisesi kurulması için bazı çabalar sarf edilse de bunlar başarısız oldu. Polonya ve Litvanya'da Jan Łaski önderliğinde önce II. Zygmunt'un desteğini almayı, sonra da Protestan Kilisesi'ne Katolik Kilisesi'yle aynı hakları tanıyan bir yasanın çıkartılması için mücadele etmeyi amaçlayan bir kampanya yürütülmüştü. Fakat dinî muhalifler Kalvinistlere sempati duyduğu bilinen kralın desteğini almayı başaramadılar. 1570'de Lutherci, Kalvinist ve Husçu topluluklar bir araya gelerek muhalif hareketlerden bazılarını (Trento karşıtı Katolikler gibi) kendi aralarından dışladılar. Ama Protestan topluluklar arasındaki birlik bununla sınırlı kalmıştı. Dinî dogmayla ilgili ilkelerde uzlaşılamaması tek bir kilisenin oluşturulmasına engel teşkil etmişti. Bu şekilde bölünen muhalif dinî hareketler Kilise'nin belirlediği ve kendilerinin hükümsüz kılmaya çalıştığı "sapkınlık"lar konusunda yasalar belirlemekte bile aciz kalmışlardı. Sonuçta 1572'de kral öldüğünde Polonya'da Karşı-Reform hareketi güçlenmiş ve muhalif dinî hareketlerin büyümesini başarıyla engelleyecek seviyeye gelmişti. Bu nedenle Reform hareketinin Polonya tarihinde gelip geçici bir olgu olduğu söylenmiştir.

Yeni dinî tartışmaların ortaya çıkışı Hıristiyan dünyasının tümünü etkileyen genel bir kültürel ve entelektüel eğilimin parçasıydı. Polonya'da sapkınlık yasalarının varlığına rağmen dinî hoşgörünün sürmesi ve ayrımcı yasaların olmaması başka devletlerde zulme uğrayan

muhaliflerin Polonya'ya sığınmalarına yol açmıştı. Zaten başlamış olan gelişmeler onların gelişiyle iyice hızlandı. Karşı-Reform hamlesiyle Fransa, Almanya, İsviçre ve Hollanda'daki dinî muhaliflere işkence edilirken bu insanlardan bazıları Polonya'ya kaçıp sığınma talep etmişlerdi. Anabaptist topluluklar Prusya'ya yerleşirken Mennonitler Żuławy'da bazı köyler kurmuştu. Bohemya'da zulme uğrayan Husçular Polonya topraklarına sığınmıştı. Aryanların Raków'daki merkezine göçenlerin durumunda olduğu üzere bazıları da dinî okullarda eğitim alabilmek için Polonya'ya seyahat etmişti. Yabancıların ülkeye gelişi Polonya Krallığı tarihinde olumlu bir rol oynamıştı. Bu insanlar beraberlerinde dinî meselelere ilişkin yeni fikirleri getirdikleri gibi birçok durumda hümanist düşünce geleneklerinin gelişimine de katkı sağlamışlardı. Çeşitli bilginler Polonya'yı ya kısa süreliğine ziyaret etmişler ya da kalıcı olmuşlardı. Polonya'daki yayınevleri Reform hareketinin ünlü metinlerini ve dinî kitapları Lehçeye tercüme etmişti. Oysa o tarihe dek Latince din kitaplarının okurları bu dili öğrenebilen dinadamları ve bir avuç insandan ibaretti.

Yahudi topluluğunun Polonya ve Litvanya topraklarındaki büyüklüğü ve organizasyonu da yavaş bir seyirle gelişti. 1500 yılında Yahudi topluluğun nüfusu muhtemelen 15 binden fazla değildi. Topluluğun büyüklüğü çok daha karmaşık ve gelişkin bazı dinî-toplumsal düzenlemeler yapılmasını zorunlu kılmıştı. Genel bir emniyette oldukları Polonya'da Batı Avrupa krallıklarında zirveye ulaşan zulümlerle karşılaşmadıkları için Yahudi topluluğun nüfusu doğal artışlar ve ufak göç dalgalarıyla hızla artmıştı. 16. yüzyıl başına gelindiğinde Yahudilerin Polonya'da bazı okulları, mikveleri, mezbahaları, hastaneleri, mezarlıkları, bir dizi hayır kurumları, ilahiyat okulları, sinagogları ve hahamları vardı. Toplulukların her

biri krala ve devlete yükümlülüklerini yerine getirmek zorundaydı. Jagiellon Hanedanılığı'na mensup son iki kral, Yahudilerin Polonya'ya ve özellikle Litvanya'ya gelişini teşvik etmişti. Bu dönemde Yahudiler sık sık borç para vermeleri, iltizam usulüyle vergi toplamaları ve yürüttükleri ticaret-zanaat faaliyetleriyle tanınmışlardı. Yahudi topluluklara bazı saldırılar olsa da bunlar genellikle ekonomik rekabetlerden kaynaklanıyordu (örneğin bir Yahudi, borçlarını tahsil edemediği için bir çiftliğe ya da araziye el koymuş oluyordu). Karşı-Reform Hıristiyanlarla Yahudiler arasındaki ilişkilere yeni boyutlar katmıştı. Polonya Krallığı'nda tarihte ilk kez Yahudilerin –iddiaya göre Hamursuz Bayramı'nda ekmek yapmak için kanlarına ihtiyaç duydukları– Hıristiyan çocukları kaçırdıkları, Katolik ev sahiplerine saygısızlık edip Hıristiyanları Yahudileştirmeye çalıştıklarına dair söylentiler dolaşmaya başlamıştı. II. Zygmunt'un Yahudilere zulmetme çabalarına tüm gücüyle karşı koyduğu ve dine saygısızlıkla suçlanan Yahudilere arka çıktığı bilinir. Litvanya'da 1566'da Yahudilere sarı başlık giyme zorunluluğu getiren ayrımcı bir yasa yürürlüğe konsa da Kraliyet'in bu tür tavırları desteklemeye pek niyeti yoktu zira Yahudi topluluğunun özellikle ekonomiye çok önemli bir katkı yaptığına inanılıyordu.

Rönesans

16. yüzyılda kültürden faydalanmak kültür hamiliği için gerekli mali imkânlara ve boş zamana sahip dar toplumsal grupların imtiyazı olmaktan çıkmıştı. Ayrıca kültür, çeşitli tezahürleriyle, başkentle sınırlı olmaktan çıkmış ve belli başlı şehirlerin ötesine taşınmıştı. 16. yüzyılın kayda değer özelliklerinden biri taşrada ve daha ufak şehirlerde eğitimli ve bilgili kimselerin ortaya çıkmasıydı. Polonya Krallığı'ndaki kültürel gelişmelere birçok faktör

katkıda bulunmuştu. Başka devletlerle temas kurmanın kolaylaşması ve daha bilgili olma isteği bu süreçte önemli bir rol oynamıştı. Ticari ilişkiler ve bireysel seyahatler fikir alışverişini kolaylaştırmıştı. Polonya'nın 16. yüzyılda liman şehri Danzig'de (Gdańsk) hâkimiyet kurmasıyla burası Polonya hinterlandıyla Baltık kıyıları arasında gitgide daha sık kullanılan bir ticaret ve seyahat yolu haline gelmişti.

Kazimierz Wielki'nin Kraków'da açtığı üniversite, kurucusunun ölümünden sonra işlevini kaybetmiş olsa da sonraki krallar da ülkede bir üniversite olması gerektiği fikrini benimsemişlerdi. Jagiełło, Papa IX. Bonifacius'tan destek talep ederek bu doğrultudaki çabaları yeniden canlandırdı. O tarihlerde bir üniversite kurulmasını ve belirli disiplinlerde diploma verilmesini onaylayabilecek tek merci olan papalık, temel disiplinler arasında yer alan ilahiyat öğrenimini de desteklemeye karar vermişti. Kraliçe Jadwiga'nın vasiyetinden hareketle uygun bir bina satın alınmış ve üniversite hocalarına maaş ödemek için bir fon oluşturulmuştu. Bu nedenle 1400 yılı Kraków Üniversitesi'nin ikinci kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir. O dönemde Polonyalı öğrencilere sunulan fırsatların yanı sıra yabancı öğrenciler de Kraków'a gelmişti. Avrupa üniversitelerinin tamamında eğitim dili Latince olduğu için üniversite hocaları yabancı üniversitelerde de çalışabilmişlerdi. Kraków Üniversitesi'nde matematik, astronomi, ilahiyat ve klasik diller gibi disiplinler öğretilmişti.

Üniversite öğrencilerinin hepsi imtiyazlı sınıflara mensup değildi. Kraków burgherleri sık sık öğrencilerin kaba saba davranışlarından şikâyet ederlerdi ve birçok öğrencinin geçimlerini sağlamak için dilencilik etmeleri halka yük oluşturup şehirlerin adını lekelerdi. Kızların üniversiteye gitmeleri ölüm cezasıyla yasaklanmıştı. Bir seferinde oğlan kılığında üniversiteye kaydolan bir genç

kız tespit edilmişti. Mahkemede yargılansa da ölüm cezası manastıra sürgün cezasına çevrilen genç kız yıllar sonra önde gelen bir başrahibe olup çıkmıştı.

Rönesans devrinde eğitim, Latinceye ve teolojik tartışmalara vâkıf olmakla sınırlı kalınayan ciddi bir meseleydi. Eğitim müfredatına bilim ve tarih incelemeleri de dahildi. Gözlem ve araştırmaya dayalı sistematik bir öğretim yönteminin önemi vurgulanmış ve bundan dolayı matematiğe özel bir önem verilmişti. Yeni öğretim yöntemi coğrafya, tarih ve doğa bilimlerine de uygulanmıştı. Rönesans bilginleri kendi bilgilerini artırmak için Yunan ve Roma metinlerine yönelmişlerdi. Aristoteles metinlerinin incelenmesi en az kadim İbranice metinleri kadar önemli hale gelmişti. Bu amaçla Kraków Üniversitesi'nde Yunanca, Latince ve İbranice öğretilmişti. Polonyalı entelektüeller ve araştırmacılar yabancı bilginlerle mektuplaşıyordu. Rotterdamlı Erasmus'un metinleri birçok baskı yaparken Polonya'daki üniversite çevrelerinde de tartışılıyordu.

Dönemin Polonyalı araştırmacılarından Andrzej Frycz Modrzewski'nin metinleri Polonya Rönesansı'nın yapıtaşları arasındaydı. Modrzewski, öğrenimin ve kültürel gelişmenin aracı olarak gördüğü eğitimin önemini savunmuştu. Eğitimle iyi idare arasındaki bağları açıkladığı *Cumhuriyette Reform* (*De Republica Emendanda*) eserinde daha da ileri gitmişti. İdari makamlarını zenginleşmek ya da örtük çıkarlarını sürdürmek için kulllanan irili ufaklı toprak sahipleri Modrzewksi'nin görüşlerinden pek hoşlanmamışlardı. Yine de 16. yüzyılda eğitim fırsatlarının çoğalması ve gittikçe genişleyen devlet idaresinde görevli olanların entelektüel niteliklerinin artmasıyla birlikte devlet mekanizmasının kendisi ve devletle Kraliyet ve uyrukları arasındaki karmaşık ilişki entelektüel araştırmaların odağı haline geldi. Eğitim, papazlığa ha-

zırlık evresi olmaktan çıkıp hem başlı başına bir kazanım hem de Kraliyet ve devlet işlerinin sürdürülmesinde bir önşarta dönüştü. Elbląg, Danzig ve Toruń gibi şehirlerde akademi adı verilen hümanist üniversiteler kuruldu. Katolik Kilisesi etkili ve yaygın eğitimin zorunluluk olduğunu hem muhalif dinî hareketlerin etkisiyle hem de Karşı-Reform'un bir parçası olarak kabul etmişti. Daha önce de belirtildiği üzere, özellikle Cizvitler belli başlı şehirlerde okulların açılmasında aktif bir rol oynadılar. 1579'da Vilnius'ta Cizvitler tarafından bir üniversite kurulmuştu.

O tarihlerde Kilise'yle bağı olmayan kişilerin kendi memleketlerinden seyahat ya da eğitim amacıyla ayrılmaları yeni rastlanan bir eğilimdi ve İtalya'da ortaya çıkan hümanist fikirlere yönelik ilgiyi açıkça yansıtıyordu. Polonyalılar özellikle Padova ve Bologna Üniversiteleri'ni tercih etmişlerdi. Kalvinistler ve Luthercilerin yurtdışına seyahatleri çoğu zaman kendi din anlayışlarını yayma ve belli başlı taraftarlarıyla temas kurma çabalarıyla iç içe geçmişti. Wittenburg, Leipzig, Marburg ve Heidelberg gibi şehirlere sıklıkla gidilmişti. Aynı nedenlerle Karşı-Reform hareketi de genç Katolikleri, Reform hareketine karşı mücadelenin ünlü merkezleri Viyana, Graz ve Freiburg'a seyahat etmeye teşvik etmişti. Britanya ise bu dönemde fazla ilgi çekmiyordu. Bunun tek istisnası önce İngiltere sonra İskoçya'ya seyahat eden Jan Łaski idi. Łaski, Polonya'daki muhalif dinî hareketlerin bir Polonya Protestan Kilisesi bayrağı altında birleştirilmesi için mücadele edenlere önderlik etmiş ve bu mücadelesi başarısız olmuştu. Polonya'ya dönmeden önce İngiltere Kilisesi ve İskoçya Kilisesi'nin kurulmasına aracılık ettiği Britanya'da ise daha başarılı olmuştu.

Kâğıt üretimi ve baskı makinelerinin hızla gelişmesi de yeni entelektüel eğilimlerin yayılmasını kolaylaştırmıştı.

İlk kâğıt fabrikaları 15. yüzyıl sonunda Polonya'da kurulmuştu; bunların ilki Kraków civarındaki Prądnik'te kurulan fabrikaydı. Kültürün hem toplumsal gruplar arasında yayılmasını hem de başlıca öğrenim merkezlerinin ötesine taşınmasının nedeni yayıncılıkta gerçekleşen devrimci artıştı. Kültür söyleminin anadili başlangıçta Latinceydi. Ama yayınevlerinin gelişmesi ve kitaba yönelik talebin artmasıyla Lehçe yayınların sayısında olağanüstü bir artış oldu. Reform ve Karşı-Reform hareketleri kitaplar ve risaleler aracılığıyla geniş kitlelere ulaşmayı hedefledikleri için yayıncılığı teşvik etmişlerdi. Özellikle Kalvinistler ve Aryanlar, Kitab-ı Mukaddes'i yerel-ulusal dillerde basmaya önem vermişlerdi. Cizvitler de çok geçmeden bir mücadele yöntemi olarak basılı sözcüklerden yararlanmayı öğrenmiş ve kendi basımevlerini kurmuşlardı. Dinî muhaliflere ait okulların olduğu öğrenim merkezleri ve şehirlerde herkesin kendi basımevi vardı. Yayıncılar ünlü yabancı düşünürlerin dinî ve ladinî eserlerinin çevirilerini de basmışlardı. Öte yandan Lehçe metinlere yönelik gittikçe artan talebin de farkına varılmıştı. Bu yüzden yayıncılar Latinceden ziyade Lehçe metinleri basmayı tercih etmeye başlamışlardı. Yayıncılıktaki bu artış Karşı-Reform döneminde papalığın Katolik Kilisesi'nin onaylamadığı yazar ve kitapların listesini çıkarmasıyla hızla azalmıştı. İndeks adı verilen bu listeyle hem muhalif kitapların basımı sınırlandırılmış hem de Kilise'nin bazı kitapları ahlaki ve siyasi nedenlerle onaylamadığı açıkça ifade edilmişti.

Belirtildiği üzere, Reform devrinin entelektüel gelişmeleri dinî söylemin dar sınırlarını çok aşmıştı. Lublin'li Biernat, 1522'de *Ezop'un Hayatı ve Başka Bazı İlişkiler* adlı eserini Lehçe olarak yayımladı. Bu, geçmişin alışkanlıklarından uzaklaşıp gündelik hayatın açmazlarına odaklanan sıradışı bir eserdi. Biernat, bir filozofun kavrama çabasıyla akla yönelişini anlatıyor, hatta daha ileri

giderek, ilahî açıklamalara bel bağladığı için insanoğlunun hayatı sorgulama yükümlülüğünden feragat ettiğini öne sürüyordu. Rönesans'ın özünü tam da bu rasyonel anlayış oluşturur. Doğal olgulara ilişkin rasyonel açıklamalar yapan matematik, doğa bilimleri, tarih gibi disiplinlerin bu dönemde büyük bir iştahla incelenmiş olmasının nedeni de budur. Rasyonel ve sorumlu bir varlık gibi davranmak gerektiği varsayımı dönemin özetidir. Yeni ispatlama ölçütleri tam da bu nedenle mantık, felsefe ve bilimde aranmıştır.

Kilise'nin evrenin kökenine ilişkin öğretisine bilimsel araştırma alanında meydan okuyan, sıradışı bir örnek Kopernik'in teorisiydi. 1543'te yayımlanan *Göksel Kürelerin Devinimleri Üzerine*'de Kopernik, Güneş'in statik bir Dünya'nın yörüngesi etrafında döndüğüne dair dogmayı reddetmişti. Öte yandan Kopernik'i bir Rönesans adamı yapan yönü vardığı sonuçlar kadar kullandığı ispatlama yöntemiydi de. Kopernik teorisinin temelinde gözlem ve matematiksel hesaplama yatıyordu. Baştaki amacı bu olmasa da Kopernik Kilise'nin bilgi ve yorum tekeline meydan okuduğu için onun teorisinin devrimci içerimleri göz ardı edilemez. Yıllar sonra Galileo, Kopernik'in başlattığı araştırmayı kaldığı yerden sürdürmüştü. Bir Rönesans adamı olan Kopernik, geniş bir eğitim almıştı. 1473'te Toruń şehrinde doğmuş, eğitimine önce Kraków daha sonra Bologna, Padova ve Ferrara Üniversiteleri'nde devam etmişti. Varmia-Fromborg'da bulunduğu dönemde astronomi araştırmalarını yapmıştı. Mühendisliğe de ilgi duymuş ve şehre su sağlayan bir sistem kurmuştu. Bunun yanı sıra iktisat ve maliye araştırmaları da yapmıştı. Parasal reformları tartışmak üzere toplanan Prusya Yerel Meclisleri'ne (Sejmik) 1519-1530 yılları arasında Varmia bölgesi temsilcilerinden biri olarak katılmıştı. Kopernik, bu görev vesilesiyle, tedavüldeki paraların ekonomide-

ki rolü üstüne iki çalışmasını yayımlamıştı. Kopernik'in oldukça özgün (yalnızca kısmen Aristotelesçi ilkelere dayanan) teorisine göre medeniyetlerin çökmesinin dört nedeni vardı: çatışma, ölüm oranı, kuraklık ve paranın değersizleşmesi. Teorinin vardığı sonuçlar iktisadi nitelikteydi: O tarihlerde tedavülde iki para birimi vardı ve daha değersiz madenden yapılan paranın zamanla daha değerli madenden yapılanın yerini alması kaçınılmazdı. Britanya'da daha sonra Thomas Gresham'ın da benzer biçimde işaret ettiği bu olgunun temelinde halkın daha değerli paraları istifleyip malların mübadelesinde daha değersiz madeni paraları tercih etmesi yatıyordu. Kopernik'in Kraliyet Komisyonu'na önerisiyle Polonya ve Prusya'da tek ve sabit paraya geçilmişti.

Bu kadar çarpıcı biçimde olmasa da başka bilim dalları da benzer bir yol izledi. Maciej Miechów, Doğu Avrupa üstüne bir kitap yayımlamıştı: *Tractatus de duabus Sarmatis Asian et Europiana* (Asyalı ve Avrupalı Sarmatlar Hakkında bir İnceleme). Kraków Üniversitesi rektörü olan bu yazar birçok dile çevrilen eserinde Doğu Avrupa'nın coğrafya ve etnografyasını incelemişti. Kitabında bilimsel gözleme ve mantıksal çıkarımlara dayanan haritalar kullanmıştı. Miechów nehirlerin tümünün dağlardan çıktığına ilişkin kadim miti reddetmiş ve bunun böyle olmadığını açık seçik kanıtlamıştı. Sonuç olarak, mitik memleketlerin varlığını kabul etmek yerine daha fazla araştırma ve inceleme yapmak gerektiğini cesurca savunan bir coğrafya ve harita bilimi geliştirmişti. Bilimsel gözlem modasına uygun olarak Polonya'da da bölgenin coğrafyası ve florasına ilişkin harita ve kitaplar yayımlanmıştı. Bilimsel kitaplar hâlâ Latince yayımlansa da daha anlaşılabilir Lehçe basımları da yapılmıştı.

Siyasi tartışmaların temelindeki itici güç ufak toprak sahibi soylulukla Kraliyet arasındaki çalkantılı ilişkilerdi.

Rönesans devrinde herkes için adil yasaların hazırlanmasına yönelik çabalar teşvik edilmiş ve meşrulaştırılmıştı. Andrzej Frycz Modrzewski *De Republica Emendanda*'da toplumların bilimsel yöntemlerle incelenmesi gerektiğini savunmuştu. Varolan feodal düzene karşı çıkmış, düzenin ve Kilise'nin temsil ettiği mutlakiyetçilik fikrini reddetmişti. Keyfî ve önyargılı idarenin sona erdirilmesini ve yerine bireysel hakların toplumsal yükümlülüklerle dengeli olduğu bir ideal devletin geçmesini istemişti. Devlet yetkililerinin kendi makamlarını kişisel zenginliklerini artırmak için kullanmalarının yasalarla engellenmesi gerektiğini ileri sürmüştü. Modrzewski'nin teorileri soylu tabakaya ait idari zümrelerle sınırlı olsa da Modrzewski aslında yalnız soyluluğu değil, toplumun tamamını kralların keyfî isteklerine karşı koruyabilecek yasaların yapılmasını desteklemişti. Burgherler ve köylülerin haklarının kısıtlanmasına da karşı çıkmıştı. İdeal cumhuriyet kavramı günümüzde ütopik görünse de Modrzewski, toplumun nasıl işlediğini ve düzeltilebileceğini anlamaya çalışarak bazı sonuçlara varmıştı. Kralın kimi durumlarda mutlak yetkileri kendi elinde toplamak zorunda olabileceğini kabul etmekle birlikte kralın faaliyetlerinin denetime tabi tutulmasını savunmuştu. Modrzewski'nin teorisine göre filozoflar topluluğu daima toplumun ortak iyiliğini korumakla yükümlüydü. Rasyonel ve seküler bir eğitim sistemi için eğitim reformları yapılmalıydı. Modrzewski inançlı bir Katolik olsa da papalığın otoritesini reddetmiş ve ulusal bir kilisenin kurulmasını istemişti.

Öte yandan Cizvitler, Katolik Kilisesi'nin Reform karşıtı mücadelesi sırasında sözcüklerin öneminin farkına varmışlardı. Karşı-Reform'un entelektüel niteliğini ortaya koyan en iyi örneklerden biri Piotr Skarga'nın metinleriydi. *Sejm Vaazları* adlı eserinde Skarga, devletin kendi vatandaşlarını muhalif dinî fikirlerden korumak zorunda

olduğunu öne sürmüştü. Ona göre dinî hoşgörü bir ilerleme göstergesi asla değildi. Skarga, papazların gayriahlaki tavırları ve topluma iyi örnek olamamalarından da yakınmıştı. Katoliklik dışındaki tüm inançlara düşman olsa da kalabalıkların "sapkın mezhepler"in üyelerini linç etmek üzere galeyana getirilmesine ve idam cezasına karşı çıkmıştı. Katolikliği terk edenlerin topluma iyi örnek olan Katolikler sayesinde ikna edilip yeniden Katolik yapılabileceklerine inanmıştı.

Daha önce belirtildiği üzere, yayıncılar bu dönemde tüketici taleplerine hassasiyetlerini ortaya koyarak halkın ilgi duyduğu Lehçe kitapların basılmasına öncülük etmişlerdi. Tarihte ilk kez edebiyat ve şiir kitapları çok sayıda baskı yapmıştı. Dönemin en ünlü yazarları, kuşkusuz, Mikołaj Rej ve Jan Kochanowski idi. Bu iki yazar da insanların karşılaştığı gerçek açmazlarla ilgilenmiş, yaşamın güzelliği ve hüznü üstüne yazmışlardı. Kochanowski'nin sevgili kızının ölümünü konu alan bir dizi şiirini topladığı *Treny* adlı eseri 16. yüzyıl okuru kadar günümüz okuru için de son derece etkileyicidir.

Rönesans devrinde müzik de saf biçimsel dinî üsluptan ve geçmişte icra edildiği saray ortamından uzaklaşmıştı. Çok popüler olan org ve ut gibi enstrümanlara yazılmış şarkılar ve nağmeler o tarihlerde yayımlanmıştı. Bir dizi besteci arasında org için *Tabulature*'yi yazan Lublin'li Jan'ın Polonya müziğinin gelişimine katkısının çok önemli olduğu kabul edilmektedir. Bu tür yayınlarla keyif verici bir faaliyet olarak müzik teşvik edilmişti. Folk temalar ve ezgilerin de sofistike bir dinleyici kitlesinin zevklerine uyarlanmak üzere ödünç alındığına dair bazı kanıtlar vardır.

Dönemin entelektüel gelişmelerine zengin burgherler ve soylular da dahil olmuştu. Ama bu kesimler kültürün daha geniş kitlelere ulaşmasını teşvik etmek yerine ken-

di kişisel gelişimlerini önemsemişlerdi. Genel atmosferi doğal olarak kraliyet sarayı belirlemişti ve görünen o ki Jagiellon Hanedanı, sanat hamiliği yapmaya özel bir ilgi duymamıştı. Yalnızca Bona Sforza, İtalyan kültürüne özgü örnekleri Polonya'ya aktarmaya çalışmıştı ve Kraków'daki Wawel Kraliyet Şatosu'nun yeniden inşası tamamen onun çabalarıyla mümkün olmuştu. Ama ne I. Zygmunt ne de II. Zygmunt yerel-ulusal yetenekleri desteklemeye yönelik özel çabalar sarf etmişti. Çok sayıda yabancı ziyaretçinin belirttiği üzere, II. Zygmunt pahalı mücevherler ve şık kıyafetlere çok düşkündü ama hepsi o kadar. Her iki kral da Kraliyet sarayını sanat ve kültür hayatının merkezi yapamadıkları için hümanistler tarafından kınanmışlardı. Rej ve Kochanowski'nin kraliyet sarayında çok az vakit geçirip kendi malikânelerine döndükleri bilinir. İkisi de kralın yakın çevresinde kültür namına hiçbir şeyin olmadığını söylemiş, zengin zümreyi riyakârlık ve kültürsüzlüklerinden ötürü eleştirmişlerdi. Öte yandan büyük toprak sahipleri ve zengin burgherler kraliyet sarayının ihtişamını örnek alıp kendi hayat tarzlarını Kraków'daki şatoda gözlemledikleri hayat tarzına uydurmaya çalışmışlardı. Böylece zenginlik gösterileri yapmakla gerçekten kültürlü ve görgülü olmak birbirine karıştırılmıştı. Başpiskopos ve piskoposların hayat tarzı da soyluluğun hayat tarzından çok farklı değildi ve bu yüzden muhalif dinî hareketlerin mensupları Kilise'nin iktidarı ve zenginliğini kınamışlardı.

Wawel Kraliyet Şatosu'nun yeniden inşasına 1507'de başlandı. İtalyan mimarlar bu amaçla Kraków'a çağrılmış, Floransalı Fransisko ve Bortolommeo Berecci'ye Polonyalı zanaatkârlar yardım etmişti. Soyluluğun da bu yolu izlemesiyle son moda bir ihtişamlı saray inşa ettirmek kişinin kendi adından övgüyle söz ettirmesinin şaşmaz bir yöntemi haline gelmişti. Kraków Katedrali'ndeki Zygmunt Şapeli, Rönesans mimarisinin bilhassa

kusursuz örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Stanisław Szafraniec adına inşa edilen Pieskowa Skała Şatosu ve Leszczyński ailesinin sipariş ettiği Baranów Şatosu'nda da Wawel Şatosu örnek alınmıştı. Łańcut ve Nieśwież Şatoları da büyük toprak sahiplerinin bayıldığı İtalyan üslubunun başarılı örnekleridir. Bu örnekler dışında Rönesans devri Polonya mimarisinin genel olarak kültürün diğer alanlarındaki gelişmeler kadar ilham verici olmadığı kabul edilir.

Rönesans, soyluluğun hayat tarzını doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemişti. Aslında soylular ve zengin burgherler, Avrupa çapındaki gelişmelerden bir bütün olarak etkilenmişlerdi. Polonya, Batı Avrupa'nın siyasi ve entelektüel hayatını tecrübe etmiş ve ona dahil olmuştu. Mülk sahibi zengin sınıflar eğitimleri, tüketim örüntüleri, kültürel ve dinî temaslarıyla Avrupa'nın tümünü etkileyen eğilimlerin parçası olmuşlardı. Fakat burgherlerin, köylülerin ve yoksul soyluların gündelik hayatları bu değişimlerden fazla etkilenmemişti. Şehirliler bazı durumlarda siyasi meselelerin farkına daha çok varıp daha bilinçli tutumlar alsalar da o aşamada bunda çok başarılı olamamışlardı. Küçük toprak sahibi soyluluk, siyasi ve kültürel faaliyetlere o tarihe kadar görülmedik ölçüde katılmış olsa da bu faaliyetler genellikle yerel meclislerle sınırlı kalmıştı. Öte yandan bu meclislerde ulusun tamamını ilgilendiren meselelerle ilgili kararlar alınıp Sejm'e atamalar yapıldığı unutulmamalıdır.

Kadınların toplumdaki konumu çok fazla değişmese de bazı soylu ailelerin kızları evlerde eğitim alabilmişti. Tahmin edilebileceği üzere bu eğitim temel eğitimle sınırlıydı. Devrin edebiyatının tam olarak erkeklerin tercihlerini yansıttığı kabul edilse de uysal ve itaatkâr genç kızlar, zengin burgherlerin ve soylu ailelerin erkeklerinin hayallerini süslemeye devam etmişti. Bona Sforza'nın si-

yasete doğrudan dahil olması ve Kraliyet'in mülklerini idare etmesi tepki toplamıştı zira bunlar çok sayıda sağlıklı oğlan çocuğu doğurması beklenen Kraliçe klişesine pek uymuyordu. Şehirlerdeki mali işlerin sorumluluğu genellikle erkeklere bırakılmıştı. Elbette gerçek hayatta bu tür katı ayrımların ne kadar geçerli olduğunu ölçmek zordur. Kadınlar kendi adlarına mülk sahibi olabilmişlerdi; zifaf gecesi sabahında kocalarından bir defaya mahsus aldıkları "sabah hediyesi"ni (bir çeşit mehir) ve çeyizlerini istedikleri gibi kullanma hakları vardı. Kilise, evlilik konusundaki tekelini ta 1577'de kilise törenleri ve dualar norm haline geldikten sonra kurabilmişti. Ne ilginçtir ki Karşı-Reform hareketi sırasında kadınların hakları güçlendi zira inanç meselelerinde onların erkeklere kıyasla daha muhafazakâr ve kilise hiyerarşisine daha saygılı oldukları düşünülmüştü. Bu nedenle Kilise, tarihte ilk kez, kadınlardan oluşan bir kitleye ulaşmayı denemişti.

Toprak sahibi soyluluğun yoksul kesimleri, köylülük ve yoksul şehirlilerin ise görece iyi durumdaki kesimlerin kültürel hayatlarına erişimi çok kısıtlıydı. Kültür ya da eğitim alanındaki yeni faaliyetlerden dolaylı yoldan etkilenseler de bu faaliyetlere doğrudan katılmaları çok zordu. İkamet ve yaşam örüntülerinde ortaya çıkan değişimin nedeni iktisadi faaliyet örüntülerinin değişmesi, mallara erişimin kolaylaşması ve nakit ekonomisinin egemenliğiydi – nakit ekonomisinin egemenliğiyle, eskiden tek bir kişinin siparişiyle üretilen malların bir topluluk tarafından satın alınması mümkün olmazken artık mallar genel erişime açılabiliyordu. Soyluluk, Kraliyet'in ve devletin keyfî taleplerini sınırlandırmak için mücadele ederken yoksulların talihi yaver gitmemişti zira soyluluk kendi iktisadi ve siyasi gücünü artırmak için köylülerin kişisel ve iktisadi özgürlüklerini kısıtlamaya çalışmıştı. Bir Polonyalıyı tanımlamak için "özgür" kelimesi kullanıl-

dığında bu kişinin daha ziyade soylu tabakaya mensup olduğu kastedilirdi. Polonya Krallığı ve Litvanya Büyük Düklüğü'nde köylüler günden güne serfleştirilmişti. Zengin şehirliler ise haklarını sınırlandırma çabalarına daha iyi karşı koyabilecekleri bir konuma gelmişlerdi. Soylular ayrımcı yasalar çıkartmakta çoğu zaman başarılı olsalar da yasaları uygulamakta başarısız oldukları için şehirler belli bir özerklik elde edebilmişti.

Piast ve Jagiellon monarşileri kâğıt üstünde verasetle yönetilmese de taht adayının hanedan ailesine mensup olması daima tercih edilmişti. Büyük toprak sahipleri yalnızca bu seçeneğin devre dışı kaldığı durumlarda alternatif tercihleri değerlendirmeye almışlardı. Kraliyet kendi otoritesini kuramadığı durumlarda daha kalabalık bir kitle olan soyluluğa bel bağlamak zorunda kalmıştı. Toprak sahibi soyluluğun tahtın vârislerinin belirlenmesi ve savaşların sürdürülmesiyle ilgili tartışmalarda temel bir faktör haline gelişi Polonya'nın bölge siyasetindeki yerini ve iç siyasetin yapısını derinden etkilemişti.

Tahta talip olan hemen herkes soyluluğun onayını almaya çalıştığı için, geçmişte kralın büyük toprak sahipleriyle yaptığı istişareler sonucunda karara bağlanan devlet meselelerinde yetki soylu meclislerine devredilmişti. Bu yetki devrinin büyük toprak sahipleri tarafından istismar edilmesiyle devletin karar alma mekanizmaları felce uğradı. Sonuçta kraliyetin daha fazla denetlendiği bir durumdan ziyade tam bir açmaz ortaya çıkmıştı.

Doğrudan Macaristan ve Bohemya Krallıkları'yla ilgilendikleri kısa bir dönemin ardından Jagiellonlar dış siyasetle ilgili hedeflerini gitgide azaltmış ve en sonunda yalnızca Polonya Krallığı ve Litvanya Büyük Düklüğü'nün sınırlarını koruma hedefine odaklanmışlardı. Büyük bir Slav krallığının düşlendiği günler geride kalmış ve bundan sonra krallığın sınırları istikrarlı bir seyir izlemişti.

4

POLONYA-LİTVANYA BİRLİĞİ

16. yüzyılda eşzamanlı gerçekleşen iki süreç Polonya'nın bir Ortaçağ devletinden modern bir devlete geçişini simgelemiştir. Bunlardan birincisi Polonya-Litvanya Birliği'nin kurulmasıydı. İkincisi ise hâlâ tek bir hükümdar tarafından yönetilen bir krallığın, kralın seçimle belirlendiği ve soyluların hâkimiyeti altındaki bir birliğe dönüşmesiydi. Her iki süreç de –en azından Jagiełło'nun Polonya kralı olduğu devirde başlasa da– 16. yüzyılın ikinci yarısında tamamlandı.

Jagiellonlar devrinde Polonya Krallığı devletin coğrafi sınırlarının belirlendiği bazı sınır çatışmalarına girmişti. Bohemya ve Macaristan'da Habsburglarla mücadele edilmişti. Töton Şövalyeleri devleti birçok Polonya kralının bölgedeki siyasi gelişmelere odaklanmasını zorunlu kılmıştı. Litvanya Büyük Düklüğü'nün Töton Şövalyeleri'yle ittifak yapma ihtimali Polonya Krallığı'nı kuzeydeki ve kuzeydoğudaki gelişmeleri yakından takip etmeye sevk eden koşulları hazırlamıştı. Moskova'nın artan gücü ve Litvanya'ya yönelik bir tehdit haline gelişi Polonya açısından bir başka endişe kaynağı olmuştu. Polonya-Litvanya Birliği bu dönemde tüm bu gelişmelerden etkilenerek zamanla nihai biçimini aldı.

Mazovya'nın Polonya Krallığı'na dahil oluşu 15. yüzyıl boyunca devam eden bir sürece yayıldı. Peş peşe tahta

geçen Polonya kralları Mazovya'ya tam anlamıyla boyun eğdirmekten kaçınmışlardı zira ya bunu yapacak askerî güçleri olmamıştı ya da Mazovya'daki Piast Hanedanlığı'nı Polonya Krallığı'na tabi olmak yerine Töton Şövalyeleri'yle ittifaka sevk edebilecek bir tavırdan sakınmışlardı. Ama son Piast dükü 1526'da herhangi bir vâris bırakmadan öldüğünde I. Zygmunt, Mazovya'nın Polonya topraklarına katıldığı süreci tamamlama fırsatı bulmuştu. Prusya, Polonya'ya dahil olduktan sonra bölgenin önemi daha da artmıştı. Yerel soylular Polonya'nın Mazovya'yı asimile etme politikasına karşı çıksalar da bölgenin Polonya kraliyet topraklarıyla yakın temasları sürmüştü ve Polonyalılar orada yaklaşık yüzyıllık bir kolonizasyon politikası yürütmüşlerdi. 16. yüzyılın ikinci yarısında kraliyet sarayının orada konuşlanmasıyla Varşova, Polonya'nın gayriresmî başkenti haline geldi.

Polonya kralı, 1466 Toruń Antlaşması'yla Albrecht Hohenzollern'in Prusya topraklarında krallık etme hakkını tanıdı. Albrecht de buna karşılık Polonya kralına bağlılık yemini etti (hadise günümüzde Jan Matejko'nun şaşaalı resmiyle hatırlanmaktadır). Feodal düzenin gerilemeye başladığı bir dönemde sıradışı bir gelişmeydi bu ve Prusya Düklüğü'nü Polonya topraklarına katma çabalarının saçma değilse de imkânsız olduğu bir devirde Albrecht'in Polonya'ya sadık kalması sağlanmıştı. Öte yandan Toruń Antlaşması'ndan sonraki dönemde ne Töton Şövalyeleri ne de Albrecht, Prusya'nın Polonya'ya bağımlılığını kabullenebilmiş ve durumu terse çevirmek için ellerinden geleni yapmışlardı. Livonya bölgesinde Rusya ve İsveç'le devam eden çatışmalarla meşgul olan II. Zygmunt Albrecht'in 1563'te ailesinin bir başka kolunu oluşturan ve Pomeranya'yı yöneten Brandenburg Hohenzollernlerine Prusya Düklüğü'nü vermesine göz yummuştu ve Albrecht'in ölümünden sonra onun yerini akli dengesizlik belirtileri

gösteren oğlu Albrecht Friedrich'in alması üzerine Brandenburg Hohenzollernleri, 1603'te Prusya Düklüğü'nde hak iddia etmişlerdi. Sonuçta Prusya Düklüğü, Polonya krallığından uzaklaştı ve 1660'ta Brandenburg tarafından ilhak edildi.

Prusya'nın genellikle Kraliyet Prusya'sı diye adlandırılan kısmı ise 1569'da Polonya topraklarına katılmıştı. Bölgede güçlü bir ayrılıkçılık hissinin hâkim olması zaman zaman Kraliyet politikalarına yönelik açık bir muhalefetle sonuçlanmıştı. Liman şehri Danzig o tarihlerde Hansa Birliği'yle bağlantıları sayesinde Baltık'taki kraliyet politikalarının ekonomik bakımdan başat aktörü olabilecek kadar güçlenmişti ve Danzig Limanı kıskanılası bir tutumla bağımsız statüsünü korumaya devam etmişti. Danzig, II. Zygmunt devrinde kralın Livonya'daki askerî harekâta destek gücü olarak istediği gemileri vermeyi reddetmişti. Zira Danzigliler çatışmadan elde etmeyi umdukları kazançların azalacağından ve kendi ganimetlerine Polonya krallığı tarafından el konulacağından endişelenmişlerdi. Kralın bir kraliyet filosu kurma çabalarına da net biçimde karşı çıkan Danzig'in denizcilik işlerindeki tekeli Kraliyet fermanıyla bile kırılamamıştı.

16. yüzyılın ikinci yarısında Kraliyet Prusya'sında bir hayli güçlenen şehirli topluluklarla soyluluk arasındaki çatışmalar epey belirgin hale gelmişti. Prusya soyluluğu, yerel soylu meclisi Sejmik'ten Polonya yasaları temelinde hazırlanan yasaları kabul etmesini istemiş ve bu sayede kendi haklarını şehirli topluluklar aleyhinde artırmayı ummuştu. Buna karşılık Prusyalı burgherler kolaylıkla bertaraf edilemeyecek kadar güçlü bir grup oluşturmuş ve soyluluğun da ortak yasalarla yargılanmasına izin veren yasaların çıkartılması için bir karşı kampanya yürütmüşlerdi zira soyluluk o tarihlerde yalnızca kendi mahkemelerinde yargılanabiliyor ve bu mahkemeler soyluluğun suiis-

timallerine göz yumabiliyordu. Prusyalı burgherler Polonya şehirlerindeki muadillerine kıyasla çok daha politik bir zümreydi ve bazı anayasa reformlarını talep edebilmişti. Öte yandan Prusya soyluları ve şehirlileri Polonya tahtına muhalefet etmek için mezhep temelinde bir araya gelebilmişlerdi. Prusyalıların çoğu ya Kalvinist ya da Lutherci idi ve dolayısıyla Katolik Polonya kralının kendi dinî ve toplumsal kurumlarına müdahale etmesine karşı çıkmışlardı.

II. Zygmunt devrinde Polonya'nın Baltık kıyılarındaki çıkarları çoğalmıştı ve bunun birden fazla nedeni vardı. Albrecht Hohenzollern, kendi nüfuzunu bir zamanlar Töton Şövalyeleri'nin müttefiki olan Kılıç Şövalyeleri'nin Protestanlığa geçtikleri Livonya bölgesine doğru genişletmek istemişti. Ama Zygmunt'u asıl endişelendiren gelişme, bölgede Rus nüfuzunun yayılmasıydı. Moskova hükümdarı Çar IV. İvan, Rusya'nın Avrupa'yla ticaretini Narva Nehri vasıtasıyla geliştirmeyi amaçlamıştı ve bunun için Baltık'taki belli başlı iki limanın (Riga ve Danzig) ticaret tekelini kırmak zorundaydı. II. Zygmunt bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmişti. Ama büyük bir askerî harekât başlatma planları sonuçsuz kalmıştı zira Kraliyet'in parası yoktu ve soyluluk 1557 ve 1561'de Polonya'yla Litvanya'yı Ruslarla karşı karşıya getiren çatışmaları desteklemekte gönülsüz davranmıştı. Polonya kralının planları başarılı olsaydı Kraliyet'in Baltık kıyılarındaki denetimi artacak ve ihtiyaç duyulan gelirler Baltık ticaretiyle sağlanacaktı. Ne var ki II. Zygmunt'un planları istediği gibi gitmeyince kesin bir zafer elde edilememişti. Livonya bölgesiyle ilgilenen Polonyalılar ve Litvanyalılar Ruslarla savaşırken İsveçlilerle de rekabet etmek zorunda kalmıştı. İsveç Kralı'nın 1561'de Reval Limanı'nı ele geçirmesi Estonya'da İsveç idaresini başlatmıştı. Moskova'ya yönelen Tatar akınlarından ötürü Rus saldırıları zayıfladığı için mesele o tarihlerde muallakta kalmıştı. Ama

bu gelişmeler Polonya'nın Baltık kıyılarına erişim kanallarının tehlikede olduğunu ortaya koymuştu.

Polonya açısından 16. yüzyılın en önemli gelişmesi Polonya Krallığı'yla Litvanya'nın birleştiği sürecin tamamlanmasıydı. Her iki tarafın temsilcileri Jagiełło'nun Polonya Kralı olmasından beri devamlı tartışılıp müzakere edilen bu meseleyi karara bağlamak için Aralık 1568'te bir araya geldiler. Her iki taraf da uzun vadede birleşmek gerektiğinde hemfikirdi ve Livonya bölgesinde Rusya'yla yaşanan son çatışma bu kanıyı daha da güçlendirmişti. Fakat mesele iki ülkenin tam olarak nasıl birleşeceğini belirlemekti. Bu bir fetih ya da boyun eğdirme sürecinden ziyade iki krallığın bir araya geldikleri bir anlaşma olmalıydı. Birleşmek için taraflardan birinin gelecekte küçük ortak muamelesi görmeyeceğine; tarihsel ve hukuksal farklılıklara saygı duyulacağına dair güvenceler verilmesi gerekmişti. Temmuz 1569'a kadar devam eden kapsamlı müzakerelerin ardından birliğin nihai biçiminde uzlaşılmış ve Polonya-Litvanya Birliği (Lublin Birliği ile) kurulmuştu. Aynı kral tarafından yönetilen iki ülke resmen birleştirilmişti. Bundan sonra tek bir Sejm olacaktı ama Birlik'in çeşitli bölgelerinin Sejm'e temsilciler göndermesine izin verilecekti. Sejm'de kararlar oy birliğiyle alınacaktı; böylece yasamayla ilgili meselelerde uzlaşı sağlanması amaçlanmıştı. Bu çok önemsenen ve kutsallaştırılan ilke sayesinde soyluluk, yürürlüğe konmasını istemediği yasaları iptal etme hakkına kavuşmuştu.

Polonya ve Litvanya bir Birlik kurmakta anlaşsalar da anlaşmanın merkezinde iki ülkenin de kendilerine mahsus özelliklerini koruyacağı varsayımı yatıyordu. Dolayısıyla merkeziyetçi bir politika, belirli bir model ya da tektip bir yaklaşım dayatma yönünde bir çaba sarf edilmeyecekti. Polonya ve Litvanya'nın aynı değeri taşıyan farklı paraları olacaktı. Her ikisinin de kendine ait bir yargı sis-

temi ve ordusu olacaktı. İki ülkenin maliyeleri ayrı olacak ve Kraliyet, Birlik'e bağlı bölgelerin ayrı ayrı idare edilmesini sağlamak için gerekli tayinleri yapacaktı.

Litvanya'da birleşmeye karşı muhalefet kudretli bir aile olan Radziwiłłler etrafında yoğunlaşmıştı ama bu aile de Rus saldırılarına karşı Litvanya'nın çıkarlarını savunmanın imkânsızlığını anlayınca pes etmişti. Diğer yandan büyük toprak sahiplerinin gücünü azaltmayı amaçlayan Polonya soyluluğunun büyük toprak sahiplerine tahsis edilmiş kraliyet arazilerinin geri verilmesini istemesine karşı direnen Litvanyalı toprak sahiplerine bazı tavizler verilmişti. Soyluluğa göre devlet hazinesinin boşalmasının asıl nedeni kraliyet arazilerinin bu tür tavizlerle büyük toprak sahiplerine tahsis edilmesiydi. Polonya topraklarında tam tersi bir eğilim olsa da Litvanyalı toprak sahipleri kendi bölgelerinde bu tür reformların yapılmasına karşıydılar. Böylece Litvanyalı büyük toprak sahipleri geniş arazilere sahip olmayı sürdürmüş, Polonya'da ise Kraliyet arazileri soyluluğun baskısıyla geri alınmıştı. Öte yandan II. Zygmunt Podlasie, Wołyń Palatinliği, Kiev ve Bratislava'nın Polonya'ya geri verilmesi için Litvanya'ya yaptığı baskıların sonucunu almıştı.

Geçmişe bakıldığında, Birlik'in iki ülkeden hangisine daha çok fayda sağladığını belirlemek zordur. Kuşkusuz, Polonya'yla Litvanya arasındaki birlik zamana yayılan doğal bir süreçte ortaya çıkmıştı ama birleşmeyle ilgili nihai kararın verilmesine yol açan gelişme Rus tehdidinin ortaya çıkışıydı. Ayrıca kralın Polonya'daki muhaliflerini etkisiz kılma ve Litvanya'daki büyük toprak sahiplerinin bağımsızlık isteğini bastırma çabası da nihai kararda muhtemelen etkili olmuş faktörlerdi. Ne var ki birleşmenin beklenmedik sonucu merkezî otoritenin zayıflaması olmuştu ve kral 1572'de öldüğünde soyluluk kendi gücünün sınırlarını test etmekle meşguldü.

Seçilmiş Krallık

Soyluluk daha önce kâğıt üstünde krallık seçimlerinde söz sahibi olsa da bunlar tümüyle özgür ve bağımsız seçimler değildi. Büyük toprak sahipleri Polonya tahtına kimin geçeceğine karar verirken hanedanlıkla ilgili kaygıları en önemli ölçüt olarak göz önüne alırlardı. Ama 1572'de II. Zygmunt'un ölümüyle birlikte Jagiellonların soyu tükendi. Tahta talip olan Piastların iddiası ciddiye alınamayacak kadar zayıf, gerçekçi bulunamayacak kadar önemsizdi. Zygmunt'un orta yaşlı kız kardeşi Anna ortalıkta olsa da hiç kimse onu Birlik'in Kraliçesi seçmeyi aklından geçirmemişti. Soyluluk artık gerçekten özgür bir seçim yapma şansına kavuştuğu halde ona yol gösterecek bir tarihsel örnekten yoksundu. Buna rağmen krallar şaşırtıcı derecede düzenli bir süreç içinde seçildiler.

Öncelikle sürecin sorumluluğunu Gniezno Başpiskoposu'nun üstlenmesi gerektiğine dair genel bir mutabakat oluştu. Başpiskoposun bir naip gibi davranması ve yerel soylu meclislerini kendi temsilcilerini belirlemek için toplantılara davet etmesi kararlaştırıldı. Soylular yeni kralın nasıl seçileceğini tartışmak üzere kendi aralarında bölgesel gruplar oluşturdular. Yasaları ve düzeni koruma görevini soylulardan oluşan bölge konfederasyonları üstlenirken senatörler de Birlik'in güvenliğinin tehlikeye girmemesi için bazı önlemler almışlardı. Bazı meselelerden ötürü anlaşmazlıklar çıktı. Katoliklerin hâkimiyetinden duyulan kaygı ve dış politikadaki tercihlerle ilgili endişeler epey önemli hale gelmişti ama yine de kralsız geçen bu dönemde eski hesapları görmeye dayalı bir yaklaşım hâkim olmamıştı.

Kralın daha seçilmediği bu ilk evrede sonraki krallık seçimlerinde geçerli kabul edilecek bir dizi yasal prosedür belirlendi. Henryk Maddeleri diye bilinen temel ilke-

ler her kralın uyması gereken asgari ve mutlak taleplerden oluşan bir listeydi. Seçilen kralın seçim ilkesini savunacağına dair yemin etmesi ve soyluluğun yararlandığı tüm imtiyazları koruyacağına dair söz vermesi şart koşulmuştu. Kral ayrıca dinî hoşgörü ilkesini desteklemek ve tüm kararlarını bir grup senatöre onaylatmak zorundaydı. Yeni vergiler çıkarma ya da savaş ilan etme hakkı yoktu zira bunlar sadece Sejm'in karar verebileceği meselelerdi. Seçilen kral, Sejm'i yılda en az iki kez toplantıya çağırmak zorundaydı. Henryk Maddeleri dışında her kraldan bir dizi kişisel yükümlülükten meydana gelen Pakt Konventa adında bir listeyi imzalaması talep edilmişti; bu liste her kral adayı tarafından yeniden müzakere edilir ve seçimden önceki koşullara bağlı olarak değiştirilirdi. Böylece soyluluk daha fazla taviz ve söz koparma imkânına kavuşmuştu.

Kralın seçimle belirlenme ilkesi bir felaket reçetesi olarak da algılanabilirdi. Merkezî otoritenin olmadığı bir durumda anarşinin hüküm sürebileceğine dair gerçek bir endişe ve tartışmalara tarafların örtük çıkarlarının hâkim olabileceğine yönelik bir korku sözkonusuydu. Yine de hiç bilinmedik bir model değildi bu – İtalyan kent devletleri ve İsviçre gibi kralsız yönetilen yerler vardı. Olayın pozitif tarafına bakıldığında, kralın seçimle belirlenmesi soyluluğa Birlik'in karşılaştığı sorunlar için en uygun kişiyi seçme imkânı sağlamıştı. Soyluluğun kralsız geçen dönemlerden kendi çıkarları için istifade etmek ve doğru adayı kendi çıkarlarına göre seçmek gibi eğilimleri pek olmamıştı. Kralsız geçen dönemlerde çıkar çatışmaları çok nadiren yaşanmıştı. Soyluluğun krala yönelik tavrını ise Kraliyet iktidarını denetleme isteği belirlemişti. Bu durum pratikte Polonya-Litvanya Birliği'nin çıkarlarına uygun olmayan savaşları desteklemeyi reddeden soyluluğun kralların maceraperestliğine ket vurması anlamına

gelmişti. Krallar bu yüzden dış siyasetle ilgili bazı kaygıları göz önüne alırken kendi tercihlerini soyluluğa onaylatmak için uğraş vermişlerdi. Kendi bildiklerini okumakta serbest oldukları dönemler çok nadirdi. Polonya tahtına adaylığını koyanlar öyle baskın veya ayrıksı şahsiyetler değildi. Habsburglara destek mi olmak yoksa muhalefet mi etmek gerektiğine dair alışıldık tartışma devam ediyordu ve Fransa, Avrupa politikasının bir parçası olarak kendi adayını öne çıkartmaya çalışmıştı. 17. yüzyılda Rusların ve İsveçlilerin de Polonya-Litvanya Birliği'ndeki olaylara yönelik ilgisi artmıştı. Seçilen her kral sınırlara yönelik tehditlerle baş etmek zorunda kalmıştı. Dönemin tartışmalarını yönlendiren devlet politikalarına bağlı olarak her seçimde vurgu değişiklikleri olmuştu.

İlk krallık seçiminde soylu statüsünde olan herkesin hakları tanınmış (böylece soyluluğa karar alma süreçlerine doğrudan ve bizzat katılma hakkı verilmiş) ve daha sonra bu haklar savunulmuştu. 1573'te Varşova'da soyluluğun eksiksiz katılımıyla yapılan krallık seçiminde adayların seçim meydanında bizzat bulunmaları yasaklansa da elçilerinin onları temsil etmesine izin verilmişti. Meydanda toplanan soylularla yapılan uzun pazarlıklar ve bol keseden dağıtılan vaatlerle diğer adaylar mağlup edilmeye çalışılmıştı. Piast Hanedanı'nın isimsiz fertleri dışında çok sayıda yabancı kral da Polonya Krallığı tahtına talip olmuştu. Çar IV. İvan, seçilmesi çok zayıf bir ihtimal olsa da kendisi ve oğlu adına adaylığını koymuştu. Avusturya Arşidükü Ernst Habsburg, İsveç Kralı Johan Vasa ve Fransa kralının erkek kardeşi Henri Valois ise daha ciddi rakipler olarak tahta talip olmuşlardı. Büyük toprak sahipleri ve Katolik Kilisesi, Habsburgların adayını desteklerken Habsburgların kraliyet idaresini güçlendirme politikasından endişe duyan soyluluk, Henri'de (1573-1574) karar kılmıştı ve bunun korkunç bir tercih

olduğu ortaya çıkmıştı. Henri'nin Ocak-Haziran 1573 arasında Polonya'da geçirdiği kısa süre tam bir maskaralık olmuştu. Ülkeye gelir gelmez Henri'nin Polonyalılarla arası açılmıştı. Krallık pazarlığının bir parçası olan elli yaşındaki Anna Jagiellonka'yla evlenme fikrine henüz yirmi dört yaşında olan Henri soğuk yaklaşmıştı. Bunun yerine kendi maiyetindeki genç erkek fahişelerle vakit geçirmeyi tercih etmesi ev sahiplerini şoke etmişti. Kumar masalarında arkadaşlarıyla kâğıt oynayıp keyif çatmak için hazineden büyük miktarlarda para çekmesi dışında Henri devlet işleriyle ilgili hiçbir karar almamıştı. Ağabeyinin ölüm haberini aldıktan sonra Polonya'dan sıvışıp Paris'e gitmiş ve bir daha geri dönmemişti. Polonyalıların derhal geri dönmesi için yaptığı çağrılara kulak asmadığı için krallık hakkı da iptal olmuştu. Bundan sonra hem Henri, Polonya tahtından resmen feragat etmeyi reddettiği için hem de soyluların kararsızlığı ve kendi aralarındaki anlaşmazlıklar yüzünden karar alma süreçlerinin felce uğradığı üç yıllık bir kralsız dönem olmuştu.

1575'te senatörler ve soyluluk atılacak bir sonraki adımı tartışırken Sejm içindeki bir grup, ipleri eline almış ve yeni kralı seçmek üzere bir dizi toplantı yapmıştı. Habsburglar bir kez daha kendi adaylarını öne sürmüşlerdi: İmparator II. Maksimilyen. Senatörler Maksimilyen'i seçse de bu tercihle karar alma haklarının gaspedildiğine inanan soylular, Transilvanya (Erdel) Prensi olan ve Macar tahtında da hak iddia eden Stefan Batory'yi seçmişlerdi. Polonya ve Litvanya tahtında hak iddia eden iki aday kendi aralarında ciddi bir savaşa tutuşmuş ve Maksimilyen'in Kasım ayında ölmesiyle bu rekabet Batory'nın lehine sonuçlanmıştı. Batory kral seçildikten sonra Anna Jagiellonka'yla evlenerek eski hükümdarla da akraba olmuştu.

Stefan Batory (1575-86), Henri Valois'nın olamadığı her şeydi. Soyluların onu seçmekle hanedanlık ve dış si-

yasete ilişkin kaygıların çok ötesine geçen bir seçim yaptıkları kesindir. Batory, asker mizaçlı bir adamdı. Sert ve tereddütsüzdü. Siyasi zekâsı ve askerî liderlik becerileri olduğunu göstermişti. Polonya soyluluğu onun isteklerinin Polonya'nın çıkarlarıyla örtüştüğünü fark etmişti. Erdel, Türkler tarafından fethedilip Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir prenslik haline gelmişti. Ama Türklerin Ortodoks Hıristiyanlar ve Katolikler dışında Kalvinistler ve Luthercilerden oluşan muhalif dinî hareketlerin de olduğu bu bölgeyi Müslümanlaştırmak gibi bir niyeti yoktu. Batory'nın uzun vadeli hedefi sadece Türklerle savaşmak değil, Habsburgların Macar tahtı üstündeki iddialarını da hükümsüz kılmaktı. Öncelikler konusunda daima bazı farklılıklar olsa da bu iki hedef Polonya ve Litvanya'nın planlarıyla genel anlamda örtüşüyordu. Batory, Polonya tahtına geçtiğinde Birlik'in Baltık kıyılarındaki çıkarlarına yönelik daha ciddi bir tehdide dönüşen Moskova'ya savaş açmıştı.

Güçlü merkezî otorite Batory devrinde yeniden tesis edilmişti. Batory'nın iç ve dış siyasetteki tüm kararlarını daima temel bir hedef yönlendirmişti: Macar tahtını ele geçirmek. Dolayısıyla soylular ve büyük toprak sahipleri Batory'yı genel olarak destekleseler de onun faaliyetlerine hep şüpheyle yaklaşmış ve Macaristan'la ilgili emellerini Birlik'in çıkarlarından daha çok önemseyip önemsemediğini sormuşlardı. Batory iç siyasette soylularla doğrudan çatışmaktan kaçınmıştı zira bu tür bir şey savaşların finansmanı için gerekli verginin toplanmasını zorlaştırabilirdi; ama Sejm'in otoritesi ve imtiyazlarını artırmamaya da daima özen göstermişti zira bu da onun özgürlüğünü kısıtlayabilirdi. Dolayısıyla vergi artışları gibi tartışmalı meselelerde Sejm'in onayını almaya çalışmak yerine kralı desteklemeye daha kolay ikna edilebilen bölge meclislerine başvurmuştu. Batory'nın

Kraliyet'in soyluluk üstündeki hâkimiyetini azaltan soylu mahkemelerinin kurulmasından rahatsızlık duymaması soyluluğun endişelerini kısmen yatıştırmıştı ve bunun karşılığında soylular Batory'nın bazı emellerini desteklemişlerdi. Diğer yandan Batory'nın bazı kritik idari ve askerî görevlere yabancıları tayin etmesi yerel soyluluğa olan bağımlılığını azaltmış ve yerel soyluluğun ondan imtiyazlar koparma becerisini sınırlandırmıştı. Ama bu da kendi zenginlikleri ve terfilerini tümüyle krala borçlu olan kudretli ailelerin ortaya çıkmasına yol açtı. Batory devrinde Zamoyski ailesi bu şekilde yükselmişti.

Batory her şeyden önce bir askerdi – Polonyalılar onu bu yüzden seçmişlerdi ve bu bakımdan onları hiçbir zaman hayal kırıklığına uğratmamıştı. Fakat Ruslara karşı savaşın ön zeminini hazırlarken Polonya çıkarlarına uzun vadede zarar veren bazı kararlar almıştı. Soyluluk onu parasız bırakmıştı ve kralın Polonya'nın zararına da olsa başka yöntemlerle para bulmak dışında bir seçeneği kalmamıştı. Liman şehri Danzig ve Prusya, Batory'nın krallığını tanımayı reddetmişlerdi. Batory buna tepki olarak Danzig'e askerî ve iktisadi bir taarruz düzenlemişti ve her ikisinde de başarısız olunca, Kraliyet'e denizcilik politikalarında tekel olma hakkı tanıyan ve limanı Polonya'ya bağlayan 1570 tarihli bir ferman 2 milyon złotylık bir ödeme karşılığında hükümsüz kılındı. Bunu başka tavizler izlemiş ve sonuçta Danzig'le Polonya arasındaki hukuki bağlar zayıflamıştı. Kraliyet'in önceden limanın iznini almadan Baltık'ta bir askerî filo kurma hakkı sınırlandırıldı. 1577'te Brandenburglu George Friedrich'in kendini akıl hastası kuzeni Prusyalı Albrecht Friedrich'in vasisi ve vârisi ilan etmesini Batory kabul etmek zorunda kalmıştı. Brandenburg'a bu izin çok ihtiyaç duyulan bir paranın karşılığında verilmişti ama bu kararla birlikte Prusya Düklüğü Almanya'ya geçti. Böylece Polonya'dan

Baltık'a uzanan yol, batısında Pomeranya doğusunda Prusya Düklüğü'nün uzandığı dar bir toprak şeridi haline geldi.

1578'de Batory, Çar IV. İvan'a karşı savaş hazırlıklarına başlamış ve bu amaçla askeriyede köklü bir reform yapmıştı. Kalıcı piyade birlikleri oluşturduğu gibi savaşlarda profesyonel bir süvari birliğinin yer almasını da sağlamıştı. Batory'nin askerleri 1579'da Polotsk'u, 1581'de Pskov'u ele geçirip kesin bir zafer elde etmişlerdi ve Ocak 1582'de iki taraf müzakere masasına oturmuştu. Müzakereler sonucunda Batory, Livonya ve Polotsk'u almıştı. Polonya-Litvanya Birliği'nin bu başarıları İsveç'in harekete geçmesine ve Doğu Livonya'da hâkimiyet kurmasına yol açmıştı. Rus tehdidi ise şimdilik durdurulmuştu.

Batory'nin Türklere karşı bir askerî harekâta hazırlandığı sırada ansızın hastalanıp 12 Aralık 1586'da ölmesiyle Polonya bir kez daha kral seçme yükümlülüğüyle karşılaşmıştı. Batory'nın ülkeyi yönettiği dönemde güçlü bir monarşist idarenin artıları ve eksileri görülmüştü. Soyluluk giderek iki kampa bölünmüş ve bir kamp güçlü merkezî otoriteyi desteklerken öbürü imtiyazları ve özgürlüklerini kaybetmekten endişelendiği için seçimleri ve ona eşlik edecek pazarlıkları yeni kralın yetkilerini sınırlandırmak amacıyla kullanmaya çalışmıştı.

1587'de sıkı bir rekabete sahne olan seçimin ardından İsveç tahtının vârisi III. Zygmunt Vasa (1587-1632), Polonya-Litvanya Birliği'nin kralı olmuştu. Bu, İsveç'le ilgili meselelerin Polonya siyasetine hâkim olacağı bir devrin başlangıcıydı zira Katolik olan III. Zygmunt, 1594'te babasının ölümünden sonra İsveç Kralı da olmuştu. Ama Lutherci İsveç, Katolik bir krala karşıydı ve 1600'de İsveç parlamentosu Zygmunt'u tahttan indirip yerine amcası IX. Karl'ı geçirdi. Buna rağmen III. Zygmunt, İsveç tahtındaki hak iddiasından hiç vazgeçmemiş ve Polonya-Lit-

vanya Birliği'ndeki politikaların çoğunu bu öncelik belirlemişti.

İsveçli Vasalar Devri

III. Zygmunt'un 1632'deki ölümünün ardından yapılan seçimlerde oğlu Władysław, Polonya ve Litvanya Kralı seçildi ve IV. Władysław Vasa (1632-48) olarak taç giydi. Babası gibi Władysław da İsveç tahtındaki hak iddiasını sürdürmüş ve 1632'de İsveç Kralı Gustav Adolf öldüğünde emellerini gerçekleştirmeye karar vermişti. Fakat Władysław'ın emellerinin aksine İsveçliler Gustav'ın kızı Kristina'yı kraliçe olarak seçmeyi tercih etmişlerdi. Władysław bunun üzerine kendi karısının ölümünden sonra Kristina'ya evlilik teklif etmiş ve reddedilmişti. İsveç tahtına oturma planlarını ertelemek zorunda kalan Władysław bu planlarından asla büsbütün vazgeçmese de 1648'de ansızın ölmüştü. Küçük oğlu da ondan birkaç ay önce öldüğü için Władysław'ın erkek kardeşi II. Jan Kazimierz Vasa (1648-68) Polonya-Litvanya Birliği tahtına oturmuştu. II. Jan da bir aile geleneği olarak İsveç tahtında hak iddiasını sürdürmüştü. Kraliçe Kristina 1654'te İsveç tahtından feragat edip Avrupa'nın kraliyet saraylarında avarelik ettiği bir seyahate çıkmıştı. Ne var ki Jan Kazimierz bu avantajı da değerlendirememiş ve X. Karl Gustav, İsveç kralı olarak seçilmişti. Polonya'nın birleşik Türk ve Tatar askerlerine karşı savaşmasının yarattığı zorlukları fırsat bilen X. Karl, Polonya'yı kuzeyden istila etti. Mayıs 1660'daki Oliva Antlaşması'yla son bulan bu uzun savaşta Polonya toprakları İsveç orduları tarafından perişan edildi. Dolayısıyla Polonya, Vasaların İsveç tahtıyla ilgilenmesinden ötürü ağır bir bedel ödemişti. Bütün bu süreçte Polonya'nın Rusya ya da Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelebilecek bir saldırı karşısında zayıflığının farkına varan soyluluk İsveç'le çatışmaları sona erdirmeye çalışmıştı.

Vasalar ne Sejm'le iyi geçinebilmiş ne de siyasi sistemdeki kısıtlamaları kabul etmişlerdi. İzledikleri dış siyaset güçlü bir ordunun varlığını gerektiriyordu ve uzayan savaşlar ordunun ihtiyaçları için daha çok gelir yaratmaya imkân tanıyan bir yöntemi zorunlu kılmıştı. Soyluluk, kralın hedeflerine güvenmediği için onun savaş ilan etme ve savaşları sürdürme özgürlüğünü mümkün mertebe kısıtlamaya çalışmıştı. III. Zygmunt'un Polonya-Litvanya Birliği'ni terk edip İsveç'e geri dönmek istediğinden şüphelenilmişti. Açıkça Katolik olması ve tayinlerinde Katolikleri tercih etmesi daha az ayrımcı bir din politikasına alışmış olan Polonya soyluluğunu rahatsız etmişti. Bir ordu kurup onu daha düzenli bir vergi sistemiyle destekleme çabaları da soyluluğun şüphesini çekmiş ve Zygmunt'un Sejm'e hesap vermeye açık bir zihniyette olup olmadığı tartışılmıştı. III. Zygmunt'un soylulukla çalışmaya mizacı itibarıyla uygun olmadığı; Sejm ve yerel meclislerle ilişkilerinde gereksiz zorluklar yaratıp sorunlar çıkarttığı genel olarak kabul edilmişti.

IV. Władysław askerî mizaçlı biri olsa da soyluluğun desteğini zor zamanlarda bile alamamıştı. Ordunun yapısında kapsamlı bir reform yaparak askerleri yeni stratejik fikirlerle tanıştırdığı ve askeriyeyi modernleştirip savaşa hazırladığı için takdir edilse de dış siyasetteki maceraperest tutumu ve hesap vermekten kaçındığı için eleştirilmişti. Halefi Jan Kazimierz ise Sejm'le ilişkilerinde peş peşe yapılan savaşlardan istifade etmiş ve Birlik'in askerî kapasitesini geliştirebilmek için vergileri artırma politikasını Sejm'e bu sayede daha kolay onaylatabilmişti. Kazimierz'in Kraliyet'in güçlendirilmesi gerektiğine ilişkin kanısı o şartlarda soyluluğun farklı kesimleri tarafından da paylaşılmıştı. *Liberum veto* (pratikte meclisin sadece tek bir üyesinin vetosunun bile Sejm'in kararlarını hükümsüz kılmaya yetmesi) ilkesinin ilk defa yürürlüğe

konması, kralı ve siyaset düşünürlerini siyasi sistemde reform fikrine sevk etmişti. Öte yandan Jan Kazimierz'in *liberum veto* ilkesine yaklaşımı tutarsızdı zira karşı çıktığı tasarıların hükümsüz kılınması için sık sık bu ilkeye başvurmuştu. Tahtın vârisinin kral hayattayken belirlenmesi gerektiğine ilişkin tezi ise çok kişinin kabul etmeye yatkın olduğu bir ilkeyi ifade etse de kendisi ve karısının Birlik tahtına Enghien Dükü Henri Jules'ü oturtmak istemelerinden ötürü hükümsüz kalmıştı. 1668'de Sejm içinde kral karşıtı güçlü bir blokun muhalefetiyle karşılaşan Jan Kazimierz, Fransa'da ikamet etmesine izin vermeleri karşılığında Fransızlara rüşvet vermiş ve tahttan çekilmişti. Kazimierz bunu yaparken Neuberg Dükü Philip Wilhelm'in kral seçilebilmesi için gerekli şartları da hazırladığı kanısındaydı.

Siyasi sistemde reform çağrılarına soyluluğun tepkileri ise daima düşmanca değildi. Taşradaki Sejm meclislerinin bazı durumlarda Kraliyet'in önerilerini onaylamaya istekli olduğu görülmüştü. Ama Vasaların büyük bir dezavantajı vardı: Amaçları ve saiklerine genel olarak güven duyulmuyordu. İsveç'in iç meselelerine ilgi duymaları ve hanedanlar arası evliliklere yansıyan Habsburg yanlısı dış politikalar izlemeleri soyluluğu kralların reform isteğinin ardındaki niyetlerden şüphelenmeye sevk etmişti. IV. Władysław ve Jan Kazimierz, İsveç tahtındaki hak iddialarından vazgeçecekleri konusunda söz verseler de kral olduktan sonra bu sözlerinde durmamışlardı. Soyluluk bu koşullarda kendini Polonya çıkarlarının muhafızı olarak görüyordu ve kralın seçimle belirlenmesi ona bu rolünü vurgulamak için birçok fırsat sunmuştu. Vasalar Katolik iken, soyluluk bir dinî çeşitlilik simgesi olan bir topluluk meydana getirdiği ve genel anlamda hoşgörülü olduğu için soylulukla Kraliyet arasındaki husumet artmıştı. Kralların yabancılara, özellikle yabancı askerî mü-

hendislere ve stratejistlere güvenmeleri bu kişilerin rolü her ne kadar Birlik'in savaşma kapasitesini geliştirmekle sınırlı olsa da güvensizlik yaratmıştı. Yine de siyasetin çalkantılarına rağmen soyluluk her zaman kavgacı ve muhalif tutumlar almamıştı. Soyluluğun başlıca isteği Sejm'in devlet makamlarını hesap sorulabilir organlar haline getirmesiydi. Yasalara ve şeffaflık ilkesine saygı duyulması talep edilmişti. Bu nedenle belirli bir çağrı, slogan ya da çok acil bir soruna odaklanan birçok toplantı yapılmıştı. Soyluluk birçok durumda kralla fikir ayrılığı yaşama ve kendi politikalarını uygulamak üzere teşkilatlanma hakkını kararlı biçimde kullanmıştı. Öte yandan *liberum veto* ilkesi 17. yüzyılın ikinci yarısında yasaların yürürlüğe konmasını imkânsız hale getirecek kadar yaygın biçimde kullanılmıştı. Çoğunluğun görüşünden ayrılma hakkı tanıyan bu ilkeye ulusal birliğin belli ölçüde korunduğu devirlerde çok nadiren başvurulsa da Kraliyet'le soyluluk arasındaki çatışma zamanlarında *liberum veto* kralın gücünü sınırlandırmanın bir aracı haline gelmişti. 1650'den sonra Sejm'deki kararları hükümsüz kılmak için veto hakkının daha sık kullanılması bir iç anarşi hali yaratmıştı.

Vasalar devrinde Birlik sürekli bir çatışma halindeydi. 1611'de Gustav Adolf, babası IX. Karl'ın yerine İsveç Kralı olduğunda Polonya'yla İsveç arasındaki ilişkiler kötüleşmişti. Gustav, Polonya'nın Rusya ve Türklerle savaşta olmasından İsveç'in Baltık'taki konumunu güçlendirmek için yararlanmak istemişti. Otuz Yıl Savaşları'nın başlaması Avrupa'yı Protestan ve Katolik kamplara bölmüştü. Gustav, haçlı ruhuyla hareket eden bir Protestan'dı ve onunla aynı mezhepten olan Cermen devletlerini güçlendirmeye kararlıydı. Polonya-Litvanya Birliği de Otuz Yıl Savaşları'na doğrudan katılmasa da Gustav'ın stratejik hesaplarında önemli bir faktördü. III. Zygmunt inanç-

lı bir Katolik olduğu gibi Katolik Habsburg İmparatoru Ferdinand'ın da kayınbiraderiydi ve Gustav bu fırsatı değerlendirmek istiyordu. Zygınunt'un İsveç tahtındaki hak iddiasının sürmesi ve İsveç'le Birlik'in Baltık kıyılarındaki rekabeti İsveç taarruzunun ek bahaneleri olarak gösterilmişti. 1626'da İsveçliler, Kraliyet Prusya'sına saldırmış ve Livonya'yla Prusya'da birçok şehri ele geçirmişlerdi. İsveç aynı zamanda Danzig limanında %3,5'lük bir gümrük vergisi uygulama hakkı elde etmişti. Her iki taraf da kendi aralarındaki çatışmaya odaklanamayacak başka meselelerle meşgul oldukları için 1635'te ateşkes yapıldı.

Ama İsveçliler 1655'te yeniden saldırıya geçtiler zira 1635'ten sonra durum çarpıcı biçimde değişti. 1648'de imzalanan Westphalia Antlaşması'yla Otuz Yıl Savaşları sona ermişti. Talimli, özgüvenli ve enerjik oldukları gibi terhis edilmeyi de kabul etmeyen İsveç askerleri yeni bir çatışma için fırsat kolluyordu. Kraliçe Kristina devrinde İsveç hazinesi boşalmıştı ve yeni bir fetihle bütçe açığı kapatılabilirdi. Ayrıca Kristina'dan sonra İsveç tahtına geçen X. Karl Gustav, Polonya ve Litvanya soyluluğunun Polonya Kralı Jan Kazimierz'i tam desteklemediklerini biliyordu. Polonya-Litvanya soyluluğunun Jan Kazimierz'in İsveç tahtındaki hak iddiasına kayıtsız kalmaları Gustav'ı cesaretlendirmişti. O tarihlerde Polonya aynı zamanda Rusya ve Kazaklarla uzun süredir devam eden bir çatışma içindeydi.

İsveç'in Polonya'ya saldırısı beklenenden daha başarılı olmuştu zira Westphalia Antlaşması'yla Pomeranya'nın batı bölgeleri İsveç Kralı'na kalmıştı. X. Karl Gustaf bu sayede batıdan ve kuzeyden saldırma avantajı elde etmişti. Harekât, askerî ve siyasi açıdan çok başarılıydı. 40 bin kişilik güçlü İsveç ordusu Wielkopolska ve Litvanya'yı adeta süpürmüştü. Krala güvenmeyen Polonya ve Litvanya soyluluğu onun adına asker toplamayı reddetmişlerdi.

En önemlisi Radziwiłłler olan bir dizi önde gelen soylu aile İsveçlileri desteklemişti. İsveç askerleri Varşova ve Kraków'u işgal etmiş ve Polonya-Litvanya soyluluğu Polonya-Litvanya tahtına bir İsveç kralının geçebileceğini kabul etmişlerdi. Jan Kazimierz popüler bir kral olmadığından bu tavır bir vatan hainliği olarak görülmemişti. O sıralar Birlik'in 1667'deki Andrusovo Barışı'na kadar sürecek ortak bir Rus-Kazak saldırısına maruz kalması da İsveç istilasının püskürtülmesini imkânsız kılmıştı.

Fakat İsveç, Polonya-Litvanya topraklarında bir fatih gibi davranmakla hata etmişti. İsveç idaresine karşı muhalefet, zamanla, İsveçlilere esir düşmemeyi başaran Jan Kazimierz'in etrafında birleşmiş ve soyluluk da onun etrafında toplanmıştı. X. Karl Gustaf, askerlerine maaş ödeyemediği için ordunun savaşçı ruhu gitgide zayıflarken İsveç askerleri Polonya halkının tepkisini çekmek pahasına yağmacılığa başladılar. Sonuçta, Polonyalıların başlattığı gerilla savaşıyla İsveçlilerin Polonya'da tutunma kararlılığı azaldı ve 1659-1660'da İsveç ordusu Polonya'dan çıkarıldı. İsveç'in Polonya fetihleri sırasındaki hadiseler "İsveç Tufanı" (*Potop Szwecki*) olarak adlandırılmaktadır. İsveç işgalinin doruk noktalarından biri 1655'te, Polonya'da en kutsal Katolik ikon olarak kabul edilen ve Częstochowa'daki manastırda yer alan Zenci Meryem resmine yönelik saldırıdır. Bu olayın yorumu konusunda tarihçiler arasında herhangi bir mutabakat yoktur. Bazı tarihçiler Polonyalıları bir ulusal birlik simgesi etrafında birleştirdiği için olayı savaşın dönüm noktası sayarlar. Bazıları ise o tarihlerde bu olayın pek önemli olmadığını, ama 19. yüzyıl yazarlarından Henryk Sienkiewicz onu *Potop* (Tufan) adlı tarihî romanında bir ulusal kalkışmanın önemli bir ânı olarak betimlediğinde efsanevi bir anlama büründüğünü belirtirler. Sonuçta İsveç yenilmiş ve fethettiği toprakların tamamını Mayıs 1660'ta imzalanan

Oliva Antlaşması'yla iade etmiştir; buna karşılık Jan Kazimierz, İsveç tahtındaki hak iddiasından vazgeçmiştir.

Vasalar doğu sınırlarındaki olaylardan ötürü birçok sorun yaşarken tehlikeli askerî durumlarla sık sık karşılaşmışlardı. III. Zygmunt'un başlangıçta Moskova'yla anlaşma niyeti yoktu ve İsveç tahtındaki hak iddiasını daima sürdürmek istiyordu. Daha sonra Zygmunt'la Moskova'yı anlaşmaya sevk eden birçok neden vardır ve bunlardan en önemlisi Tatar akınlarıydı. III. Zygmunt, amcası İsveç tahtını gaspettikten sonra Moskova hükümdarlarıyla doğrudan ilişki kurmak istemişti. Ama Mahşerin Dört Atlısı doğuda Rusya'ya saldırmış ve kıtlık, savaşlar, isyanlar ve salgın ülkeyi yıkıma uğratmıştı. IV. İvan'ın ölümüyle Rusya'da "Sorunlar Devri" adı verilen devir başlamıştı. İvan'ın yerine oğlu Fyodor geçmişti. Fyodor'un meşruluğu tartışmalı erkek kardeşi Dimitri ise ortalıktan kaybolmuştu. Fyodor 1598'de öldüğünde, İvan'ın kayınbiraderi Boris Godunov boyarlar tarafından Çar ilan edildi. Godunov, 1605'te ansızın öldüğünde Rus kırları büyük bir kaosa sürüklenmişti. Köylü isyanları birçok kez devlet otoritesine meydan okumuştu. Ortalıktan kaybolan Dimitri'nin kendileri olduğunu iddia eden gençler ortaya çıkmıştı. Rus halk kültürü geleneğindeki bu tür mucizeler Çar'ın soyluluğun dar çıkarlarına karşı köylülerin çıkarlarını koruduğu inancını yansıtıyordu. Tahmin edilebileceği üzere, tahtta hak iddia edenlerin ortaya çıkması kıtlıklar ve köylü isyanlarıyla aynı tarihlere rastlamıştı. İvan'ın ölümünden sonraki ayaklanmalar Polonya-Litvanya soyluluğuna sadece Moskova'yı Baltık'tan uzaklaştırmak için değil, Rusya tahtını ele geçirmek için de beklenmedik bir fırsat sunmuştu. Doğuya yönelişte dinî coşku da rol oynamıştı. Kudüs Patriki sadece birkaç yıl önce Moskova'ya gitmiş ve şehri Üçüncü Roma (Roma ve Bizans'tan sonra) ilan etmişti. Polonya-Litvanya Birliği

topraklarındaki Cizvitler, Moskova Patrikliği kurulduktan sonra Ortodoks Hıristiyanların mezhebini değiştirebilmek için daha büyük çabalar sarf etmişlerdi.

Polonyalı bir büyük toprak sahibi olan Mniszech'in önderliğindeki bir askerî birlik 1604'te Moskova'yı fethetmek için harekete geçmişti. III. Zygmunt da Moskova Krallığı tahtında hak iddia eden birine yardım etmek bahanesiyle Mniszech'in seferini desteklemişti. Yeni peyda olan bir başka Dimitri de Mniszech'in kızıyla tam zamanında baş göz edilmişti. Bu, Polonyalıların başlattığı harekâtın genç Çareviç Dimitri'yi Moskova tahtına geçirme girişimi olarak meşrulaştırılabileceği anlamına geliyordu. Polonya ordusu Moskova'ya ulaşsa da 1606'da büyük bir aksilikle karşılaşılmış, Moskovalı güruhların saldırısıyla Dimitri öldürülürken birçok Polonyalı da ya ölmüş ya da hapsedilmişti. Mniszech ve beraberindekiler de Rusya'dan tüymüşlerdi. Fakat bir süre sonra tahtta hak iddia eden yeni bir Dimitri'ye arka çıkılmış ve gerçek Dimitri'nin aslında o olduğu iddiasıyla Polonya-Litvanya güçleri 1609'da Rusya'ya bir kez daha saldırdı. O tarihlerde İsveç de Rusya'daki olaylarla ilgilenmeye başladığı için Ruslar İsveç'ten de yardım istemişlerdi. On yıl süren çatışmaların ardından 1619'da Polonya-Litvanya Birliği'yle Rusya arasında bir barış antlaşması imzalanmıştı. Bu arada Rus boyarları Litvanya boyarlarının da 1600 yılından beri destekledikleri bir öneriyle Polonya kralı veya onun oğlunun Rus Çarı olması ve üç devleti tek krallık altında birleştirmesini istemişlerdi. Bu öneriyle ilgili tartışmalar uzun süre devam etmiş ve 1610'da III. Zygmunt'un oğlu Władysław, çar unvanını kabul etmişti. Ama Rus boyarlarının büyük çoğunluğu bu çözüme razı olmadığı için ülkeyi mahveden uzun süreli bir iç savaş başlamış ve ardından Mihail Romanov'un Rus Çarı seçilmesiyle ilginç –ama imkânsız– bir bölgesel birliğin kurulması önlenmişti.

Rusya'ya düzenlenen askerî harekât Polonya'da güvensizlik yaratmıştı zira Türk ve Tatar tehditleri o tarihlerde daha önemli addediliyordu. Aslında Zygmunt ve oğlunun da bu maceraya ilişkin çekinceleri vardı; en sonunda elde edilebilecek zaferin Polonya'yı doğrudan İsveç'le çatışmaya sürüklemesinden endişeliydiler. Vasalar batıda daha aktif bir dış siyaset izlemek isteseler de Birlik'in doğusunda birçok sorunla karşılaşmışlardı. Harcanan çabalarla elde edilmiş kazanımlar arasında orantısızlık vardı. Yalnızca Smolensk Prensliği ve o civardaki ufak yöreler Ruslardan alınabilmişti.

1632'de Zygmunt'un ölümünden sonra yeni krallık seçimleri yapılırken Rusya'yla Litvanya yeniden savaşmaya başlamıştı. Her iki taraf da bunun önleyici bir çatışma olduğunu ve 1619 Antlaşması'na bağlı kaldıklarını açıklamıştı. Fakat yeni kral seçildikten sonra Rusya'ya bu kez topyekûn bir askerî harekât başlatılmış ve Kazak birlikleri de Polonya'yı desteklemişti. Buna rağmen elde edilen kazanımlar yine çok sınırlıydı ve her iki taraf barış masasına oturmayı kabul etti. IV. Władysław askerî bir zafer kazanamadığı için Rus tahtındaki iddiasından vazgeçmiş ve Mihail Romanov'u Rus Çarı olarak tanımayı kabul etmişti. Rusları İsveç'e karşı ortak bir savaşa sokma çabaları da başarısız olunca IV. Władysław, İsveç'le kendi başına savaşmak zorunda kalmıştı.

IV. Władysław, 1648'de öldüğünde Rusya'yla yeni bir kriz yaşandı. Polonya-Litvanya Birliği'nin giderek zayıfladığını fark eden Moskova harekete geçmişti. 1648'de Birlik, Kazaklar ve Tatarlar arasında devam eden çatışma iyice şiddetlenmiş ve Kazaklarla Tatarların birleşme ihtimali Moskova'da büyük bir endişe yaratmıştı.

Kazak toplulukları 14. yüzyılda Ukrayna'nın ıssız steplerinde ve Dinyeper Nehri kıyılarında ortaya çıkmışlardı. Buralar kaçak serflerin sığındığı ve maceraperestlerin

uğrak yeri olan topraklardı. Birlik yetkilileri 15. yüzyılda bölgenin kolonileştirilmesini destekleseler de devletin faaliyet ve yetki alanı Kazak topraklarını kapsayacak kadar genişletilememişti. Kraliyetin kendi otoritesini sağlamaya yönelik sayısız girişimi başarısız olmuştu zira Ukrayna sınırlarında ve Dinyeper kıyılarında konuşlanan Kazak toplulukları aynı zamanda birer askerî topluluk haline gelmişti. Kendi memleketlerini Tatar akınlarına karşı koruma ihtiyacından ötürü Kazakların arasında yerleşik otoritelerin varlığını pek umursamayan son derece militarist bir kültür doğmuştu. Kazaklar amansız ve yiğit savaşçılardı. Birlik 15. yüzyılın ikinci yarısı ve 16. yüzyıldaki savaş ve çatışma zamanlarında Kazakları paralı asker olarak kiralamıştı. Bu yüzden Kazaklar kendilerine köylü statüsü verilmesini kabul etmemişlerdi ve Kraliyet açısından bu durum ciddi bir sorun teşkil etmişti. Kraliyet bir yandan özgür Kazak topluluklarından rahatsızlık duymuştu. Öte yandan, Kraliyet'le soyluluk arasındaki –Vasaların kalıcı bir orduyu finanse etmeye yeterli gücü edinmelerine engel oluşturan– vergi tartışmasından ötürü Polonya-Litvanya kralları Kazakları kiralamayı sürdürmüştü.

Kraliyet sonuçta Kazak toplulukları bölmeye karar vermişti. Kayıtlı Kazaklar askerlik yapma şartı karşılığında özgür kimselerin tüm imtiyazlarından yararlanırken geri kalan Kazaklar silahsızlandırılıp köylü statüsüne indirilmişti. Ne var ki bu hayli riskli politikanın uygulama aşamasında Kraliyet tökezlemişti. Kazakların kaçının kayıtlı statüsünde olacağına ilişkin bir tutarsızlık ortaya çıkmıştı. Başlangıçta 6-7 bin kayıtlı Kazağın bir savaşçı havuzu oluşturmaya yeteceği hesaplanmıştı. Fakat İsveçliler ve Ruslarla yapılan savaşlardan ötürü ve Birlik'in Tatar akınlarına karşı savunulması gerektiği için deneyimli asker ihtiyacı çok artmıştı. Polonyalıların Mos-

kova'ya doğru ilerledikleri askerî harekât sırasında yaklaşık 20 bin Kazak, Polonya ordusuna katılmıştı. Ne var ki askerî harekât sona erdiğinde Kraliyet kayıtlı Kazak sayısını bir kez daha azaltmaya çalışmıştı. Bu yüzden ve maaşları da düzenli ödenemediği için Kazak topluluklar arasında rahatsızlık baş gösterdi.

16. yüzyıl başında Zaporog Kazakları (Dinyeper Nehri'nin uzak kıyılarındaki Kazaklar), Karadeniz'deki Türk topluluklarını tehdit etmeye başlamış ve Varna'yla Trabzon'u yağmalamışlardı. Ardından 1615'te İstanbul'a ulaşmışlardı. Geçmişte doğal bir demokratik topluluk olan Kazaklar 17. yüzyıl başına gelindiğinde iktisadi ve siyasi bakımdan daha karmaşık bir topluma dönüşmüştü. Asker statülerini kabul ettirmeye yönelik talepleri askerlik yapma hakkı ve yükümlülüğü olan Polonya-Litvanya soyluluğuyla aynı siyasi haklardan yararlanma talepleriyle iç içe geçmişti. Yerel ölçekte başlayan birçok Kazak isyanı ileride yaşanacakların habercisiydi. 1648'de Zaporog Kazaklarının lideri Bogdan Hmielnitskiy ile onun Polonyalı komşusu arasında özgül bir çatışma olarak başlayan hadise Ukrayna'nın tamamına yayılan bir isyana dönüşmüştü. Polonya ordusu Mayıs 1648'de Korsuń'da, Piławce'de ve Żółte Wody'da küçük düşürücü bir yenilgiye uğramıştı. Hmielnitskiy'in Kazakları Katoliklere, Polonyalılara ve Yahudilere saldırmıştı. Polonya soyluluğu onları sıklıkla arazi idarecileri olarak istihdam ettikleri için Yahudiler, Kazakların özel nefretine maruz kalmışlardı. Polonyalı toprak sahiplerinin Ortodoks ve Kazak topluluklara düzenlediği misilleme saldırıları da en az Kazakların saldırıları kadar vahşiydi. Tatarlarla güçbirliği eden Hmielnitskiy, Birlik'e yönelik ölümcül bir tehdit haline gelmişti.

IV. Władysław'ın ölümü Polonya'ya nefes aldırmıştı zira Kazaklar taleplerini kabul ettirebilme umuduyla yeni kralın seçilmesini sabırsızlıklar beklemişlerdi. Ama

Władysław'ın halefi Jan Kazimierz, 1649'da Kazaklar ve Tatarlara karşı yeni bir askerî harekât düzenlemişti. Birlik ordusu Haziran 1651'de Beresteczko civarında bir zafer elde etse de Kazaklar yeniden toplanıp savaşmaya devam etmişlerdi. 1653'te Hmielnitskiy, Ruslardan himaye talep etmiş ve Çar Aleksandr Mihayloviç Kazak topraklarının Rus egemenliğine girmesini kabul etmişti. Birlik ve Rusya savaşta oldukları için bu, iki tarafın da ancak bir sonraki barış antlaşmasına kadar süreceğini tahmin ettikleri bir anlaşmaydı. 1654 baharında Litvanya'ya yönelik ortak bir Kazak-Rus saldırısı düzenlenmişti. Birlik savaşa kötü hazırlandığı için Smolensk kısa sürede düştü. Ağustos 1655'te Vilnius fethedilmiş ve ardından şehir nüfusunun yaklaşık yüzde 30'u katledilmişti. 1655'teki İsveç istilası farklı yerlere asker sevkiyatını zorunluğu kıldığı için Polonya'nın sorunları iyice artmıştı. İsveçliler, Polonya'dan çekilmek zorunda kalana dek çatışmalar sürmüş ve ardından kral bir kez daha Rus-Kazak ortak tehdidine odaklanma fırsatı bulmuştu. Rusya'yla 1667'de imzalanan Andrusovo Antlaşması Kazaklarla çatışmaların sona erişini simgelemişti. Dinyeper Nehri boyunca uzanan Kazak toprakları ikiye bölünmüş ve Zaporog bölgesi, Ruslarla Polonyalılar tarafından ortaklaşa idare edilmişti.

Kazak isyanları sadece İsveç'le yapılan savaşlar sona erdiği ve Polonya-Litvanya Birliği'nin Kazak sorununu çözmesine Rusya izin verdiği için son bulmamıştı. Karmaşık Kazak topluluğundaki değişimler de bir o kadar önemliydi. Hmielnitskiy bağımsız bir Kazak devleti kurmaya çalışsa da onun verasetle yönetilen bir monarşinin kralı olma isteği Kazak topluluğundan güçlü bir muhalefetle karşılaşmıştı. Birçok Kazak lider, devlette ve askeriyede görev yapmayı kabul ederek maaşlardan ve imtiyazlardan yararlansalar da eski demokratik fikirlerin kalın-

tılarının Kazak topluluk içinde hâlâ varlığını sürdürmesi Hmielnitskiy'in kişisel planlarına destek bulmasına mâni olmuştu. Bölgesel farklılıklar da Kazakları bölmüştü. Birlik konusunda uzlaşı sağlamakta ve birleşmekte başarısız olmaları komşu devletlerle pazarlık masasına güçlü biçimde oturma becerilerini zayıflatmıştı.

Birlik ile Rusya arasındaki savaş 1660'ta yeniden başlamıştı. Birlik kısa süreliğine savaşın galibi gibi görünse de iki taraf da kesin bir zafer elde edememişti. Türkler ve Tatarlar daha ciddi bir tehdit oluşturdukları için birlikte hareket etmenin ikisinin de yararına olacağı bir süre sonra kabul edilmişti. Taraflar arasında uzun müddet sürüncemede kalan müzakereler Andrusovo Barış Antlaşması'yla neticelenmişti. Kazakların Ruslarla Litvanyalıları birbirlerine düşürmeye çalıştıkları Ukrayna en sonunda ikiye bölünmüş ve Polonya, Dinyeper Nehri'nin batısındaki topraklarda hâkimiyet kurmuştu. Ruslar ise nehrin daha ötelerindeki toprakları ve Kiev şehrini ele geçirmişti. Polonya-Litvanya Birliği'nin kuzeyde Courland'ın belli bölgelerindeki hak iddiası kabul edilmişti. O sıralar Çar'ın kendi oğlunu Polonya-Litvanya kralı seçtirmek istediği varsayılıp Litvanya'daki Ortodoks soyluluğun da bu fikri destekleyeceği düşünülmüştü. İki taraf da muhtemel bir Türk ya da Tatar saldırısında birbirlerini destekleme sözü vermişti. Yeni bir Kazak isyanının kararlı biçimde bastırılacağı vurgulanmıştı. Mayıs 1686'da iki taraf arasında bir "Edebi Barış" antlaşması yapılmıştı. Böylece ikisi arasındaki rekabet sona erse de birleşme çabaları da sona ermişti. Bundan sonra Polonya tahtının kaderini Birlik'in Habsburg nüfuz alanına dahil olması ve Rusya'yla işbirliğinden uzaklaşması belirlemişti.

Vasalar devrinde Birlik'in doğu bölümleri dinî çalkantılardan da etkilenmişti. Sonuçta, ufak olmakla birlikte, Roma'yla Bizans arasındaki yarılmadan ötürü ortadan

kaybolan Hıristiyan birliğini yeniden sağlama çabalarının hâlâ sürdüğünü kanıtlaması bakımından önem taşıyan Uniate Kilisesi kurulmuştu. Moskova, 1589'da Ortodoks Kilisesi'nin liderliğini üstlenmeye çalışmıştı. Bu, çoğu kişiye göre Kilise'yi Ruslaştırmaya yönelik kabul edilemez bir çabaydı. Litvanyalı Ortodoks Hıristiyan liderler de Moskova Patriarklığı'na para desteği vermek istememişlerdi. Moskova'dan ayrılma isteği özellikle Ukrayna'da çok güçlüydü. Roma'da ise iki kiliseyi yeniden birleştirme fikrinden henüz tam anlamıyla vazgeçilmemişti. Sonuçta, 1596'da Brest Birliği tesis edildi. Böylece Birlik'teki Ortodoks piskoposlar Papa'nın otoritesini tanımaları karşılığında Doğu Hıristiyanlığı'nın kabul edileceğine dair güvenceler almışlardı. Bazen Doğu Katolik Kilisesi adıyla da bilinen Uniate Kilisesi'nin mimarları için bu, iki kilisenin birleşmesiyle sonuçlanacak bir sürecin başlangıç noktasıydı. Ne var ki birleşmenin teolojik ve siyasi içerimlerinden Ukrayna'nın dinî liderleri de rahatsızdı. Ukrayna'nın en büyük toprak sahiplerinden olan Konstanty Ostrogski, Ortodoks Kilisesi'ni cömertçe desteklemeye devam etmiş ve Uniate hareketine karşı çıkmıştı. Öte yandan Ortodoks piskoposların hepsi Papa'nın otoritesini tanımak ve bunun teolojik sonuçlarını kabullenmek istememişlerdi. Roma Kilisesi içinde de Uniate taraftarlarına dair farklı görüşler vardı. Roma, Uniate Kilisesi'ne katılanları ve Doğu Hıristiyanlığı'nı tanıma sözüne sadık kalmayı yüzyıllar boyunca sürdürse de Uniate Kilisesi bir hayli ufak ve neredeyse tümüyle Ukrayna nüfusuyla sınırlı bir kilise olarak kalmıştı. Ortodoksların, özellikle hızla büyüyen Kazak toplulukların çoğu Moskova'daki Ortodoks Patrikliği'ne bağlı kalmışlardı.

Polonya ve Litvanya, 13. yüzyıldan beri doğu ve güneydoğu sınırlarına yönelen Tatar tehdidiyle birlikte yaşamayı öğrenmişlerdi. Bu göçebe yağmacılar 15. yüzyıla

gelindiğinde yerleşik düzene geçse de akınlar düzenlemek yaşam tarzlarının önemli bir unsuru olmayı sürdürmüştü. Bu arada Karadeniz kıyılarında bir de Tatar devleti kurulmuştu. Osmanlı Türkleri 1478'de Tatarlara diz çöktürmüş ve onları Osmanlı İmparatorluğu'nun vasalları haline getirmişti. Yine de Türklerle Tatarlar arasındaki ilişki çalkantılı olmayı sürdürmüştü. Türklerle Tatarların arasını bozmak Polonyalılar, Litvanyalılar ve Moskova hükümdarları için önemli bir siyasi hedefti. Ama bu hedefe ulaşmak her zaman kolay olmadı. Türkler ve Tatarlar arasında din birliği vardı ve bu ikisi hem Polonya-Litvanya Birliği'ne hem de Rusya'ya düşmandı. 16. yüzyıl başında Türklerin desteklediği Tatarlarla onların Polonya içlerine akınını durdurmak amacıyla Kazak toplulukları kullanan Polonya-Litvanya Birliği arasında çatışmalar başlamıştı. Büyük resme bakıldığında Polonya-Litvanya Birliği'nin Osmanlı İmparatorluğu ile rekabet halinde olduğu görülüyordu ama bu rekabet genellikle vekil kuvvetler aracılığıyla yürütülmüştü. Osmanlı Türkleri Tatarları yönetirken Polonyalılar da kontrol altında tutmaya çalıştıkları Kazak toplulukları Tatarlarla savaştırmıştı.

Ukrayna 16. ve 17. yüzyıllarda Polonyalılar tarafından hızla sömürgeleştirilmişti. Ukrayna'daki baskın yerleşim örüntüsü devasa arazilerdi ve bu da bölge siyasetinde büyük toprak sahiplerinin hâkimiyetini açıklıyordu. Büyük toprak sahipleri koca koca köyleri beraberlerinde Ukrayna'ya getirmişlerdi. Ayrıca arazi idareciliği, hancılık ve kira tahsilatı gibi aracı işlerle uğraşan Yahudilerin de ülkeye gelmesini teşvik etmişlerdi. Rutenya ve Ukrayna toplulukları arasında Polonya'nın bu hâkimiyeti Kazakların Yahudilere nefretini iyice bilemişti. Hmielnitskiy isyanları sırasında Yahudi nüfusu iki taraftan da büyük bir baskı ve zulüm görmüştü.

16. ve 17. yüzyıllarda Polonya-Litvanya Birliği merkezî ya da birleşik bir yapı olmaktan çok uzaktı. Ulus-devletlerin siyasi bir zorunluluk olmasa da kesinlikle bir norm olduğu bugünün koşullarından bakıldığında, yerel dinî ve kültürel geleneklerin sürekliliği ve bağımsız hukuk normlarının hâkimiyetinin o tarihlerde bir istikrarsızlık kaynağı olmamasını anlamak güçtür. Çağdaş tarihçiler Polonya-Litvanya Birliği'ni birçok milletten meydana gelen bir cumhuriyet olarak tanımlamıştır. Ama bu da farklı yasalar, görenekler, diller ve dinlerin ulaşmış olduğu boyutları tam olarak açıklamaktan uzaktır. Polonya-Litvanya Birliği'ndeki devlet inşa sürecinde tektip bir uygulama dayatılmamıştı. 15. yüzyılda Małopolska ve Wielkopolska'da farklı farklı hukuk sistemlerinin yanı sıra soyluluğun haklarını tanımlayan farklı yasalar da varlığını sürdürmüştü. Yerel Sejm'lerin otoritesi hiçbir zaman ortadan kaybolmamıştı. Krallık topraklarına 1526'da katılan Mazovya'da da aynı durum hâkimdi. Öte yandan Polonya Krallığı'yla birleşmesine rağmen Litvanya kendine özgü yönlerini daima korumuştu ve birliğin tektip hukuk kurumları ya da devlet organları dayatma amacı olmamıştı. 1569'da Podlasie ve civarındaki bölgeler Polonya Krallığı'na dahil olduğunda onların da kendi yasalarını muhafaza etmelerine izin verilmişti.

Birlik'in büyük çeşitlilik arz eden etnik ve dinî karakterine paralel olarak güçlü bir taşra ve bölge kimliği de varlığını sürdürmüştü. Geçmişe bakıldığında, yine günümüze uyarlanarak anlaşılması pek kolay olmasa da bu farklılıklar ana hatlarıyla seçilebilir. Kraliyetteki en büyük grubu etnik Polonyalılar oluşturuyordu. Polonyalılar, Lehçe konuşan ve Katolik Kilisesi'ne bağlı bir topluluktu. Litvanya'da Litvanca kullanımı azalmış ve onun yerine Belarusça devlet dili haline gelmişti. Bazı Litvanyalı soylular Katolikliğe geçerken bazıları da Ortodoks Kilisesi'ne

bağlı kalmaya devam etmişti. 16. yüzyılda Kalvinizm, Litvanya'ya tam anlamıyla akın etmişti. Bu da bir kısmı Polonyalı kimliğini benimseyip Katolikliğe geçerken bir kısmı da kendi etnik kimliklerinin tanımlayıcı özelliği olarak Belarus dilini ve Ortodoksluğu görmekte ısrar eden Ukrayna soyluluğunun kendi içinde bazı tartışmalara yol açmıştı. Kazak isyanları sırasında Ukraynalı kimliği etrafındaki tartışmalar özellikle yakıcı bir mesele haline gelmişti. Uniate Kilisesi'ni destekleyenlerin kendi Ukraynalı kimliklerini inkâr ettiği düşünülmüştü. Prusya'da ise hem Almanya'yla olan tarihsel bağlardan ötürü hem de hâkim mezhep Luthercilik olduğu için Almanca yaygın biçimde konuşuluyordu. Her halükârda, ister köylüler isterse soylular öncülüğünde olsun kolonileştirme süreci kimlik algısında büyük değişimler yaratmıştı. Ukrayna'ya göçen Polonyalı köylüler Ortodoks Hıristiyanlığı kabul etme eğilimi gösterdikleri halde Litvanya ve Ukrayna'daki toprak sahibi soyluluk böyle bir yol izlememişti.

Polonya-Litvanya Birliği'ndeki Yahudi topluluk da ileri derecede bir dinî özerklikten yararlanmıştı. Yahudi toplulukla Yahudi olmayanlar arasındaki ilişkiler uzun bir zaman diliminde evrilmiş ve ihtiyaç doğduğunda topluluklar arasında işbirliği yapılmasına imkân sağlayacak kadar gelişmişti. Bu, özellikle tefecilikten ilke gereği uzak durması gereken Katolik topluluklarla Birlik'teki ticaretin sürmesi için vazgeçilmez hizmetlerde bulunan Yahudi tefeciler yan yana varoldukları için böyle olmuştu. 17. yüzyılda Yahudi topluluğun içinde bir dizi yeni hareket ortaya çıkmıştı. Daha ziyade yoksul Yahudileri etkileyen bu hareketlerin liderleri kendilerinin uzun süredir beklenen Mesih olduğunu iddia etmişlerdi. Hahamların oluşturduğu Yahudi liderliği ise bunları kendi otoritesine yönelik saldırılar olarak görmüştü. Bu saldırıların en ünlüsü ve en çok tartışma yaratanı Sabetay Sevi'nin 1665'te

kendini Mesih ilan etmesiyle gerçekleşmişti. Sabetay Sevi en sonunda İslam'ı kabul ettiği için Yahudiler arasındaki itibarını kaybetse de 17. yüzyılda kendini Mesih ilan eden başkaları da olmuştu. Daha sonra Birlik'in doğu yörelerinde ortaya çıkan Hasidilik de hahamların rolünü sorgulamakla birlikte Yahudi ibadeti ve geleneğinde hahamların yerini reddedecek kadar ileri gitmemişti. Yahudi topluluğu bütün bunlara rağmen Kraliyet ve devlet kurumlarıyla ilişkilerinde ihtiyaç duyduğu birliği korumuştu. Yahudi liderler başlangıçta ihtiyaç halinde toplanırken 1581'de Yahudiliğin çeşitli kolları arasında işbirliği yapılması için daha resmî bir sistem oluşturulmuştu. Soyluluğun Sejm'ine benzer bir yapıya dönüşen bu sisteme Dört Bölge Meclisi adı verildi. Kraliyet de bu meclisin kurulmasını Yahudi topluluğunun kendi yükümlülüklerini (özellikle vergi ödemelerini) düzenli biçimde yerine getirebilmesi için teşvik etmişti. 1764'te Birlik'teki Yahudilerin özerkliğini azaltmaya yönelik artan girişimler sonucunda meclis lağvedildi. Kriz zamanlarında Yahudi topluluklara bazı saldırılar olsa da Yahudilerin Birlik'teki uğradıkları zulüm hiçbir zaman kurumsal bir saldırıya dönüşmemişti.

Soylular Cumhuriyeti

Vasalar devrinin bitişi Kraliyet iktidarının çöküşü ve Sarmatya kültürü adıyla, soyluluğa özgü ayrı bir kültürün ortaya çıkışına sahne oldu. Soyluluk, krallık seçimleri aracılığıyla ve Kraliyet'i katı hukuksal sınırlara tabi kılma kararlılığıyla merkezî otoriteyi zayıflatmış ve devlet işlerinde ipleri tamamen eline almıştı. Artık sıra soyluluğun devlet işleriyle ilgili kendi vazifelerini yerine getirmesine gelmişti.

17. yüzyıl sonunda Polonya, Litvanya ve Rutenya soyluluğu arasında bağımsız bir Sarmatya kültürü ortaya

çıkmıştı. Efsaneye göre bu soyluların adı Karadeniz kıyılarından hareketle kuzeydoğu Avrupa'yı fetheden bir "Sarmat" kabilesinden geliyordu. Sarmatya kültürüne mensup soylular kendi aralarındaki kültürel, dinî ve etnik farklılıklara rağmen atalarının ortaklığına ve nüfusun geri kalanının, özellikle köylülerin kendilerine tabi topluluklar olduğuna inanıyorlardı. Soyluluğa özgü Sarmat kültürü 17. yüzyılın ikinci yarısında daha net biçimde tanımlanabilir hale gelmişti. Dönemin tarihçileri ve siyasi liderleri esasen soyluluğun desteklediği bir dizi ortak değerden ibaret olan bu kültüre sözde bilimsel ve tarihsel açıklamalar getirmişlerdi. Birlik'teki nüfusun yaklaşık %7'si ila %10'unu oluşturan soyluluk diğer Avrupa krallıklarına kıyasla çok daha kalabalık bir toplumsal kesimdi. Bunun nedeni arazilerin ve unvanların en büyük oğlan çocuklarına kalmasına dayalı ekberiyet hakkının Polonya'da uygulanmamasıydı. Bu yüzden bir soylunun oğullarının hepsi, soylu tabakaya mensup sayılıyordu. Soyluluk oldukça kapsamlı siyasi ve ekonomik imtiyazlara ve en önemlisi birçok devlet meselesinde (tahta kimin geçeceği dahil) söz hakkına sahipti.

Sarmat kültürünün özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda soyluluk tarafından yüceltilen temel değerleri yabancılar ve diğer toplumsal sınıflar tarafından küçümsenmiş, farklı kültürler tarafından kuşkuyla karşılanmış ve sonuçta genel bir yabancı düşmanlığına yol açmıştı. Bu tavırlar, komşularıyla stratejik terimlerle meşrulaştırılması zor birtakım gerekçelerle sürekli savaş halinde olan Birlik'teki militarist kültürden kaynaklanmıştı. İsveç'le çatışmalar, Türkler ve Tatarlarla devam eden savaşlar ve sonraki Kazak isyanları dikkatlerin Sarmat kültürünün en fazla yerleştiği doğu sınırlarına yönelmesine yol açmıştı. Seçimli monarşilerin kurulması ve monarşilerin yönetimine ilişkin ilkelerin yasalaştırılmasıyla birlikte soyluluk mer-

kezî otoriteyle doğrudan doğruya rekabete girmişti. Soyluluk mevcut imtiyazlarını, özellikle de Birlik'te kimin kral olacağının belirlenmesine doğrudan katılım hakkını korumaya odaklanmıştı. Tahta geçtikten sonra Birlik'in kaynaklarını ülkenin çıkarlarından ziyade kendi çıkarları adına kullanan yabancı kralların seçilmesi soyluluğun devlet meselelerindeki denetimini artırma kararlılığını pekiştirmişti. Bu nedenle Sarmat kültüründe soyluların özgürlüklerinin korunması ve Kraliyet'le görüş ayrılıklarını ifade etme hakları devleti belirli hanedanların maceralarından korumaya yönelik bir kaygı gibi görülmüştü. *Liberum veto*, soylu statüsündeki herkese Sejm'in kararlarına yönelik itirazlarını dile getirme ve bu kararları hükümsüz kılma hakkı tanıyan bir ilke mertebesine çıkartılmıştı. Sözkonusu özgürlüklerin korunmasına o kadar önem verilmişti ki devletin kendi işlevlerini yerine getirmesini sağlayan önemli kararlar alma ihtiyacı bile geri plana atılmıştı. Soyluluğun kralların daimi bir ordu bulundurmalarına imkân sağlayacak vergiler çıkartmalarını onaylamaktan devamlı kaçınmalarının bir nedeni de buydu.

Birlik'te soylular kral seçme hakkına sahip olmaktan büyük bir gurur duysalar da Sarmatlar kral seçtikleri yabancılara fazla güvenmedikleri için ciddi bir açmazla karşılaşılmıştı. Seçimlerin soylulara daha fazla imtiyaz elde etme fırsatı sağlaması Kraliyet'in otoritesini giderek aşındırmıştı. Soyluluğun imtiyazlarına saygı duyma ve bunları artırma vaadiyle kral seçilmiş olsalar da krallarla seçmenler arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştı. Seçilen krallar Polonya'ya kendi maiyetleri ve açıkça yabancılara özgü kıyafetleriyle gelmiş, Litvanyalı ve Polonyalılardan farklı davranışlar sergilemişlerdi. Bu da yabancı düşmanlığı doğurmuş ve henüz bir ay önce krallığa seçip terfi ettirdikleri kimseyle soylular arasındaki ilişkiler bozulmuştu. Henri Valois başından beri efemine

ve maiyetindeki delikanlılara aşırı düşkün biri gibi görülmüştü. Askerî sistemde birçok kez reform yapmaya çalışan ve beraberlerinde mühendisler ve askerî danışmanlar getiren Vasalar, Sarmat soyluluğunun tepkisini çekmişti. Soylular, her ne kadar ülkenin açık seçik meydanda olan askerî zaaflarını ortadan kaldırmak için herhangi bir şey yapmak istemeseler de Birlik'in güvenliğinden yabancıların sorumlu olmasından da rahatsızlık duymuşlardır.

17. yüzyılda Sarmat kültürü giderek daha geri ve geçmişin (özellikle Piastlar devrinin) şanlı olduğu varsayılan günlerine odaklı bir gelenek haline gelmişti. Bu muhakemenin tamamlayıcı unsurlarından biri de Mesihçilikti. Özellikle Müslüman düşmanlarla doğuda yapılan savaşlar bu düşünce tarzını güçlendirmişti. Karşı-Reform'dan sonra Katolik inancının canlanması ve Ortodoks Ruslarla olan çatışmalar Sarmatların Polonya'nın tarihsel görevinin Roma Kilisesi'nin Birlik'teki otoritesini güçlendirmek ve sınırlarını doğuya doğru genişletmek olduğuna dair kanaatini pekiştirmişti. Bu fikirler özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sarmat kültürünün parçası haline gelip III. Jan Sobieski devrinde zirveye ulaşmıştı.

Soyluluğun dinî ibadetleri ve törenleri de bu devirde iyice ihtişamlı bir hal almış; Kilise, gösterişli ritüeller icat ederken soyluluk, Batı Avrupa Katolikleri arasında yaygın olan abartılı ve sofuca bir dindarlıkla davranmaya başlamıştı. Hüngür hüngür ağlamak, iç çekmek, Bâkire Meryem'in adını haykırmak ve çığırmak Hıristiyanlardan beklenen performansın bir parçası haline gelirken gerekçe olarak bunun bir dinî ve manevi diriliş olduğu iddia ediliyordu. Soyluluğun değişen kültürünün bir başka göstergesi de dinî hoşgörüsüzlüğün artmasıydı. Polonya, Reform devrinde din özgürlüğünü savunsa da Kraków Üniversitesi ve Cizvitlerin başını çektiği Karşı-Reform hareketi 16. yüzyıl sonlarına doğru dinî hoşgörüye karşı

savaşmaya başlamıştı. Muhalif dinî hareket ve inançların köylerde hiçbir zaman güçlenememesi toplumun çoğunluğunun Katolik inancı etrafında kenetlenmesini kolaylaştırmıştı. Gelgelelim muhalif dinî fikirler kentlerde taraftar buldu. Karşı-Reform sırasında şehirlerdeki saldırmak kolaylaşmıştı zira yasalar onlara genel olarak devlet ve Kilise karşısında daha az koruma sağlamıştı. 1578'de Stefan Batory'nın kurduğu Kraliyet Mahkemesi'yle Kalvinist, Lutherci ve Husçu soyluları yargılamak mümkün hale gelmişti. Gerçek Hıristiyanlığı (Katoliklik) çiğnediği kabul edilenlere verilen ağır cezalarla Protestan soylular zamanla sindirilmişti. Yayınevlerine saldırılmış ve yayınevi sahipleri ya para ya da hapis cezasına çarptırılmıştı. Polonya'daki Protestanların kendi aralarında birlik sağlayamaması Karşı-Reform hareketinin onları ezmesini kolaylaştırmıştı. Aryanlar diğer üç muhalif inancın mensupları tarafından kurulan Protestan Sinodu'ndan doktriner gerekçelerle dışlanmışlardı. İsveç istilalarının başlaması Katolik olmayanlara, özellikle Protestanlara yapılan zulümlerin meşrulaştırılmasını çok daha kolaylaştırmıştı. 1658'de Aryanlar, Birlik'ten kovulmuştu. 1668'de Sejm, Katolik mezhebinden ayrılmayı krallık topraklarından kovulmakla cezalandırılabilecek bir suç olarak tanımlamıştı. Bu düzenlemeyle birlikte Polonya-Litvanya Birliği'nde Protestanlığın gelişmesi fiilen durdurulmuş ve Katoliklik, Sarmatya kültürünün dini haline gelmişti.

Bu devirde yabancı bulunan her şeyin reddedilmesi entelektüel söylemi daraltmış ve eğitim standartlarını düşürmüştü. Sarmatlar çok bilgili olduklarını göstermek için Latince kullanmayı sevseler de gerçekte Latince bilgileri ve bu dile vukufları çok yüzeyseldi. 17. yüzyıl başında Cizvit okulları yaygınlaşmış ve geçmişte Protestan toplulukların kurduğu okullara meydan okuyup bunların yerini almaya başlamıştı. Cizvitlerin

eğitim müfredatıyla dine itaat, takva ve başka dinlerin mensuplarına karşı bağnaz tavırlar sergilemek gibi Karşı-Reform'a özgü fikirler yayılmıştı. Kraków Üniversitesi zamanla Karşı-Reform'un merkezi haline gelip entelektüel ağırlığını kaybetmişti. Yine de yüzyıl sonlarına doğru siyaset yorumcuları siyasi tartışmaların rotasını reform fikrine yöneltmenin bir aracı olarak eğitimin önemini idrak etmeye başlamışlardı. Büyük toprak sahibi ailelerin saraylarında öğrenme aşkı ve kütüphaneler inşa etme geleneği devam ederken soyluluk genel olarak kendi halinden memnun ve rehavet içindeydi. Sarmatların gözünde sofuluk ve vatanseverlik yabancı fikirlerin yozlaştırıcı etkisine karşı bir güvenceydi. Görünen o ki Cizvitlerin yönettiği ya da Cizvit modeliyle eğitim veren okullar soyluluğun eğitimle ilgili ihtiyaçlarını karşılamaya yetmişti. Büyük toprak sahipleri ise geçmişte olduğu üzere eğitim alanında daha geniş fırsatlardan yararlanmaya devam etmiş ve dolayısıyla soyluluğun cehaletini benimsemeye razı olmamıştı.

17. yüzyılda soyluluğun giyim kuşam tarzı daha belirgin hale geldi. Soyluluğun kıyafetleri büyük toprak sahibi zümrenin yabancı modaları takip eden zengin mensuplarının kıyafetlerinden farklı olduğu gibi zengin kentlilerin ve bazı köylülerin daha işlevsel kıyafetlerinden de farklıydı. Soyluluğun dışarıda giydiği başlıca kıyafet belden bir kuşakla bağlanan pelerindi. Doğu yörelerinde genellikle ipek, sırma ya da renkli kuşaklarla bağlanan daha kısa pelerinler giyilirdi. Yabancı düşmanlıkları göz önüne alındığında şaşırtıcı bir durum olarak Sarmatlar doğudaki komşularıyla kapsamlı askerî ve toplumsal temaslarından ötürü bu kültürlerin birçok özelliğini özümsemişlerdi. Sarmatların giydikleri kuşak Türklerin kıyafetlerinde rastlanan kuşağa benziyordu. Soylular genellikle kafalarını bir tutam saç kalacak şekilde tıraş ettirirlerdi

ve bu da Müslüman Türk-Tatar savaşçıların saç kesim tarzına benziyordu. Sarmat kültüründe yaralı baş genellikle bir erkeklik ve askerî beceri göstergesiydi. Öyle ki gösterişli ve tantanalı ziyafetlerde gerçek bir Sarmattan içkisini içtikten sonra kadehini başında parçalaması ve başındaki yarayı iyice kanatması beklenirdi.

Sarmatlar kadınlarına abartılı saygı ve baskı karışımı bir tavırla yaklaşmışlardı. Kadınların elini öpmek (günümüz Polonya'sında bazı erkeklerin hâlâ sürdürdüğü bir alışkanlık) ve ritüelleşmiş nezaket gösterileri norm haline gelmişti. Aslında kadınların pek kolay bir hayatı yoktu. Onlardan genellikle evde kalmaları beklenirdi ve soyluluğa ait evlerde kadınlara mahsus kısımlar yer alırdı. Sarmat soyluluğuna mensup dindar kadınların yanlarında hiç kimse olmadan dışarı çıkmalarına izin verilmezdi. Doğu bölgelerinde kadınların Müslümanların peçe uygulamasına benzer bir biçimde tecrit edilmesi kural haline gelmişti. Kadınların siyasette açıkça rol oynamaları mümkün olmasa da büyük toprak sahibi ailelerden bazı kadınlar siyasi fikirlerini açıkça ifade edebilmişlerdi; ama bu da esasen, ailelerinin imtiyazlı statüsünden kaynaklanan bir özgürlüktü.

Soyluluğun faaliyet sahası dışında, devrin hâkim kültürel geleneği Barok'tur. Mimarideki başlıca eğilim, sahiplerinin zenginliği ve ihtişamını yansıtan konutların inşa edilmesiydi. Genel gidişatı yeni başkent Varşova'da inşa edilen kraliyet sarayı belirlemişti. Büyük toprak sahipleri ve zengin soyluluk kraliyet sarayını ve Ujazdów'daki kraliyet konutunu taklit etmişlerdi. Lubomirski magnatlarının yani büyük toprak sahiplerinin yaptırdığı Łańcut Şatosu, Ossoliński ailesinin Krzyżtopór Şatosu ve Kruszyna Şatosu mimarideki bu eğilimin kusursuz örnekleridir.

Jan Sobieski

Michał Korybut Wiśniowiecki (1669-73), 1669'da Polonya-Litvanya Kralı olarak seçildi ve bu karar tahta bir yabancının geçmesini önlemek isteyen soyluluk için bir zafer olmuştu. Senatörler, Condée Dükü Louis'nin seçilmesini istemişlerdi. Jan Kazimierz ise kendinden sonra tahta Neuberg Dükü Philip Wilhelm'in geçmesini ummuştu. Bir başka alternatif de tahta Habsburg adayı Lorraine Dükü Karl'ın geçmesiydi ki onun seçilmesi Polonya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile savaşa girmesi anlamına gelirdi. Piast hükümdarları soyundan gelen ve Jan Zamoyski'nin torununun evladı olan Wiśniowiecki, Polonyalıların kendi içlerinden çıkmış bir hanedan tarafından yönetildikleri eski mitik günlere dönme isteğini simgeliyordu. Wiśniowiecki görece iyi eğitimli olmasına rağmen coşkulu veya enerjik değildi ve daha ziyade onu seçenlerin elinde bir kuklaydı. Onun seçilmesi Fransa yanlısı kamp kralı devirmek üzere kumpas yaptığı için herhangi bir sorunu çözmedi.

Kralın Habsburglu Eleonora Maria'yla evlenmesi Birlik'i Avusturya kampına dahil edip Osmanlı İmparatorluğu ile çatışmaya sürüklemişti. 1669'da bir kez daha Dinyeper kıyılarında devlet kurmaya çalışan isyankâr Kazaklarla ittifak yapan Türkler, Birlik için ciddi bir sorun haline gelmişlerdi. 1672'de ülke Türk istilasına uğramış ve Türkler, Polonya-Litvanya Birliği'ni başında ne yapacağını bilmez görünen bir kralla bölünmüş halde bulmuşlardı. Polonya soyluluğu savaşa katılmak istemediği gibi kralın askerlere maaş ödemek için vergileri artırmasına da kararlılıkla karşı çıkmıştı. Bu durumda Türklerin zaferi kesinleşmiş ve Podolya'yla Ukrayna'nın geniş toprakları fethedilmişti. Polonyalı komutan Jan Sobieski sonunda Türklerin ilerleyişini durdurmayı başarmış ve orduya

mali destek sağlaması için Sejm'i ikna etmişti. Kasım 1673'te Sobieski, Hotin'de Türklere karşı bir zafer kazandı. Ama Türklerin ilerleyişi o tarihte durdurulmuş olsa da Polonya ordusu Türkleri ülkeden tamamen püskürtebilecek askerî güce sahip değildi.

Yine de kralın özgüveni ordusuna savaşta önderlik edecek kadar artmıştı. Fakat kralın 10 Kasım 1673'te ansızın ölmesiyle seçim meselesi ister istemez yeniden gündeme gelmişti. Askerî durum ve güçlü liderlik ihtiyacı Sobieski'yi tahtın belirgin adaylarından biri haline getirmişti. Jan Kazimierz devrinde Sobieski, kraliyet kampına daha yakındı ve Michał Wiśniowiecki'nin kral seçilmesine karşı çıkmıştı. Soyluluk arasındaki itibarı muhtemelen bu yüzden azalmıştı. Fakat Türk istilası sırasındaki etkileyici komutanlığıyla Sobieski bir millî kahramana dönüştü. Bunun yanı sıra eğitimli birisiydi. Geniş bir askerlik deneyimi vardı. Ama sadece bir asker de değildi. Son yıllardaki büyük siyasi çalkantılarının birçoğunda aktif bir rol oynamıştı. Birlik'i Habsburglara düşman kampa dahil etmeye çalışan Fransızlar onun seçilmesini desteklemişlerdi. Sobieski seçim kampanyasında Fransızların para desteğinden yararlanmıştı ve kral seçildikten sonra Baltık'taki savaşa hazırlanırken Fransızların mali desteğine bel bağlamayı sürdürmüştü.

Belirtildiği üzere Sobieski, Michał Wiśniowiecki devrinde kraliyet otoritesinin güçlendirilmesine karşıydı. Ama kendisi kral seçildikten sonra bu görüşünü değiştirmiş, hatta monarşiyi oğluna devredeceği bir veraset rejimine dönüştürmeyi ummuştu. Vergi ve gelir tahsilatıyla ilgili görüşleri de değişmişti; başlangıçta bu tür meselelerde karar yetkisinin taşra *diet*lerine* devrini sa-

* Tarih boyunca çeşitli "müzakere meclisleri"ni ifade etmek için kullanılmış sözcük –ed.n.

vunurken daha sonra Kraliyet'in kendi gelirlerini artırma hakkını savunmaya başlamıştı. Ayrıca birçok durumda kendi mali çıkarlarını kollayan soyluluk ve senatörlerle mücadele etmek zorunda kalmıştı. Aristokratik Pac ailesinin Litvanya'daki hâkimiyetinden ötürü Litvanyalıların onun Baltık bölgesindeki politikalarını destekleyip desteklemediğinden emin olamamıştı. Polonya Krallığı'nda da soyluluktan ciddi bir destek alamadığı için reform çabaları sınırlı kalmıştı. Polonya-Litvanya Birliği'nin siyasi hayatına soyluluğun da parçası olduğu güçlü aristokratik klanların patronaj sistemini giderek hâkim olmuştu. Bu durum soyluluğun siyasi bağımsızlık iddiasını da saçma hale getirmişti zira soyluluk içinde zamanla aristokratik çıkarların hâkim olduğu zümre ve klikler ortaya çıkmıştı. Sarmat ethosundan ve kişisel çıkarlarından ötürü soylular gerçek bir soylular cumhuriyeti olarak görmeye devam ettikleri şeyin aslında merkezî otoritenin zayıflaması ve büyük ölçüde kayıtsız kaldıkları idare krizinin doğurduğu aristokratik klanların hâkimiyeti altındaki cahil ve düşük çaplı soylulardan oluşan bir güruha dönüştüğünü anlayamamışlardı.

Sobieski'nin dış politikadaki öncelikli derdi Türklerle devam eden savaştı. Türkçe konuşabilen Sobieski, Ortadoğu'daki iktidar mücadelelerini yakından tanıyordu. Bu nedenle İran'la ittifak yapmayı bile düşünmüştü. Türklerle savaş sırasında ihtiyaç duyulan gelirleri sağlamak üzere Prusya Düklüğü'nü yeniden fethetmeyi denemişti. Ama Prusya'yı İsveçlilerle eşgüdüm halinde işgal etme girişiminde başarılı olamamıştı. Yeterli parasal kaynak sağlayamadığı için askerî harekât planlarından vazgeçmişti. Bölgede İsveç nüfuzunun yayılma ihtimalinin önünü alabilmek için Litvanya'nın güçlü aristokratik ailelerinden Sapiehalardan destek istemiş ve bu aile, Kraliyet'in zayıflığından kendi nüfuzunu artırmak için yararlanmıştı.

Türk tehdidine odaklanma zorunluluğu Sobieski'nin Baltık'ta başka adımlar atmasını engellemişti.

Polonya-Litvanya Birliği kendi sınırlarında Türk tehdidiyle yaşamayı onca yıldan sonra öğrenmişti. Sobieski devrinde Lviv kuşatılmış ve Kraków'un her an bir saldırıya maruz kalmasından korkulmuştu. Batılı güçler Türklere karşı harekete geçmek istemedikleri için Birlik savunmasız kalmış ve bu tür bir saldırıya tek başına karşı koymak zorunda kalmıştı. Giderek artan Tatar akınları adı konmamış bir savaş halinin iyice tırmanmasına yol açmıştı. Jan Sobieski Türklerin geçmişte düzenledikleri ilk saldırıyı durdurmayı başarsa da onları mağlup edemeyeceğini anlamış ve barış antlaşması yapmak için Türk hükümdarına başvurmuştu. Barış müzakereleri 1677-1678'de son derece uğursuz bir atmosferde yürütülmüştü zira kısa süre önce tayin edilen yeni Osmanlı veziri Birlik'e düşmandı. Buna rağmen, 1678'de bir barış antlaşması imzalanabilmişti. Ne var ki bu hassas denge Türklerin yeni bir harekâta hazırlandıklarına ilişkin belirtilerin artmasıyla 1683'te bozulmuştu. Sobieski, Prusya'da izlediği politikalara Fransa'dan destek alamadığı için de hayal kırıklığına uğramıştı. Fransa kralının Türklerin Avusturya imparatoru Leopold'u yenmelerine büyük bir rakibi ortadan kalkacağı için sevineceği varsayılmıştı. Sobieski ise Polonya'nın güvenlik kaygılarından ötürü Avusturya kampına dahil olmuş ve bu iki taraf muhtemel bir Türk saldırısında birbirlerine yardım etme sözü verdikleri bir antlaşma yaptılar. Sobieski'nin niyeti Türklerin en son fethettiği toprakları geri almak ve mümkünse Polonya sınırını Karadeniz'e dek uzatabilmekti. Oğlunu Macaristan tahtına geçirmek istediğine dair bazı söylentiler de vardı.

Ağustos 1683'te başlayan Türk saldırısının ana hedefi Viyana'ydı. Sobieski, Türklerin Viyana kuşatmasını kırabilmek için kendi ordularının yanı sıra Alman güçlerine

de komuta etmişti. Türkler 12 Eylül'de yenilseler de Sobieski'nin kazanımları sınırlı oldu. Türklerin yenilgisini Ukrayna'yı fethetmek için bir fırsat olarak gören Tatarlar, Sobieski'nin Podolya ve Dinyeper civarındaki toprakları geri alma umudunu suya düşürmüşlerdi. En önemlisi de Kamaniçe Kalesi'nin hâlâ Türklerin elinde olmasıydı. Podolya'da Türk tehdidinin yerini Tatar tehdidinin alması Birlik için bir kazanım sayılamazdı. Rusya'yla 1688'de imzalanan ve Türk karşıtı koalisyonu güçlendiren antlaşma da kayıpların miktarını artırmıştı: Polonya ve Litvanya, Dinyeper'in batı kıyılarındaki toprakların ve Kiev'le Smolensk şehirlerinin Rusya'ya ait olduğunu kabul etmek zorunda kalmışlardı.

Polonya'nın Viyana kuşatmasını kaldırmak için yardıma koşmakla büyük bir siyasi hata yapıp yapmadığı daha sonra Polonyalı tarihçiler tarafından tartışılmıştır. Viyana'da Türklerin mağlubiyeti anısına dikilen anıtlarda Sobieski'nin rolüne yönelik herhangi bir gönderme olmadığına dair iddialar günümüzde bile hâlâ kırgınlık yaratmaktadır. Polonya'nın Viyana'ya yardım ederek en sonunda Alman milliyetçiliğinin yekvücut olmasını sağlayan bir gücü kurtarıp kurtarmadığı sorusuna cevap vermek güçtür. Avusturya, sonraki yüzyılda Prusya ve Rusya'yla birlikte hareket edip Polonya-Litvanya Birliği'ni parçalamıştır. Türklerin Viyana kuşatması Birlik'in güvenliğine doğrudan bir tehdit oluşturmadığı için Viyana'ya yapılan saldırıyı görmezden gelmek daha basiretli bir tavır olmaz mıydı? Ama Sobieski'nin zihni muhtemelen bu tür düşüncelerle meşgul değildi. O, inançlı bir Hıristiyan'dı ve dolayısıyla Türklere yönelik askerî harekât onun açısından askerî bir önem taşıdığı gibi kâfirlere karşı bir haçlı seferi anlamına da geliyordu. Papa ve Katolik dinadamları Polonya-Litvanya Birliği'nin Türklerle savaşa katılması için geniş bir kampanya yürütmüşlerdi. Savaşa

dahil olmamak Sobieski'nin ciddiye alabileceği bir seçenek değildi. Sobieski daha sonra dört askerî harekât daha düzenlediği halde Türkleri mağlup edemediği için büyük üzüntü duymuş ve uzun bir hastalığın ardından 17 Haziran 1696'da ölmüştü. Son hedefi olan oğlunu tahta geçirmekte de başarısız olmuştu.

Saksonlar Devri

Polonya-Litvanya Birliği'nde bir sonraki krallık seçimi seçim sürecinin kusurlarını iyice ortaya çıkarmıştı. Adaylar arasında ikisi öne çıkmıştı: (1) Büyük toprak sahiplerinin çoğunluğunun desteğini alan, Fransızların adayı Conti Dükü François; (2) en güçlü Alman hanedanlarından Wettin'leri temsil eden ve soyluluğun desteğini alan Saksonya Elektörü Friedrich August. Sobieski taraftarları ve liman şehri Danzig, Friedrich August'u desteklemişlerdi. Bu iki kamp kendi aralarında uzlaşıya varamadıkları için her biri kendi adayını Birlik'in kralı ilan etmiş ve mesele çözümsüz kalmıştı. II. August (1697-1733) adıyla hükümdarlık eden Friedrich August, adaylığını açıklamadan hemen önce Katolikliğe geçtikten sonra hızla Polonya'ya ulaşmış ve 15 Eylül 1697'de kraliyet tacını giymişti; Avusturya, papalık ve Rusya onu aktif biçimde desteklemişlerdi. Conti Dükü François ise kendisi için talihsiz bir durum olarak deniz yoluyla gelmeyi tercih etmişti ve Danzig'e çıkması engellenmişti. François, kendi taraftarlarının şehirde toplanmasını beklerken ona verilen destek azalmış ve taraftarlarının birçoğu verecekleri destek karşılığında avantajlı koşullarda pazarlık etmek üzere August'un kampına yaklaşmışlardı.

II. August'un iç siyasetteki amacı kraliyet otoritesini güçlendirmek ve böylece dış siyasette kendi hedeflerini izleyebilmek için ihtiyaç duyduğu özgürlüğü elde etmekti. Bu nedenle Sejm'in ve taşra *diet*lerinin Birlik'teki otori-

tesini azaltmaya çalışmıştı. Sakson tahtında hâlâ veraset usulü geçerliydi ve Polonya-Litvanya tahtının II. August için daima ikincil önemde olduğu belliydi. August, ilk olarak, Saksonya'nın otoritesini artırmak niyetindeydi ve İsveç'e meydan okumak bu planında önemli bir unsurdu. Livonya'nın fethedilmesi de önemliydi zira August orayı kendisine ve ailesine ayırmak istiyordu. Saksonya ve Birlik'in birleştirilmesi için Silezya'nın fethedilmesi şarttı. Polonyalılar ve Litvanyalılar talimli ve deneyimli Sakson ordusunun Türkler ve Hohenzollernlerle savaşacağını zannediyorlardı. Ama II. August'un planları farklıydı ve Birlik tahtına geçtikten hemen sonra İsveç'le savaşta destek alabilmek için Rus Çarı Büyük Petro'yla müzakerelere başlamıştı.

II. August'un ilk askerî çatışması Türklerle olmuştu ve Sakson, Leh ve Litvan komutanlar ortak hareket etmeyi başaramadıkları için uğursuz bir başlangıç yapılmıştı. O sıralar İspanya tahtıyla meşgul olan Avusturya, II. August'a Türklerle anlaşması için baskı yapmış, August da baskıya boyun eğmişti. Böylece Osmanlı topraklarını fethetmeyi ve Karadeniz'e giden yolları açmayı hedefleyen büyük planlarından hızla vazgeçmek zorunda kaldı. Öte yandan daha önce Sobieski tarafından fethedilen Boğdan'ın kuzeyi karşılığında Podolya'ya açılan bir kapı olarak Kamaniçe alınmıştı.

II. August, Danimarka ve Rusya'da onunla ittifak yapmaya hazır hükümdarlar bulmuştu. İki ülke de Saksonya'nın İsveç'i fethetme arzusunu paylaştığı için 1698'de üçlü bir ittifak yapıldı. Fakat on altı yaşındaki İsveç Kralı XII. Karl, zorlu bir rakip çıkmış ve müttefikleri Britanya ve Fransa'yla birlikte karşı saldırıya geçmişti. Ağustos 1700'de Danimarka teslim olmuş ve ardından Çar Petro'nun ordusu Narva'da hezimete uğradı. 1701'de çatışma Polonya-Litvanya Birliği topraklarına sıçramış ve Sakson-

lar onları kovalayan İsveçlilerin elinde ciddi bir yenilgiye uğramıştı. Mayıs 1702'de Varşova, İsveç tarafından işgal edildi ve II. August Polonya'dan ayrılıp Saksonya'ya gitti.

Litvanya ve Polonya soyluları August'un kuzeydeki maceralarına karşı çıkıp savaşın İsveç'ten yönelen gerçek bir tehditten ziyade August'un hanedanlık politikalarından kaynaklandığını haklı olarak iddia ettiler. Sobieski'nin Türklerle yaptığı savaşların ardından baş gösteren savaş yorgunluğu da kralın maceralarını onaylamayı reddetmelerinde önemli bir faktör olmuştu. August, XII. Karl'a yenildiğinde soyluluğun farklı kesimleri İsveçlileri yatıştırmaya ve Birlik'in tarafsızlığını vurgulamaya çalışmışlardı. Ama İsveçlilerin Polonyalılara yönelik ağır muamelesi ve düşmanı kovalarken geçtikleri yerlerde yaptıkları yağmalar soyluluğu kutuplaştırmıştı. Bazı soylular İsveçlilerle ittifakın yararlı olacağı kanısına varmışlardı zira XII. Karl başlıca amaçlarından birini gerçekleştirip Rusları yendiği takdirde Polonya-Litvanya Topluluğu Smolensk ve Kiev'i geri alabilirdi. İsveç yanlısı politikayı destekleyenler II. August'un tahttan fiilen çekildiğini öne sürerek 1704'te yeni bir kral seçmişlerdi. Ne var ki Stanisław Leszczyński (1704-10) genel olarak İsveç'in kuklası sayıldığı için kendi otoritesini sağlamakta başarısız olmuştu. Soyluların çoğu İsveç'in Birlik'in bağımsızlığına asla saygı göstermeyeceğini düşündükleri için II. August'u gönülsüzce de olsa desteklemeyi sürdürmüşlerdi. Bu politikanın taraftarları 1704'te Sandomierz'de bir Konfederasyon kurmuşlardı. Ardından Büyük Petro'yla yeni bir antlaşma imzalanmış ve İsveçlilerle savaşmak için yeni bir ordu toplanmıştı. Ortak bir Saksonya, Polonya, Danimarka ve Rusya saldırısı bekleyen XII. Karl, sonbaharda harekete geçip Rusları doğuya püskürtmüş ve August'u Saksonya'ya kadar kovalamıştı. II. August, kendi canını Polonya tahtından feragat ederek kurtara-

bilmişti. Böylece Rusya bir hezimetten kılpayı kurtulurken Birlik çalkantıya sürüklenmişti. Leszczyński'yi çok az kişi ciddiye almıştı ve Rusların Birlik'in iç işlerine yönelik ilgisi yeniden canlanmıştı. Elde ettikleri başarıları Rusları mağlup ederek taçlandırmaya kararlı olan İsveçlilerin savaş meydanındaki şansları 8 Temmuz 1709'da terse dönmüştü. İsveç ordusu Poltava Savaşı'nda enerjik Çar Büyük Petro'nun elinde büyük bir yenilgiye uğramış ve XII. Karl, Osmanlı İmparatorluğu'na kaçmak zorunda kalmıştı.

Birlik, Kuzey Savaşı'na katıldığı için büyük zarar görmüştü ve çatışmalar 1715'e dek devam etmişti. Rusya'nın zaferinden sonra II. August, ülkeye dönüp tahta yeniden geçmişti. Fakat artık bir Rus kuklası olarak görülüyordu ve otoritesini yeniden sağlamakta çok zorlanmıştı. Kendi destekçileri bile onun bir ordu toplamasına destek vermekten kaçınmış ve devlet kurumlarının çok ihtiyaç duyduğu reformları kabul etmeye yanaşmamışlardı. Bu arada, Polonya soyluluğunun hâlâ belli bir destek vermeyi sürdürdüğü Leszczyński, kuzeyde İsveç kontrolündeki topraklardan yola çıkarak Polonya'ya saldırmıştı. Rusya'nın zaferinin de Polonya'ya her bakımdan fayda sağladığı söylenemezdi. Çar, Polonya'nın Dinyeper'in batı kıyılarından çekilmesini istemiş ve Birlik'teki Ortodoks Hıristiyanların Rusya'nın himayesinde olduğunu ifade etmişti. Ama Aralık 1710'da Osmanlı İmparatorluğu Rusya'ya saldırdı ve 19 Temmuz 1711'deki Prut Savaşı'nda Petro'nun ordusu yenildi. 1713'e kadar devam eden Osmanlı-Rus Savaşı 1715'e kadar devam eden Kazak isyanlarını da tetikledi. O yıllarda yabancı askerler Polonya-Litvanya topraklarından birbirleriyle savaşarak geçmişlerdi. Tüm savaşların amansız müttefiki olan kıtlık ve salgınlar Polonya'ya da uğramıştı. Ekonomik yıkım ve nüfus kayıpları son derece yaygındı. Bazı tahminlere göre nüfusun %40'ı ya savaş faaliyetleri ya da ekonomik

yıkım ve salgınlardan ötürü ölmüştü. Hem yabancı askerler hem de savaş ağaları haline gelen komutanlar Birlik'te yaygın bir yağmacılık faaliyeti yürütmüşlerdi. Büyük toprak sahipleri ve zengin soylular kendi özel orduları sayesinde mülklerini koruyabilseler de ufak çaplı soylular, köylüler ve kentlilerin böyle bir korunma imkânı olmamıştı. Bu yüzden hem zengin soylulara hem de ordu komutanlarına sırt çevirip tepki göstermişler ve Tarnogród şehrinde kendilerine ait bir Konfederasyon kurmuşlardı. Bu kesimler Saksonların kötü idaresinden şikâyetçi oldukları için kraliyet topraklarını savunmak ve yabancıları ülkeden kovmak istiyorlardı. Polonya'ya dönen II. August ile Konfederasyon taraftarları arasında bir barış antlaşması imzalanmıştı ama Konfederasyon taraftarları ordunun küçültülmesi yönündeki taleplerini ifade etmeyi sürdürmüşlerdi. Ruslarla müzakereleri sürdüren ve II. August'u adeta yok sayan büyük toprak sahipleri iç meselelere ilişkin kararlarda giderek daha etkili hale gelmişlerdi. Sejm, 1 Şubat 1717'de kısıtlı bir askerî bütçeyi onaylamak zorunda kalmıştı. Bütçeyle ilgili düzenleme açıkça tartışılmadığı için "Sessiz Sejm" olarak adlandırılan meclis, Polonya Krallığı'nın siyasi krizini teyit etmek dışında bir şey yapamamıştı. Uzun süren savaşlar sırasında nüfusa ciddi bir tehdit oluşturan ordunun mevcudunun azaltılması ve kralın artık "hatman" diye adlandırılan üst düzey askerî makamlara Sejm'in onayı olmadan atamalar yapmaması kararlaştırıldı.

Kuzey Savaşı'na katılması Polonya açısından tam bir felaket olmuştu. Birlik siyasi ve ekonomik çöküşün sonuçlarına katlanırken komşu devletler bu krizlerin üstesinden gelmekte çok daha başarılı olmuşlardı. Saksonya'nın çöküşünden ve Çar Petro'nun Osmanlı İmparatorluğu ve İsveç'le ilgilenmesinden özellikle Prusya yararlanmıştı. 1715'te İsveç'le savaşa giren Prusya, 1720'de liman şehir-

leri Stetin ve Pomeranya'yı ele geçirmişti. Prusya ve Rusya en sonunda Polonya-Litvanya Birliği'ndeki ortak çıkarları sayesinde bir araya gelmişlerdi. Zayıf ve istikrarsız bir Polonya bu iki devletin de işine gelmişti ve ittifaka 1732'de Avusturya da dahil oldu.

Birçok zengin toprak sahibi ailenin güçlenmeye devam etmesi II. August devrinin son yıllarına damgasını vurdu. Özellikle Czartoryski ve Potocki aileleri öne çıkmıştı. Bu aileler başlangıçta kraliyet sarayıyla yakın ilişkileri sayesinde güçlenmeye ve zenginleşmeye çalışmışlardı. Her iki ailenin fertleri de zamanla devlette reform ve ulusal diriliş tartışmalarında öne çıkmaya başladı. August'un Şubat 1733'deki ölümünden sonra bu meselelerdeki tartışmalarda bir uzlaşı sağlanamamış ve yeni bir kralın seçilmesi meselesi uluslararası spot ışıklarının bir kez daha Polonya ve Litvanya'ya dönmesine yol açmıştı.

Polonya ve Litvanya tahtlarına talip olanlar arasında iki kişi öne çıktı: Fransızların para desteği sağladığı Leszczyński ve II. August'un oğlu Saksonyalı Friedrich August. Avusturya ve Rusya, Friedrich August'u desteklemişlerdi. Polonya'daki yabancıların sayısının artmasından endişelenen kesimler ise Leszczyński'yi Piast geleneğinin vârisi olarak takdim etmişlerdi. Sarmat soyluluğunun cazip bulduğu ve milliyetçi hisleri zekice istismar edebilen Fransızların adayı Leszczyński en sonunda başarılı olmuş ve 12 Eylül 1733'te 13 bin soylunun katıldığı mitingle Birlik'in kralı ilan edilmişti. Ama Ruslar bu kararı kabul etmemiş ve Avusturya ve Prusya'nın da onayıyla düzenledikleri bir başka mitingte Friedrich August'u kral ilan etmişlerdi. O aşamadan sonra iki aday da kendi krallığını zorla kabul ettirmeye çalışmış ve Friedrich August'un şansı daha yaver gitmişti. August, Ocak 1734'te Rus askerlerinin desteğiyle tahta otururken Fransızlardan yeterli bir askerî destek alamayan Leszczyński,

yenilgiyi kabul etmek zorunda kalıp Fransa'ya gitmişti (Fransa'da kralın damadı olan Leszczyński'ye Lunéville ve Nancy'de araziler tahsis edilmişti.)

Friedrich August, 1733'te III. August adıyla taç giymiş ve 5 Ocak 1763'te ölmüştü. Polonya'yı sadece birkaç kez ziyaret eden August'un, Polonya ve Litvanya meselelerine yönelik ilgisi sınırlıydı. Tebaasını temsil eden bir hükümdar görüntüsü vermek istese de birçok meselede kararları kendi tayin ettiği ve güvendiği yetkililere bırakmıştı. *Liberum veto* hakkının geniş biçimde kullanılması yüzünden Sejm'deki karar alma mekanizması felce uğrasa da uzaklarda ikamet eden, kayıtsız kral Birlik'i *de facto* yönetmeye başlayan büyük toprak sahiplerinin otoriteyi ele geçirmelerine izin vermişti. Polonya kraliyet topraklarında Czartoryski sülalesi, Litvanya'da ise Radziwiłłler hâkimiyet kurmuştu. Czartoryski grubu genel olarak "Aile/Familia" kısaltmasıyla bilinmişti. Onların baş muhalifi olan büyük toprak sahibi Potockiler hem yasama hem de yürütmede reform çağrısıyla özdeşleşmişlerdi. Ama bu reformlar yapılsaydı, Potockiler kendi gücünden çok şey kaybederdi. Soyluların taşra ve ulus ölçeğindeki meclisleri kraliyet otoritesinin ciddi anlamda kısıtlanması ve kendi imtiyazlarını korumaya çalışan zengin soylular yüzünden işlevsiz hale gelmişti ve büyük toprak sahipleri kendi politikalarını ufak çaplı soyluluğa kolaylıkla onaylatabilmişti. Ufak çaplı soyluluk, bunun karşılığında makam ve parayla ödüllendirilmişti. Eyalet ve devlet düzeyindeki tüm kararlar bu güçlü gruplar tarafından alınmaya başlamıştı.

Dış siyasete de üç büyük aile yön vermişti. III. August devri boyunca kralın tahttaki güvencesi olarak gördüğü üç komşu güce bel bağlaması bu ailelerin işini daha da kolaylaştırmıştı. II. August'un Rusya'ya boyun eğdiği açık seçik ortadaydı; Avusturya'yla Prusya'nın müdahalelerine de

daima açıktı. Saksonya Elektörü olarak August, öncelikle Saksonya'nın siyasi konumunu sağlamlaştırmayı amaçlayan aktif bir dış politika izlemişti. Öte yandan Polonya-Litvanya Birliği'nin seçilmiş kralı olarak kendi uyruklarını Sakson politikasını desteklemeye zorlayacak kadar güçlü değildi. Bu yüzden III. August devrinde Polonya ve Litvanya, Avusturya Veraset Savaşı ve Yedi Yıl Savaşları'na dahil olsa da Polonyalı ve Litvanyalı büyük toprak sahipleri kraldan farklı politikalar izlemişlerdi. Toprak sahiplerinin amacı kralın Polonya ve Litvanya askerlerini kendi politikalarına alet etmesini engelleyebilmekti; kral, hatırı sayılır bir Polonyalı nüfusun yaşadığı ve Polonya'yla tarihsel bağları olan Silezya'yı yeniden fethetmeye çalıştığında bile ona karşı çıkmışlardı. 1740'ta başlayan ve sekiz yıl süren Avusturya Veraset Savaşı'nda III. August ilk olarak Avusturya'yı desteklemiş, daha sonra iki kez taraf değiştirmişti. Sakson ordusu yok edilirken Prusyalı II. Friedrich, Silezya'yı ele geçirmişti. Bu gelişmeler Polonyalıları endişelendirse de Czartoryski ve Potocki ailelerinin tutarsız politikaları yüzünden Polonya bir ordu toplayamamıştı ve savaşın sonunda Prusya daha da güçlenmişti. Keza Rusya-Avusturya-Fransa ittifakının 1756-1763 arasında Prusya ve Britanya'ya karşı savaştığı Yedi Yıl Savaşları'nda da Birlik tarafsız kalmıştı. Rusya ve Prusya, Polonya topraklarındaki yerel insan gücünü kendi ordularına dahil etmiş ve Prusyalıların döktürdüğü paralar yüzünden Polonya parasının değeri düşmüştü. Rusya'nın Prusya'ya saldırısı Polonya'nın yararına gibi görünse de Rus askerlerine Birlik topraklarına giriş izni verilmişti ve bu hak bir kez verildikten sonra geri alınması zordu. Rus Kraliçesi Yelizaveta'nın ölümünden sonra onun halefi Prusya'yla ittifak yapmıştı. Birlik hızla diğer devletlerin politikalarının oyuncağı haline geliyor ve çevresinde kopan fırtınalar ona ne ivme kazandırıyor ne de bunlardan istifade edebiliyordu.

Stanisław August Poniatowski

Polonya'nın son kralı, Poniatowski ailesinin ferdi Stanisław August Poniatowski (1764-95) idi. Poniatowski, anne tarafından, Czartorskyi ailesine mensup büyük toprak sahipleriyle de akrabaydı. Polonya'nın en güçlü iki ailesinden geldiği halde bu, tahta geçmesi için yeterli değildi. Kral olarak seçilmesinin tek nedeni St. Petersburg'ta Britanya elçisine asistanlık yaptığı sırada Grandüşes Katerina'yla bir aşk yaşamasıydı. Katerina, kocasının yerine Rusya İmparatoriçesi olduğunda, genç Poniatowski'yi hatırlamıştı. Katerina'nın gelecekte Osmanlı İmparatorluğu'yla yapmayı planladığı savaşlarda istikrarlı bir desteğe ihtiyacı vardı ve kâğıt üstünde bağımsız görünen Polonya'ya Rusya'nın batısında bir güvenlik kordonu oluşturma rolü verilmişti. Polonya'nın bu işlevi başarıyla yerine getirebilmesi için ülkede istikrara ihtiyaç vardı. Reform coşkusu ve keskin siyasi kavrayışıyla Poniatowski kendisinden isteneni kolayca anlayabilecek biri gibi görünüp Ruslara güven aşılamıştı. Poniatowski, kral seçilmiş olmasını tamamen Rusya'ya borçlu olduğunu biliyordu. Bir başka prestijli adayın ortaya çıkmaması da Poniatowski'nin kral seçilmesini kolaylaştırmıştı. Fransa ve Avusturya, Polonya sorununa yönelik ilgilerini kaybetmiş ve doğru bir tahminle, kendi görüşleri ne olursa olsun, Rus politikalarının ağır basacağını düşünmüşlerdi.

Stanisław August devri Sejm'in 1764 yılındaki toplantısında ilan edilen büyük bir reform programıyla başlamıştı. Czartoryski ailesi, ailenin taraftarları ve takipçilerinin tam desteğini arkasına alan kral, yargı sisteminde hızlı ve kapsamlı reformlar yapmış, soyluluğun çocuklarına eğitim veren bir askerî akademi kurmuş, yolsuzlukla mücadeleyi amaçlayan hazine komisyonları oluşturmuş ve *liberum veto* hakkını askıya almıştı. Bu

sırada "Aile", bir başka deyişle hâkim Czartoryski zümresi, devlet ve ordu kurumlarındaki tüm rakiplerini tasfiye etmişti. Ama Büyük Katerina'nın Polonya'nın zayıf bir devlet olarak kalması yönündeki isteğini ne kral ne de ailesi hesaba katmıştı. Bu kukla devletin güçlü ve bağımsız bir Birlik olarak yeniden inşa edilmesi Katerina'nın planlarına uygun değildi. Stanisław August, Rus patronuna karşı bağımlılığını yürütmenin yetkilerini artırmaya çalışarak dengelemeye çalışmıştı. 1766'da Katerina, Birlik'te Protestanlara yönelik ayrımcı yasaların hepsinin yürürlükten kaldırılmasını talep ettiğinde sorun zirveye ulaşmıştı. Katoliklerle muhalif mezheplere aynı hakları tanımak istemeyen soylular Katerina'nın buyruğuna öfkelenmişti. Katolik olmayanlara yönelik ayrımcılığın Polonya'da çok ağır biçimlere bürünmediğini, daha ziyade devlet makamlarına ve üst düzey görevlere terfilerin engellenmesiyle ilgili bir kısıtlama olduğunu belirtelim. Katerina, Protestanlık davasını desteklerse soylu zümrede Rusya taraftarı güçlü bir Protestan grubun ortaya çıkacağını ummuştu. Fakat onun bu talepleri hem soyluların çoğu Katolik olduğu için hem de Katerina'nın gizli niyetleri açık seçik ortaya çıktığı için büyük bir tepki çekmişti. Katerina'nın bir başka talebinin *liberum veto* ilkesinin Birlik'te yeniden yürürlüğe konması olması, hiç kuşkusuz, Birlik'te siyasi istikrarsızlık yaratmaya yönelik bir çabaydı. Varşova'daki Rus elçisi Nikolay Repnin, Prusyalıların da desteğiyle bu talepleri krala ve Sejm'e sunmuştu. Kralın soyluların imtiyazlarına müdahale etmesinden rahatsızlık duyan muhalifler de Rusları desteklemişti. Rusların, Varşova'da "taş üstünde taş" bırakmayacaklarına dair bir uyarıda bulunmalarından sonra soyluların imtiyazlarını azaltmaya yönelik reform çabalarından vazgeçilmişti. Öte yandan kralın Birlik'i güçlendirme çabalarının zayıflatılmasında Ruslarla iş-

birliği yapan soylular aslında krala karşı oldukları kadar Rus vesayetine de karşıydılar.

Rus müdahalesi genel bir öfkeye yol açtığı için mesele burada noktalanmamıştı. Büyük toprak sahipleri ve soyluluk kendi içinde hiziplere bölünmüş, bazıları kralı desteklerken bazıları da Ruslarla ittifak yapmıştı. İki tarafa da güvenmedikleri halde bazı taktiksel nedenlerle ittifaklara dahil olanlar da vardı. Meselenin ciddiyetini vurgulamak için Rus askerleri Varşova civarına konuşlandırılmıştı. Sonuçta 1768'de toplanan Sejm, kaçınılmaz görünen şeyi kabul etmek zorunda kalmıştı: Muhalif mezheplere ayrımcılık yapan tüm yasalar yürürlükten kaldırıldı. Aynı zamanda soyluluğun tüm imtiyazları yeniden tasdik edildi; devlet işleri ve ekonomiyle ilgili meseleler dışındaki Sejm kararlarına karşı *liberum veto* hakkı yeniden yürürlüğe kondu. *Liberum veto* hakkıyla komşu devletler beğenmedikleri yasaları hükümsüz kılmak için Polonyalı soylulara para verip Sejm'deki kararlara karşı veto haklarını kullandırtmıştı.

Bu müdahalelere ve sorunlara Polonya soyluluğunun tepkisi eski ve denenmiş bir yöntemle Şubat 1768'de Bar şehrinde bir konfederasyon kurmak oldu. Bar Konfederasyonu Polonya soyluluğunun vaktiyle soylular cumhuriyetinin en parlak günleri sayılan döneme geri dönmek üzere son çabasını temsil ediyordu. Konfederasyon, kralı devirip onun yerine bir Sakson hükümdarını tahta geçirmek; Stanisław August'un reformlarını, özgürlüklere yönelik kısıtlamaları, Rus müdahalesini (özellikle Protestan ve Ortodoks soylulukla Katolikleri eşitleme politikasını) ortadan kaldırmak istiyordu.

Bunun üzerine Rusya, muhalefeti ortadan kaldırmak şöyle dursun soyluluğu daha da konsolide eden bir askerî harekât düzenledi. Ardından başlayan iç savaşta Rusya, Ekim 1768'de Osmanlı İmparatorluğu'nun Rus İmpara-

torluğu'na saldırmasıyla ciddi bir zorlukla karşılaşmıştı. Rusya'yla Osmanlı İmparatorluğu arasındaki uzun ve zorlu savaş 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla son bulmuş ve Türkler yenilgiyi kabul etmişti. Ama Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'ya durup dururken saldırmamıştı. Osmanlılar Rusya'nın Polonya'daki boğucu hâkimiyetinin sonuçlarından endişeliydi. Fransa'nın da telkinleriyle Osmanlı İmparatorluğu, doğru bir tahminde bulunup, Rusya'nın bir sonraki hedefinin Türk toprakları olacağını düşünmüş ve Polonya tamamen Rusya yörüngesine girmeden önce ilk adımı atmıştı. Bu sırada Avusturya'da Habsburglar, Prusya'da ise II. Frederick Polonya'da olan biteni yakından takip ediyorlardı. Prusya, Rusya'nın Polonya'nın iç işlerine müdahalesine karşı olmasa da Polonya'daki iç savaşın Avrupa'da dinî boyuta da bürünebilecek kapsamlı bir savaşa yol açabileceğini düşünmüştü. Viyana'nın bu çalkantıdan sınırlarını sağlamlaştırmak ve genişletmek için yararlanma çabaları da bir başka işbirliği ihtiyacı yaratmıştı. Üç devlet, sonuçta, 5 Ağustos 1772'de Polonya topraklarını taksim etmek üzere kendi aralarında bir antlaşma imzaladılar.

Polonya'nın Birinci Taksimi

İlk Taksim Yasası'yla Prusya Kralı II. Frederick, Kraliyet Prusya'sını ele geçirirken Danzig ve Toruń'u alamamıştı. Büyük Katerina, Belarus ve Livonya'yı almıştı. Eski Macar topraklarındaki hak iddiasını sürdüren Avusturya Kraliçesi Maria Theresa'nın payına Galiçya düşmüştü. Polonya-Litvanya Birliği, topraklarının %30'unu kaybetmişti. Taksimci güçler kazandıkları toprakları kendi imparatorluklarına dahil ederken halkı ya da idareyi bilgilendirme ya da onların fikrini veya onayını alma lüzumu duymamışlardı. Stanisław August ve muhaliflerini bekleyen küçük düşürücü hadiseler bununla sınırlı değildi. Birlik'ten

Taksim Yasası'nı onaylaması istenmişti. Avusturya ve Prusya'nın Polonya'nın iç işlerine karışma isteği olmadığı için Rusya'nın rolü iyice güçlenmişti. Koskoca bir siyasi ve mali sistemde reform yapmak Rusya'nın sorumluluğu haline gelmişti. Kral dahil tüm Polonyalılar sahne yönetiminden Rusya'nın sorumlu olduğu büyük bir oyunun aktörlerine dönüşmüşlerdi. Stanisław August kendine daha önce verilen rolü kabul etmese de Ruslar onu devirmeye lüzum duymamıştı. Öte yandan Stanisław August'un yetkileri kısıtlanmış ve karar alma mekanizınası Rus sarayı tarafından seçilen şahsiyetlerle doldurulmuş bir yeni Parlamento Konseyi'ne devredilmişti. Sejm ve kral, taksimi onaylamak zorunda kalmışlardı ve Avrupa saraylarından destek bulma çabaları sonuçsuz kalmıştı.

Stanisław August sonraki yıllarda devletin mali sisteminde reform yaptığı gibi eğitim reformlarına da öncülük etmiş, soyluların ticaret ve üretim faaliyetlerine katılımını yasaklayan kadim yasaları yürürlükten kaldırmıştı. Bu koşullarda toplumun farklı kesimlerinin bir hayli politikleşmiş olması şaşırtıcı değildi. Siyasi reformların tartışılması da Rusların izin verdiği sınırlar dahilinde teşvik edilmişti. Bu tartışmalar Aydınlanma düşüncesinin Batı Avrupa'daki yansımalarından etkilenmişti ve Birlik'teki hadiselerle bağlantılı olarak yürütülmüştü. Özellikle Hugo Kołłątaj ve Stanisław Staszic, reformların önde gelen savunucuları olarak ünlenmişlerdi. Her ikisi de esas itibarıyla cumhuriyetçiydi; kraliyetin gücünün sınırlandırıldığı ve seçmenlerin idareden daha fazla hesap sorabildiği bir düzeni desteklemişlerdi. Yoksul soyluluk bir siyasi istikrarsızlık kaynağı olarak görülmüş ve bu kesimin oy hakkının olmaması gerektiği savunulmuştu. Onlara göre sadece gerçekten özgür ve ekonomik bakımdan bağımsız kesimlerin oy kullanma hakkı olmalıydı. Serfliğin devam etmesi bir ekonomik gerilik belirtisi olarak

görülmüş ve vatandaşlığın yeniden tanımlanması istenmişti. Ne var ki ilk taksimin travması dahi toplumda bir uzlaşı zeminine yol açmamıştı. Czartoryski ailesi Rusya karşıtı muhalefetin çekirdeğini oluştururken kral ise Katerina'nın piyonu olarak görülmüştü. Czartoryski ailesi radikal reformları savunan gruplarla birlikte anılmayı istemediği için, yaptığı muhalefet siyasi patronaj ağından dışlanmaya yönelik öfkeli bir tepki halini almıştı.

Katerina'nın tüm dikkati Temmuz 1788'de başlayan Rus-Türk savaşına odaklandığı için Polonyalılar biraz nefes alabilmişti. Sejm, 1788'de Stanisław August'un talebi ve Katerina'nın izniyle toplanmıştı. Ekim 1788'de açılan Sejm, 1792'ye kadar faaliyetlerine devam etmişti. Sejm'in bu başarısında Avusturya ve Rusya'yla yollarını ayıran Prusya'nın da payı vardı. Prusyalılar, Rusya-Polonya ittifakını kendi çıkarlarına yönelik düşmanca bir oluşum gibi algılayacakları konusunda Katerina'yı uyarmaya karar vermişlerdi. Birçok Polonyalının gözünde bu, bağımsız bir Polonya'nın desteklemesi anlamına geliyordu. Ama Rus askerleri en sonunda Polonya'dan çekilse de Prusyalıların gerçek niyeti Polonya'nın bağımsızlığını sağlamak değildi. Prusya, Rus etkisini kırma politikası izlerken, Sejm'deki reformcu vekiller bunu fırsat bilerek Birlik'in siyasi karakterini değiştiren bir yasayı çıkartmışlardı. Oy kullanma sisteminin mülkiyete göre düzenlendiği yasanın çıkartılması için zengin şehirlilerle reformcular birlikte hareket etmişlerdi. Bu çabalar sonucunda yeni anayasa 3 Mayıs 1791'de yürürlüğe konmuştu; süreci önceden zekice planlayan reform taraftarları cesur ve ilerici bir içeriğe sahip yeni anayasayı onaylatmayı başarmışlardı. Sejm'in Paskalya'dan hemen sonra toplanacağı önceden ilan edilmediği için muhaliflerin yeni anayasa tasarısını hükümsüz kılma ihtimali ortadan kalkmıştı.

Yeni anayasayla parlamenter bir monarşi de kurulmuştu ama kral artık seçimle belirlenmeyecekti. Yeni monarşi veraset usulüne dayanacaktı. Kralla yasama organı arasındaki ilişkinin verimli ve hesap sorulabilir olması için karmaşık bir fren-denge sistemi tasarlanmıştı. *Liberum veto* hakkı kaldırılmış ama serflik muhafaza edilmişti. Topraksız yoksul soyluların hem soylu statüsünü hem de oy kullanma hakkını iptal eden yasa onaylanmıştı. Burgherlere ise siyasi hakları verilmemişti (elde edebildikleri tek kazanım kişisel koruma sağlamakla birlikte devlet politikalarına katılım izni vermeyen vatandaşlık haklarıydı). Anayasayı hazırlayanlar ve onların destekçileri, kuşkusuz, Fransız İhtilali'nden doğan fikirlerden esinlenmişlerdi. Yahudilerin haklarıyla ilgili tartışmalar daha şiddetli olmuştu zira reformcu vekiller bile Yahudilere vatandaşlık hakkı tanımak ve Yahudi ikametlerine yönelik kısıtlamaları kaldırmak istememişlerdi. Büyük siyasi reformcu ve Anayasa'nın iki yazarından biri olan Kołłątaj bile Yahudilerin Polonyalıların alışkanlıklarını benimsemeleri ve bir topluluk olarak sahip oldukları özerklikten vazgeçmelerini salık vermişti. Bazıları ise Yahudilerin ya Polonya kültürüne uyum sağlamaları ya da ülkeden gitmelerini isteyecek kadar ileri gitmişti. Sonuçta mesele çözümsüz kalmıştı.

Rusya, Birlik'in bağımsızlık isteğine birkaç yıl sessiz kalıp Osmanlı İmparatorluğu ile savaşına öncelik vermişti. Ama Polonya sorununa yeniden odaklanma vakti artık gelmişti. Katerina, Türklerle barış antlaşması yaptıktan hemen sonra Polonyalılara diz çöktürmek üzere harekete geçmiş ve Polonya soyluluğu içinde (özellikle Stanisław August'un veraset usulüne dayalı bir monarşi kurup kutsal cumhuriyet ilkelerine ihanet ettiğine inananlar arasında) kendine bazı müttefikler bulmuştu. Kraldan rahatsızlık duyan ve onun soyluluğun siyasi konumunu

zayıflatma çabalarına karşı direnmeye kararlı olan kesimler Rusya'dan yardım istemişlerdi. Bu kesimler aptalca, biraz da naifçe bir kararla ve muhtemelen bir ödül beklentisiyle Targowica Konfederasyonu diye bilinen bir konfederasyon toplamışlardı. Konfederasyon liderleri Feliks Potocki, Seweryn Rzewuski, Ksawery Branicki ve Szymon Kossakowski, Birlik'te hayli itibarlı şahsiyetlerdi. Bu kişiler yeni anayasaya uyma yemini etmeyeceklerini dile getirmişlerdi ve soyluluğun büyük bölümü onları desteklemişti. Konfederasyon'la mutabakat halinde hareket eden Rusya, 1792'de Birlik'e saldırmıştı. Birlik'in herhangi bir askerî hazırlığı olmadığı için sonuç en baştan belliydi. Kral ve nazırları en başta anayasayı korumaya kararlı olduklarını açıklasalar da 23 Temmuz'da Targowica Konfederasyonu'yla birlikte hareket etmeye başlamışlardı. Ruslara hizmet etmeyi reddederek ülkeden ayrılan önde gelen komutanlar arasında ise Józef Poniatowski ve Tadeusz Kościuszko vardı.

Uluslararası durum da Rusların planlarına elverişliydi. Fransız İhtilali'nin bir örnek haline gelip Avrupa'nın tümüne yayılacağı korkusu kralların arasında bir uzlaşıya yol açmıştı. Fransa'yla savaşıp cumhuriyetçi fikirlerin yayılımını durdurma ihtiyacı hanedanlar arası rekabetleri aşan bir birlik yaratmıştı. Bu yüzden Fransa'yla savaşmakla meşgul olan Avusturya, Polonya'nın imha edilmesine Prusya'nın da katılmasına karşı çıkmamıştı. Prusya'nın Fransa'ya kaybettiği topraklar karşılığında Polonya'dan toprak almasına izin vermek gerektiği kabul edilmişti. Rusya, Polonya'daki varlığını güçlendirmek zorunda olduğuna hem Prusya'yı hem de Avusturya'yı kolaylıkla ikna edebilmişti. Targowica Konfederasyonu'nun katılımcıları ise kral devrildiğinde kendilerinin güçleneceğini zannetseler de öyle olmamıştı.

Polonya'nın İkinci Taksimi

Rusya ve Prusya, 23 Ocak 1793'te Polonya'yı ikinci defa taksim etmek üzere aralarında yeni bir anlaşmaya varmışlardı. Anlaşmayla Danzig, Toruń, Mazovya'nın bazı yerleri ve Wielkopolska Prusya'ya; Belarus'un kalan kısımları, Ukrayna ve Podolya ise Rusya'ya almıştı. Rus askerleri Polonya'da konuşlandırılmış ve Sejm varlığını sürdürse de siyasi kararların tümü Rus elçisinin denetimine tabi kılınmıştı.

Ama Polonyalılar (özellikle de reformcu kesimler) durumu kabullenmeye razı olmamıştı. Bir yolunu bulup Dresden'e ya da Paris'e gidebilen önde gelen siyasetçiler isyan hazırlıklarına başlamıştı. Birlik'ten artakalan topraklarda komplo ve suikast ağları oluşturulmuştu. Yurtdışındaki Polonyalılar geçmişte Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda öne çıkan Tadeusz Kościuszko'yu isyanın önderi olarak seçmişlerdi. Kościuszko, Mart 1794'te Kraków'a ulaşmış ve devrimci bir yönetimin kurulduğunu ilan etmişti. Normal koşullarda Ruslar için önemsiz bir tehditten ibaret olacak olan bu kalkışma Kościuszko'nun topladığı ufak çaplı ordunun Racławice civarında Ruslara karşı bir zafer kazanmasıyla ulusal bir isyana dönüşmüştü. Sonraki haftalarda Kościuszko ve işbirlikçileri gelecekteki isyanlarda bir örüntüye dönüşen bir durumla karşılaşmışlardı. En baştaki başarılarının ardından Ruslara karşı askerî bir zafere odaklanmakla yeni bir düzen kurma vaadiyle yürütülecek ulusal bir isyan başlatmak arasında stratejik bir tercih yapmak ve bunun yarattığı açmazla yüzleşmek zorunda kalmışlardı. Ayrıca köylülerin isyana katılması hareketin liderlerini Polonya ve Litvanya'da hâlâ yaygın olan serflik gibi bir dikenli meseleyle de yüzleşmek zorunda bırakmıştı. Serfliği lağvetmeye yönelik herhangi bir girişim soyluluğu küstürme riski taşıyordu. Buna kar-

şılık Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda öğrendiği ilkelerden derinlemesine etkilenen Kościuszko, 7 Mayıs 1795'te Polonya Bildirgesi'ni ilan etmiş ve bu bildirgeyle köylülere kişisel özgürlüklerini vermişti. Kościuszko, serfliği ortadan kaldıracak kadar güçlü olmasa da toprak sahiplerinin köylülere dayattıkları zorunlu çalışma koşullarını hafifletmelerini umuyordu zira isyancılara silahlı destek veren köylülerin köleliği artık kabul etmeyeceklerini biliyordu.

İsyan iyice büyüyünce Prusya, Rusya'yla beraber hareket etmeye başlamıştı. Polonyalıların Fransa'nın kendilerini destekleyeceğine dair hayalperestçe umutları suya düşmüştü. Başka ülkelerin de Polonya'ya yardım etme niyeti yoktu. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsızlığını ilan etmesi Rusların isyanı bastırmalarını kolaylaştırmıştı. Varşova'nın kuşatılmasını bekleyen loncalar kendi aralarında askerî birlikler kurmuşlardı. Bunların arasında Berek Joselewicz'in komutanlık ettiği, sadece Yahudilerden oluşan bir tabur da vardı. Ruslar, Varşova'ya saldırdığında isyancılar Targowica Konfederasyonu'nun liderlerinden intikam almak için onları asmışlardı. Reformcular Fransız İhtilali'ni örnek alsalar da zengin soylular ve burgherler bu örneği radikal yoksulların iktidara el koymalarını kesinlikle engellemek gerektiğine dair bir uyarı olarak kabul etmişlerdi. Bundan sonraki isyanlarda şehirlileri ve köylüleri seferber etmenin gerekip gerekmediği sorusu köklü bir açmaz haline gelmişti. Bu kesimlerin desteğini almadan taksimatçı devletlerin yenilmesi imkânsızdı. Öte yandan hareketin liderleri bu tür ulusal isyanları teşvik ettiklerinde toplumun en radikal unsurları harekete geçiyor ve değişimin hızının kontrolden çıkması kaçınılmaz hale geliyordu. General Suvorov'un komutasındaki Rus ordusu 2 Kasım'da Varşova'nın sol yakasındaki Praga'yı ele geçirdi. Ardından yapılan katliamlarda

General Suvorov askerlerine çocuk ve kadınları esirgeme emri vermediği için binlerce sivil ölmüştü. Çatışma bittiğinde kral tahttan çekilmiş; isyancı liderlerin çoğu ya öldürülmüş ya da hapse atılmıştı. Misilleme saldırılarından korkan birçok kişi de ülkeden ayrılmıştı.

Üç komşu devlet, taksimi tamamlamak üzere harekete geçmişlerdi. Kendi aralarındaki kaçınılmaz ihtilaflara rağmen Avusturya Kraków ve Małopolska'yı; Prusya Varşova, Mazovya ve Niemen Nehri'ne kadar Litvanya topraklarını; Rusya ise Litvanya'nın kalan kısımlarını topraklarına katmıştı. Kaderin acımasız bir cilvesi olarak Çariçe'nin emriyle Stanisław August Poniatowski'nin tahttan çekilmesi sonucunda Üçüncü Taksim tamamlanmış ve Polonya-Litvanya Birliği'nin bağımsızlığı sona ermişti. Birinci Dünya Savaşı'nın tozu dumanı içinden bağımsız bir Polonya devletinin doğmasına daha yüz yıldan fazla süre vardı.

5

YABANCI İDARESİ ALTINDA

Polonya-Litvanya Birliği'nde yabancı hâkimiyeti tam olarak Üçüncü Taksim'den sonra kesinleşmişti. İlk iki taksimden sonra kaybedilen toprakların askerî ya da diplomatik yollardan geri alınabileceği umudu diri kalırken Üçüncü Taksim'le beraber Birlik Avrupa'nın siyasi haritasından silindi. 3 Mayıs Anayasası ve daha sonraki Kościuszko İsyanı'yla zirveye ulaşan reform çabaları toplumu seferber edip şehirlileri doğrudan siyasetle ilgilenmeye ve soyluluğun hakları ve imtiyazları ötesinde Polonya'nın geleceğine ilişkin tartışmalara katılmaya sevk etmişti. Bu yüzden Üçüncü Taksim'le Polonya-Litvanya Birliği tam anlamıyla ortadan kaldırıldığında bir çaresizlik hâkim olmuş, bir uçta her şeyin kaybedildiğine ve gerçekçi olmak gerektiğine inananlarla diğer uçta savaşı sürdürmek isteyenler kendi aralarında kutuplaşmıştı.

Üç devlet Polonya'ya kendi idari ve hukuki sistemlerini dayatsalar da Polonya'nın geçmişteki bağımsızlığının kalıntılarını büsbütün ortadan kaldırmak gerektiği konusunda hiçbir fikir ayrılığı yaşamamışlardı. Rusya, Prusya ve Avusturya arasında doğal bir birlik olmasa da Fransız Devrimi'ne özgü fikirler bu üç devletin topraklarına da sirayet etmişti. Bu nedenle Polonya sorununda herhangi bir fikir ayrılığını göze alamamışlardı. Öte yandan üç devlet ilhak ettikleri yeni topraklarda kendilerine

en uygun idare yöntemini uygulamışlardı. Bu yüzden Polonya'yı oluşturan farklı memleketler kararların Berlin, Viyana ya da St. Petersburg'ta alınmasına bağlı olarak değişen farklı yollar izlemişlerdi. Üç devletin de Polonyalı soyluların gücünü ortadan kaldırabilecek ne becerisi ne de isteği vardı. Tam aksine, idari reformlar uygulanırken bu güçlü grupla uzlaşmak için bazı çabalar sarf edilmişti. Yoksul ve çoğu zaman topraksız soylular ise soylu statüsünü kaybedip köylü mertebesine indirilmişlerdi. Yoksul soyluların sadakati ve desteğini onlara doğrudan maaş ödeyerek kazanmaya alışmış olan büyük toprak sahiplerinin siyasi gücü bu gelişmeden kötü etkilenmişti. Öte yandan yeni vergilerin ve ordu için gerekli insan gücünün yükü köylüler ve şehirlerin omuzlarına orantısız biçimde binmişti. En az zararı görenler kendi mülklerine sıkı sıkıya tutunup yeni siyasi gerçekliklere uyum sağlayabilen büyük toprak sahipleri olmuştu.

Prusya son derece iyi teşkilatlanmış ve etkin bir bürokrasiye sahip olsa da Polonya'daki Prusya topraklarına yeni idari yapılar hemen dayatılmamıştı. Prusya'nın Polonya devletinin beşiği sayılan yerlerdeki kazanımları arasında başkent Varşova da vardı. Kraliyet arazilerine ve Kościuszko İsyanı'na katılanların mülklerine el koyan Prusya devleti bazı toprakları istimlak etmiş ve o tarihlerde Alman toprak sahiplerine satmıştı. Etnik Polonyalılardan oluşan bölgelerde izlenen kolonileştirme ve iskân politikalarıyla Alman varlığı güçlendirilmişti. Yeni topraklarda Prusya yasaları yürürlüğe konurken, daha önce seçilen Polonyalı idareciler yerine Alman bürokratlar tayin edilmişti. Soylu meclisleri lağvedilmişti. Belirli ölçüde özyönetimle idare edilen kentlerin bağımsızlığı ve özyönetim hakkı tamamen ortadan kaldırılmıştı. Katolik Kilisesi'ne ait mülklerin tümüne el konulmuştu. Hohenzollernler Lutherciydi ve onlarda kral aynı zamanda ki-

lisenin başıydı. Bu yüzden Katolik Kilisesi'nden pek hoşlanmıyorlardı.

Prusya'ya dahil edilen topraklarda bir Almanlaştırma politikası da izlenmişti. Bu politikanın görünürdeki nedeni Polonya topraklarının kültürel ve iktisadi seviyesini yükseltmekti. Prusya'nın geri kalmış doğu topraklarını uygarlaştırma misyonunun olduğu fikri Töton Şövalyeleri'nden miras kalmıştı ve Hohenzollernler tarafından da sürdürülmüştü. Polonya topraklarını Prusya'yla bütünleştirme politikalarına artan tahıl üretimi ihtiyacı da ivme kazandırmıştı. Tarımda üretimi kolaylaştırmak için daha ileri tarım yöntemleri uygulamaya konmuştu. Polonya soyluluğunun kendi arazilerindeki haklarına dokunulmasa da serfleriyle ilgili hakları azaltılmıştı. Bu politikalar yüzündeki geçmişteki siyasi hakları ve imtiyazlarını kaybeden soyluluk toplumun en hoşnutsuz kesimi haline gelmişti.

Prusya idaresi Polonya'da ilhak ettiği bölgelerde tarihte ilk kez yüzyıllardır özerkliğini koruyan bir Yahudi topluluğuyla karşılaşmıştı. Yahudi topluluğuyla ilgili –biri 1797, diğeri 1831 tarihli– iki kararnameyle, Almanlaştırılıp her türlü vatandaşlık haklarının verildiği Yahudilerle Almanlaştırılmayıp ülkeden kovulan Yahudiler iki kategoriye ayrılmıştı. Sonuçta Polonya'nın Prusya'ya ait bölgelerinde Yahudilerin asimilasyonu başka bölgelere kıyasla daha hızlı olmuştu.

Prusya gibi Avusturya da bir mutlak monarşiydi. Ama Prusya reformcu bir çizgi izlerken Avusturya devrimlerden korktuğu için reformlara karşı çıkmıştı. İmparatoriçe Maria Therasa'nın oğlu I. Francis, 1805'te Fransızlara yenildikten sonra Kutsal Roma İmparatoru unvanını bırakmak zorunda kalmıştı. Habsburgların Fransızların artan gücüne ve Avrupa'da devrimci akımların ortaya çıkışına tepkisi monarşiyi güçlendirmek ve devletin yetkilerini ar-

tırmak olmuştu. Avusturya'da soyluluğun vergi imtiyazlarının yanı sıra şahıs ve mülkiyet dokunulmazlığı gibi güvenceleri de ortadan kaldırılmıştı. En beter feodal kısıtlamalar iptal edilmişti. Köylülerin toprak sahiplerine ait arazilerde zorunlu çalışmaları yasayla düzenlenmişti. Köylüler özellikle toprak sahiplerinin istismarlarına karşı yasayla korunmaya başlamışlardı. Fakat Avusturya'nın Fransa'yla rekabeti –Polonyalıların zararına bir gelişme olarak– devlet bütçesini çok zorlamıştı. Vergi yükü çok ağırlaşmıştı ve vergiler artmaya devam etmişti. Bundan en büyük zararı yine yoksul soyluluk görmüştü. Bu insanlardan soylu statüsüne sahip olduklarını kanıtlamaları istendiğinde bunu genellikle yapamamışlardı. Sonuçta hiçbir kanıt ortaya koyamadıkları için köylü statüsüne indirilmişlerdi.

Avusturyalıların çoğunlukla ufak şehirlerde yaşayan Yahudi topluluklara yönelik tutumu ise onları ya göçe ya da asimilasyona zorlamaktı. Avusturya idaresi altındaki Yahudiler, Avusturya toplumuyla bütünleşmelerinin ilk adımı olarak Alman isimleri almaya zorlanmışlardı. Buna rağmen Yahudi toplulukları faaliyetlerini sürdürmeye ve tüm dinî meselelerde ipleri kendi elinde tutmaya devam etmişlerdi. Avusturya vatandaşları gibi onlar da askerlik yapma zorunluluğuna tabi kılınmışlardı.

Avusturya idaresinin kayda değer bir özelliği kapsamlı bir sansür dayatmasıydı. Posta iletişimleri polis denetimine tabiydi ve tüm yayınlar şehirlerdeki özel sansür makamlarının onayını almak zorundaydı. Tüm kitapçılara ruhsat alma zorunluluğu getirilmiş ve yabancı yayınların ithal edilmesi çok zorlaştırılmıştı. Habsburglar Katolik olsalar da Vatikan'ın Habsburg iç işlerine karışmasına tolerans göstermiyorlardı. Katolik hiyerarşinin imparatorluk sınırları içindeki hakları katı bir denetime tabiydi ve papazlar kendi maaşlarını devlet denetimindeki özel bir

fondan alıyorlardı. Öte yandan Avusturya devleti, liberal ve seküler fikirlere karşı savaşında Katolik öğretinin önemini idrak etmeye başladığında Kilise'nin toplumsal etkisini sınırlandırma çabalarından vazgeçmişti. Bunun sonucunda Vatikan, Polonya'daki Katolik dinadamlarına muhalif ve milliyetçi duyguları teşvik etmekten kaçınmalarını salık vermişti.

Polonya-Litvanya Birliği'nde en büyük bölge Rusya'ya aitti; taksim edilen toprakların %62'den fazlası Ruslara kalmıştı. Bug, Dinyester ve Zbrucz Nehirleri arasındaki topraklar ve Dinyeper'in güneyindeki bölgeler Çarlık rejimine dahil edilen yerlerin doğal sınırlarını oluşturmuştu. Polonyalılar bu bölgede nüfusun çoğunluğunu oluşturmasa da soyluluk arasında Polonya kültürü ve Lehçe hâkimdi. Yöre nüfusunun %40'ını Belaruslular %26'sını etnik Polonyalılar; geri kalanını ise Ukraynalılar, Litvanyalılar, Ruslar, Tatarlar ve Yahudiler oluşturuyordu. Bölgede Uniate ve Katolik kiliseleri hâkimdi.

Rusya başlangıçta oldukça sınırlı reformlar yürürlüğe koymuştu. Yeterli sayıda Rus idareci yoktu ve Rus İmparatorluğu'nun bölgeye özgü yeni yasalar hazırlamaması eski mahkemelerin ve yasaların yürürlükte kalmasıyla sonuçlanmıştı. Din, en başından beri bir sorundu: Ruslar, Ortodoks inancına ihanet ettiğini düşündükleri Uniate Kilisesi'ni hedef almışlardı. Uniate Kilisesi 1839'da Rus İmparatorluğu'nda –bazı bölgelerde faaliyetlerini sürdürse de– resmen yasaklanmıştı. Katolik Kilisesi ise kesintisiz bir saldırı altında olmakla birlikte varlığını sürdürebilmişti zira Rus hükümdarlar Vatikan'ın gücünü büsbütün göz ardı edememişlerdi. Resmî dinin temsilcisi Rus Ortodoks Kilisesi'ydi ve bu kilise yasalarla da her anlamda destekleniyordu. Ruslar, Birlik topraklarını Rus İmparatorluğu'na dahil ettikleri için bölgedeki Yahudilerle de meşgul olmak zorunda kalmışlardı. Geçmişte büyük

Yahudi topluluklarına ilişkin herhangi bir deneyimi olmayan Çarlık rejimi Yahudileri belli bölgelere hapsetmişti: Çitlerle Çevrili Yerleşim (*chertá osédlosti*) adı verilen bölge sabit bir coğrafyadan ziyade sınırları arada sırada değiştirilen bir uzamdı.

Fransız İhtilali Sırasında Polonya Sorunu

Fransız İhtilali ve ardından gerçekleşen toplumsal ve siyasi çalkantılar anavatanda ve siyasi sürgünler arasında Polonya Krallığı'nın restorasyonuna ilişkin tartışmaların yeniden başlaması için gerekli önkoşulları yaratmıştı. İhtilal eski düzen ve rejimlere yönelik bir meydan okumanın simgesiydi. Fransa'nın Avusturya ve Prusya'yla Devrimci Savaşları, bu devletin (Fransa) Polonya'nın iç işlerine duyduğu tarihsel ilgiden ötürü Polonya Krallığı'nın restorasyonuna da destek verebileceğine dair bir umut yaratmıştı. Ama Fransa'daki devrimci hükümetin tepkisi ilk başta ihtiyatlı olmuştu. Fransa, Polonya davasını açıkça desteklemekten kaçınmıştı zira böyle bir şeyin Avusturya, Prusya ve Rusya'yı birbirleriyle yakınlaştırarak Fransa için korkunç sonuçlara gebe bir askerî ittifak yaratmasından korkulmuştu.

1795'te sürgündeki Polonyalılardan oluşan iki grup, Polonya'nın çıkarlarını Paris'te temsil etmek için rekabet ediyorlardı. "Aktörlük" grubu 3 Mayıs Anayasası'nın ilkelerini genişletip yaymayı düşünen ılımlı reformculardan oluşuyordu. Rakip grup "Delegasyon" ise Jakoben ve radikal fikirlere bağlıydı; toplumsal-siyasal reformu kurtuluş savaşıyla bağlantılı olarak düşünüyordu. Her iki grup da anavatanla bağlarını sürdürmek istese de Polonya'yla temasları zamanla kaçınılmaz olarak azalmıştı. Kościuszko'nun 1798'de Paris'e gelmesi Polonya'daki isyanın üç devlete karşı Fransızların öncülüğünde yürütülen bir askerî harekâtla birleşmesine dair umutları yeşertmişti. Bir

grup genç sürgün inisiyatif alıp General Bonaparte'tan bir Polonya lejyonu kurmasını talep etmişlerdi. Avusturyalı savaş esirleri arasından binlerce Polonyalının çıkması da Polonyalı sürgünlerin argümanlarını güçlendiren bir gelişmeydi. Bonaparte'ın Polonya'daki taksimin bir adaletsizlik olduğuna ilişkin kafa karıştırıcı beyanı Fransa'dan siyasi destek alma umutlarını iyice artırmıştı. Fransız kuklası Lombardy Cumhuriyeti'nde bir Polonya lejyonu oluşturularak Fransa'nın Avusturya ve Prusya'yı doğrudan karşısına alma ihtimali önlenmişti. Yurtseverce bir coşku ve devrimci ideallerle kendinden geçen bu yeni askerî birlik, Polonya'nın düşmanlarıyla savaşmak üzere sabırsızlanıyordu. Kościuszko İsyanı'nın efsanevi şahsiyetlerinden General Dąbrowski'nin önderlik ettiği 6 bin kişilik lejyon henüz herhangi bir askerî çatışmaya girmeden mitik bir konuma yerleşmişti. Lejyonun kuruluşunu kutlamak üzere bir mazurka bestelenmiş, "biz yaşadığımız sürece Polonya daha ölmedi[1]" diye coşkulu bir dizeyle başlayan mazurka daha sonra Polonya millî marşı olmuştu.

Ama gerçekler bundan çok daha acıydı. Napoléon Bonaparte, Avusturya'ya saldırmak yerine bu devletle müzakere masasına oturdu. 1801'de Luneville'de imzalanan nihai barış antlaşması Polonya lejyonlarının doğurduğu umutları ortadan kaldırmıştı. Polonyalılara son bir hakarette daha bulunan Napoléon, iki Polonya lejyonunu Fransız ordusuna dahil etti. 1802'de Fransız kolonisi Haiti'deki köle isyanını bastırmak için bu ülkeye gönderilen Fransız askerlerine Polonyalılardan oluşan bir birlik eşlik etti. Tarihin acı bir cilvesi olarak Polonyalılar kendilerinin Polonya'yı özgürleştirme çabalarına benzer bir özgürlük

---

[1] Millî marşın sözleri Lehçe ve Türkçe çevirisiyle şöyledir: "Jeszcze Polska nie zginęła kiedy my żyjemy / Biz yaşadığımız sürece Polonya daha ölmedi." –ed.n.

isteğiyle mücadele eden kölelerle savaşmak zorunda kalmışlardı. Haiti isyanının siyahî liderleri Polonyalıların trajik durumunun farkına varmışlardı. Haitililerin eline düşen Polonyalılar, Fransızların aksine öldürülmemiş ve onlara isyancıların safına katılma seçeneği sunulmuştu. Bunun üzerine yüzlerce Polonyalı saf değiştirmişti ve Haiti'de beyazların toprak sahibi olmasını engelleyen yasaların olmasına rağmen Polonyalılara toprak edinme hakkı verilmişti. Polonyalı askerlerin torunları *nègres blancs* (beyaz zenciler) diye bilindikleri Haiti'de yaşamaya halen devam ediyorlar. Polonyalı Papa II. Jean Paul, 1983'teki Haiti ziyaretinde ülkenin Polonya tarihindeki yerini kabul etmişti.

Napoléon'un askerî zaferleri her şeye rağmen Polonya Krallığı'nın restorasyonu açısından en elverişli fırsatları sunmuştu. Bu nedenle Polonyalı liderler geçmişteki hayal kırıklıklarına rağmen Napoléon'un Prusya'yı mağlup ettiği 1805 Ulm Muharebesi'nden sonra Fransa'yı desteklemişlerdi. *Grand Armée*'nin Jena ve Austerlitz'de elde ettiği diğer zaferler de Polonya'nın düşmanlarının mağlup edilebileceğini göstermişti. Fransız askerleri daha önce Polonya'ya ait topraklara ayak bastıklarında büyük bir destekle karşılaşmışlardı. Fransızların Prusya, Avusturya ve Rusya orduları karşısındaki zaferinin ne kadar kalıcı olabileceğini dikkatle değerlendiren büyük toprak sahipleri temkinli davranmayı sürdürürken, Polonya halkı Fransızları kurtarıcıları olarak görmüştü. Napoléon, Polonya'nın yeniden kurulmasına yönelik –belli belirsiz de olsa– bazı laflar etmişti. Fransa imparatorunun Varşova'ya gelişi en katı cumhuriyetçilerin dahi yüreğini yumuşatmıştı. Öte yandan Fransa imparatorunun Polonyalılara özyönetim hakkı verip vermeyeceği merak konusuydu. Rusya'yla yaklaşan savaş için bir kez daha Polonya lejyonları oluşturulmuştu. Bir sosyete gü-

zeli olan Maria Walewska, Napoléon'un Polonya davasına bağlılığını güçlendirmek için ona metreslik etmeyi kabul etmişti. Ama Napoléon, kendi hedeflerinden hiç sapmayarak kayda değer bir kararlılık göstermişti. Kısa süreli bir askerî harekâtın ardından 7-8 Temmuz 1807'de Tilsit'te Napoléon'la Çar Aleksandr arasında bir barış antlaşması imzalandığında Polonyalıların umutları suya düşmüştü. Antlaşmanın şartlarından biri Prusya'ya ait Polonya topraklarında Varşova Düklüğü'nün kurulmasıydı. 1809'da Fransa'yla savaşta olan Avusturya, Varşova Düklüğü'ne saldırmıştı. Polonya askerlerine mağlup olan Avusturyalılar, Polonya'dan kopardıkları toprakların neredeyse yarısını geri vermeyi ve bu toprakların Varşova Düklüğü'ne dahil edilmesini kabul etmek zorunda kalmışlardı.

Varşova Düklüğü'nün siyasi sistemi 3 Mayıs Anayasası'na ve Fransız yasalarına dayalı bir anayasayla belirlenmişti. Aslında sistemin nihai şekline karar veren Napoléon'un kendisi olmuştu. Serflik ortadan kaldırılmıştı ama Polonya gerçeklikleri göz önüne alınarak soyluluğun toprak mülkiyetinin devam etmesine izin verilmişti. Düklüğün hükümdarı olarak Saksonyalı Frederick August (1807-1815) tayin edilse de iki kamaralı bir Sejm'in kurulması yasamayla ilgili tüm meselelerde Polonyalıların karar verici konumda olmasını güvenceye almıştı. Napoléon Yasası'nın dayatılması o tarihlerde Avrupa'nın Fransızlar tarafından idare edilen birçok bölgesinde olduğu gibi Varşova Düklüğü'nde de yerel ve geleneksel yasaların yerine birleşik bir hukuk sisteminin tesis edilmesi anlamına geliyordu.

Fransa-Rusya Savaşı 1812'de yeniden başlamıştı. Fransız ordusu Rusya içlerine kadar ilerlese de Napoléon Rusya'daki konumunu koruyamamış ve kış aylarında ülkeden çekilmeye başlayan *Grande Armée* ta Fransa'ya kadar gerilemişti. Geri çekiliş sırasında verilen zayiatla-

rın sayısı çok fazlaydı. Fransız askerleriyle birlikte Polonyalı gönüllüler de ölmüştü. Baltık bölgesinde bugün bile, Fransız ordusunda görev yapmış askerlere ait toplu mezarlar tespit edilmektedir. Fransızları Varşova Düklüğü'nden çıkartan Ruslar bu bölgeye de hâkim olmuş ve Rus işgali 1814'teki Viyana Kongresi'ne dek devam etmişti. Aleksandr'ın politikaları en başta yumuşaktı: Polonyalı askerlerin evlerine dönmelerine izin verilmiş, yerel idareler sorunsuz biçimde çalışmış ve Napoléon devrinde yürürlüğe konan reformlar iptal edilmemişti. Ama Aleksandr'ın Düklük'ten geri çekilmeye niyeti yoktu ve ne Avusturya ne de Prusya onunla baş edebilecek güçteydi. Bu da Aleksandr'a yakın çevresindeki danışmanlarının daha önceden belirledikleri uzun vadeli hedefleri gerçekleştirme imkânı vermişti.

Aleksandr'ın planı Rus hâkimiyeti altında bir Polonya Krallığı kurmaktı. Bu aslında kendi başına yeni bir öneri değildi. Geçmişte Polonya-Litvanya Birliği paylaşıldıktan sonra Polonyalı soylular aynı meseleyi kapsamlı biçimde tartışmışlardı. Asıl mesele Avrupa devletlerinin Polonya Krallığı'nın yeniden kurulmasını isteyip istemedikleriydi – ayrıca nasıl bir krallık kurulacaktı? Fransız İhtilali sırasında ve hemen sonrasında ilerici ve radikal grupların dikkati Fransa'ya yoğunlaşmıştı. Büyük toprak sahiplerinin de aralarında olduğu soyluların büyük çoğunluğu ise Polonya topraklarının geleceğine ilişkin en güçlü söz sahibinin St. Petersburg olduğunu düşünüyordu. Bu fikirdekilerin en önde geleni Prens Adam Czartoryski idi. Adam Czartoryski, ilk olarak, ailesinin Çarlığa sadakati konusunda güvence vermek üzere Rusya'ya gönderilmiş ve orada müstakbel Çar'la yakın arkadaş olmuştu. Aleksandr tahta geçtiğinde, Czartoryski'yi Dışişleri Bakanı yapmıştı. Aleksandr ve Czartoryski, Rusya'nın modernleştirilmesi gerektiğinde hemfikirdiler. Çarlık İmparator-

luğu'nun en gelişkin bölgesi olan Polonya toprakları bu iş için biçilmiş kaftan olarak görülüyordu. Czartoryski, Çar'ın Polonya topraklarını birleştirmesi ve Romanovlar tarafından ayrı bir devlet olarak yönetilen bağımsız bir Polonya Krallığı'nın kurulmasını istiyordu.

Kongre Polonya'sı

Napoléon'u mağlup eden devletler Avrupa haritasını yeniden çizmek için Eylül 1814'te Viyana'da bir araya gelmişlerdi. Fransız fetihleri lambadan çıkan cinin lambaya dönmeyi reddetmesine benzer şekilde zembereğinden boşanmış yeni güçleri ortaya çıkardığı için Avrupa devletlerinin işi zordu. Fransız İhtilali öncesindeki sınırların yeniden tesis edilmesi imkânsızdı. Avusturya, Prusya ve Büyük Britanya, Viyana Kongresi'ne hâkim olmak için mücadele etmişlerdi. Fransa'nın yeni idarecileri de Kongre devletleri nezdinde kısa sürede vazgeçilmez bir konuma gelmişlerdi ve dört devlet siyasi anlamda güç birliği etmişti. Bu dört devlet Rus nüfuzunun Batı Avrupa'ya yayılmasını engellemek gerektiği kanısındaydı. Polonya toprakları Rusya İmparatorluğu'yla Avrupa arasında bir köprü vazifesi gördüğü için dört devlet de Polonya sorununda hemfikirdi. Rusların genişletilmiş bir Varşova Düklüğü'nde hâkimiyet kurma çabaları net ve ortak bir muhalefetle karşılaşmıştı. Rusya'yı Varşova Düklüğü'nden çıkartmak mümkün olmasa da dört müttefik devlet Posen (Poznań) ve Thorn'un (Toruń) Prusya'ya dahil edilmesini sağlayıp Polonya Krallığı adıyla yeniden kurulan devletin sınırlarını daraltmışlardı. Kraków Cumhuriyeti olarak adlandırılan Kraków ve civarındaki bölgeye yarı-özerk bir statü verilmişti. Viyana Konferansı'ndaki karar vericiler bağımsız bir hukuki statü vermeseler de Polonya devletinin varlığını tanımışlardı ve bu, önemli bir gelişmeydi.

Polonya Krallığı ya da o zamanki adıyla Kongre Polonya'sı kuruluşundan sonraki ilk beş yılda tamamen Ruslara bağımlı olsa da bir egemen devlet görüntüsü vermişti. Kendine özgü bir karakteri, kurumları, yasaları olduğu gibi bir ordusu da vardı. Prens Czartoryski'nin hazırladığı yeni anayasayla yürütme yetkisi Çar'a verilse de yasama yetkisi soyluluk arasından seçilen Sejm üyelerinde kalmıştı. Ama Çar'ın ağabeyi Konstantin'in genel vali olarak tayin edilmesi gelecek açısından uğursuz bir gelişmeydi. Çar Aleksandr'ın Rusya'da ilerici reformlar yapma kararlılığı fazla uzun sürmeyecekti.

Yine de Polonyalı soylular daha fazla taviz koparılabileceği konusunda iyimserlerdi. Ruslarla çatışmaktan kaçınma isteği genel olarak ağır basmış ve belirli bir muhalefetin tehlikeli sonuçlara sebebiyet vereceği düşünülmüştü. Öte yandan gençlerin ve ilerici çevrelerin ruh hali daha farklıydı. Öğrenci toplulukları arasında gizli örgütler kurulmuştu. Avrupa'daki birçok üniversite şehrinde kurulan ve devrimci fikirlerden esinlenen örgütler gibi Polonyalı öğrenci örgütleri de Rusların baskıcı rejimi ve onu devirme yöntemleri hakkında cesurca tartışmışlardı. 1821'de öğrenci ve gençlik örgütleri yasadışı ilan edilmiş ve Vilnius'ta tutuklanan öğrenciler Rusya içlerine sürülmüştü. Bu önlemler yurtseverlik ruhunu ortadan kaldırmak bir yana, birkaç nesil gencin hayallerini süsleyen örnek bir şehitler geleneği yaratmıştı. 1815'ten sonra Masonlar, Çar Aleksandr'ın onlara sempati duyduğu inancıyla Kongre Polonya'sında örgütlenmeye başlamışlardı. Bir aşamada Kongre Polonya'sı sınırları içinde Büyük Loca'ya bağlı 38 loca kurulmuştu. Mason hareketine üyelik subaylar arasında özellikle revaçtaydı. Polonya'daki Masonlar seküler ve ilerici fikirleriyle bilinen Fransız Masonlarını taklit ettikleri için locaya üyelik, siyasi reformları ve bilimsel ilerlemeyi desteklemek anlamına geliyordu.

1825'te Aleksandr ölmüştü ve halefi I. Nikolay için düzenlenen askerî yemin töreni sırasında genç subaylar Dekabrist isyanı başlatmışlardı. İsyan imparatorluk çapında bir kalkışmaya dönüşmediği için çok geçmeden tutuklamalar başlamıştı. Ardından yapılan kapsamlı sorgularda komplocuların Polonyalı devrimcilerle irtibatlı olduğu tespit edilmişti. Polonya'nın bağımsızlığı için mücadele etmenin vatan hainliği sayılıp sayılmayacağını belirleme görevi Aleksandr'ın Varşova'da kişisel elçiliğini yapan ve üniversitelerde yuvalanmış gizli öğrenci örgütlerinin soruşturulmasındaki hevesi ve zalimliğiyle tanınan Nikolay Novosiltsev'e verildi. Rus idaresinin zamanla daha ilerici olacağına dair umutlar giderek azalmıştı.

Bazılarına göre Yeni Çar'la Kongre Polonya'sı arasındaki gerilimin artmasında ekonomik rekabet de rol oynamıştı. Kongre Polonya'sı 1815'te iflasın eşiğine gelse de 1820'lerin başında devletin mali durumu tam anlamıyla düzelmişti; tarım tekrar ayağa kalkmıştı ve en önemlisi de bölgede sanayileşmenin ilk aşamaları başarıyla gerçekleştirilmişti. Bütün bunları 1821'de Hazine Bakanı olarak tayin edilen Prens Drucki-Lubecki sağlamıştı. Lubecki'nin özenli planları ve Rusya yanlısı güçlü politikaları Çarlık idaresini Polonya'ya özel tavizler vermeye ikna etmişti. Bir Polonya bankası kurulmuş, yol inşaat projeleri başlatılmış ve ekonomik kalkınmayı hızlandırıp teşvik eden bir dizi adım atılmıştı. Ama Kongre Polonya'sı için en önemli kazanım üretim ve ticaretin rotasının yeniden Rus İmparatorluğu'na çevrilmesiydi. Polonya'da gelişen tekstili ve metalürji sektörleri talebin hızla arttığı Rusya'da üretimin düşük seviyelerde olmasından istifade etmişti. Drucki-Lubecki, Prusya ve Avusturya'dan yapılan ithalatı bir dizi gümrük tedbiriyle azaltırken Rusya'ya ihracatı artırmıştı. Fakat 1830'da Osmanlı İmparatorluğu'yla çatışmalarla meşgul olmak zorunda kalan ve Avus-

turya'yla da bir savaşa hazırlanan Nikolay, Polonya'dan yaka silkmişti. Bu da Polonyalıları imparatorluktaki konumlarını yeniden değerlendirmeye sevk etmişti. O tarihe dek Çarlık rejimiyle işbirliği yapan soyluların giderek artan endişeleri bir ulusal isyan için cüretkâr planlar yapan genç subaylar ve öğrencilere de sirayet etmişti.

Kasım Ayaklanması

29 Kasım 1830'da patlak veren ayaklanma kötü tasarlanmış, karman çorman bir hadiseydi. Birçoğu düşük rütbeli subaylardan oluşan bir grup komplocu, Grandük Konstantin'i öldürmeye karar vermişlerdi. Bunun ardından geniş çaplı bir ulusal ayaklanmanın başlayacağı tahmin edilmiş ama ayaklanmaya kimin önderlik edeceği ve hangi programın benimseneceği düşünülmemişti. Konstantin, Varşova'dan kaçmıştı ve komplocular kendilerine bir lider bulmak zorundaydılar. Önde gelen generaller bu rolü üstlenmeye yanaşmamıştı. Oysa Varşova halkı isyancıların çağrısını ciddiye almıştı. Ordu cephaneliği ele geçirilmiş ve silahlar halka dağıtılmıştı. Bazı askerî birlikler de isyana katılmıştı. Ne olduğunu tam anlayamayan bazıları ise Rus askerlerine katılmıştı. Çılgınlığın boyutları sonraki günlerde tüm çıplaklığıyla ortaya çıkmıştı.

Rus askerleri geri çekildiği sırada muhafazakâr ve liberal soyluluğun hâkimiyetindeki Sejm, ülkede bir devrim yaşandığı izlenimi vermekten kaçınmış ve Polonya'nın bağımsızlığına yönelik müzakereleri başlatmayı ummuştu. Drucki-Lubecki ve Czartoryski, Ruslarla müzakerelerin devam etmesi için kapıları ardına kadar açmışlardı. Ta Napoléon Savaşları'ndan kalma generallerden Józef Chłopiński diktatör olarak tayin edilmişti. Konstantin, şaşırtıcı bir gelişmeyle, isyancıları hedef alan bir askerî harekât düzenlemeyi reddetmişti zira ilk olarak Polonyalıların kendi hedeflerini netleştirmeleri gerektiğini dü-

şünmüştü. Fakat Sejm'in isyana utangaç bir tepki vermesiyle, tüm "işbirlikçiler"in divan-ı harpte yargılanmasını öneren radikal bir programa sahip "Yurtseverlik Örgütü" öne çıkmıştı. Sejm'in 25 Ocak'ta Rus Çarı'nın artık Polonya Kralı olmadığına karar verip Polonya'nın bağımsızlığını ilan etmesi Rusların askerî müdahalesini kaçınılmaz hale getirmişti. Diğer yandan, isyan başladığı şekilde devam etmekteydi. Siyasetçiler telaş ve kararsızlıkla hareket ediyor ve ulusun kendi kaderini tayin etmek için yürüttüğü mücadeleyi köylülerin sıkıntılarıyla, özellikle serflikle ilgili devam eden şikâyetlerle bağlantılandırmaya yanaşmıyorlardı. Bu yüzden kırsal kesim isyana genel olarak mesafe almıştı. Şehirlerde de tüccarlar ve zanaatkârlar yurtseverlik ruhuyla hareket etseler de gelecekten –özellikle Polonya'da ticaretin rotasının yeniden Batı'ya dönmesinden– endişeliydiler. Devrimciler uluslararası durumun kendi emellerine yardımcı olacağını düşünerek büyük bir hesap hatası yapmışlardı. Rusya'yla askerî bir çatışmada yabancı desteği ve müdahalesine gereğinden fazla güvenmişlerdi. Ne Avusturya ne Prusya ne de Büyük Britanya görece ufak bir mesele olan Polonya'dan ötürü Rusya'yla ilişkilerini tehlikeye atmak istememişlerdi. Normal şartlarda Moskova'nın içinde bulunduğu zorluğu artırmak isteyecek olan bu devletler Viyana sistemini tehdit eden devrimci fikirler yayıldığı için Polonyalılara destek vermekte temkinli davranmışlardı. Fransa'da Polonyalılar büyük bir halk desteğine sahip olsalar da Fransız devleti Rusya'ya karşı harekete geçmediği için Varşova açısından bunun pek önemi yoktu.

Rus askerleri 5 Şubat 1831'de Polonyalılara karşı bir askerî harekât başlatsa da Rus ordusunun Varşova'ya ilerleyişi Grochów Muharebesi'yle durdurulmuş ve Polonya ordusunun Rus ordusundan üstün olduğu görülmüştü. Ne var ki Mayıs ayındaki Ostrołęka Muharebe-

si'nden sonra Polonyalılar bu üstünlüğü kaybetmişti. Polonya saflarında bazı genç ve inançlı komutanlar olsa da mali durumun giderek bozulması askerî durumu kötü etkilemişti. Savaş meydanındaki yenilgilerin ardından halk desteği de azalmıştı. İlk muharebelerde çok iyi savaşan seçkin Polonya birlikleri tükenmiş ve zorunlu askerlik uygulaması köylülerin tepkisini çekmişti. Feldmareşal İvan Paskeviç komutasındaki Rus askerleri 6 Eylül'de batı yönünden Varşova civarına ulaşmışlardı. Polonyalılar doğudan bir saldırı bekledikleri için buna hiç hazırlıklı değillerdi. Askerî hezimet kaçınılmaz hale geldiğinde hükümet istifa etmiş ve ordu yenilgiyi kabul etmeden ve ateşkes imzalamadan geri çekilmişti. Binlerce Polonyalı ordunun teslim olmasıyla ortaya çıkan küçük düşürücü koşullara boyun eğmek yerine ülkeden ayrılmıştı.

Çar I. Nikolay, geçmişteki yükümlülüklerinin ayaklanmayla birlikte hükümsüz hale geldiği sonucuna vardığı için Kongre Polonya'sı fethedilmiş toprak muamelesi görmeye başlamıştı. Bağımsızlığın tüm kalıntıları silinmişti. En önemlisi de Sejm'in askıya alınması ve Polonya ordusunun dağıtılmasıydı. Bir anayasadan ziyade krallığın bundan sonra nasıl yönetileceğini tanımlayan "Organik Yasalar" yürürlüğe konmuştu. Polonyalıları küçük düşürücü bir jestle Paskeviç, Varşova Prensi unvanıyla birlikte Genel Vali olarak tayin edilmişti. Öte yandan Polonya toprakları Rus İmparatorluğu'na daha çok bağlansa da Polonya'nın kendine özgü tarafları tamamen törpülenmemişti zira Rusların Polonya'da sorumluluk üstlenecek miktarda idarecileri yoktu. İsyana doğrudan katılanlar ağır cezalara çarptırılsa da Polonyalı subaylar ve askerler Rus ordusuna dahil edilmişti. Polonyalı idarecilere de resmî makamlar verilmişti. Polonya toplumu bir travmayla baş etmek zorunda kalsa da birçok Polonyalı kendi çıkarlarına uygun olarak duruma uyum sağlamıştı. Ken-

dilerine istikrarlı bir iş, statü ve ödül vaat eden Çarlık bürokrasisinde çalışmaya başlayan Polonyalılar olmuştu. Polonya Bankası ve Hazinesi kurumsal bağımsızlığını ve krallık ekonomisindeki denetimini muhafaza etmişti. Napoléon Yasası yürürlükte kalmaya devam ederken Lehçe resmî dil olmayı sürdürmüştü. Çar'ın fazla eğitimin devrimlere zemin hazırladığı yönündeki kanaatine uygun olarak Varşova ve Vilnius Üniversiteleri kapatılmış ve birçok düşünce derneği yasaklanmıştı. Müzeler, kütüphaneler ve koleksiyonlara el konmuş ve koleksiyonların birçoğu Rusya'ya taşınmıştı. İlk ve ortaöğretimin kalitesi Çarlık rejiminin Polonya politikasının yeniden gözden geçirileceği Kırım Savaşı'na kadar epey düşmüştü. Yayıncılık tam anlamıyla çökmüştü; Varşova'da bile sadece birkaç tane gazetenin yayımlanmasına izin verilmişti. Herhangi bir tartışmalı meselenin açıkça ele alınması sansür tarafından yasaklanmıştı.

Büyük Göç

Hapsedilmekten korkan ve Rus işgalini kabul etmek istemeyen Polonyalılar ülkeyi terk etmişlerdi. Büyük Göç diye bilinen bu hadiseyle yaklaşık on bin Polonyalı ülkeden ayrılmıştı. Bunlardan bazıları ülkeden mecburen kaçarken bazıları da sürgünün kölelikten iyi olduğuna karar vermişti. Bir de anavatanın kurtarılması için Polonyalıların acı çekmesi gerektiğine inananlar vardı. Sürgünlerin büyük bölümü entelektüel ve siyasal gelişmelerin Polonyalılara samimi gelen bir ortam yarattığı Paris'e gitmişti. Britanya ve Belçika da Polonyalı sürgünlere kucak açan ülkeler arasındaydı. Avusturya ve Prusya devletleri ise devrimcilerin faaliyetlerinden endişelendikleri için Rusya'dan gelen Polonyalıların ülkelerinde kalmalarına izin vermemişlerdi.

Sürgünler arasında Polonya küllerinden doğmadan önce anavatandan uzakta acı çektikleri bir zorunlu aşa-

manın olduğuna dair romantik bir fikir yerleşmişti. Göçmen toplulukların sanatsal ve entelektüel hayatı da bu acı hissini besleyip büyütmüştü. Adam Mickiewicz ve Juliusz Słowacki'nin şiirleri acı, ayrılık ve nihai kurtuluş temalarına odaklanmıştı. Bu yazarların yapıtlarında, yitirilmiş anavatan imgesi romantikleştirilmiş ve idealize edilmişti. Polonya'dan sağlık sorunlarından ötürü ayrılmak zorunda kalan Frederic Chopin de bu yaratıcı trendin bir parçasıydı ve onun yapıtları da yitirilmiş anavatan nostaljisinden beslenmişti.

Sürgündekilerin büyük çoğunluğu ya soylu ya da asker tabakaya mensuptu. Göçmen topluluğun entelektüel hayatına bu tabakaların kaygıları hâkim olmuştu. Travma, suçluluk duygusu ve Kasım Ayaklanması'ndaki hadiselere coğrafi ve duygusal bir mesafeden bakabilmek onları başarısızlıklarını yeniden değerlendirmeye sevk etmişti. Bu da geleceğe dair planlarını etkilemişti. Paris'te siyasetçiler ve diplomatlar dışında uluslararası durum değişmediği sürece Polonya'nın yeniden bağımsız bir devlet olmasının imkânsızlığına kanaat getirenler de Prens Czartoryski'nin etrafında toplanmışlardı. Bağımsızlık için diplomasi ve uluslararası desteğin önemi vurgulanmıştı. Avrupa'ya Rusya ile Avusturya arasındaki rekabet hâkim olduğu için Viyana'nın vereceği destek hayati önemdeydi. Bu gruptan bazıları da Rusya'yı zayıflatabilmek için Osmanlı İmparatorluğu'ndan destek almak gerektiğini öne sürmüşlerdi.

Bir başka göçmen grubu ise Demokrasi Derneği'ni kurmuştu. Joachim Lelewel'in öncülüğündeki bu grup 1820'ler ve 1830'ların devrimci hareketlerinden açıkça etkilenmişti. Giuseppe Mazzini ve Felipe Buonarroti gibi çağdaş siyaset düşünürlerini yakından takip edip İtalya'yı örnek alarak kendilerine Genç Polonya hareketi adını vermişlerdi. Devrimci eylemin etkisine duydukları

inançla hazırladıkları programlarında Polonya'nın yeniden kurulabilmesi için, ülkeyi taksim eden devletlerin hepsinde halk ayaklanmaları başlatmak gerektiğini savunmuşlardı. Polonyalı sürgünler bir yandan Polonya'da isyan başlatma hazırlıkları yaparken öte yandan Batı Avrupa başkentlerinin hareketli siyasi yaşamına dahil olmuşlardı. Avrupa'yı sarsan devrimci dalgaları da halkların baskı ve sömürüden kurtulmalarının Polonya davasına yararlı olacağı fikriyle desteklemişlerdi.

Sürgündeki Polonyalılar en başta 1831 yenilgisinin kısa sürede telafi edilebileceğini sanmışlardı. Yeni bir ayaklanma planları yapılırken gelecekteki eylemleri tasarlayıp koordine etmeleri için Polonya'ya ajanlar gönderilmişti. Bir isyan başladığında tüm toplumsal sınıfların buna katılacağı ve isyanın kesinlikle başarılı olacağı görüşüyle sürdürülebilir bir başarı şansı elde edilene kadar beklemek gerektiği görüşü arasında kararsız kalan göçmen siyasetçiler fikir ayrılığı yaşamışlardı. 1845'te isyan çağrısına halkın kesinlikle yanıt vereceğine inanananlar bir süreliğine hâkim olmuştu. İsyanın lideri Viktor Mierosławski, Aralık ayında Posen'e ulaştıktan hemen sonra tutuklanmıştı. Paris'ten Polonya'ya gidenler isyanın başarı ihtimalinin zayıflamasıyla hızla Fransa'ya dönmüşlerdi. Bazıları ise Polonya'da kalmaya karar verip Polonya topraklarının taksim edildiği her üç bölgede ulusal bir isyan başlatma planlarını uygulamaya çalışmışlardı. İsyancılardan oluşan küçük gruplar Kongre Polonya'sına ait topraklardaki askerî hedeflere doğru ilerlemiş ve Posen'de bir kaleyi ele geçirmeye çalışmışlardı. Ama tüm bu girişimler sembolik bir askerî zafer dahi elde edilemeden başarısız olmuştu. Yetkililer köylülerin toprak sahiplerine giderek artan öfkesinden yararlanarak isyancıları bastırmışlardı. Özellikle Avusturya, 1845-46 kışında Galiçya'da başlayan isyanı bastırmak için bu yöntemi kullanmıştı;

soylulara saldırmaya teşvik edilen köylüler bundan dolayı ödüllendirilmişti. Kongre Polonya'sındaki isyan ve komplo faaliyetleri polisin sıkı denetiminden ötürü genel anlamda sonuçsuz kalmıştı. Herhangi bir siyasi faaliyetin parçası olduğundan şüphelenilen kişilere ağır cezalar verilmişti. Dolayısıyla sürgünde görece güvenli bir ortamda hazırlanıp romantik fikirlerle bezenmiş gerçekdışı planlar ile Polonya'ya hâkim somut koşullar arasında tam bir uçurum olduğu ortaya çıkmış ve göçmen teşkilatlarının otoritesi bu yüzden azalmıştı. Göçmen grupların ulusal kurtuluş planları zamanla bu gruplar Polonya'dan çok uzaklaştıkları için gerçeklikle bağını yitirmişti.

Halkların Baharı olarak adlandırılan 1848-49'da Avrupa'yı sarsan devrimci faaliyetler hem Polonyalı sürgünler hem de Polonya'daki isyancılar açısından bir dönüm noktası olmuştu. Özellikle Demokrasi Derneği bünyesindeki göçmen aktivistler Paris, Viyana ve Prusya'daki olaylara dahil olmuşlardı. Fakat olaylar anavatanda açıkça farklı bir seyir izlemişti. 1848'de bir ara Prusya ve Avusturya'nın Rusya'ya karşı savaşmak üzere güçbirliği etmeleri kuvvetli bir ihtimal gibi göründüğünde umutlar artmıştı. Berlin ve Viyana'daki Polonyalı göçmenlerin liderleri inisiyatif alarak, Polonya topraklarındaki soylulardan Rusya'ya saldırı hazırlıkları yapmalarını istemişlerdi. Ulusal bir isyanın başlayacağı öngörüsüyle, soyluluğun serfliği ortadan kaldıracağı ve böylece köylülüğün de desteğinin alınabileceği samimiyetle umulmuştu. Ama Polonya'daki toprak sahipleri daha temkinli davranarak, göçmenlerin çağrılarına kulak asmak yerine ağırdan almayı tercih etmişlerdi. Berlin'deki devrim coşkuyu artırdığı gibi yeni açmazlar da yaratmıştı. Alman devrimciler Almanya'nın birliğini desteklemiş ve Polonyalılara bağımsız bir Polonya'nın kurulacağı konusunda herhangi bir güvence vermek istememişlerdi. Dolayısıyla Alman ve Leh devrimci-

lerin işbirliği bir hayli kısa ömürlü olmuştu. Posen bölgesinde milliyetçi bir isyan başlayacak gibi olduğunda Alman liberaller ilk başta buna sempatiyle yaklaşsalar da daha sonra bölgenin Prusya'dan ayrılmasını onaylamayı reddetmişlerdi.

Mart-Nisan 1848'de durum bir ay içinde hızla değişmişti. Frankfurt'ta Alman birliğinin kurulmasını planlamak için toplanan Alman liberaller Polonyalıların taleplerini en başta destekleseler de Nisan ayında Kral IV. Friedrich Wilhelm, Posen bölgesinde bir askerî harekât düzenlenmesine izin verdiğinde buna hiçbir tepki gösterilmemişti. 1848 ve sonrasında bağımsız bir Polonya'nın yeniden kurulmasını destekleyen Karl Marx'ın tutumu tam bir istisnaydı. Mayıs ayında Polonya topraklarında Alman hâkimiyeti yeniden ve güçlü biçimde sağlanmıştı.

Devrim 13 Mart'ta Viyana'yı sarmıştı. Galiçya'ya akın eden göçmenlerin de desteğini alan belli başlı Polonyalılar, serfliğin kaldırılmasını öneren bir ilerici reform programını öne sürdüler. Avusturyalıların buna ilk tepkisi programa karşı çıkmak yerine onu benimsemek olmuştu. İmparator 15 Mayıs'ta Polonya topraklarında serfliğin kaldırıldığını ve köylülerin kendi sürdükleri toprakların sahibi olacağını ilan etmişti. Avusturyalı yetkililer Polonyalılarla Rutenyalı köylüler arasındaki etnik çatışmayı istismar etmenin peşindeydiler. Temmuz 1848'teki seçimlerden sonra Rutenya topluluğu ikiye bölünmüştü. Birçoğu Uniate Kilisesi'ne bağlı ve Polonyalıların hâkimiyetinden şikâyetçi olan milliyetçiler Viyana'yı desteklerken genç entelektüeller bölgenin geleceğinin Polonya'nın geleceğine yakından bağlı olduğu kanısındaydılar. En sonunda Viyana tüm isyanları bastırmayı başarmış ve Kasım ayına gelindiğinde Galiçya'ya yine Avusturya ordusu hâkim olmuştu.

Bu gelişmelerin ardından bir grup Polonyalı devrimci Macar devrimcilere katılmak için harekete geçmişti. Pas-

keviç önderliğindeki Rus ordusu Macar devriminin son aşamalarında Avusturya'nın yardımına koşmuştu. General Józef Bem adındaki Polonyalı isyancı, biri Polonya diğeri Macaristan topraklarında olmak üzere iki kez kafa tuttuğu Paskeviç karşısındaki askerlik becerileriyle adını duyurmuştu. Macar devrimi başarısız olduktan sonra Bem ve başka bazı Polonyalı devrimciler potansiyel paralı askerler olarak görüldükleri Osmanlı İmparatorluğu'na kaçmışlar ve orada ufak bir Polonya yerleşimi kurulmuştu.

Avrupa tarihinde 1848-49 olayları büyük devrimci kalkışmalar devrini Alman ve İtalyan devletlerinin kuruluş evresinden ayıran bir dönüm noktasıdır. Daha önce, *ancien régime*'in son kalıntıları ortadan kaldırıldığında ulusal kurtuluş hareketlerinin otomatikman başarıya ulaşacaklarına inanılmıştı. Fakat Polonyalılar ulusal devrimlerin halkın çoğunluğunun desteğini alsalar dahi diğer ulusal gruplardan saygı görmeyebileceğini öğrenmek zorunda kalmışlardı. Avusturyalı ve Alman liberaller en az gericiler kadar şovenist olabileceklerini göstermişlerdi. Polonyalı göçmenlerin ulusal isyan umutları suya düşerken Polonya topraklarındaki muhafazakâr ve pragmatik liderlik, toplumun reformlar ve ekonomik kalkınmayla iyileştirilebileceği umuduyla otoriteyle uzlaşma planları yapmaya başlamıştı.

Polonyalılar uluslararası çatışmaların her birini kaçınılmaz olarak Polonya'daki taksimi ortadan kaldırabilecek bir başka fırsat olarak görmüşlerdi. Bu yüzden 1854'te Kırım Savaşı başladığında krallık topraklarındaki Polonyalılar bir kez daha Rusların yenileceğini ve savaşın galiplerinin "Polonya sorunu"nu dünyanın gündemine taşıyacağını ummuşlardı. Avusturyalı ve Prusyalı yetkililer Polonyalılardan gönüllü askerî birlikler kurmayı bile düşünmüşlerdi ve 1848-49 devrimlerinden kaçarak Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan Polonyalılar kendi aralarında

bir lejyon oluşturmuşlardı. Ama savaş beklenenden çok daha kısa sürmüştü ve savaşı bitiren Paris Müzakereleri'nde ele alınan meseleler arasında Polonya sorunu yoktu.

Kırım Savaşı yenilgisinin Çarlık İmparatorluğu'nda uzun vadeli ve kapsamlı sonuçları olmuştu. II. Aleksandr, Rusya'nın ekonomik ve siyasi sisteminde reform yapma vaadiyle tahta geçmişti. Üç taksimin ardından Rusya'nın payına düşen Polonya topraklarında toplumsal değişimleri gerçekleştirebilmek için huzuru sağlamanın iki yolu vardı. İlk yöntem bölgedeki hayatı tüm yönleriyle denetleyen bir mutlak denetim ve baskı rejimi kurmaktı. Diğer yöntem ise uzlaşıydı. II. Aleksandr doğru bir değerlendirmeyle Polonyalı soyluların otoriteyle uzlaşmanın avantajlarından yararlanmak isteyecekleri sonucuna varmıştı. Aleksandr devrinde, özellikle 1855-1863 arasında ve Ocak Ayaklanması sırasında Polonyalıları sindirmek için her iki yönteme de başvurulmuştu. İlk başta uzlaşı yöntemi denenmişti. Polonyalılara, bir kez daha, Çarlık bürokrasisinde görev yapma imkânı tanınmıştı. Ekonomik kalkınma doğrudan ve dolaylı olarak teşvik edilmişti. Kırım Savaşı ve gümrük tarifelerinin kalkması Kongre Polonya'sında kapitalist bir ekonomiyi teşvik etmişti. Polonyalı girişimciler, bankerler ve sanayiciler Rus piyasalarının kendilerine açılmasından faydalanmışlardı. St. Petersburg ve Viyana'yla demiryolu bağlantıları kurulmuştu. Özellikle tahıl üretimindeki çarpıcı artışla birlikte tarım gelişmişti. Ekonomik refah ve siyasi tavizler isyan planlarının rafa kaldırılmasına yol açmıştı. Öte yandan tüm bu tavizler, bir yığın hüsran yaratacağı gibi mücadeleci bir atmosfere de zemin hazırlayan yeni milliyetçi hedeflerin doğması için gerekli önkoşulları da yaratmıştı. Çar'ın reformları sayesinde bir Tıbbi Cerrahi Akademisi kurulmuştu. Üniversite yeniden açılmasa da Polonyalıların Varşova'da Szkoła Główna'yı kurmalarına izin verilmişti.

Aynı dönemde ileri tarım yöntemlerinin yürürlüğe konmasını hedefleyen bir Tarım Derneği kurulmuştu. Birçok şubesi olan bu dernek Polonya'nın geleceğine dair tartışmaların odağı haline gelmişti.

Ocak Ayaklanması

1861'de Varşova'da gerçekleşen milliyetçi eylemlerin ardından polis göstericilere saldırmıştı. Kanlı müdahaleler, tutuklamalar ve en sonunda dayatılan sıkıyönetim, milliyetçi umutları engellemek bir yana coşkuyu daha da artırmıştı. Gizli örgütler bir kez daha isyan planlarına odaklanmış ve sivil otoriteyi ele geçirme planlarını uygulamaya koymuşlardı. Fakat askerî planlar fazla iyi tasarlanmamıştı. Ocak Ayaklanması öncesinde Polonya'nın bağımsızlığını nasıl kazanabileceği konusunda iki farklı görüşü savunan, iki ayrı liderlik ortaya çıkmıştı. Uzlaşmacı grubun başında Marki Aleksander Wielopolski vardı. O ve destekçilerine göre Çar'a yönelik talepler siyasi özerkliğin yeniden sağlanmasına ilişkin ricalarla sınırlı tutulmalıydı. Polonya'nın geleceğine ilişkin tüm tartışmalara damgasını vuran köylü meselesinde serfliğin yavaşça dönüştüğü bir süreç daha tercih edilebilirdi. Aynı tarihlerde önderliğini bir başka büyük toprak sahibinin (Kont Andrzej Zamoyski) yaptığı daha az uzlaşmacı bir grup ortaya çıkmıştı. Bu grup Çar'ın reformlarını desteklemek karşılığında ondan bazı tavizler talep etmişti. Her iki grubun liderleri de uluslararası kamuoyunun Polonya davasını desteklemesinin önemine inanıyordu. Fakat 1861 olaylarıyla gençler hızla radikalleşmiş ve gençlik örgütleri Rusya'daki benzer gruplarla temasa geçmişti. Silahlı bir ayaklanma planlarına ağırlık verilmişti. Rusların eylemleri, özellikle bir grup milliyetçi liderin kilisede düzenlenen Pazar ayini sırasında tutuklanması Katolik kilisesini de çatışmaya dahil etmişti. Sonraki iki yılda

Çarlık rejimi bazı tavizler verip özellikle eğitim hizmetlerini iyileştirmeye çalışmıştı. Polonyalılara mahalli ve yerel otoriteleri seçme hakkı da verilmişti. Buna rağmen polisin ve ordunun gaddarlığı ve giderek artan yurtseverce coşku bir uzlaşı ihtimalini zayıflatmıştı.

Ocak Ayaklanması, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Polonya'ya bağımsızlığını kazandırmayı amaçlayan en kapsamlı ve örgütlü girişimdi. Yetkiyi kendinden alan bir Geçici Ulusal Konsey, Çarlık ordusunun binlerce genci zorla askere almak istediği 14-15 Ocak 1863'te ayaklanma kararı almıştı. Çatışma başladığında tüm ulusu "ölümüne dövüşmeye" çağıran bir manifesto yayımlanmıştı. Köylülük meselesi bu kez tüm yönleriyle ele alınmıştı ve Ulusal Konsey yaklaşan çatışmada bunun hayati önemde olacağını tahmin ettiği için serfliğin ortadan kaldırıldığını açıklamış ve topraksız köylülere toprak vaat etmişti. Ayaklanma "Kızıllar" diye adlandırılan radikal gençler tarafından başlatılmıştı. İlk başta tavizler vermekten yana olan "Beyazlar" da Nisan ayına kadar bekledikten sonra ayaklanmaya katıldılar.

Ayaklanma askerî bakımdan berbat bir seyir izledi. Serfliğin kaldırıldığı açıklansa da kırsal kesimin yaklaşık yüzde 70'i ayaklanmaya destek vermemişti. Çatışmalara Varşova önderlik ederken taşra şehirleri fazla istekli davranmamıştı. Serfliğin ortadan kaldırıldığına dair açıklamaya baştan savma bir tepki gösterildiği gibi liderliğin kendi içinde de ihtilaflar başlamıştı. Parlak örgütçülerden Stefan Bobrowski bir başka Polonyalıyla yaptığı düelloda öldü. Uluslararası arenada krize tepki olarak Polonyalı isyancılara destek açıklamaları yapılsa da somut yardımlar çok sınırlı kalmıştı. Liberaller, ilerici çevreler ve Katolikler, Polonya yanlısı bir tutum benimsemişlerdi. Vatikan da Rus İmparatorluğu'nu zayıflatabilme umuduyla Polonyalı isyancıları desteklemişti. Fransa da Po-

lonyalı kardeşlerine desteğini açıklasa da Bismarck'ın başında olduğu Prusya, Rusya yanlısı bir tutum benimsediği için Polonya'ya malzeme ve silah sevkiyatı yapamamıştı. Prusya ve Rusya 8 Şubat 1863'te Polonya sorununun ortak çözümünde uzlaştıkları bir antlaşma imzalamışlardı. Avusturya, Balkanlar'a daha fazla yayılabilmek için bir fırsat olarak gördüğü Rusya'nın zayıflığından yararlanmak istese de Polonya sorununda diplomasi kartını oynamaktan kaçınmıştı. Britanya, Fransa ve Avusturya tarafından Rusya'ya sert bir protesto mektubu gönderilse de bunun fazla bir etkisi olmamıştı.

1863 yazında Ulusal Konsey'deki ihtilaflar sonucunda isyanın liderliğini Kızıllar ele geçirdiği halde hareketin ivmesi zayıflamıştı. Rusların kendilerine sadık kalanları bol keseden mükâfatlandırma politikası (Polonya davasına destek vermeyen kamu görevlilerinin karılarına özel düzenlemeler yapmak gibi) etkili olmuştu. Çarlık yönetimi 2 Mart 1864'te serfliğin ortadan kaldırıldığını tasdik eden bir *ukase* (ferman) çıkarmıştı. Köylülerin geçmişten kalma tüm yükümlülükleri kaldırılmış ve serf olarak sürdükleri topraklar onlara verilmişti. Bu kararın ayaklanma konusunda ikircikli köylüler arasında büyük bir etkisi olmuştu. Askerî başarılar elde edilemediği ve nihayet para sıkıntısı çekildiği için ayaklanma başarısız olmuştu. 1865 ilkbaharına gelindiğinde, Rus ordusu silahlarını teslim etmeye yanaşmayan Polonyalıların peşine düşmüştü. Binlerce kişi bir kez daha Polonya'dan ayrılmıştı; Fransa'da kısa süreliğine soluklanan sürgünler en başta yetkililer tarafından iyi karşılansalar da Paris Komünü'ne katılmalarından sonra bu tavır değişmişti.

Çarlık rejimi ayaklanmanın ardından oldukça ağır cezalar uygulamıştı. Ayaklanmayı aktif biçimde destekleyen –veya desteklediğinden şüphelenilen– 50 binden fazla kişi Sibirya'ya sürülmüştü. En ağır muameleyle ise

Polonya soyluluğu karşılaşmıştı. Asya'nın ücra köşelerine kocalarıyla birlikte sürgüne giden birçok kadın olmuştu. Bu insanların çok azı Polonya'ya dönebilmişti. Pek çoğu cezaları sona erdikten sonra sürgün yerlerinde kalmıştı.

Polonya toprakları Ocak Ayaklanması'ndan sonra iyiden iyiye bölündü. Değişimin hızını taksimci güçler belirlemeye başlamıştı. Bölünen her bölgenin iktisadi, siyasi ve kültürel hayatı muğlak bir kavram haline gelen ortak kültürel mirastan ziyade Berlin, Viyana ve St. Petersburg'ta olanlarla belirlenmişti. Üç devlet her nerede başlarsa başlasın, Polonya topraklarının tamamını etkileyebilecek isyanları elbirliğiyle bastırmak gerektiğinde mutabık kalmışlardı. Öte yandan bu toprakların nasıl yönetileceği konusunda herhangi bir antlaşmaya varılmamıştı. Dolayısıyla 1914'e gelindiğinde, Polonya'nın bölünmüş topraklarında üç farklı gelişim örüntüsü ortaya çıkmıştı.

Çarlık İmparatorluğu'ndaki Polonya Toprakları

1866'dan itibaren Kongre Polonya'sı, Çarlık İmparatorluğu'yla daha önce hiç olmadığı kadar bütünleşmişti ve artık Vistül Ülkesi diye anılıyordu. Polonya'ya özgü tüm kurumları ortadan kaldıran ve yerlerine Rus kurumlarını koyan bir tahribat programı yürürlüğe konmuştu. Öte yandan Napoléon Yasası muhafaza edilmişti. Ortaöğretim 1879'dan itibaren Rusça olmuştu. Rusça eğitimin amacı Polonyalıları Çar'ın itaatkâr kulları haline getirmekti. Devletle her düzeyde kurulan temaslar sadece Rusça olmak zorundaydı; Lehçe aile ve ev ortamına hapsedilmişti.

Ocak Ayaklanması'ndan sonra Polonyalı kadınlar duygusal olarak daha yoğun ve zor bir toplumsal rol üstlenmişlerdi. Çok sayıda eğitimli ve soylu erkek öldürüldüğü, ülkeden kaçtığı ya da cezaen Rusya içlerine gönderildiği için arazilerin, evlerin ve ailelerin yükü kadınların omzu-

na binmişti. Ayaklanmadan sonraki alabildiğine milliyetçi atmosferde geleceğin Polonyalı nesillerini yetiştirme görevi kadınlara düşmüştü. Bu nedenle, ulusal bilincin korunmasında Polonyalı annelerin rolü hayati bir önem kazanmıştı. Polonyalı Anne (*Matka Polka*) miti bu devirde özellikle güçlenmişti. "Polonyalı Anne"nin tek rolü çocuk bakmak değildi; aynı zamanda Polonyalılığı sürdürüp tarih, kültür ve dil bilgisini sonraki nesillere aktarmak gibi kutsal bir sorumluluğu vardı. Kadınların sırtlandığı bir ulusal vazifeydi bu.

Ayaklanmada öncü bir rol oynayan Katolik Kilisesi de cezalandırılmıştı. İlk olarak Polonya Katolik Kilisesi, St. Petersburg'taki Katolik Koleji'ne tabi kılınmıştı. Rus yetkililer, Rus Ortodoks Kilisesi'nin sadece teolojik nedenlerle değil Polonya milliyetçiliğiyle yakın ilişkilerinden dolayı da karşı çıktığı, planlı bir saldırıyla Polonya'daki Katolik hiyerarşinin Vatikan'la temaslarını sınırlandırmak ve toplumdaki etkisini denetlemek için elinden geleni yapmıştı. Tanrıtanımazlık büyük bir kötülük sayıldığından, Rus yetkililer Kilise'yi büsbütün ortadan kaldırmaktan kaçınmışlardı; Katolik Kilisesi'nin ahlaki ve manevi liderliği toplumda bu tür bir liderlik vasfına sahip herhangi bir kurumun olmamasından daha iyiydi. Yine de papazların tayinleri katı bir biçimde sınırlandırılmış ve mümkün olan en az sayıda papazın görev yapmasına izin verilmişti. Öte yandan yetkililer Latince Kilise ayinlerine karışmadıkları gibi diğer kilise etkinliklerinde de Lehçe kullanılmasını yasaklamamışlardı. Bu yüzden kilise, Lehçe kullanmanın serbest olduğu tek kamusal mekân haline gelmişti. Polonyalılarla Katolik Kilisesi arasındaki manevi bağ bu devirde özellikle güçlenmiş ve sonraki devirde de pekiştirilmişti.

Ayaklanma sonrasındaki gelişmelere toplum ilk başta sessiz kalmıştı. Ulusal ayaklanmalara duyulan ilgiden ar-

tık yıpranan, sinen ve bazen de rahatsız olan Polonyalılar başlarına gelenin kaçınılmazlığını kabul etmiş gibi görünüyorlardı. Yeni fikirler çok yavaş bir tempoyla ortaya çıkmıştı. Başlangıçta en doğru yol Çarlık rejimine uyum sağlamak gibi görünmüştü. Beyazların geçmişte ileri sürdükleri fikirler hâlâ ortalıktaydı. Bunlardan birine göre Çarlık rejimi ancak ona sadık kalındığından emin olursa bazı tavizler verebilirdi. Bir ara bu tavizler gerçekten veriliyor gibi görünmüştü. Sansür çok katı olmayı sürdürse de bazı derneklerin kurulmasına ve sınırlı sayıda gazetenin yayımlanmasına zamanla izin verilmişti. 1897'de Çar II. Nikolay, Varşova'yı ziyaret etmiş ve bir politeknik enstitüsünün kurulmasına müsaade etmişti. 1898'de Romantik dönemin en milliyetçi şairlerinden Adam Mickiewicz anısına bir anıt dikilmesine izin verilmesi bu çabaların zirveye ulaştığı sembolik bir andı. Çarlık rejimine karşı uzlaşmacı bir tutumu savunan muhafazakâr gruplar Polonya'nın Rus İmparatorluğu'nun parçası olmasının iktisadi faydalarına odaklanmış durumdaydılar. Ne var ki hayal kırıklığı yaratan bir gelişmeyle Nikolay, Polonya'ya İmparatorluk sınırları içinde özerklik tanımayı reddetmişti. Çarlık rejimi Polonyalı liderlerin kendi topluluklarını temsil etme iddiasını göz ardı etmişti zira serflerin özgürleştirilmesiyle soyluluk ve köylülük birbirinden ayrıldığı için ulusal bir ayaklanmanın başarılı olma ihtimalinin ortadan kalktığına inanılıyordu.

Ayaklanmanın feci sonuçları Polonya'nın nasıl bağımsız olabileceğine dair birtakım tartışmalara da yol açmıştı. Ayaklanma fikrini eleştirenler dönemin modernleşmeye ve hayat standartlarını yükseltmeye odaklı eğilimlerinden hareketle sanayileşme ve ekonomik kalkınma ihtiyacına dikkat çekmişlerdi. İlerlemenin yolunun Rusya'daki demokratik kurumları dönüştürmekten geçtiğine inanan liberaller bu gruplarla yakından bağlantılıydı. Polonya'nın

bu sayede zamanla bağımsızlığına kavuşabileceği umuluyordu. Soyluluğun değerlerine güçlü biçimde karşı çıkan ve başarılı bir ayaklanma ihtimaline şüpheyle yaklaşan bu kesimler toplumsal bakımdan yararlı buldukları meslek ve faaliyetlere odaklanıp eğitim, bilim, mühendislik ve tıpla ilgilenmişlerdi. Polonya siyasi düşüncesinde erken 19. yüzyıla özgü Romantik ve Mesihçi fikirleri reddeden bu akım pozitivizm diye adlandırılmıştı. Bu görüşleri benimseyen yazar ve sanatçılar zamanla kendi eserlerini pozitivist olarak tanımlamışlardı. Akımın en önde gelen temsilcileri Eliza Orzeszkowa, Bolesław Prus ve Aleksander Świętochowski idi. Pozitivistlerin düşüncelerinin merkezinde toplumu dönüştürmenin bir aracı olarak eğitimin değeri ve rolü yer alıyordu. Lehçe eğitimi yerleştirmek ve sürdürmek dışında bilimsel becerileri müfredata dahil etmek için de mücadele edilmişti. 19. yüzyılın ikinci yarısında önde gelen hayırseverler tarafından ziraat mektepleri ve eğitim dernekleri kurulmuştu.

Taksimler dönemi Polonya'sında hızlı bir toplumsal dönüşüm süreci yaşanmıştı. Dönüşüm bölgelere göre eşitsiz bir seyir izlese de temel örüntü kırsal nüfustaki patlama ve kentsel nüfustaki belli ölçüde artıştı. Kongre Polonya'sının nüfusu 1870-1910 arasında tahminlere göre 10 milyondan 22 milyona çıkmıştı. Toprağın yoğun biçimde işlenmesi bir norma dönüşürken sanayi yatırımları da farklı bölgelerin toplumsal bileşimini değiştirmişti. Prusya'nın denetimindeki Silezya'nın yanı sıra Kongre Polonya'sı sınırlarındaki Łódź da hızla sanayileşerek Avrupa'nın ekonomik bakımdan en gelişkin bölgeleri haline gelmişti. Öte yandan ekonomik değişimlerden etkilenmeyen Galiçya gibi bölgeler de vardı.

Polonya'nın Rus İmparatorluğu'na ait kısmında ise sanayinin hızla gelişmesi kentli bir işçi sınıfını ortaya çıkarmış ve bu sınıf sosyalist fikirlerle kaçınılmaz ola-

rak temas kurmuştu. Polonyalılar sosyalist düşünürlerin eserleri ve Marksizmle ilk olarak Rus sosyalistleriyle ilişkileri sayesinde tanışmışlardı. 1878-79'da komplo hazırlığındaki bir grup sosyalist lider Varşova'da tutuklanmıştı. Bu tutuklamaların ardından grubun diğer liderleri yurtdışına kaçmış ve faaliyetlerini İsviçre, Paris ve Londra gibi yerlerde başka ülkelerden gelen sosyalist sürgünlerle birlikte sürdürmüşlerdi. Bakunin, Proudhon ve Blanqui gibi yazarların kitaplarını okuyan ve Rus popülistlerinin fikirlerinden etkilenen bu kişiler geleceğin devriminin uluslararası işçi sınıfı tarafından yapılacağına inanmışlardı. Polonyalı sosyalistler öncelikle terör ve propaganda faaliyetleriyle meşgul oldukları bir kuluçka evresinin ardından 1892'de işçi sınıfının kitle örgütlenmesi hakkında Batı Avrupa'ya özgü sosyalist öğretileri savunan bir Sosyalist Parti kurmuşlardı. Yeni kurulan Polska Partia Sosjalistyczna (Polonya Sosyalist Partisi-PPS) İkinci Enternasyonal'e üye olmuştu. PPS'nin ideolojisi Marksist bir programdan oluşsa da sürgündeki sosyalistler ulusal sorunun önceliğini ve Polonya işçi sınıfının haklarından daha önce Polonya'nın bağımsızlığının kazanılmasının önemini vurgulamışlardı. İkinci Enternasyonal'de reformist bir çizgi izleyen PPS, devrimci yöntemleri reddederek bunun yerine demokratik ve temsili kurumlar aracılığıyla yapılacak reformlara yoğunlaşmıştı. Polonya'daki yeni sosyalist hareketin önde gelen aydınlarından biri Józef Piłsudski idi.

PPS'nin aşamalı reformlara ağırlık veren programı sosyalistlerin tümünden kabul görmemişti ve Polonya topraklarında Socjaldemokracja Królestwa Polskiego (Polonya Sosyal Demokrat Partisi) adında farklı bir sosyalist parti kurulmuştu. Bu parti 1900 yılında kendi tabanını genişleterek Litvanyalı sosyalistleri de bünyesine dahil etmiş ve adını Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i

Litwy (Polonya ve Litvanya Sosyal Demokrat Partisi, SDK-PiL) olarak değiştirmişti. Yeni partinin dünyaca ünlü lideri Rosa Luxemburg'du ve parti liderliği sosyalistlerin kısa vadedeki en önemli hedefinin Çarlık rejimini devirmek olması gerektiği kanısındaydı. Partinin uzun vadeli amacı ise sosyalist devrim yapmaktı. SDKP, PPS'nin ulusal soruna verdiği önceliği yanlış buluyor ve bunun işçi sınıfının yararına olmadığını öne sürüyordu. İkinci Enternasyonal'de olduğu üzere Polonya sosyalist hareketinde de en fazla ihtilaf yaratan mesele ulusal sorun olmuştu. 1897'de bir Yahudi sosyalist partisi (Bund) kurulmuştu. Bund, 19. yüzyıl sonunda Rus İmparatorluğu'ndaki en etkili sosyal demokrat partiydi. Üye sayısının diğer devrimci örgütlere kıyasla daha fazla olması Yahudi topluluğunun giderek artan siyasi bilincinin bir yansımasıydı.

Polonya topraklarındaki siyasi ve iktisadi değişimlerden Yahudi topluluklar da etkilenmişti. Rus İmparatorluğu'nda Yahudiler diğer ulusal gruplardan farklı olarak imparatorluğun belirli bölgelerinde ikamet etmelerini kısıtlayan, eğitime erişim imkânlarını sınırlandıran ve belirli meslekleri yapmalarını yasaklayan özel yasalara tabiydiler. Polonya topraklarındaki Yahudiler de Çar'ın keyfî politikalarına tabiydiler. Zengin dinî ve siyasi fikirler barındıran Yahudi topluluklar içinde asimilisyoncu eğilimlerin daima bir karşılığı olmuştu. Önde gelen bazı Yahudilerin Polonya topraklarının ekonomik kalkınmasındaki başarılı rolleri de bu eğilimleri teşvik etmişti. Yahudi girişimciler ve bankerler Kongre Polonya'sındaki sanayileşme sürecine dahil olmuş ve Yahudi topluluğunun uyum sağlama yeteneği ve verimliliğine sıklıkla dikkat çeken Polonyalı siyasi liderlerin başlattıkları tartışmaları yakından takip etmişlerdi. 1882'de Haham Samuel Mohilever, Białystok'ta Siyonist örgütlenmeye öncülük eden bir örgüt kurmuştu.

Kongre Polonya'sının etnik bileşimi bir hayli çeşitlilik arz etmişti. Kongre Polonya'sı sınırları içinde kendini Polonya vatandaşı olarak hisseden ve tanımlayan çok sayıda kişinin yanı sıra başka birçok ulusal grup vardı. Geçmişte Lutherci Kilise'ye bağlı olan ve Almanca konuşan bir topluluğun ikamet ettiği sanayi şehri Łódź'da Polonya'ya asimile olma eğilimleri ağır basmış ve Lehçe konuşanların sayısı hızla artmıştı. Buna karşılık Kongre Polonya'sının doğu sınırlarında ikamet eden Ukraynalı topluluklar kendi ulusal kimliklerinin daha fazla bilincine varmıştı ve Ukraynalıların bazıları Katolik olduklarını açıkça ifade ederken bazıları da ulusal kimliklerini Uniate Kilisesi ya da Ortodoks Hıristiyan Kilisesi'ne bağlılıkları üstünden tanımlamışlardı. Geçmişte Polonya Krallığı'na ait olsa da Kongre Polonya'sının sınırları dışında kalan Belarus ve Doğu Ukrayna'da ise nüfusun %85'i Ortodoks Hıristiyan Kilisesi'ne bağlıydı. Yahudiler bu bölgedeki ikinci en büyük topluluktu. Göç örüntülerinin bir sonucu olarak Polonyalı topluluklar ayrı ayrı ceplerde yaşamaya başlamışlardı ve bu nedenle Kiev şehri Polonyalıların hâkimiyeti altındaydı.

19. yüzyıl sonuyla 20. yüzyıl başında Avrupa, milliyetçi ideolojilerin yükselişine sahne olmuştu. Polonya topraklarındaki siyasi tartışmaların hepsinde milliyetçilik en önemli meseleydi. Pozitivistler ve sosyalistler peş peşe çıkan isyanların enkazını temizlemeye çalışırken, 1887'de kurulan yeni bir örgüt ana gayesi olarak milliyetçiliği benimsemişti. İsviçre'de Zygmunt Miłkowski tarafından kurulan Polonya Birliği'nin tek hedefi bağımsız bir Polonya kurmaktı. 1893'te Roman Dmowski, Miłkowski'nin gündemini kendi tüzüğü olarak kabul eden bir Ulusal Birlik kurmuştu. Dmowski, Hıristiyan Polonyalılardan oluşan bir millet tanımı yaparken Litvanyalıları da Polonya milletinin bünyesindeki bir aşiret olarak tanımlamıştı. Dmows-

ki'nin programında özel bir yer verilen köylüler Polonya milletinin ırken en saf kesimi olarak nitelendirilmişti. Birliğin programında ekonomik ilerleme savunulsa da etnik Polonyalıları sömürdüğü için yabancı sermaye Dmowski tarafından hedef alınmıştı. Almanlar ve Yahudiler Polonya milletinin düşmanları olarak tanımlanmıştı. 1897'de Birliğin adı Stronnictwo Narodowo-Demokratyczne olarak değiştirilmiş ve o tarihten sonra Narodowa Demokracja (ND, Ulusal Demokrasi) ya da Endecja kısaltmasıyla bilinmişti. Polonya ulusuna takıntılı ilgisi ve Polonyalıları düşmanlarıyla savaşmak üzere güçlendirmeyi ve harekete geçirmeyi hedefleyen programından ötürü Endecja, bölünmüş Polonya'nın üç bölgesinde de en aktif siyasi hareket olmuştu. 19. yüzyıl sonunda milliyetçi hareketlerle Yahudi topluluklar arasındaki çatışmaların sayısı artarken hem öğrenciler arasında hem de daha sonra bir bütün olarak Polonya toplumunda sosyalistler milliyetçi örgütler karşısında gerilemişti. Endecja, Yahudilerin Polonya milletini sömürdükleri iddiasıyla Yahudilere ait işletmelerin boykot edilmesi için çağrı yapmıştı. Milliyetçilerin başlıca ideoloğu Dmowski'ye göre Yahudi etkisinin yayılmasıyla mücadele etmenin tek yolu Polonya milletini Yahudilere olan ekonomik bağımlılığından kurtarmaktı.

Alman İmparatorluğu'ndaki Polonya Toprakları

Prusya'ya dahil edilen Polonya topraklarındaki siyasi gelişmeler ise farklı bir seyir izledi. Öncelikle kendilerini Polonyalı olarak tanımlayanların büyük bir bölümü (Polonyalıların ufak bir bölümü Kalvinist olsa da) Katolikti. Prusya'ya dahil edilen yerler arasında Posen bölgesi, Batı Prusya ve Warmia yöresi vardı. Buralarda hem Lehçe hem de Almanca konuşan toplulukların olması ileride etnik aidiyetlerle ilgili bir karışıklığa yol açacaktı. Yöre sakin-

lerinin yalnızca %1'i Yahudi'ydi. Anayasal siyasi sistemin varlığına alışan Polonyalılar, şikâyetlerini gidermenin tek yolunun isyan etmek olduğu fikrinden giderek uzaklaşmışlardı. Tüm vatandaşlarla eşit haklara sahip olan Polonyalılar imparatorluğun siyasi yaşamında aktif bir rol oynayabilmişlerdi.

Almanya 1871'de birleştirildiğinde, geçmişte Polonyalılara ait olan toprakların büyük kısmı Prusya sınırları içinde kalmış ve bu yüzden Polonya topraklarıyla ilgili kararlar Prusya Landtag'ında (devlet meclisi) alınmıştı. Devlet meseleleri ise demokratik ve serbest seçimlerle faaliyet gösteren Reichstag'ta karara bağlanmıştı. Polonyalıların her iki mecliste de oy ve temsil hakkı vardı. Endecja, yüzyıl dönümünde bu iki meclisteki en güçlü Polonya partisi haline gelmişti. Polonyalı sosyal demokratlar ise o kadar başarılı değildi. Reichstag'ta çoğunluğu oluşturan Alman sosyal demokratlarla işbirliği yapma ihtimali ulusal ayrımlardan ötürü kısıtlanmıştı. 1873'te Şansölye Bismarck'ın Katolik Kilisesi'nin etkisini azaltmaya çalıştığı *Kulturkampf* sırasında Polonyalılar kendilerini özel bir tehdit altında hissetmişlerdi. Bismarck'ın politikası kötü tasarlanmıştı ve pratikte hem Alman hem de Protestan bir devletin saldırısına maruz kaldıklarını düşünen Polonyalı Katoliklerle Katolik Kilisesi arasındaki bağı güçlendirmekten başka bir işe yaramamıştı.

1876'dan itibaren Almancanın resmî dil ilan edilmesiyle bir Almanlaştırma politikası yürürlüğe kondu. Lehçe eğitim büyük ölçüde azaltılmış ve Polonyalılarla devlet arasındaki temasların Almanca olması zorunlu tutulmuştu. Polonyalılar hem Prusya Landstag'ı hem de Reichstag tarafından yürürlüğe konan ayrımcı yasaların sonuçlarına maruz kalmışlardı. Prusyalıların düşük bir ırk olarak gördükleri Slavlara ilişkin önyargıları da Polonyalılara yönelik politikada ilave bir rol oynamıştı.

1886'da Bismarck, Polonyalıların olduğu bölgeleri Almanlaştırmayı hedefleyen bir Kolonizasyon Komisyonu kurmuştu. Reichstag ve Landstag'ın cömertçe desteklediği bu Komisyon'un iskâna teşvik politikaları sonucunda Almanlara ait toprakların miktarı artmıştı. Komisyon'un faaliyetleri ancak kısmen başarılı olabilse de Polonyalılarla Almanlar arasındaki ilişkilerin gerilmesine, boykotlara ve nihayet iki topluluğun birbirinden ayrılmasına yol açmıştı. Her iki meclisteki Polonyalı vekiller tepki olarak Komisyon hakkında dava açmış ve çiftliklerin Polonyalıların elinde kalması için bir Polonya Tarım Bankası'nın kurulmasına ön ayak olmuşlardı. Polonyalıların kurduğu benzer bankaların da işleri yolunda gitmiş ve önerdikleri yüksek kârlardan ötürü bu bankalar Alman sermayesine de cazip gelmişti. Polonyalı toprak sahiplerini bir araya getiren derneklerin ve köylü kooperatiflerinin kurulması Almanların izlediği tarım politikalarının etkisini daha da azaltmıştı.

Avusturya İmparatorluğu'ndaki Polonya Toprakları

Avusturya'ya dahil edilen toprakların etnik bileşimini saptamak zordur zira Birinci Dünya Savaşı'ndan önce yapılan tüm nüfus sayımlarında vatandaşlardan ulusal değil dinî ve dilsel aidiyetlerini açıklamaları istenmiştir. Mevcut verilere göre Doğu Galiçya'da nüfusun %65'inden fazlası ya Ukraynaca ya da Rusça konuşurken Batı Galiçya'da nüfusun %96'sı Lehçe konuşmaktaydı. Doğu Galiçya'ya Uniate Kilisesi mensupları ve Ortodoks Katolikler hâkim iken Batı Galiçya'da Katolikler çoğunluktaydı. Fakat bu göstergeler kimin Ukraynalı kimin Polonyalı olduğuna dair güvenilir veriler değildir zira 19. yüzyıl sonuna kadar kiliselerin arasında işbirliği ve alışveriş olduğu için inançlar ulusal kimliğe dair güvenilir göstergeler de-

ğildi. Bölgedeki toplulukların giderek yükselen bir ulusal bilinç edinmeleri 20. yüzyıl başını bulmuştu. Ayrıca köylü topluluklar bu süreçten belirli bir ulusal gruba aidiyetlerini açıklamaktan çekinmeyen eğitimli kesimlerin oluşturduğu kentli topluluklar kadar güçlü biçimde etkilenmemişti.

1867'de Avusturya-Macaristan ikili monarşisinin kurulması Galiçya'daki Polonya liderliği için bir dönüm noktasıydı. Avusturya monarşisi bölgedeki hâkimiyetini soylulukla yaptığı işbirliğine dayandırmıştı. Buna karşılık soyluluk, Avusturya politikalarını desteklediğinde çok şey kazanabileceğini, muhalefete kalkıştığında ise epey bir şey kaybedebileceğini anlamıştı. Geçmişteki köylü ayaklanmaları bir uyarı işlevi görmüştü. Avusturya başlangıçta özerklik müzakerelerini başlatmakta gönülsüz olsa da 1867'de bölgeye özerklik verildi. Yasamayla ilgili meselelerde yetki Lviv'de konuşlanan ve üyeleri yerel seçimlerle belirlenen bir Sejm'e devredildi. Sejm'e seçilenlerin arazi sahipleri olması ve yasamayla ilgili meselelerde yetkinin toprak sahibi soylulukta kalması sağlanmıştı. Ayrıca Polonyalılara Avusturya Ulusal Konseyi'ne temsilci gönderme hakkı da tanınmıştı. Kendilerine Macarlarla aynı statünün verilmemesini protesto ederek Ulusal Konsey'i boykot etme kararı alan Çeklerin aksine Polonyalılar Konsey'e tüm temsilcileriyle katılmışlardı. Bazı tarihçilere göre, Çekler Konsey'e katılmadığı için Polonyalılar kayırılmış ve İmparator'a sadakatlerinin karşılığı olarak çok sayıda Polonyalı üst düzey makamlara getirilmişti. Alfred Potocki ve Kazimierz Badeni iki ayrı dönemde başbakanlık ederken Agenor Gołuchowski kısa süreliğine imparatorun dış ilişkiler sorumlusu olmuştu. Öte yandan Avusturya siyasetine katılan bu Polonyalı aristokratlar Polonyalıların kendi iç meseleleriyle pek ilgilenmemişlerdi.

Nüfus patlaması ve endüstriyel gerilik gibi sorunlardan mustarip olan Galiçya, Avusturya İmparatorluğu'unun en geri bölgeleri arasındaydı. Toprak sahipleri yeni tarım yöntemlerini benimsemekte yavaş hareket etmişti ve alışkanlıklarını değiştirmelerini sağlayacak bir siyasi ya da iktisadi teşvik olmadığı için arazileri yöredeki köylülerin arazileri kadar sönük kalmıştı. Toprak sahipleriyle uzlaşma politikası izleyen Avusturyalı yetkililer bu kesimin votka ve bira üretimi gibi eski tekellerini sürdürmesine izin vermişti. Bu yüzden soyluluk yeni mahsuller üretme ya da iktisadi faaliyetlerini artırma lüzumu duymadan belirli bir hayat standardını sürdürme imkânına kavuşmuş ve Galiçya'ya özgü gerilik daha da artmıştı. Sanayideki belli başlı atılımlar petrol araştırma ve kömür madenciliği sahalarında gerçekleştirilirken çelik üretimi çok düşük bir seviyede kalmıştı. Köylüler için yoksulluktan kaçmanın tek yolu genellikle Amerika'ya göç etmekti.

Köylü hareketinin ortaya çıkışının gerisinde Polonya topraklarının tarımsal karakteri vardı. 1895'te bir Köylü İttifakı kurulmuş ve ittifakın adı 1903'te Polskie Stronnictwo Ludowe (Polonya Köylü İttifakı, PSL) olmuştu. Eğitimli siyasetçilerin hamiliğine güvenmeyen PSL, köylülerin hayatlarını etkileyen vergi ve gümrük engelleri gibi meselelere odaklanmıştı. PSL'nin başında gerçek bir köylü olan Wincenty Witos vardı.

Aynı tarihlerde sesini daha çok duyurmaya başlayan ve kendini açık seçik ortaya koyan Ukrayna topluluğu arasında da milliyetçi hisler güçlenmişti. Ukrayna topluluğunun liderleri artık Polonya ya da Rus vesayeti altında olmak istemedikleri için, kendi kimlikleri ve dillerini kabul ettirmek amacıyla daha fazla mücadele ediyorlardı. Ukrayna'nın Rus kontrolü altındaki bölgelerinde yaygın bir uygulamayla Uniate Kilisesi mensuplarına zulmedilmiş, Ukrayna okulları ve dernekleri kapatılmıştı. Doğu

Galiçya'da ise Avusturya'nın azınlıklara yönelik politikalarından ötürü Ukraynalıların kendi ulusal kimliklerini özgürce ifade etmelerine göreli olarak izin verilmişti. Ukrayna dili gelişirken Ukraynacanın yazışma dili olarak kullanılmasına izin verilmiş ve Ukrayna müziğini kaydetmeye yönelik girişimler olmuştu. Sokil ve Sich gibi spor dernekleri de Ukraynalıların ulusal gururunu okşamıştı. 1840'ta eserlerini Ukrayna dilinde yazmaya başlayan şair Taras Şevçenko'nun adını taşıyan Şevçenko Dernekleri Ukrayna kültürüne yönelik incelemeleri teşvik etmişti. Kooperatif hareketi de kendi çiftliklerine sahip çıkmaları ve yerel iktisadi faaliyetlerini geliştirmelerine imkân sağladığı için özellikle köylüler için önemliydi. Ukraynalı partiler yüzyıl dönümünde Ukraynalı olmayan partilerden uzaklaşmaya ve açıkça milliyetçi bir çizgi izlemeye başladılar.

Avrupa Siyasetinde Polonya Sorunu

19. yüzyıl sonunda Polonya'nın kendi kaderini tayin hakkı meselesi üç imparatorluğun toplumsal, iktisadi ve siyasi dönüşümüyle giderek bağlantılı hale gelmişti. Seçmen kitlesinin genişlemesi sonucunda siyasete katılımın artması üç rejimde de oy kullanan yurttaşların istek ve arzularının dikkate alınmasını zorunlu kılmıştı. Üç imparatorlukta da Polonyalılarla belli bir uzlaşı sağlanmıştı.

Yabancı idaresi altında geçen devrin Polonya kültürüne derin bir etkisi olmuş ve Polonya kültürü 1795-1918 arasında çeşitli aşamalardan geçerek gelişmişti. Öte yandan Polonya ulusunun tehdit altında olduğu ve ulusal kimliğin kaybına karşı mücadele etmek gerektiği fikri kültürel ifade biçimlerinin ortak özelliği olmuştu. Dolayısıyla ister edebiyattan ister müzik ya da resimden bahsedilsin, Polonya milletinin yazgısı baskın tema haline gelmiş, çeşitli kanallardan ifade edilen bu kaygı ka-

lıcı hale gelmişti. Ulusun kimliğini doğru biçimde ifade etme arayışındaki sanatçılar çeşitli yollar izlemişlerdi. 19. yüzyılın ilk yıllarına Romantik nosyonlar damgasını vurmuştu. Bu eğilimin en önde gelen temsilcileri şairler Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki ve Zygmunt Krasiński idi. Frederick Chopin'in müziği Polonya'nın Romantik devre özgü tüm duygularını ifade etmişti. Pozitivist dönemde ise Henryk Sienkiewicz ve Stefan Żeromski kayıplar, ulusal isyanların başarısızlığı ve toplumsal çatışmalarla ilgili birçok trajediyi işlemişlerdi. Sienkiewicz, yazdığı üç büyük tarih kitabıyla Polonyalılara ilham vermeye çalışırken Żeromski, Polonyalıları tartışmaya ve düşünmeye sevk etmek amacıyla tartışmalı meseleleri ele almıştı. Ressamlar arasında tarihten bir ilham kaynağı olarak yararlanan Jan Matejko eşsizdi. Yabancıların baskısı altındaki ulusun yazgısını son derece karamsar ve trajik bir yaklaşımla resmeden Arthur Grottger ve Julian Marchlewski ise Matejko'nun karşıt kutbunda yer almışlardı. Devrin sanatçıları Polonya milliyetçiliğinin özünü çok çeşitli yöntemlerle ve coğrafi ya da soyut terimlerle tanımlamaya çalışmışlardı. Tatra Dağları bakir doğanın simgesi haline gelmişti. Soruna daha farklı bir yaklaşımla ulusu oluşturan şeyin toplumsal karşılığını arayanlar ve bunu sadelik ve organik çalışmanın simgesi olarak kodladıkları köylülükte bulanlar da olmuştu. 20. yüzyıl başında bazı sanatçılar sanatın ulusa hizmet etme vazifesinden sıyrılmasını talep etse de izleyici kitle ulusal tartışmayla sanat arasında yakın bir bağ kurulmasını beklediği için bu pek mümkün olmamıştı.

1904'te başlayan Rus-Japon Savaşı, Polonya'nın bağımsızlığını Rusya düşmanlarının yardımıyla sağlama ihtimalini bir kez daha gündeme getirdi. Dmowski ve Piłsudski, Polonya'nın yeniden kurulması karşılığında Japonlara yardım edecekleri bir antlaşma yapmanın mümkün

olup olmadığını anlamak için Japonya'ya gitmişlerdi. Piłsudski güçlü bir Rus karşıtı tutum benimserken Dmowski, Almanya'nın Polonya milliyetçiliğine daha ciddi bir tehdit olduğu teorisini geliştirmişti. PPS ve SDKPiL hareketlerine mensup sosyalistler de aralarındaki doktrin tartışmaları yüzünden bölünmüşlerdi. İmparatorlukların her birinde farklı deneyimlerin yol açtığı bölünmeler olmuştu. Ama Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması Polonya milliyetçilerine tam da bekledikleri fırsatı sunmuştu.

6

SAVAŞ VE BAĞIMSIZLIK 1914-1939

Devletsiz Bir Polonya Ulusu

Birinci Dünya Savaşı arifesinde Polonya topraklarında ülkeyi taksim eden devletlerdeki gelişmelere bağlı olarak değişen, oldukça karmaşık bir siyasi hayat hâkimdi. Öte yandan, varolan farklılıklar onları aşan bir ulusal kimlik ve ulusal kültürün doğmasına mâni olmamıştı ve fırsat doğduğunda ulusal kimlik temelinde ortak hareket edebilmenin önkoşulları ortaya çıkmıştı. Bağımsızlık birçok kentli ve eğitimli Polonyalının isteği olduğu gibi siyasi faaliyetlerinin de ana ve nihai hedefiydi. Çok farklı biçimlerde idare edilen bölgelerde yaşamakla birlikte Polonyalılar ortak bir dilleri olduğunu pekâlâ biliyorlardı ve vaktiyle Polonya Krallığı'nın hüküm sürdüğü bir yakın geçmişten bahsedebiliyorlardı. İmparatorluklar arasındaki sınırlar geçişkendi ve edebiyat eserleri, gazeteler ve siyasetçiler üç imparatorluk arasında seyahat edebiliyordu. Üç işgal bölgesindeki siyasi deneyimler Polonyalıları bölmüş olsa da güçlü bir ulusal kimlik duygusu varlığını sürdürmüş ve giderek kuvvetlenmişti.

Ulusal aidiyet duygusu özellikle Rusya'daki 1905 isyanlarından sonra pekişmişti. Polonya'nın Alman ve Avusturya idaresi altındaki kısımlarında milliyetçi ve

devrimci ajitasyonun güçlenmesinden endişelenen hükümetler bazı tavizler vermişlerdi. Lehçe kullanımına izin verilmiş, milliyetçi hislerin ifade edilmesine göz yumulmuş ve nihayet belli ölçüde siyasi özgürlük tanınmıştı. 1906'da Rus Çarı tarihte ilk kez imparatorlukta Duma'nın toplanmasına izin vermişti. Çarlık İmparatorluğu'ndaki Polonyalılar bu tavizin Polonya'nın ulusal sorunuyla ilişkisi konusunda kendi aralarında bölünmüşlerdi. PSS, Duma seçimlerini boykot etme kararı alırken Dmowski önderliğindeki Ulusal Demokratlar seçimlerin yapılmasını desteklemişlerdi. Duma'daki Polonyalılar ilk başta haklı nedenlerle özerklik elde etmeyi ummuşlardı. Fakat 1907'deki Üçüncü Duma seçimleri gelip çattığında bu umutların yanıltıcı olduğu ortaya çıkmış ve hayal kırıklığı ağır basmıştı. Buna rağmen 1905 devrimlerinden sonraki reformların bir sonucu olarak, Çarlık İmparatorluğu'na bağlı Polonya topraklarında ulusal dilde eğitime izin verilmişti. Polonya kültürünün yanı sıra Litvanya, Belarus ve Ukrayna kültürleri de gelişmiş ve tüm bu topluluklarda ulusal bilincin doğması teşvik edilmişti. Sözkonusu ulusal gruplar bundan sonra Polonyalılardan onlara liderlik etmelerini beklemek yerine kendi kaderlerini tayin etmek için mücadeleyi seçmişlerdi. 1906'dan sonra Çar'ın kendi vatandaşlarına sağladığı siyasi özgürlükler bugün sivil toplum olarak adlandırılan, devletten bağımsız yerel örgüt ve inisiyatiflerin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Bunlar zamanla toplulukların özgüvenini ve özyönetim isteğini artırmıştı.

Prusya topraklarındaki Polonyalılar devletin vatandaşlarına saygı duyduğu, iyi yönetilen bir sistemin faydalarını takdir etmeyi öğrenmişlerdi. Bu yüzden Prusya ve Posen bölgesindeki Polonyalılar onlara fayda sağlayan hukuka saygı ve düzen mefhumlarına ısrarla sarılmışlardı. Diğer yandan düzene muhalefet edenler ağır biçimde

cezalandırılmıştı. Almanlaştırma hamleleri, Polonya topraklarını sömürgeleştirme amaçlı girişimler ve nihayet din eğitiminin Almanca yapılması bazı Polonyalıların muhalefetiyle karşılaşmıştı. Ama Polonyalılar artık isyan planları yapmak yerine grevler ve yasal araçlarla tepki göstermeyi tercih etmişlerdi. Hukuka başvurmaları Polonya topluluğunun kendi iktisadi ve kültürel çıkarlarını korumanın bir aracı olarak devlete ve yasama organına belli ölçüde güven duyduğunu gösteriyordu. Reichstag'taki en büyük Polonya partisi Ulusal Demokratlar'dı.

Avusturya-Macaristan sınırları içindeki Polonya topluluğunun en önde gelen partisi PPS idi. Piłsudski'nin önderlik ettiği bu partinin bünyesinde en dikkat çekeni Şilahşörler Derneği olmak üzere birtakım paramiliter örgütler kurulmuştu. Avusturyalı yetkililer Rusya'yla muhtemel bir savaşta onlardan yararlanma umuduyla bu derneklerin varlığına göz yummuştu. 1911'den sonra benzer örgütlerden oluşan bir ağ kurulmuş ve Kongre Polonya'sının Rusya sınırları boyunca yayılmıştı. Köylü İttifakı, Avusturya İmparatorluğu'ndaki ikinci en büyük Polonya partisi olmayı sürdürmüştü. Fakat iç ihtilaflardan ötürü partinin etkisi azalmıştı.

Birinci Dünya Savaşı

Birinci Dünya Savaşı, Almanya'nın 1 Ağustos 1914'te Rusya'ya savaş ilan etmesiyle başlamıştı. Bunun ardından Avusturya'nın Rusya'ya savaş ilan etmesiyle birlikte üç taksimci devlet birbirleriyle savaşmaya başlamışlardı. Dört yıl sonra savaş sona erdiğinde Avrupa devletlerinin ekonomileri, siyasi sistemleri ve askerî kapasiteleri uzun ve ekonomik olarak tüketici bir savaşın ardından tam anlamıyla çökmüştü.

Polonyalıların savaşa yönelik tepkisi bulundukları bölgenin savaştan etkilenip etkilenmediğine bağlı olarak

değişse de siyasette aktif olan Polonyalılar çatışmanın ilk aylarında savaşın getireceği değişimlerin tozu dumanı içinde verilecek askerî destek karşılığında Polonya'nın bağımsızlığını talep edebileceklerine inanmışlardı. Paris, Londra ve Washington'da bağımsız bir Polonya'nın kurulmasına yönelik kampanyalar yürüten Polonya komiteleri oluşturulmuştu. Polonyalılar aynı zamanda Polonya topraklarına özerklik ya da en azından imparatorluk sınırları içinde özel bir statü verilmesi için Moskova, Viyana ve Berlin'de hükümetler ve askerî liderler nezdinde lobi faaliyetleri yürütmüşlerdi. Bu müzakereler önde gelen topluluk liderleri ya da Polonya davasına dikkat çekmek için ABD'yi turlayan piyanist Ignacy Paderewski'nin durumunda olduğu üzere ünlü Polonyalılar tarafından yürütülmüştü. Bütün bunlar olurken Polonyalıların bulunduğu bölgelerdeki gelişmeler kendi seyrinde ilerlemişti.

Savaştan önce Polonyalıların en az baskıyla karşılaştıkları yer Avusturya'ydı. 1914'ün yaz aylarında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki Polonyalılar hâlâ bağımsızlıktan ziyade imparatorluk sınırları içinde özerklik elde etmek peşindeydiler. Genellikle belirtildiği üzere Galiçya'daki Polonyalı köylü nüfus milliyetçi sloganlardan etkilenmezken, entelektüel ve siyasal elitler inisiyatif alarak Avusturyalı yetkililerle müzakerelere başlamışlardı. Avusturyalı yetkililerle Polonya topluluğunun liderleri arasındaki işbirliği Rusya İmparatorluğu'nu yenmeye yönelik ortak bir isteğe dayanmıştı. Dolayısıyla Polonyalılar, Avusturya ordusu saflarına katılmaktan da geri durmamışlardı. Bir Konfederasyon çatısı altında birleşen Polonya milliyetçileri Polonyalıların yaklaşan savaşta "aktif bir güç" olmasını talep etmiş ve askerî işbirliğinin Polonyalıların imparatorluktaki haklarının artırılmasıyla ödüllendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdi. Fakat Avusturyalı yetkililer buna yanıt vermekte fazla acele etmemişlerdi

zira o sırada onların tek önceliği savaştı. Polonyalıların gelecekte Macarlarla eşit statüde olacaklarına dair belli belirsiz sözler kopartmaları ancak askerî durum ulusal azınlıklara karşı uzlaşmacı bir tutum alınmasını zorunlu kıldıktan sonra mümkün olabilmişti.

Piłsudski, Ağustos 1914 başında Avusturya Galiçya'sından topladığı silahşörlerle Rus topraklarına girmişti. Varşova'ya ilerlediği sırada Polonyalıların onun saflarına katılmasını ve bu ufak girişimin çığ gibi büyüyen bir destekle Rus devletini çökertecek boyutlara ulaşmasını ummuştu. Fakat Polonyalı köylüler ve kentliler silahlanma çağrılarına kayıtsız kaldıkları için beklenen kalkışma olmadı. Harekâttan vazgeçilmiş ve Piłsudski Avusturya kontrolündeki topraklara geri dönmüştü. Bu aşamadan sonra Avusturya'daki Polonyalı liderler savaşı İtilaf ya da İttifak devletlerinin kazanacağına dair tahminlerine bağlı olarak diplomatik müzakere girişimlerine odaklanmışlardı.

Çarlık İmparatorluğu'ndaki Polonyalılar savaşın başında Almanya'nın yenilmesini istemişlerdi. Savaşa sadece PPS içindeki bir devrimci hizip karşı çıkmıştı; bu grup gelecekte gerçekleşecek devrimden umutluydu. Öte yandan rejime sadakat karşılığında Çar'dan bazı tavizler koparma çabaları ancak sınırlı bir başarı elde edebilmişti. II. Nikolay şehir konseyleri ve yerel konseylerin kurulması gerektiğini kabul etse de Polonyalılara ait bir merkezî idari otoritenin tesis edilmesine izin vermemişti.

Avusturya ve Alman askerleri 1915 baharında Rus ordusunun Karpat Dağları'nı aşmasına mani oldu. Yaz aylarında inisiyatif Almanların eline geçmiş ve Alman ve Avusturya birlikleri Kongre Polonya'sı topraklarına girmişlerdi. Ardından Varşova, Almanlar tarafından işgal edilmişti. Rus yetkililer geri çekilme sırasında fabrikaları ve işletmeleri Rusya içlerine taşıyıp kayıplarını ve

endüstriyel kapasitelerindeki tahribatı mümkün mertebe azaltmaya çalışmışlardı. Endüstriyel tesislerle birlikte işçiler ve aileleri de taşınmak zorunda kalmıştı. Almanların 1915'teki askerî başarılarının ardından yaklaşık 130 tane büyük endüstriyel tesis Kongre Polonya'sı topraklarından taşınmış ve bu, büyük bir paniğe yol açmıştı. Ordu yüksek komuta kademesi geri çekilme sırasında düşmanın işine yarayabilecek mal mülk ve arazilerin tahrip edilmesini emretmişti. Bu nedenle on binlerce Polonyalı yerlerinden edilerek Rusya içlerine, genellikle Ural Dağları'nın ötesindeki bölgelere gönderilmişti.

Grandük Nikolay Nikolayeviç, 14 Ağustos 1914'te Polonyalılarla uzlaşmaya yönelik bir çabayla, savaşın sonunda imparatorluk sınırları içinde Polonyalılara daha geniş bir özerklik tanınacağına dair söz vermişti. Ama Rus cephesi Mayıs 1915'te çökse de Ruslar, Polonyalılara yönelik sözlerinin kapsamını genişletmeye yanaşmamışlardı. Bu yüzden o tarihe dek, gelecekte kurulacak Polonya devletinin Rus İmparatorluğu'nun yönettiği Büyük Slav Federasyonu'nun bir parçası olacağına inanan Dmowski, bağımsız bir Polonya'nın kurulmasına yönelik diplomatik mücadelenin Batı başkentlerinde daha etkili biçimde yürütülebileceği sonucuna varmıştı.

Öte yandan geçmişte Polonya Krallığı'na ait toprakların tamamında ipler İttifak devletlerinin elinde olduğu için, Polonya sorununun geleceği işgalci devletler Almanya ve Avusturya'nın kararlarına bağımlı haline gelmişti. İki devlet de Polonyalılara belirli bir söz vermekten savaş sonuna kadar kaçınmak istemişti. Almanya, Avusturya'nın Polonya sorununda sorumluluk almasına karşı çıkmıştı zira bu, gelecekte Ruslarla yürütülecek müzakerelerde Avusturya'nın elini güçlendirebilirdi. Dolayısıyla işgal altındaki Polonya toprakları Almanya ve Avusturya'nın etki alanları arasında bölünmüştü ve sivil halka

yönelik politikaların belirlenmesinde askerlere tam yetki verilmişti. Almanlar yerel inisiyatiflerle işbirliği yapmaya hazır oldukları için belli başlı şehirlerin hepsinde yurttaş konseyleri kurulmuştu. Kamusal hayatta Lehçenin serbest bırakılması ve okullarda eğitim dili olarak Rusçanın yerini Lehçenin alması Alman yetkililerle dostane bir antlaşma yapılabileceğine dair umutları artırmıştı. Ama Almanya hâlâ büyük bir askerî baskı altındaydı ve Almanların Polonya topraklarındaki iktisat politikaları uzun vadeli planlarına dair bazı soru işaretleri yaratmıştı. Polonya nüfusunun doğuya taşınması Almanların askerî zaferlerinin ardından durmuştu ama işgal altındaki topraklarda süren ağır ekonomik sömürü büyük zorluklar yaratmıştı. 1915 sonbaharında sanayideki hammadde ve ürün stoklarının büyük bir bölümüne el konmuştu ve bu yüzden yerel üretim azalırken yerel ekonomilerde işsizlik ve sıkıntılar baş göstermişti.

Almanların işgal altındaki Polonya topraklarına yönelik politikaları askerî amaçlarla yürütülen sömürü faaliyetlerinin çok ötesine geçmişti. Alman askerî yönetimi Kongre Polonya'sında kendi denetimi altındaki bazı bölgelerde belirli sanayi dallarının tamamen tahrip edilmesini emretmişti; bununla amaçlanan bu bölgelerin savaştan sonra Alman sanayiiyle rekabet etmesini engellemekti. Kömür ve kereste stokları Alman ordusunun çıkarları doğrultusunda yağmalanmıştı. Sivil halkın çektiği zorluklara genellikle kayıtsız kalınmıştı ve 1915-1916 kışında açlıktan ölen Polonyalılar olmuştu. 1916'da Alman yetkililer Polonyalı erkekleri Alman sanayiinde çalıştırmak üzere zorla silahaltına almıştı. Bu politikalar yüzünden Almanya'ya yönelik düşmanlık giderek artmış ve Alman desteğine dayalı bir bağımsız Polonya kurma planları şüpheyle karşılanmaya başlamıştı. Alman yetkililerin işgal altındaki Polonya topraklarını nasıl yöne-

teceklerine dair net fikirleri yoktu. Doğu cephesinde süren Alman zaferleri ve nihayet Doğu Cephesi'nin çökmesi ister istemez Almanya'nın gelecekteki doğu planlarına ilişkin tartışmalara yol açmıştı. Alman subayların büyük çoğunluğu toprak sahibi Prusyalı soylular arasından çıktığı için Polonya toprakları ve Baltık kıyılarındaki Alman nüfuz sahasını genişletme planları yapılmıştı. Bağımsız bir Polonya devletinin kurulmasını planlamaya yönelik ise ciddi bir istek yoktu.

5 Kasım 1916'da Avusturya ve Alman kralları adına "İki İmparatorun Manifestosu" başlıklı bir açıklama yayımlanmıştı. İmparatorlar batıdaki askerî açmazdan ötürü bu inisiyatifi almışlardı. Kapsamlı içerimlere sahip olan manifestodan anlaşıldığı kadarıyla kendini yönetmekte serbest bir Polonya'nın kurulacağına dair söz verilmişti. Ama bu, gelecekte ve hâlâ belirlenmemiş bazı sınırlar çerçevesinde mümkün olabilecek bir şeydi. Polonyalılar bütün noksanlarına rağmen manifestoyu resmî bir taahhüt olarak kabul etseler de gerçekte Polonyalılardan asker alma ihtiyacı duyan İttifak devletleri doğudaki toprakların geleceğine dair uzun ve sonuçsuz tartışmalardan kaçınmak amacıyla bu yolu izlemişlerdi. Bu inisiyatif İtilaf devletlerini de benzer sözler vermek zorunda bırakmıştı. Polonyalılar savaş süresince destek sözleri koparabilmek için Batı başkentlerinde aktif faaliyetler yürütmüşlerdi. Fakat bunda başarılı olamamışlardı zira Fransa ve Britanya, Avusturya'yı ayrı bir barış antlaşmasına ikna edebilmeyi umdukları için Avusturya İmparatorluğu'ndaki ulusal azınlıkların emellerini destekleyen sözler vermekten kaçınmışlardı. 1917'de Avusturya'nın Almanya'dan uzaklaşmaya ikna edilemeyeceği anlaşıldığında, Paris ve Londra meseleyi daha geniş kapsamlı biçimde değerlendirmeye karar vermişti. Böylece belli başlı tanınmış Polonyalılar kendi programlarını önerme fırsatına ka-

vuşmuşlardı. Fransızlar 1916 sonbaharında Paris'e yerleşen Dmowski'yi gelecekte kurulacak Polonya devletinin muhtemel lideri olarak görmüşlerdi. Dmowski, Ağustos 1917'de İsviçre'de bir Polonya Ulusal Komitesi kurmuş ve Komite'nin etkisini hem batıda hem de işgal altındaki Polonya topraklarında genişletmişti. Ardından büyük ölçüde Rusya'da Şubat 1917 hadiselerinden etkilenen Fransızlar, inisiyatif almıştı. Rusya'daki Geçici Hükümet, Polonyalıların isteklerine olumlu yanıt verip Avusturyalı savaş esirleri arasından Polonya askerî birliklerinin kurulmasına izin vermişti. Fransızlar da Polonyalılardan oluşan askerî birlikleri insan gücü sıkıntısı çektikleri Batı cephesine destek gücü olarak nakledebileceklerini düşünmüşlerdi. Doğal olarak, Polonyalı askerlerin Polonyalı bir otoritenin emrinde daha istekli savaşacakları tahmin edilmişti ve Fransız hükümeti Polonyalı birlikleri kontrol altında tutabilmek için Dmowski'nin taleplerine razı olmak ve Komitesi'nin otoritesini kabul etmek zorunda kalmıştı. Dmowski'nin Komitesi Fransa'daki Polonya gönüllü birlikleri üstünde hâkimiyet kurmuştu ve Fransızlar Kasım 1918'de Polonya Ulusal Komitesi'ni Polonya'nın *de facto* hükümeti olarak tanımışlardı.

ABD devlet başkanı Woodrow Wilson Ocak 1918'de bağımsız bir Polonya'nın Avrupa haritasına yeniden yerleştirilmesinin ABD'nin savaş amaçlarından (14 İlke) biri olduğunu açıkladığında Polonyalılar büyük bir moral zafer kazanmışlardı. Wilson'ı Polonya davasını desteklemeye ikna edenin piyanist Ignacy Paderewski olduğu söylense de Wilson muhtemelen kendini ABD'nin savaşa niçin girdiğini açıklama çağrılarına yanıt vermek zorunda hissetmişti. Bu taahhüt ABD'nin savaştan sonra bağımsız bir Polonya devleti kurmak üzere harekete geçeceğine ya da geçebileceğine dair bir güvence sunmasa da Polonyalıları yüreklendiren, önemli bir niyet bildirimiydi. Birçok Av-

rupa devleti onun ekonomik ve askerî yardımına muhtaç olduğu için ABD'nin otoritesi son derece güçlüydü. Bu koşullarda ABD devlet başkanının böyle bir beyanat vermesi büyük bir ağırlık taşımıştı.

Almanya'yla Bolşevik Rusya arasında 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'yla önce doğudaki çatışmalar sonra da Kasım ayında batıdaki çatışmalar durdurulmuştu. Avusturya-Macaristan'la Batılı devletler arasında yürütülen ateşkes müzakereleri 3 Kasım'da sonuçlanmıştı. Almanya 11 Kasım'da Batı cephesinde savaşı bitiren ateşkes antlaşmasını imzalamıştı.

Bağımsız Polonya Devleti

Bağımsız Polonya devleti, taksimci üç devletin külleri arasından doğmuştu. İlk Polonya idaresi Almanların savaşı bitirmesi ve Alman birliklerinin Polonya topraklarından çekilmesinden sonra kurulmuştu. Alman askerleri Polonya topraklarından apar topar ayrılırken idarenin ipleri savaşın başında Polonya'nın İttifak Devletleri'yle askerî işbirliği yaparak bağımsızlığını kazanabileceğine inanan Józef Piłsudski'nin eline geçmişti. 1916 ve 1917'deki manzara Piłsudski'nin sadece yanılmakla kalmadığı, siyasi kariyerinin de sona erdiği yönündeydi. Almanya ve Avusturya bağımsız bir Polonya'yı yeniden kurma vaadiyle Polonyalı gönüllüleri silahaltına almışlardı; ama Piłsudski bu leyjonların harekete geçmesi için ilk olarak Polonya'ya gerçekten bağımsızlık verilmesini talep edince hapse atıldı. Ekim 1917'de Varşova'da daha uysal Polonyalılardan oluşan bir Naiplik Konseyi kurulmuştu. Almanların savaşı kaybedeceği anlaşıldığında, Naiplik Konseyi hapisten tahliye edilen Piłsudski'yle anlaşmanın yollarını aramıştı. Varşova'ya geldiğinde Piłsudski'nin otoritesi ve itibarı oldukça yüksekti. Polonya askerî birlikleri ona sadık olduğu gibi hem sağ hem de sol siyaset tarafından bir

vatansever olarak görülüyordu. Naiplik Konseyi 11 Kasım 1918'de otoriteyi Piłsudski'ye devretti ve ordu, Piłsudski'ye desteğini açıkladı. Dmowski'nin Paris tarafından lider kabul edildiği, buna karşılık Piłsudski'nin Polonya topraklarındaki ilk geçici hükümetin başına geçtiği bu karmaşık durum bir çatışma potansiyeli yaratmıştı.

Savaşın galip devletleri Polonya'daki hadiselere epey ilgi duymuştu. Fransa'da eğitilen Polonya birliklerinden ileride yararlanmayı uman Fransız yetkililer Dmowski'yle yola devam etmek istemişlerdi. Rusya'daki Ekim Devrimi'nden beri Polonya'nın da bulunduğu bölgeyi sarsan iç savaşa müdahale etmenin yollarını arayan devletlerden biri de Fransa'ydı. Britanya yönetimi ise Paderewski'yi desteklemiş ve Paderewski'nin Britanya Adaları'ndan Baltık'a geçmesine imkân sağlamıştı. 25 Aralık 1918'de Britanya kruvazörü *HMS Concord*, Paderewski'yi Danzig'e götürmüş ve ardından Paderewski Varşova'ya geçmişti. Paderewski'nin müzik alanındaki şöhreti ve Polonya davasının savunucusu olarak ünü kendisi daha Varşova'ya gelmeden şehre ulaşmıştı ve Varşova'da adeta bir kahraman gibi karşılanmıştı. Piłsudski ve Paderewski kendi aralarındaki huzursuz bir ittifakla piyanistin hem başbakanlık hem dışişleri bakanlığı hem de Paris barış görüşmelerinde müzakerecilik görevini üstlendiği bir hükümetin kurulmasında anlaşmışlardı. Piłsudski'yle Dmowski arasındaki görüşmeler zorlu geçse de her ikisi de pragmatist siyasetçiler olduğundan Polonya liderliğinin kendi içindeki ihtilafları öne çıkarmanın saçma olacağı kanısına varmışlardı ve sonuçta Piłsudski, Paris'teki barış görüşmelerinde Polonya'nın Dmowski tarafından temsil edilmesini gönülsüzce de olsa kabul etmişti.

Ama bu ikisi arasında Polonya'nın geleceğine dair çözümsüz kalmış bazı anlaşmazlıklar vardı. Piłsudski, Litvanya'nın ve geçmişte Birlik'e ait toprakların da yer aldığı

bir federal yapının kurulmasından yanaydı. Dmowski ise bir ulus-devletin kurulmasını istiyordu. İkisi hangi yolun izleneceği konusunda hiçbir zaman uzlaşamamıştı. Polonya sorunu Paris görüşmelerinde uzun uzadıya ele alınsa da Polonya sınırlarına ilişkin nihai detaylar komşu devletleri ve diğer ulusal grupları hedef alan bir dizi askerî harekât sonucunda belirlenmişti. İtilaf Devletleri de kendi otoritelerini arabulucuk etmek için kullanmışlardı çünkü Polonyalılara sözlerini dinletebilmenin başka bir yolu yoktu.

Hükümet savaşın mahvettiği Polonya'da bir uzlaşı ortamı oluşturmak gibi zorlu bir görevle karşı karşıya iken ilk diplomatik savaş galip devletlerin mağlup Almanya'nın kaderini belirlemek üzere bir araya geldikleri Paris'te verilmişti. Kendi güvenliğini düşünen Fransa, Almanya'nın doğusunda kurulacak yeni devletleri muhtemel müttefikleri olarak görmüştü. Fransa, bir yandan Polonya ve Çekoslovakya'nın kuruluşuna destek vermekle öte yandan Rus topraklarında Fransız yanlısı bir hükümet kurabilmek için Rus iç savaşına müdahale etmek arasında kalmıştı. Sonuçta Fransızlar, Almanya'nın doğusunda zayıf vasal devletlerin yerine güçlü bir Rus müttefikin olmasını tercih etmişlerdi. Bolşevizm karşıtı güçler yeni Polonya devletinin toprak bütünlüğünü tanımayı reddettiklerinde Fransa zor ve birbirine zıt tercihlerle baş başa kalmıştı. Bu sorunlar iki savaş arası dönemde kesin bir çözüme kavuşturulamamıştı. Britanya başbakanı Lloyd George'a göre Fransızların doğu Avrupa'da bir güvenlik kordonu oluşturma çabalarının nedeni kendilerini gereğinden fazla önemsemeleriydi ve bu yüzden Fransa'nın Polonya ve Çekoslovakya'yı desteklemе politikasına Britanya itiraz etmişti. Sonuçta Polonya'nın Almanya'nın geleceğinin belirlendiği görüşmelere etkisi çok sınırlı kalmıştı. Paderewski, 10 Nisan 1919'da Polonya başbakanı ve dışişleri bakanı sıfatıyla Paris'te-

ki Polonya heyetine katılmıştı. Dünya liderlerinin çoğunu şahsen tanıyan Paderewski'nin heyete katılmasıyla Dmowski gölgede kalmıştı. Ama mesele prestijden ibaret değildi. Bu ikisinin müzakere yürütme tarzları arasında temel farklılıklar vardı. Dmowski, Polonya sınırlarının genişlemesini İtilaf Devletleri'ne kabul ettirebilmek için kendi argümanlarının gücüne ve Polonya'nın geçmişine yaptığı atıflara güveniyordu. Paderewski ise "centilmence bir antlaşma"yı müzareke etmekten yanaydı. Ama ikisi de pek başarılı olamamıştı zira Britanya, Fransa ve ABD, Polonya'ya özel bir gündem ayırmak yerine doğu Avrupa'da istikrarın uzun vadeli olarak nasıl sağlanabileceğine odaklanmışlardı. Doğudaki topraklarda bir hâkimiyet kurup meseleyi oldubittiye getirmek üzere düzenlenen askerî harekâtlarda Polonya ordusuna komutanlık eden Piłsudski ile Dmowski arasındaki atışma ve tartışmalar Polonya heyetinin otoritesini azaltmıştı. Britanyalılar ve Fransızlar, Polonya'daki gelişmeleri bir karışıklık çıkma ihtimalinden korkarak takip etmişlerdi.

Polonya Sınırlarının Düzenlenmesi

Piłsudski 1919'da Polonya ordusunun başkumandanı olarak Polonya'nın doğu sınırını güçlendirmeyi ve doğudaki ulusal grupları Polonya'ya tabi kılmayı amaçlayan bir dizi askerî harekât düzenlemişti. Nisan ayında Polonyalılar, Litvanyalıların elindeki Vilnius şehrini işgal etmişti ve bu harekât Litvanyalılarda Polonyalılara yönelik kalıcı bir nefretin doğmasına yol açmıştı. Eşzamanlı olarak, Semen Petlura'nın yönetimindeki Ukrayna Halk Cumhuriyeti'ne de savaş ilan edilmişti. Hedefte Ukraynalıların kontrolündeki Doğu Galiçya ve Lviv şehri vardı. Bu çatışma bir ateşkesle sona erse de iki savaş arası dönemde Polonyalılarla Ukraynalılar arasındaki ilişkiler bozulmaya devam etmiş ve bölgede istikrarsızlığa yol açmıştı.

Polonya ordusu 25 Nisan 1920'de Kızıl Ordu'ya karşı bir askerî harekât düzenlemişti. Ruslar, Polonyalıları başarıyla püskürttükten sonra Ağustos ayında Varşova civarlarına yaklaşmışlardı. Kızıl Ordu'nun etnik Polonyalılara ait topraklara girmesi Sovyetler'in emelleriyle ilgili kuşkular uyandırmıştı zira Kızıl Ordu'nun askerî harekâtına Polonya işçi sınıfına kendi hükümetine karşı başkaldırması için yapılan silahlanma çağrıları eşlik etmişti. Gerçekte Kızıl Ordu'nun tavrı tam bir saldırganlıktı zira Polonya topraklarına girmek için bir neden yoktu. Rusların ülkeye girişinden ne Polonyalı işçiler ne de köylüler memnun olmuştu. Sonuçta Polonya, Batılı güçlerden arabuluculuk yapmalarını talep etmişti. Bunun yanı sıra başarılı bir karşı-taarruz düzenlemişti. Polonyalılara özgü bir dindarlıkla "Vistül Mucizesi" adı verilen bu taarruzla Ruslar püskürtülmüştü. Nihai zaferde Piłsudski'nin askerî taktiklerinin mi yoksa Rus ikmal hatlarının fazla zorlanmasının mı belirleyici olduğu tartışmalıdır. Polonyalılar açısından bu zafer anavatanın Rus saldırısına karşı savunulmasında bir dönüm noktasıydı. Zafer miti gerçekliğe hızla ağır basmış, iki savaş arası dönemde Polonya'nın askerî kapasitesi abartılırken Sovyetler'in gücü küçümsenmişti. De Gaulle'ün de üyelerinden biri olduğu Varşova'daki Fransız askerî heyeti, bu zaferin simgesel anlamını Batı'nın Polonya'ya atfettiği önemin doğruluğunun bir kanıtı olarak vurgulamıştı. Britanya'nın askerî yardımları ise İngiliz tersane işçileri grev yaptığı için Polonya'ya ulaşmadığından, Polonyalılar "Kızıl Tehdit"in batıya sıçradığını ve bu tehditle tek başlarına mücadele ettiklerini, hatta onu bertaraf ettiklerini düşünmüşlerdi. Rusların Polonya işgalini meşrulaştırmak için kaba saba girişimlerle kurdukları köylü ve işçi konseyleri hiç kimseyi ikna edememişti. Polonyalı köylüler ve işçiler ülkelerini savunmak için savaşırken Kızıl Ordu'yu bir işgal gücü

olarak görmüşlerdi. Polonya Komünist Partisi (KPP) de Sovyetlerin bir aparatı olarak görülmüş ve işçi sınıfı arasında çok sınırlı bir taban edinebilmişti. Savaş sırasında, daha önce Litvanyalılara bırakılmış olan Vilnius şehri, saf değiştirdiği zannedilen Polonyalı general Lucjan Żeligowski tarafından geri alınmıştı. Polonya Sejm'inin Vilnius'un fethini onaylaması ve general Żeligowski'nin bir millî kahraman olarak karşılanmasıyla Polonya'nın savaşma kararlılığı açık seçik ortaya çıkmıştı. En sonunda Sovyetler Birliği'yle Polonya arasında (Batılı devletlerin aracılığıyla) 18 Mart 1921'de Riga Barış Antlaşması imzalanmıştı. Britanya, Polonya topraklarını etnik Polonyalıların bulunduğu bölgelerle sınırlandırma (Curzon Hattı) talepleri göz önüne alınmadığı için Polonyalılara öfkeliydi. Polonya'nın bu ilk maceraları Britanya'da kötü bir izlenime yol açmıştı ve sonraki yıllarda Polonya meselelerine karşı kayıtsızlık politikası izlenmesinin gerekçesi olarak kullanılacaktı.

Polonya 123 yıl sonra yeniden kurulmuştu ama ülkenin önünde zorlu bir yol vardı. Yıllarca süren yabancı egemenliği farklı farklı ekonomik ve siyasi yörüngeler izleyen Polonya topraklarında kalıcı izler bırakmıştı. Bağımsızlıkla birlikte bir ulusal ekonominin kurulması ve siyasi uzlaşının oluşturulması gerekiyordu. Gerçeklikten ziyade nostaljiye dayalı yüksek beklentilerin yükü karşısında bağımsızlığın birçok Polonyalıda hayal kırıklığı yaratması kaçınılmazdı. Kendi kaderini tayin edebilen bir Polonya'nın siyasi ve maddi istikrara da kavuşacağına dair romantik görüşlerin karşısına savaş sonrasındaki yeniden inşa sürecinin gerçeklikleri dikilmişti. Bağımsız bir Polonya'yı kurmak için kararlılıkla savaşan Polonyalılar sıra diğer ulusal grupların özerklik ve özyönetim isteklerine gelince, pek tolerans göstermemişlerdi. Yeni devletin kuruluş sürecinde Ukraynalıların, Rutenyalıların

ve Belarusluların isteklerine pek önem verilmemişti ve 1918-21 arasında Doğu Avrupa'da hüküm süren akışkan ortamda yeni Polonya devletinin sınırları belirlenmişti. Mesele Paris barış görüşmelerinde de kapsamlı biçimde ele alınmıştı. Paderewski Nisan 1919'da Paris'e gelene dek Polonya heyetinin başkanlığını Dmowski'nin yapması Britanyalıları Polonya'daki azınlıklara yönelik muameleye dair endişelerini dile getirmeye sevk etmişti. Amerikalı Yahudi lobisi de Domowski'nin anti-Semitizmine dikkat çekmişti. Bu yüzden Polonya, ülkedeki azınlıkların, özellikle Yahudilerin haklarına saygı göstermekle yükümlü tutulduğu bir antlaşma imzalamak zorunda kalmıştı ve iki savaş arası dönemde Polonya'da büyük tepki toplayan bu antlaşmaya çok nadiren uyulmuştu.

Polonya sınırlarının belirlenme biçimi ulusal psikolojide de kalıcı bir iz bırakmıştı. İtilaf Devletleri'ne güvenmemek ve Polonya'nın askerî kapasitesini abartmak baskın tavır haline gelmişti. Vatanseverlik coşkusunun olağanüstü düzeyde artmasından özellikle ordu büyük bir memnuniyet duymuştu. Diplomasi, uluslararası ihtilafların çözülmesinde zayıf ve lüzumsuz bir araç olarak görülüp kolayca göz ardı edilmeye başlamıştı. Polonyalı liderlerin anlayamadıkları şey Polonya'nın Almanların ve Rusların zayıflığından ötürü ve geçmişte ülkeyi taksim etmiş devletlerin arasındaki uyuşmazlıkların bir sonucu olarak kurulmuş olduğuydu. Almanya ya da Rusya tekrar ayağa kalktığında Polonya'nın güvenliğinin tekrar tehdit altına girebileceği düşünülmemişti.

İki savaş arası dönemde Polonya'nın komşularıyla ilişkilerinin en önemli iki özelliği diplomasiye yönelik kaba saba tavır ve güçlü bir milliyetçilikti. İlk olarak Polonya'nın en büyük düşmanının Almanya olması kaçınılmazdı. Poznań ve Pomeranya bölgelerinin Polonya topraklarına dahil edilmesi; Silezya'yla ilgili ihtilaf ve Polonya'nın

Baltık kıyısına erişimini sağlamak için Almanların yoğun olarak bulunduğu Batı Prusya'dan geçen bir koridorun oluşturulması Almanya'nın Polonya sınırını değiştirmek için elinden geleni yapacağı anlamına geliyordu. Danzig sorununa bulunan inandırıcılıktan uzak çözüm de buna ilave olmuştu. Nüfusunun çoğunluğu Alman olduğu halde ekonomisi tümüyle Polonya ticaretine bağımlı olan Danzig, Lloyd George'un ısrarıyla bir Bağımsız Şehir yapılmıştı. Şehrin güvenliği ve statüsünden Milletler Cemiyeti sorumlu kılınırken iç meselelerde karar alma yetkisi 1930'ların başında Nazilerin hâkim olduğu bir seçilmiş Senato'ya devredilmişti. Liman işletmeleri, gümrük ve posta hizmetleri Polonyalılara bırakılmıştı. Batı Prusya'dan bir toprak şeridiyle ayrılan Danzig'deki Almanlar şehirdeki Polonyalıların haklarını gaspetmek üzere ellerinden geleni yapmışlardı. Milletler Cemiyeti'nin Danzig'deki otoritesini hem Polonyalılar hem de Almanların tepkisini çeken bir yüksek komiser temsil etmişti. Milletler Cemiyeti'nin Danzig'deki varlığından rahatsızlık duyan Polonyalılar onu devre dışı bırakıp doğrudan Berlin'le temas kurmayı tercih etmişlerdi. Buna ilaveten, Polonya'nın batı bölgelerinde bir Slav devletine katılmayı hiçbir zaman kabullenemeyen yaklaşık 1 milyon Alman yaşamıştı.

Polonya'nın doğu sınırları da sert çatışmalarla belirlenmişti ve Polonya nüfusunun yaklaşık üçte biri farklı ulusal gruplara mensuptu. Bu gruplar esas itibarıyla ülkenin doğusunda yoğunlaşmıştı. Nüfusu yaklaşık 4 milyonu bulan Ukrayna topluluğunun ulus-devlet kurma umutları suya düşmüştü ama onun isteklerine kayıtsız kalan ve toprağın yeniden bölüşümünde Ukraynalılara pay vermeyen Polonya devletine bağlılığı da hâlâ çok zayıftı. Toprağın yeniden bölüşümünden en çok yararlanan kesim toprak reformuyla araziler edinen Polonyalı eski

savaşçılar olmuştu. Ukraynalıların bulunduğu bölgelerde 1920'lerin sonu ve 1930'ların başında adeta bir iç savaş hali hâkimdi. Ordunun izlediği baskı politikalarından ötürü Ukrayna toplululuğu giderek militanlaşmıştı. Polonya devletini istikrarsızlaştırmayı amaçlayan Çekler ve Almanlar da Ukrayna milliyetçilerine mali destek ve askerî eğitim vererek onları silahlandırmışlardı. Sovyetler Birliği de sınır bölgesinde karışıklık çıkartmak amacıyla Ukraynalı ve Belaruslu grupları desteklemişti.

Polonya zengin kömür yataklarına sahip Teschen bölgesinden ötürü Çekoslovakya'yla da sorunlar yaşamıştı. Polonyalılar Sovyetler Birliği'yle savaştıkları sırada Çekler bu bölgeyi ele geçirmişlerdi. Bölgeyle ilgili sorunun çözümsüz kalması iki devletin birbirlerine karşı iyi niyetli olmadığının deliliydi. Polonya, Fransa'nın Çekoslovakya'yı desteklemesinden rahatsızlık duyduğu gibi Çek nüfuzunun doğu ve güneydoğu Avrupa'ya yayılmasını da kıskanmıştı. Ayrıca Polonya'yla Çekoslovakya'nın düşmanı Macaristan arasında iyi ilişkiler kurulmuştu. Devletler arasındaki rekabet iyice ilerlemişti. Polonya Dışişleri Bakanı Albay Józef Beck, 1930'larda Polonya'nın bölgede bağımsız bir rol oynaması için harekete geçmiş ve yanlış bir tahminde bulunarak, Polonya öncülüğünde bölgesel bir blok oluşturulduğu takdirde Almanya'nın giderek artan ekonomik ve siyasi etkisinin durdurulabileceğini düşünmüştü. Batı'yla güçlü bağları olan Çekoslovakya bu politikanın önünde en büyük engel olarak görülmüştü.

İki Savaş Arası Dönemde Polonya

Peşe peşe göreve gelen hükümetler Polonya'nın bir ulus-devlet olmasına dayalı bir uzlaşı oluşturmaya çalıştıkları için ulusal azınlıkların haklarına saygı duymamışlardı. Polonya nüfusunun yaklaşık %10'unu oluşturan Yahudi topluluğu da bir bütün olarak asimile edilememişti.

Yahudilerin çoğu doğudaki sınır bölgesinde yer alan ufak şehirlerde yaşamaktaydı. Yiddiş dilini konuşan ve çeşitli Ortodoks âdetlerini sürdüren doğu Polonya Yahudileri, esasen ufak çaplı perakende ticaretle meşguldü. Orta Polonya'nın daha büyük şehirlerinde, özellikle Varşova'daki Yahudi topluluk ise daha fazla asimile olmuştu ve Polonya'nın ekonomik, siyasi ve kültürel yaşamının tam anlamıyla bir parçasıydı. Meslek dağılımına bakıldığında, ortalamanın üstü oranda Yahudi doktor ve avukat olduğu görülüyordu. Büyük Bunalım 1930'ların başında Polonya ekonomisini vurduğunda, Yahudiler Ulusal Demokratlar'ın düzenleyip kışkırttığı saldırı ve boykotların odağı haline gelmişti. Yahudilere yönelik saldırılar 1930'ların sonunda iyice arttı. Polonya'nın faşist partisi "Falanga"'ın üyeleri üniversitelerde gettolar örgütleyip Yahudi öğrencileri tehdit etmiş ve dövmüşlerdi. Eğitim Bakanı Wojciech Świętosławski, bu krize tepki olarak 1937'de Polonya üniversitelerine Yahudi öğrencileri ayrı sınıflarda okutma zorunluluğu getirmişti. Böylece Yahudi öğrencilere ayrımcılık yapan anti-Semitist politikalar hükümet tarafından öğrencilerin hepsinin eğitim hakkını güvenceye alma kisvesi altında onaylanmıştı. Beyaz yakalıların işsizlik sorunu üniversite mezunlarını etkilediğinden avukatlık ruhsatları sınırlandırılmış ve Yahudilerin bu mesleği yapmaları da zorlaştırılmıştı. Endecja, Yahudi dükkânlarını boykot etmenin ulusal bir görev olduğunu iddia etmişti. Yurtdışındaki Yahudilerin Polonya pasaportları 1938'de hükümet tarafından iptal edilmiş ve bu kişiler fiilen paryalaştırılmıştı. Yahudi nüfusunu Polonya'dan kovma planları basında da geniş bir yer bulmuştu. O tarihlerde Polonya Yahudilerinin gönderilebileceği yerlerden biri olarak Fransız kolonisi Madagaskar'ın adı geçmişti.

Katolik Kilisesi bu olanlara büyük bir tepki göstermemişti. Yahudilere yönelik saldırıları resmî düzeyde kınasa

da Hıristiyanları Yahudilerden ayıran yasaları memnuniyetle karşılamıştı. Gençleri Yahudi etkisinden korumak bahanesiyle Yahudi öğretmenlerin görevden alınması ve Yahudilerin toplumdan tecrit edilmesi bizzat Kilise tarafından talep edilmişti. Polonya hükümeti Yahudilerin hayvan kesim yöntemleriyle ilgili saçma sapan tartışmalara büyük bir istekle katılmış ve hayvanlara zulmedildiği bahanesiyle Yahudilerin mezbahalarını kapatmaya çalışmıştı. Yahudi mezbahalarında kesilen hayvanlardan farksız bir akıbete uğrayan domuzların durumu ise kamusal tartışmalarda konu edilmemişti. Yahudileri rahatsız etmek amacıyla gündelik hayatın çok çeşitli yönlerini ilgilendiren, yerel ve merkezî düzeyde birçok düzenleme (örneğin ehliyetsiz bisiklet sürmeyi yasaklamak gibi) yapılmıştı. Polonya başlangıçta Milletler Cemiyeti'nin ulusal azınlıkları koruma sözleşmesine uymayı taahhüt etmiş olsa da bununla ilgili şikâyetlerden usanarak taahhüdünden caymaya karar vermişti. Ünlü Britanyalı iktisatçı John Maynard Keynes'in daha erken bir tarihte yaptığı "Polonya, Yahudi avlamak dışında herhangi bir sanayi sektörü olmayan iktisadi bir imkânsızlıktır" yorumunun doğrulanmış olması Polonya'nın uluslararası itibarını zedelemişti.

Yabancı hâkimiyeti ve bağımsızlık mücadelesiyle geçen dönemde gerçekleştirilmesi çok zor ve ağır beklentiler doğmuştu. Savaş sonrasının ekonomik bunalımı ve 1930'ların başındaki Büyük Bunalım yabancı desteğini çok zorlaştırmıştı. Polonya'nın bölgedeki stratejik ve siyasi rolünü güçlendiren iddialı bir sanayileşme programı aracılığıyla yoksulluktan kurtulmasının çok zor olduğu anlaşılmıştı. Peş peşe göreve gelen hükümetler sanayide güçlü bir altyapıyı kuramamışlardı. Uluslararası durum Polonya açısından pek elverişli değildi ve savaş öncesinin ticari örüntüleri çöktüğü için nesnel zorluklarla karşıla-

şılmıştı: Rus piyasaları kapılarını yabancı mallara açarken, Almanya yeni devleti tahrip etme çabasının bir parçası olarak Polonya kömürü ve çeliğine karşı bir gümrük savaşı açmıştı. Hızlı sanayileşmenin önündeki en büyük engellerden biri de yerli sermaye eksikliğiydi. Polonya'da sanayi sektörlerini başarıyla geliştirebilmek için devlet sermayesine ve koruyucu yasalara ihtiyaç duyuluyordu ve ekonomik kalkınmanın bir başka önkoşulu da yabancı sermayeydi. Bunların herhangi birine erişilemediği için ekonomik kalkınmanın başarıya ulaşması zordu. Polonya sanayii Batı'daki üretimle rekabet edememişti. Yabancı sermaye ülkeye gelmediği gibi muhtemel bir Almanya-Polonya çatışmasından endişelenen yabancı bankalar da Polonya'yla iş yapmaktan kaçınmıştı. Siyasete hâlâ toprak sahibi soyluluk hâkim olduğu için yerel girişimci yeteneklerin ortaya çıkması gecikmişti. Yabancı yatırımcıların Polonya'da uzun vadeli projeler başlatmaktan kaçınma eğilimi yerli sermaye tarafından da taklit edilince işler iyice bozulmuştu. Polonya hükümeti 1930'ların ortalarında Fransa'dan aldığı borçlarla Orta Polonya bölgesinde iddialı bir sanayileşme programı başlatabilmişti. Hükümet ülkenin köhne haldeki endüstriyel kapasitesini artırmak istediği gibi eski sanayi tesislerinin sınır bölgelerinde bulunması ve dolayısıyla bir savaş durumunda saldırıya açık olmalarından da endişeliydi. Bu iddialı girişimin bir parçası olarak hidroelektrik barajları, çelik üretim tesisleri, kauçuk ve kimya endüstrileri kurulmuştu. Fakat Eylül 1939'da başlayan savaş dönemin birçok kazanımını önce sekteye uğratmış, sonra da tümüyle ortadan kaldırmıştı.

1925'te uygulanan ve başarıya ulaşacak cesaretten yoksun olan tarım reformu da bir başka hayal kırıklığına yol açmıştı. Köylülere toprak arzularını tatmin edecek miktarda toprak verilmemişti. Polonya'da ufak çaplı

çiftçilik hâlâ norm olmayı sürdürürken köylerde aşırı bir nüfus patlaması yaşanmıştı. Ukraynalıların toprak bölüşümünden yararlanmalarına izin verilmemesi iki toplum arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açmış ve bunun hem savaş sırasında hem de savaştan sonraki dönemde ağır sonuçları olmuştu. Köylerden Amerika'ya göçenlerin sayısı ABD'nin kısıtlayıcı politikalarıyla birlikte azalmıştı. Bunun üzerine binlerce Polonyalı 1920'lerin başında maden şirketlerinde çalışmak üzere Fransa ve Belçika'ya gitmişti. Bu fırsatlar Büyük Bunalım'ın Avrupa ekonomisini etkilemesiyle tükense de Pas-de-Calais, Toulouse, Clermont-Ferrand ve Dijon gibi maden bölgeleri kalabalık Polonyalı toplulukları barındırmaya devam etmişti.

Ulusal Demokratlar savaşın hemen sonrasında iktidarı ele geçirmeye çalışsalar da Wincenty Witos'un önderliğindeki ılımlı köylü partisi buna engel olmuştu. 12 Aralık 1922'de Ulusal Demokratlar üyesi bir fanatik, ilk Polonya başbakanı Gabriel Narutowicz'i katletmiş ve siyasi liderlerin çatışmalardan uzak kalma kararı sayesinde iç savaş güçbela önlenebilmişti. Ardından Ulusal Demokratlar'la Köylü İttifakı arasında bir uzlaşıya varılsa da 1923 ekonomik krizinde bu uzlaşı da çökmüştü. Piłsudski, Mayıs 1926'da bir askerî darbe yapmıştı. Darbe öncesinde hükümet ekonomik krizle baş edemediği için hem merkez hem de sol partiler arasında Ulusal Demokratların iktidara el koyacağına dair genel bir endişe hâkim olmuştu. Komünistlerin de aralarında bulunduğu partilerin onayıyla ve hükümetin kendine sadık askerleri başkent sokaklarına çıkartmasını engelleyebilecek kadar güçlü olan demiryolu sendikalarının desteğiyle Piłsudski, emrindeki orduyu Varşova'ya götürmüş ve üç günlük çatışmanın ardından iktidara el koymuştu.

Piłsudski, Sejm'de kendi çıkarlarını kollayan siyasi partiler karşısında vatansever ve milliyetçi bir alternatif

olarak görülmüştü – ya da darbe sırasında ve sonrasında o ve destekçileri bu görüşü yaymışlardı. Piłsudski'nin mütevazi zevkleri, dobra bir üslubu ve kabalık sınırlarında dolanan bir konuşma tarzı vardı. Yabancı ziyaretçilerin kimi zaman anlamakta zorlandığı esrarengiz açıklamalar yapmayı severdi. Prensipte, siyasetle hiç ilgilenmediğini söylerdi – ama tabii gerçek durum böyle değildi. En başta sadece savaş bakanlığı görevini üstlense de kritik devlet makamlarının hepsinde kendi tayin ettiği ve genellikle savaş döneminde ona yoldaşlık etmiş kimselerin görev yapmasını sağlamıştı.

Darbeden sonra yürürlüğe konan yenilenme programı (*Sanacja*) devlet başkanlığının güçlendirilmesi, yolsuzluk ve israfın sona erdirilmesine dayanıyordu. Ekonomik istikrar tekrar sağlandığı için toplum Sejm'in siyasetten dışlanmasına kayıtsız kalmıştı. Ama askerî rejim 1929'da bir iktidar partisi kurmaya karar vermişti. Piłsudski'nin zengin toprak sahipleriyle barışması toprak reformu umutlarını ortadan kaldırmıştı. Sejm'deki merkez sol siyasetçiler yeni bir anayasa hazırlama çabalarına engel olunca, askerî rejim harekete geçmiş ve Polonya'daki demokratik kurumların olağan işleyişi askıya alınmıştı. Gözdağı vermek maksadıyla Sejm'e konuşlandırılan askerler vekilleri önce itip kakmış, ardından düpedüz darp etmişlerdi. Piłsudski başbakan olurken, merkez ve sol partilere mensup önde gelen siyasetçiler genel seçimler öncesinde olağanüstü hâl yasalarıyla hapse atılmıştı. Brześć Kalesi ve Bereza Kartuska'daki ünlü kamp gaddar subayların idare ettiği hapishanelere dönüşmüştü.

Ardından devlet organları ve bakanlıklar askerî bir rejime tabi kılınmıştı. Nisan 1935'teki anayasaya değişikliğiyle devlet başkanı ve hükümete geniş yetkiler verilirken Sejm'in rolü zayıflatılmıştı (öte yandan Piłsudski ve halefleri Sejm'i tamamen ortadan kaldırmak isteme-

mişlerdi.) Piłsudski bir ay sonra ölse de iktidar askerlerde kalmıştı. Bunu izleyen dönem "Albaylar Devri" diye bilinmektedir. Askerî bir klik, bakanlıkları kendi arasında bölüşmüş ve mutlak hâkimiyet kurduğu fieflikler yaratmıştı. Piłsudski'nin halefi ise Başkomutan Mareşal Rydz-Śmigły olmuştu. Dışişleri Bakanı Albay Beck de en az onun kadar güçlü ve rakipsizdi. Bu ikisi Polonya'nın askerî gücünü artırmayı başaramadıkları gibi ülkeyi Hitler Almanya'sıyla daha yakın diplomatik ilişkilerin kurulduğu feci bir yola sokmuşlardı.

Polonya 1920'lerin başında açıkça Fransız kampındaki bir ülke gibi görünüyordu. Fakat bu, Polonyalıları rahatsız eden bir ilişkiydi. Polonya'nın uluslararası itibarı en başından beri çok zayıftı. 1919'da Avrupa devletleri yeni devletin güvenliğini sağlama sözü vermekten kaçınmışlardı. Bu da komşu devletlerle çok sayıda gerçek ve potansiyel çatışma yaşayan Polonya'yı korunaksız bir ülke yapmıştı. Polonyalı siyasetçilere göre Fransa ve Britanya'nın asıl kaygısı gelecekteki muhtemel bir saldırıda yeni devletleri desteklemekten ziyade Almanya'yla olan ilişkilerin gidişatıydı. Ama 1919'da Polonyalılar Almanya'ya ilişkin ortak kaygının Fransa'yı Polonya'nın askerî ve ekonomik inşasına destek vermeye sevk edeceğini düşünmüşlerdi. 1921'de Fransa'yla Polonya arasında bir Siyasi Pakt imzalandı ve paktla birlikte imzalanan Askerî Sözleşme'de iki devletten birine yönelik Alman saldırısı halinde ortak hareket edilmesi kararlaştırıldı. Ama bundan daha fazlasını uman Polonyalılar, Fransa'nın doğuda güçlü bir müttefik edinebilmek için Polonya'daki askerî ve iktisadi gelişmeleri mali bakımdan desteklemesini beklemişlerdi. Fransa'nın isteği ise Polonya'yı Çekoslovakya, Romanya, Macaristan, hatta Sovyetler Birliği'nin de yer alacağı bir bölgesel bloka dahil edip ittifak ağını genişletmekti. Polonyalılar bu tür planlara ilgi duymadıkları için Fran-

sa'dan gitgide uzaklaşmışlardı. Polonya devleti sonuçta Fransızlara güvenini kaybetmişti ve 1933'te Almanya'da Hitler iktidar olduğunda Albay Beck Polonya'nın Almanya'yla ilişkilerini düzeltmek için çabalamaya karar vermişti. 1934'te Almanya'yla Polonya arasında bir Saldırmazlık Paktı imzalanmıştı. İki devlet arasında daha iyi ilişkilerin kurulmasının önündeki en büyük engel olan Danzig sorunu, Berlin'in Danzigli Nazilere Polonyalıların mülklerine saldırmayı bırakmalarını emretmesiyle rafa kaldırılmıştı. Polonya, Sovyetler Birliği'yle ayrı bir antlaşma imzaladığı ve Fransa'yla arasındaki antlaşmaya bağlı kalmayı sürdürdüğü halde 1930'larda dış siyasette gidişatı Almanya'yla ilişkiler belirlemişti.

Alman Tehdidi Altında

Almanya 1938'de Sudet bölgesindeki Alman azınlığa kötü muamele edildiği gerekçesiyle Çekoslovakya'ya baskı uygulamaya karar verdiğinde, Polonya Dışişleri Bakanlığı Almanlarla ortak bir saldırıya hazırlandı. Beck, Çekoslovakya'nın parçalanmasını ve Teschen'in Polonya topraklarına yeniden dahil edilmesini istiyordu. Ama Polonyalılar için talihsiz bir gelişmeyle, 1938 ilkbaharı ve yazında Britanya başbakanı Neville Chamberlain, Avrupa'da Çekoslovakya'yla Almanya arasındaki sorunların yol açtığı krizi sona erdirmek üzere inisiyatif almıştı. Asıl amacı Avrupa'da bir savaşın çıkmasını önlemek olan Chamberlain'in Nazilerin Çekoslovakya'daki Alman topluluğun haklarının korunmasına ilişkin taleplerini kabul ettirmek için Çekoslovaklara baskı yapması, Avrupa'daki Fransız güvenlik sisteminin son kalıntılarını da ortadan kaldırmıştı. Sonuçta Almanya, Doğu Avrupa'da daha saldırgan adımlar atmak için cesaretlendirilmişti. Britanya'nın arabuluculuğuyla Almanya, İtalya, Fransa ve Britanya arasında imzalanan Münih Antlaşması, Hit-

ler'in Çekoslovakya'da Almanların yoğun olduğu bölgeleri ilhak etmesine yol açmıştı. Süreç bir kez başladıktan sonra Hitler'in orduları Mart 1939'da soluğu Prag'da almıştı. Polonyalılar, Çeklere gözdağı vermek için Almanlarla işbirliği yapmış ve tartışmalı bölgelere el koymuşlardı. Ama Polonyalıların akıl edemediği şey, daha önce Macaristan ve Romanya'nın önemsediği müttefiklerden biri olan Polonya'nın bölgedeki Alman nüfuzunun artmasıyla artık lüzumsuz hale gelmesiydi. Polonya, Doğu Avrupa ve Balkan devletleri arasındaki itibarı ve etkisini kaybettiği gibi Alman saldırganlığının bir sonraki hedefi olacaktı.

Nazilerin Dışişleri Bakanı Joachim Ribbentrop, Ekim 1938 ve Mart 1939'da Polonya devletini Danzig'i Reich'a iade etmesi konusunda uyarmıştı. Bunun üzerine Polonya çok gecikmiş bir hamleyle Paris'e bir askerî heyet göndermiş ve Fransa'dan Alman saldırısı halinde Polonya'yı destekleme sözü istemişti. Ama Fransa'nın çok ihtiyaç duyduğu kendi askerlerini Polonya'yı savunmaya göndermek gibi bir niyeti yoktu. Öte yandan 31 Mart 1939'da Neville Chamberlain, beklenmedik bir gelişmeyle, Polonya'nın toprak bütünlüğünü savunma sözü vermişti. Ama bu da inandırıcı gelmemişti. Chamberlain, Almanların yakında Danzig'e saldıracakları ve Romanya'daki petrol üretim tesislerine el koyacaklarına dair söylentilere tepki olarak, bu tür provokatif hamleleri önlemenin en iyi yolunun saldırgan politikalarına son vermesi için Almanya'yı uyarmak olduğuna karar vermişti. Chamberlain'in Polonyalılara önerisi Beck tarafından kabul edilse de aslında bir jestten ibaretti. Olağanüstü gelişmelerin şimdilik Avrupa barışını tehdit etmediği sonucuna varan Chamberlain'in sözü, siyasi bir jest ve Avrupa'daki güç dengesini değiştirmemesi için Almanya'ya bir uyarı olmaktan öteye geçmemişti. Daha sonraki askerî müzakerelerde açıkça belli olduğu üzere, Britanya'nın Polonya'ya doğrudan ya

da dolaylı olarak askerî yardımda bulunmaya yönelik bir planı yoktu. Almanya'nın Polonya'ya diz çöktürmeye kararlı olduğunu anlayan Albay Beck yaz aylarında umutsuz bir çabayla Almanlarla görüşmeleri yeniden başlatmaya çalışsa da başarılı olamamıştı. 24 Ağustos'ta imzalanan Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'yla birlikte Polonya'nın kaderi mühürlenmişti. Yaklaşan Alman saldırısı sırasında Polonya'nın iki ülkenin çıkarları doğrultusunda nasıl bölüştürüleceğini ayrıntılı biçimde açıklayan Pakt'ın ek bölümü kamuoyundan gizlense de deneyimli siyasetçiler Almanya'yla Sovyetler Birliği arasındaki antlaşmanın Polonya'nın bölüşümüyle ilgili olduğunu tahmin etmekte zorlanmamışlardı. 1 Eylül 1939'da Polonyalı çocukların okulun ilk gününe hazırlandıkları günlük güneşlik bir sabahta Alman ordusu Polonya sınırını birçok noktadan geçmiş; şehirler, demiryolu kavşakları ve askerî tesisler bombalanmıştı.

İki savaş arası dönemde Almanya'yla Polonya arasında ciddi bir çatışma sebebi olan Danzig meselesi ise bundan daha önce çözülmüştü. Şehirde haftalardır artan gerilimin ardından 23 Ağustos'ta Danzig senatosu Reich'a katılma kararını açıklamıştı. Bunun üzerine Alman askerleri Polonya otoritesinin simgesi olan şehirdeki postaneye saldırmışlardı. Polonyalılar kısa süren bir kuşatmadan sonra teslim olmuş ve yargısız infazla kurşuna dizilmişlerdi. Yasal yükümlülüğü gereği şehrin statüsünü korumak zorunda olduğu halde bu hadiseleri gündemine almayan Milletler Cemiyeti Almanya'yı ne Danzig'de olanlardan ötürü ne de Polonya'ya saldırdığı için kınamıştı.

Sonraki üç hafta boyunca Polonya topraklarında havadan ve karadan tam teşekküllü bir saldırıya maruz kalan Polonya ordusu köşeye sıkıştırılmış ve nihayet yenilmişti. Sovyet askerlerinin 17 Eylül'de doğu sınırlarından ülkeye girmesi bozgunu iyice derinleştirmişti. Polonyalı ko-

mutanlar bir umutla Fransa ve Britanya'nın Almanya'nın batı sınırlarına saldırmasını beklemişlerdi. Polonyalılar Fransa'yla Polonya arasındaki askerî müzakerelerin ardından Mayıs 1939'da yapılan antlaşmadan ve 25 Ağustos'ta imzalanan Polonya-Britanya Müşterek Yardım Antlaşması'ndan medet ummuşlardı. Her iki antlaşmada da Polonya'nın egemenliğinin savunulacağına dair ciddi sözler verilmişti. Ama Polonyalılar, Paris'te Fransa'yı çatışmadan uzak tutma isteğinin en yüksek öncelik haline geldiğinden habersizdiler. Fransa Genelkurmay Başkanı General Gamelin, kurnazca bir hamleyle, Fransa-Polonya arasındaki müzakerelerden sonra hazırlanan siyasi protokol Millet Meclisi tarafından onaylanmadığı için Polonya'yı savunma sözünün herhangi bir bağlayıcılık taşımadığı hükmüne varmıştı. Fransa, savaş öncesinde Polonya'ya askerî yardımda bulunma planları yapmadığı gibi Almanya-Polonya savaşı sırasında Almanya'ya yönelik herhangi bir saldırı planı da yapmamıştı.

Britanya hükümeti de Polonya-Almanya çatışmasına yönelik bir askerî harekât hazırlığı yapmamıştı. Zaten Britanya uçaklarının uçuş menzili 1939'da kritik Alman üslerine ulaşamayacak kadar sınırlıydı ve uçuş için önceden hazırlanmış ileri üsler olmaksızın Polonya topraklarına inilmesi imkânsızdı. Daha önemlisi Britanya, Polonyalılara askerî teçhizat da vermek istememişti. Britanya'daki askerî çevreler arasında Polonya'nın savaşa en fazla üç ay dayanabileceğine ilişkin sessiz bir mutabakat vardı ve bu yüzden uzun sürmesi muhtemel bir dünya savaşında çok önemli olan malzemelerin Polonya'da heba edilmesi saçma bulunuyordu. Aslında iki devlet de Polonya'nın yenilgisini kabul etmek zorunda kalacaklarını önceden hesaplamışlardı ve Almanya'yla girecekleri kaçınılmaz çatışma için kendi hazırlıklarını yapmayı tercih etmişlerdi. Öte yandan ne Fransa'daki ne de Britanya'daki

askerî ve siyasi liderler Alman saldırganlığının 1930'lar boyunca artmasına Sovyetler'in nasıl bir tepki vereceğini yeterince analiz etmemişlerdi. 3 Eylül'de önce Britanya sonra Fransız hükümeti Almanya'ya savaş ilan etse de savaş ilanının ardından herhangi bir askerî harekât başlatmamışlardı.

Polonya ordusunun komuta kademesi ise kendi askerî gücünü fazlasıyla abartırken Almanların gücünü küçümsemişti. 1920'lerde dünyayı mühendisliği ve yenilikçiliğiyle büyüleyen Polonya hava kuvvetleri 1930'larda ihmal edildiği için Alman saldırısı karşısında aciz durumlara düşmüştü. Polonya'nın Sovyetler Birliği'yle savaşması daha kuvvetli bir ihtimal olarak görüldüğünden ikmal depoları Vistül'ün öbür yakasına yerleştirilmişti. Askere alımlar da henüz tamamlanmamıştı. Askerî harekât planları savaşın sonbahar yağmurlarıyla başlayacağı ve hafif süvarilerden oluşan Polonya birliklerinin motorize Alman birliklerine üstünlük sağlayacağı varsayımına göre yapılmıştı. Oysa Eylül 1939'da hava güneşli ve kupkuruydu.

Hükümet ve ordu yüksek komuta kademesi Varşova'dan taşınırken birçok bakan sivil yükümlülüklerini savsaklayarak askerî görevler yapmaya başlamıştı. Alman bombardımanı altında acınacak bir halde doğuya doğru kaçan diplomatlarla hükümet arasındaki temas kopmuştu. Kızıl Ordu, 17 Eylül'de Polonya'nın doğusundaki topraklara girdiğinde, Mareşal Rydz-Śmigły'nın önderliğindeki ordu yüksek komuta kademesi ve Polonya Katolik Başpiskoposu, savaşı yurtdışından sürdürmek üzere Romanya'ya geçmişlerdi. Kaçışın bu kadar çabuk olması muhalefet sürgünde birleşip yeni bir hükümet kurmadan önce Paris'e ulaşma kaygısıyla da alakalıydı; savaş öncesinde kurulan rejim Polonya'nın aslında savaşı kaybetmediği kanısına fazla kolaylıkla tutunabilmişti. Bu yüzden Polonya halkını siyasi ve manevi liderleri yapa-

yalnız bırakmış ve hükümetin ülkeden ayrılması elitlerin de kaçmasına yol açmıştı. Almanya'yla çatışmalar sona yaklaşırken yığınla Polonyalı güneydoğudaki Romanya sınırına akın etmiş ve oradan sürgüne (en başta Fransa'ya) gitmişti.

İki Savaş Arası Dönemde Kültür

Savaşın başlaması yalnızca bir ulus-devlet kurmak amacıyla değil toplumsal yapıyı dönüştürmek için de ortak ve kararlı çabaların sarf edildiği kısa bir dönemi sona erdirmişti. Bu kısa dönemde ulusal bilinci dönüştürmenin hareket noktası olarak eğitim reformları tasarlanmıştı. 1919'da Polonyalılara miras kalan üç eğitim sistemi arasında büyük farklılıklar vardı ve bunların hepsi taksimci devletlerin kendi özel siyasi ve kültürel amaçlarını temsil etmişti. Eğitim standardının en yüksek olduğu yerler eskiden Alman kontrolündeki bölgeler iken en düşük olduğu yerler eskiden Rus kontrolündeki bölgelerdi. Avusturya kontrolündeki bölgelerin köylüleri toplumun en çok ihmal edilmiş kesimiydi. Polonya'da okuma-yazma bilmeyenlerin oranı yaklaşık %30'du ve kadınlar arasında bu oran daha da yüksekti. Dolayısıyla tektip bir eğitim sistemi oluşturmakla yetinmeyip Polonyalılara özgü bir müfredatın hazırlanması ve Polonya devleti ve kurumlarına hizmet edecek eğitimli bir toplumsal tabakanın yaratılması da hedeflenmişti. Ülkenin iki savaş arası dönemde yaşadığı ekonomik zorluklara rağmen etkileyici sonuçlar elde edilmişti. Tüm çocukları yedi yıllık ilköğretim hakkından yararlandırabilmek için her zaman başarılı değilse de tutarlı girişimlerde bulunulmuştu. Köylüler için okulların ve bir işçi üniversitesinin (Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego, TUR) açılması gibi radikal çözümler de yürürlüğe konmuştu. 1921'de Lublin'de aydın ve ilerici bir Katolik eğitimi esas alan bir Katolik Üniversitesi

açılmıştı. Üniversitenin amacı ilahiyat öğretmekten ziyade Kilise'nin Polonya'da eksik olduğunu düşündüğü bir entelektüel topluluk yaratmaktı. Aynı tarihlerde eğitimle ilgili ilerici fikirler de ortaya çıkmıştı. Çocuk merkezli ve liberal nitelikteki bu fikirler çocuk gelişimiyle ilgili yeni bir anlayışa dayanıyordu. Çocukları doğru toplumsal değerlerin nakşedileceği boş levhalar olarak kabul eden yaklaşım reddedilmişti. Bunun yerine çocukların yaratıcılıkları teşvik edilmiş ve doğal bir adalet duygusu rehberliğinde hareket etmelerine izin verilmişti. Çocuklarla ilgili bu yaklaşımın en ünlü savunucusu Varşova'da çocuk evleri işleten Janusz Korczak adında bir Yahudi eğitimciydi. Savaş sırasında Korczak, yalnız bırakmak istemediği çocuklarla birlikte Treblinka'da öldürülmüştü.

Bağımsız Polonya'da Katolik Kilisesi'nin en başından beri ayrıcalıklı bir konumu olmuştu. Taksimler sırasında Polonya davasıyla özdeşleşmesi Kilise'yle yeni devlet arasında somut bir bağ yaratmıştı. Milliyetçiler, birkaç istisna haricinde, dinî kimlikleri üstünden tanımlanmış ve Polonyalı olmakla Katolik olmak arasında basit bir denklem kurulmuştu. Aşırı sağ ve milliyetçi hareketler Katolik Kilisesi'nin Polonya devletinde tartışılmaz bir konuma sahip olmasını istemişlerdi. Dolayısıyla 1921 ve yeniden yazılan 1935 anayasalarında "diğer dinlerle eşit haklara sahip olmakla birlikte Roma Katolik inancının milletin büyük çoğunluğunun dini olarak devlette merkezî bir yere sahip olduğu" belirtilmişti. Diğer dinlerin mensupları kendi haklarını müzakerelerle kabul ettirmenin yollarını aramışlardı. Polonya devletiyle Vatikan arasında imzalanan antlaşma da bunu tasdik etmişti. Papalık, yeni Polonya devletini onayladığını göstermek üzere özel bir çaba sarf etmiş, Polonya devletinin sınırlarını kabul ettiği gibi piskoposların tayininde devletin söz hakkının olmasına da izin vermişti. Katolik Kilisesi'nin ülkede hâlâ geniş

arazileri vardı ve toprak reformu atılımına karşı Kilise bunları başarıyla muhafaza edebilmişti. Kilise'nin ayrıca iki sendikası ve geniş bir toplumsal örgütlenme ağının olması Polonya toplumundaki baskın rolünü pekiştirmişti. Fakat Katolik Kilisesi'nin Polonya'daki bu baskın rolü özellikle entelektüel ve sol siyasi gruplar arasında tepki yaratmıştı. Kilise, seküler hareketlerin Polonya toplumundaki etkisini gereğinden fazla vurgulamış ve devletle kilisenin birbirinden ayrılması gerektiğini savunanlara Katoliklerden yönelen eleştiriler Polonya toplumunun milliyetçi Katoliklerle seküler sol arasında kutuplaşmasına yol açmıştı. Katolik olmayan Hıristiyanlar da Katolik Kilisesi'nin onlara düşmanca yaklaştığını düşünmüş ve Katoliklerin hâkim konumda olması pek işlerine gelmemişti. Bu kesimler bağlı oldukları kiliselerin haklarını elde etmek üzere mücadele etmek zorunda kalırken, Uniate Kilisesi Ukrayna milliyetçiliğiyle özdeşleştirildiği için büyük bir baskıya maruz kalmıştı.

Polonya'daki kültürel gelişmeler Batı Avrupa'daki entelektüel eğilimlerin daima bir parçası ve takipçisi olmuştu. Bu bakımdan bağımsız bir Polonya devletinin yeniden kurulması yeni bir düşünce tarzı yaratmaktan ziyade geçmişte ifade edilmiş fikirleri zenginleştirip genişletmişti. Solcu ya da toplumcu yazar ve ressamların fikirleri oldukça ilginçti. Bruno Jasieński, geleceğin "makine, demokrasi ve ayaktakımı"na ait olduğunu ileri süren Fütürist isyanın temsilcisiydi. Felsefede Witkiewicz, bir yapay form olarak sanatın ölümü üstüne yazmıştı. Yoksulluk ve yoksunluk meseleleri üstüne kalem oynatan birçok yazar vardı. Stefan Żeromski ve Maria Dąbrowska bağımsızlığın ekonomik refaha yol açmamış olmasının hayalkırıklığı hakkında yazmışlardı. Yeni edebi formlar yaratmaya yönelik sıradışı ve ilginç girişimler olmuştu; Bruno Schulz ve Witold Gombrowicz tarafından farklı

tarzlar denenmişti. Derin özeleştirel düşünce ve ruhsal derinliklerin araştırılması birçok eserin teması ve itici gücü olmuştu. Bu varoluşçu yaklaşım özellikle Jarosław Iwaszkiewicz'in metinlerinde ve Felicjan Kowarski'nin resimlerinde belirgin hale gelmişti.

Kitle kültürü de bu devirde sinema ve radyo aracılığıyla gelişmişti. Polonya sineması başlangıçta büyük edebiyat yapıtlarının aurasını beyaz perdeye taşımaya çalışırken yazarlar ancak 1920'lerin sonunda film senaryoları yazmaya başlamıştı. Doğu Polonya'daki Yahudi topluluğun ana dili Yiddiş olduğu için bu dilde yayıncılık ve sinema gelişmişti; ne yazık ki savaştan sonra Yiddiş sinemasından geriye çok az örnek kalabilmişti. Radyo yayıncılığı 1926'da başlasa da Polonya'nın tamamına yayılması radyo istasyonları ağının 1930'da kurulmasından sonra mümkün olmuştu. Yazarlar yeni bir kitleyle iletişim kurmanın aracı olarak radyoyu kullanmaktan memnuniyet duymuş ve radyoya özel metinler üretmişlerdi.

İkinci Dünya Savaşı, Polonya kültürünün gelişiminde bir dönüm noktası olurken savaşın yol açtığı travma kaçınılmaz olarak yeni ifade tarzları ve temalar yaratmıştı.

7

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE POLONYA'DA KOMÜNİZMİN KURULUŞU

1 Eylül 1939'daki Alman saldırısı Polonya'nın yakın tarihindeki en trajik sayfayı açmıştı. Savaşın sonunda Polonya'nın nüfusu yerlerinden edilenler ve soykırıma uğrayanlardan ötürü savaş öncesine kıyasla dörtte bir oranında azalmıştı. Yüz binlerce Polonyalı yurtdışına, en başta Batı ülkelerine gitmiş ve ülkelerine bir daha geri dönmek istememişlerdi. Savaş Polonya'nın iki savaş arası dönemde büyük zahmetlerle geliştirilen sanayi altyapısını da büyük ölçüde tahrip etmişti.

İkinci Dünya Savaşı'na Polonya'nın Katkısı

Polonya'nın İkinci Dünya Savaşı'na katkısı çok büyüktü ve Polonya savaşı çabuk kaybedip çok acımasız bir muameleye maruz kalan bir ülkeden beklenenlerin çok daha fazlasını yapmıştı. Polonyalılar savaşın erken aşamalarında düşmanlarıyla mücadeleye devam kararı almışlardı. Ekim 1939'da Fransa'da sürgünde bir hükümet kurulmuştu. Fransızlar eski Piłsudski çevresine kıyasla kendilerine daha yakın buldukları Gerenal Władysław Sikorski'ye yardım etmişlerdi. Fakat Polonya'dan kaçmayı ve Fransa'ya ulaşmayı başaran belli başlı siyasi partilerin temsilcileri

Sikorski'yi desteklese de Fransa'daki Polonyalı eski subay kastının oluşturduğu askerî birlikler Sikorski'den pek hoşlanmıyordu. Sikorski, sürgündeki liderler arasında, Sovyetler Polonya'ya saldırdığı halde bu devletle diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması gerektiğini savunan tek kişiydi. Ne var ki Sovyetler Birliği'nin kendisi Alman saldırısının hedefi olana kadar Sikorski'nin bu tartışmalı önerisi gündeme alınmamıştı. Almanya Fransa'ya saldırdığında, Polonya birlikleri cesurca savaşmışlardı. Fransa kıyılarından tahliye edilen Britanya askerleriyle birlikte yaklaşık 25 bin Polonyalı da Britanya'ya getirilmişti. Geride kalan Polonyalı birlik de teslim olmak yerine İsviçre'ye kaçmıştı. Sikorski ve hükümeti Londra'ya yerleşip orada çalkantılı bir grup oluşturmuşlardı. Fransa'dan tahliye edilen askerî birlikler ise önce İskoçya'ya gönderilmiş, ardından 1944'te Normandiya Muharebesi'ne katılmışlardı. Ayrıca bir Polonya Hava Kuvvetleri birliği oluşturulmuştu. Polonyalı birlikler Britanya Muharebesi'nde öne çıktıkları gibi Almanya'ya büyük saldırılar düzenleyen bombardıman uçaklarında görev alan Polonyalı mürettebatlar da olmuştu. Polonya denizci birlikleri ise Kraliyet Donanması saflarında savaşmışlardı. Britanya'da cesaret ve kararlılıklarından ötürü takdir edilen Polonyalı askerler Fransa, ABD ve Britanya Milletler Topluluğu'na bağlı diğer birliklerle birlikte Batı cephesindeki büyük savaşın önemli bir parçası oldular.

General Sikorski, o tarihlerde Londra'daki sürgün hükümetleri arasında pek rastlanmayan bir durum olarak Churchill'le çok iyi kişisel ilişkiler kurmuştu. Britanyalılar onun diplomatik becerilerini, Almanya'yla savaşma çabalarını ve en önemlisi Sovyet meselesinde fazla sorun çıkartmama kararlığını takdir etmişlerdi. Sikorski, Britanya'nın Sovyetler Birliği'ne savaş açmayacağını çok erken tarihlerde kabullenmiş ve Britanya'nın Sovyetler-

le arasındaki ideolojik farklılıkları bir kenara bırakmak için geçerli bir askerî nedeninin olduğunu düşünmüştü. Dolayısıyla Britanya, Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ne yardım sözü verdiğinde Sikorski hemen Londra'daki Sovyet elçisiyle görüşmelere başlamıştı. Bunun ardından imzalanan Sikorski-Mayskiy Antlaşması'yla Sovyetler Birliği'nde Polonya birliklerinin kurulmasına izin verilmişti. Sikorski'nin politikaları Polonya hükümetinde öfkeye yol açtığı gibi İskoçya'daki ordu da Sikorski'ye karşı çıkmıştı. İç entrika ve çatışmalar yüzünden hükümetin Müttefikler arasındaki otoritesi azalmıştı. Sikorski 4 Temmuz 1943'te Cebelitarık'ta nedeni hâlâ bilinmeyen bir uçak kazasında ölmüştü. Bazı Polonyalılar kazadan Sovyetleri sorumlu tutmuştu (bu fikirde olan Polonyalılar hâlâ vardır) zira kaza iki hükümet arasındaki diplomatik temaslar koptuktan hemen sonra gerçekleşmişti.

Almanların İşgal Politikaları

Sürgündeki hükümetin kararları işgal altındaki Polonya'nın kaderinde pek etkili olmamıştı. Almanya'yla Sovyetler Birliği arasında 29 Eylül 1939'da imzalanan antlaşmaya uygun olarak iki devlet San, Bug ve Narev Nehirleri'ni sınır kabul edip Polonya topraklarını kendi aralarında bölüşmüşlerdi. 12 Ekim 1939'da Hitler, Polonya'yı resmen işgal altında bir ülke olarak tanımlayan bir kararname yayımlamıştı. Batı Polonya, Üçüncü Reich'a dahil edilirken savaş öncesinde ülkenin yaklaşık üçte birini oluşturan ve Varşova'yla Kraków'u da içeren orta bölgeler Üçüncü Reich'tan ayrı bir *Generalgouvernement*'e (GG, Genel Hükümet) bağlanmıştı. Polonyalılar batıdaki bölgelerden GG kontrolündeki topraklara nakledilmişlerdi. Hans Frank, Genel Vali olarak tayin edilmişti. GG ekonomisi işgalin masraflarını karşılayacak biçimde örgütlenmişti ve GG'de yaşayanlar köle emeği muamelesi

görmüşlerdi. Ayrıca bu bölge Üçüncü Reich ve işgal altındaki başka memleketlerdeki "istenmeyen unsurlar"ın gönderileceği yer olarak da tanımlanmıştı. Almanlar ilk olarak kendi potansiyel işbirlikçilerini saptamaya çalışmışlardı. Wincenty Witos'a teklif götürseler de Witos bu rolü kabul etmemişti. Diğer yandan Polonya'daki faşist hareketin lideri Bolesław Piasecki, işbirlikçi bir hükümetin başına geçmeyi teklif etse de Almanlar bunu reddetmişti. Nisan 1940'ta Hitler, komutanlarına bu meselede daha fazla plan yapmalarını yasaklamıştı ve Polonya hükümeti meselesi ve sözde bağımsız bir devlet kurma planları rafa kaldırılmıştı. İkinci Dünya Savaşı'nda Polonya'da işbirlikçi bir hükümetin olmamasının nedeni Alman yetkililerin Polonyalılara özerklik vermekten kaçınmasıydı. Nazilerin Sovyetler Birliği'ne saldırı hazırlıkları devam ederken hassas bir askerî bölge olarak görülen Polonya doğrudan Alman askerî idaresine bağlanmıştı.

Alman işgaliyle birlikte büyük nüfus hareketlilikleri yaşanmıştı. 1942'ye gelindiğinde, yaklaşık yarım milyon kişi evlerinden çıkartılıp başka yerlere yerleştirilmişti. Polonyalılar ve Yahudiler, Almanya topraklarına katılan Batı Polonya'dan sürülmüşlerdi. Bu topluluktan boşalan yerlere Baltık devletlerinden, Romanya, Çekoslovakya ve Doğu Avrupa'nın diğer ülkelerinden Almanlar getirilmiş ve zorla boşaltılan çiftliklere Alman varlığını güçlendirmek maksadıyla yerleştirilmişlerdi. Almanya'ya katılan bölgelerde Polonya devletine ait mülklere, fabrikalara ve endüstriyel malzeme stoklarına; GG bölgesinde ise sanayi tesislerine; devlete, siyasi partilere, sendikalara ve Kilise mülklerine Alman idaresi adına el konmuştu.

Yaklaşık 1 buçuk milyon Polonyalı, Alınan endüstrisi ve tarımında çalışmaya zorlanmış veya teşvik edilmişti. Çalıştıkları yerlerden ayrılmaları yasaklanan ve yaptıkları iş karşılığında maaş ya da ödül alamayan bu kişiler

köle emeği muamelesi görerek acımasız bir tavırla karşılaşmışlardı. 1941'de tarımsal sevkiyatlara Almanların gıda ihtiyacı yüzünden katı bir kota konmuş ve 1942'de gıda sevkiyat kotaları daha da artırılmıştı. Polonyalıların açlıktan ölmesi Nazilerin umurunda bile değildi. Nazilerin ırksal saiklere dayalı ekonomi politikalarının nihai hedefi Polonya "ırkı"nı ağır işlerde çalıştırarak yavaşça imha etmekti.

Almanların işgal altındaki topraklarda yaptığı gaddarlıklar Nazi ordusu (*Wehrmacht*) Polonya şehirleri ve köylerine ayak bastığı anda başlamıştı. Katliamlar askerî faaliyetlerin yan sonuçları olmaktan ziyade önceden hazırlanmış planların parçasıydı. Siyasetle aktif biçimde ilgilenen Polonyalılar derhal tutuklanmıştı. Örgütlü bir muhalefet ortaya çıkmadan yerel halkı sindirebilmek için toplu infazlar yapılmıştı.

Alman işgalinden sivil hayat tüm yönleriyle etkilenmişti. On dört yaşından büyük Polonyalılar zorla çalıştırıldıkları için ortaöğretim ve yükseköğretim durmuştu. Bazı komplocu ve devrimci gruplar kendi aralarında eğitim faaliyetlerini sürdürse de bu, son derece zor ve tehlikeli bir işti. Almanlar entelektüel elitleri, üniversitelerdeki öğretim görevlilerini ve profesörleri tutuklayıp çalışma kamplarına göndermişlerdi. 6 Kasım 1939'da Kraków'daki Jagiellon Üniversitesi'nin akademisyenleri Alman yetkililer tarafından bir toplantıya çağırılmıştı. Toplantının amacı akademisyenleri tutuklamaktı. Akademisyenler Sachsenhausen çalışma kampına gönderilmiş ve birçoğu orada ölmüştü. Papazlar ve Katolik dinadamları da tutuklanmıştı. Tutuklananlar ortalama hayat süresinin çok kısa olduğu çalışma veya toplama kamplarına doldurulmuştu. İşgal altındaki Polonya'da yolsuzluk, sömürü ve kardeş katli için gerekli tüm koşullar yaratılmıştı.

Savaş Zamanında Direniş

Sivil hayattaki moral bozukluğu olağanüstü boyutlara ulaşsa da Polonyalılar işgal altındaki Avrupa'nın en başarılı yeraltı hareketlerinden birini kurmuşlardı. Alman yetkililerin işbirlikçi bir hükümet kurmaktan kaçınmaları ve Polonyalıların savaş boyunca acımasız bir sömürüye maruz kalmalarını halkın ortak bir amaçla hareket etmesini mümkün kılmıştı. Polonya hükümeti ve yüksek komuta kademesi Eylül 1939'da ülkeyi terk ettikten sonra Polonya'da kalan subayların öncülüğünde bir yeraltı hareketi kurulmuş ve hareket Armia Krajowa (Anavatan Ordusu, AK) adını almıştı. AK liderliği, etkileyici bir hamleyle, savaş öncesi dönemin partileriyle anlaşıp onları ortak bir kurtuluş savaşı etrafında birleştirmişti. Birliğin sürdürülebilmesi için savaş sonrası dönemdeki reformlarla ilgili tartışmalar kaçınılmaz olarak ertelenmişti. AK, sürgündeki Polonya hükümetine sadık kalsa da kendi eylemlerinde bağımsız hareket edebilmişti. İşgal altındaki topraklarda bir yeraltı ordusu kurulmuş ve savaş sonrası dönemdeki idarenin iskeleti oluşturulmuştu. Öte yandan AK, işgalcilere karşı sınırlı bir seferberlik başlatabilmişti; Almanların misilleme eylemlerinin acımasızlığı AK mensuplarını çok kritik terör eylemleri dışındaki eylemlerden caydırmıştı.

İşgal altındaki Polonya'da devrimci ve ilerici fikirlere dayanan farklı muhafelet biçimleri de ortaya çıkmıştı. Bunlar savaş öncesindeki dönemin Sosyalist Partisi içindeki sol fraksiyonlar ya da sendikalarla bağlantılı hareketlerdi. Kendilerine Bataliony Chłopskie (Köylü Taburları, BCh) adını veren köylü partizan birlikleri, sürgündeki hükümete sadık kalmakla birlikte savaştan sonra bir toprak reformu yapmakta kesinlikle kararlı olan köylülerden oluşmuştu. AK ile BCh arasındaki işbirliği bölgelere bağlı

olarak değişmişti. İki yapı bazı bölgelerde birbirleriyle silah ve istihbarat paylaşımında bulunmuştu. Bazı yerlerde ise köylü birlikleri yerel toprak sahibi soylulukla yakın temasları olan AK komutanlarına güvenmedikleri için iki yapı arasında çatışmalar çıkmıştı. Bunlar AK ve BCh birlikleri arasındaki anlaşmazlıkların şiddete yol açtığı durumlardı. Gestapo, muhalefetin her türlüsüne karşı aşırı gaddar tepkiler verdiği gibi yeraltı hareketinin saldırılarından sivilleri topluca sorumlu tutmuş ve insanları misilleme olarak topluca kurşuna dizmişti.

Kendilerine Narodowe Siły Zbrojne (Ulusal Silahlı Birlikler, NSZ) adını veren aşırı milliyetçi hareketlerin, gettolardan kaçan Yahudileri ve komünist yeraltı örgütü üyelerini öldürdüklerinden şüphelenilmişti. Bu grupların komutanları AK ile işbirliği yapmaktan genellikle kaçınsa da Almanları mağlup etme isteği ikisini belli durumlarda işbirliğine sevk edebilmişti.

1942 sonlarında Rusya'daki bir dizi önde gelen komünist Sovyetler yetkililer tarafından paraşütle Polonya'ya indirildikten sonra ülkede komünistlerin örgütlediği bir partizan hareketi ortaya çıkmıştı. Sovyet denetimindeki komünist partilerden oluşan Komintern'in talimatlarıyla hareket eden partizanlar genel olarak ilerici olsa da devrimci olmayan bir programla geniş bir anti-faşist blok oluşturma politikası izlemişlerdi. Komünistlerin önderlik ettiği Armia Ludowa (Halk Ordusu, AL) partizanları, 1942'den sonraki kritik yıllarda Alman iletişim hatlarına aktif saldırılar ve sabotaj eylemleri düzenleseler de Sovyetler Birliği işgal altındaki Polonya'da onları önemli bir güç yapacak miktarda silah yardımına yanaşmamıştı. Gerçekte komünistlerin Polonya toplumunda gücü ve itibarı yoktu ve komünistler AK'nin yeraltı örgütlenmelerinin yerini hiçbir zaman alamamışlardı. Kızıl Ordu askerleri Polonya'ya girdiğinde partizan birlikleri de dağıtılmıştı.

Yahudi Nüfusun Naziler Tarafından İmha Edilmesi

Almanların Yahudilere farklı Yahudi olmayanlara ise farklı yasalar uygulama politikası Polonyalıların devam eden anti-Semitizmiyle birleştiğinde Hıristiyan Polonyalılarla Yahudiler birbirlerinden ayrılmış ve bu iki grup kendi trajik kaderlerini yaşamıştı. GG bölgesindeki askerî idareciler Eylül 1939'dan itibaren Yahudilerin hareket serbestisini kısıtlayan yasalar çıkartmışlardı. Yahudi nüfusa kendi kıyafetlerinde genellikle Davud Yıldızı olmak üzere bir işaret taşıma ve sokağa çıkma yasaklarına uyma zorunluluğu getirilmişti. Devlet memuru Yahudiler derhal işten çıkartılmıştı. Yahudilerin mülklerine el konmuş, banka hesapları bloke edilmiş, tüm dinî örgütleri ve yardımlaşma kurumlarının malvarlıkları gaspedilmişti. Polonya topraklarında yaklaşık kırk tane getto kurulmuş ve farklı şekillerde düzenlenen bu gettoların dış dünayyla bağı kesilmişti. Varşova gettosu Eylül 1940'ta tahkim edilirken Üçüncü Reich'ın en büyüğü olan Łódź Gettosu Nisan 1940'ta kurulmuştu. Alman idaresi işgal altındaki Polonya'da Yahudileri denetleyip sömürmenin bir aracı olarak kolektif sorumluluk ilkesini uygulamıştı. Genellikle topluluğun ihtiyar üyelerinin başkanlık ettiği *Judenrat* konseyleri gettolardaki işlerin yürütülmesi, gıda dağıtımı ve konut tahsisinden sorumlu kılınmıştı. Yahudiler aç biilaç gettolara doldurulmuşlardı.

Almanya 1941 yazında Sovyetler Birliği'ne saldırdığında, Naziler de Sovyetlerin Eylül 1939'da işgal ettiği Polonya topraklarına girmişlerdi. Bu bölgelerde çok sayıda asimile olmamış Yahudi yaşıyordu. Ufak şehirlerin (*stetels*) çoğunda Yahudi nüfusun oranı %60'tan daha fazlaydı. Güncel araştırmalar Ruslar bölgeden ayrıldıktan sonra ve bölgede Nazi idaresi tam olarak kurulma-

dan önce bazı yerel Polonyalıların Yahudilere acımasızca saldırdıklarını ortaya koymuştur. Jan Gross'un büyük ilgi gören kitabı *Komşular*'da[1] Jedwabne şehrindeki Polonyalıların Yahudilere katliam yaptıkları kesin kanıtlar ışığında anlatılmaktadır. Bu bilgi şu bakımdan önemlidir ki Polonyalılar yakın tarihe kadar hem Hıristiyan hem de Yahudi Polonyalıların Nazilerin kurbanı olduğunu öne sürmüşlerdi. Jan Grosz'un kitabı ise Polonyalıların fırsat doğduğunda Yahudi komşularını pekâlâ katledebildiklerini ortaya koymaktadır. Jedwabne hadisesi buzdağının görünen kısmından ibaret olabilir zira Alman teşviki olsa da olmasa da Polonyalılar işgal altındaki bölgelerde Yahudi pogromlarına öncülük etmiş ve bu katliamlara fiilen katılmışlardı.

Almanların doğu Polonya Yahudilerine yönelik politikaları çok daha katıydı. *Wehrmacht*'ın bölgeye girmesiyle imha birlikleri Yahudileri katletmek üzere hemen harekete geçmişlerdi. Ayrıca Polonya'nın diğer yerlerindeki Yahudilerin, özellikle Alman ve Avusturya Yahudilerinin nakledildiği büyük gettolardakilerin topluca imhası için de hazırlıklar yapılmıştı. Mart 1942'de Chełm'deki Yahudilerden oluşan ilk kafile Bełżec'te özel amaçlarla inşa edilmiş bir imha kampına gönderilmişti. Kraków gettosundakiler Mayıs sonunda Majdanek'te (Lublin) ölüme yollanmıştı. Haziran ayında Varşova gettosundaki Yahudilerin imhası için ilk aşama hazırlıkları yapılmıştı. Eylül 1942'de 254 bin Varşova Yahudisi, Treblinka'da katledilmişti. Bazı gettolarda Nazilerin kolektif sorumluluk ilkesinin baskısından sıyrılan genç Yahudiler isyan etmişlerdi. 19 Nisan 1943'te Varşova gettosunda planlı bir askerî isyan başlamış ve çatışmalar 16 Mayıs'a kadar sürmüştü;

[1] Jan Gross, ***Neighbours: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland***, Princeton University Press, Princeton, 2001.

Białystok ve Będzin'de de benzer isyanlar çıkmıştı. İçindekilerin uzun süre sağ kalabildiği son getto Łódź'daydı; *Judenrat* konseyi başkanı Rumkowski, Almanların gettodaki işlere ekonomik bağımlılığından ötürü gettonun imhasını Haziran 1944'e kadar erteletebilmişti.

Hıristiyanlarla Yahudiler arasında işgal sırasındaki ilişkiler hâlâ acı verici bir meseledir. AK, Polonya'nın kurtuluşuyla ilgili uzun vadeli bir görüşü benimsediği için Almanların misilleme saldırılarına sebebiyet veren eylemleri onaylamaktan kaçınmıştı. Bu yüzden, AK liderleri Yahudileri savunma sözü vermemişti. Varşova Gettosu'ndaki isyan sırasında Yahudilere silah yardımı yapılmamıştı zira bu direnişin yakında kırılacağı biliniyordu ve örgütün değerli kaynaklarının bu tür bir isyanda heba edilmemesi gerektiği düşünülmüştü. Öte yandan bu hareketin liderlerinin anti-Semitist tutumlarından ötürü Yahudilerin trajedilerini kendilerini ilgilendirmeyen bir durum olarak gördükleri kesindir. Yahudi topluluğun imhası aşırı sağ tarafından sevinçle karşılanmıştı. Nazi idaresiyle aralarında herhangi bir örgütsel işbirliği olmasa da Polonya milliyetçisi örgütler Hıristiyanların Yahudileri saklamalarını zorlaştıracak adımlar atmış ve saklanan Yahudileri öldürmüşlerdi. Ayrıca Alman idaresi Yahudileri saklayan herkesin yakalandığı yerde hemen öldürüleceğini açıklamıştı. Dairelerinde ya da apartmanlarında herhangi bir Yahudi tespit edilen herkes aynı kaderi paylaşmıştı. Dolayısıyla Yahudilere yardım etmekten kaçınan bazı Polonyalılar anti-Semitist oldukları için böyle davransalar da bazıları da Yahudilere yardım etmenin kaçınılmaz sonuçlarından korkmuştu. Yine de münferit Yahudileri saklayan Hıristiyanlar olmuştu ve rahibelerin idaresindeki bazı yetimhanelerde Yahudi çocuklar gizlice barındırılmıştı. Sünnet, Polonya'da sadece Yahudilere özgü bir uygulama olduğu için Almanlar Yahudi erkek-

lerini tespit etmekte fazla zorlanmamışlardı. Bu yüzden, hayatta kalabilen Yahudilerin çoğu kadındı. Savaşı sağ atlatabilen kaç Yahudi olduğunu belirlemek zordur. Bazı Yahudiler savaştan sonra da süren anti-Semitizm ve artan şiddetten ötürü Polonya'dan ayrılmışlardı. Ama Polonya'da İkinci Dünya Savaşı'ndan sağ kurtulabilen toplam Yahudi sayısı 30 bini geçmemişti.

Polonya'ya Yönelik Sovyet Politikaları

Eylül 1939'da Sovyetler Birliği'ne dahil edilen ve 1941'deki Alman taarruzuna kadar Soyvetler'in kontrolünde kalan doğu Polonya'da karmaşık ve bazen de çelişik politikalar uygulanmıştı. Polonyalılar Eylül ayında savaşı kaybettiklerinde, doğu bölgelerindeki Belaruslu ve Ukraynalı toplulukların 1930'larda kendi köylerini sindirmek için şiddet uygulayan Polonya ordusunun yenilgisine sevinmek için geçerli nedenleri vardı. Kızıl Ordu önce tüm Polonyalı askerleri tutuklamış, sonra da bir eleme sürecinin ardından subayları Rusya içlerine nakletmişti. Subaylar kamplarda tutulurken bir Polonya birliğinin oluşturulması için Sovyet yetkililerle işbirliği yapmaya hazır olanları belirlemeye yönelik bazı girişimler olmuştu. Savaşta Sovyetler'e yardım etmek isteyen üst düzey Polonyalı askerlerin en rütbelisi Albay Zygmunt Berlin'di. Daha sonraki süreçte yaklaşık 40 bin Polonya askeri Sovyet gizli servisi NKVD tarafından katledildi. 1940 ilkbaharında NKVD tarafından katledilen 7 bin Polonya subayının cesetleri 1943 yılında Almanlar tarafından Katyń ormanları dolaylarında bulunmuştu. Sovyet işgali altındaki bölgelerde Polonyalı sivil nüfusa da büyük zorluklar yaşatılmıştı. Papazlar ve toprak sahiplerinin de aralarında bulunduğu topluluk liderleri tutuklanmış ve birçoğu Sovyet hapishaneleri ya da kamplarında ölmüştü. Ayrıca Sovyet işgali altındaki Polonya topraklarında Ekim 1939'da bir seçim yapılmış-

tı. Sovyet tehdidinin boyutları göz önüne alındığında şaşırtıcı olmayan bir sonuçla bölgenin çoğunluğu Sovyetler Birliği'ne katılmak yönünde oy kullanmıştı. 1940 kışında etnik Polonyalılar zorla Rusya içlerine sürülürken yaklaşık bir milyon Polonyalı, Sovyetler Birliği'nin farklı yerlerine dağıtılmıştı.

Sürgündeki Polonya hükümetinin Rusya'da Polonya askerî birliklerinin kurulması için Sovyet otoritelerle anlaşmaya varmasıyla Temmuz 1941'de bir miktar rahatlama olmuştu. Sovyetler Birliği'nin dört bir yanındaki Polonyalılar askerî birliklerin kurulduğu Taşkent'e akın etmişlerdi. Aileler ve bakıma muhtaç kimseler üslerin etrafında toplanmıştı ve bu insanların bakımını Polonya askerî idaresi üstlenmişti. 1942 yazında Stalin, Polonya birliklerini Sovyetler Birliği'nde barındırma kararından vazgeçmiş ve birliklerin Ortadoğu'daki Britanya Milletler Topluluğu ve Britanya Güçleri Kumandanlığı emrine girdikleri İran'a gitmelerine izin vermişti. Sovyetler Birliği'ndeki Polonya birlikleri komutanı General Władysław Anders, Sovyet yetkililere zaten hiçbir zaman güvenmemişti. Polonya birliklerinin Kızıl Ordu'yla aynı saflarda savaşmasına karşı çıkmış ve Nazi Almanya'sı yenildikten sonra Batılı devletlerin Sovyetler Birliği'ne sırt çevireceklerini hissetmişti. Stalin'in sorun çıkarma potansiyeli olan Polonyalılardan kurtulma isteğiyle Anders'in Sovyetler Birliği'nde kurulan Polonya birliklerini Britanya saflarında savaşa sürme isteği örtüşmüştü. Polonya askerleri ülkeden tahliye edilirken yaklaşık 40 bin sivil de onlarla birlikte gitmişti. Britanya değerli bir insan gücüne kavuşmuştu ama zamanla kadınlar, çocuklar ve engellilerle ilgili bazı düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştı. Bu gruplar Britanya Milletler Topluluğu ülkelerine dağıtılmıştı ve yerel halkları hayrete düşüren bir uygulamayla Afrika ve Kuzey Afrika'daki Britanya sömürge-

lerinde ve Hindistan'da Polonyalı kadın ve çocuklardan oluşan koloniler kurulmuştu. Britanya komutasına giren 100 bin Polonyalı asker ise İtalya harekâtına katılmış ve özellikle güney İtalya'daki Monte Cassino Manastırı civarındaki çatışmalarda üstün başarı göstermişti. Anders'in birliklerine katılmayan Polonya askerleri Sovyetler Birliği'nden ayrılmıştı. Sürgündeki Polonya hükümetiyle Stalin arasındaki diplomatik temaslar koptuktan sonra Sovyetler Birliği kendi inisiyatifiyle yeni bir Polonya otoritesi kurmuştu. Pratikte komünistlerin önderlik ettiği bir örgüt olan Związek Patriotów Polskich'e (Polonya Vatanseverler Birliği, ZPP) ilk başta sadece Polonyalıların huzuru ve esenliğini sağlama görevi verilmişti. Ama zamanla ve muhtemelen önde gelen ZZP üyelerinden Wanda Wasilewska'nın Stalin'den ricasıyla Ruslar bu kez Kızıl Ordu'yla omuz omuza savaşan yeni bir Polonya ordusu kurulmasını kabul etmişlerdi. Kościuszko Tümeni'nin komutanlığını o sıralar Stalin tarafından generallik rütbesine terfi ettirilen Berling yapmıştı.

Sikorski'nin Temmuz 1943'te ölmesinin ardından Britanya, Polonyalıların insan gücünden yararlanmayı sürdürse de Britanya hükümetinde özellikle Sovyetler Birliği'yle ilişkilerde Polonya davasını desteklemekten kaçınma tavrı giderek hâkim olmuştu. Yeni Polonya başbakanı Stanisław Mikołajczyk, Sikorski'nin bölünmüş Polonya topluluğunu birleştirmesini sağlayan diplomatik becerilerden ve kararlılıktan yoksundu. Britanya ve ABD açısından Sovyetler Birliği hem Avrupa'daki savaşta hem de Japonlarla yaklaşan nihai çatışmada Polonya uğruna bozuşmayı asla göze alamayacakları kadar önemli bir müttefikti. Dolayısıyla Polonya'nın doğu bölgelerinin Sovyetler Birliği'ne dahil olması kaçınılmaz bir akıbetti.

Görünen o ki Sovyet liderliğinin de Polonya sorununda nasıl ilerleneceği konusunda net bir önerisi yoktu. Sta-

lin, Batılı güçlerle diplomatik temaslarında Eylül 1939'da aldıkları toprakları asla geri vermeyeceklerini ifade etmişti. Britanya ve ABD, Nazi Almanya'sının yenilmesinde Sovyetler'in askerî katkısına bel bağladıkları için, Polonya davasında ısrar edebilecek bir konumda değillerdi. Dolayısıyla mesele ileri bir tarihte tartışılmak üzere rafa kaldırılmıştı. Stalin, Batılı devlet adamlarıyla temaslarında Polonya'yı Sovyetler Birliği'ne katma niyetinin asla olmadığını ve sadece Sovyetler Birliği'ne dostane duygularla yaklaşan bir Polonya hükümetinin kurulmasını istediğini söylüyordu. Bu ikinci istek anlamlıydı zira sadece komünistler Sovyetler Birliği'ne dostane duygularla yaklaşabilirdi. Ama Stalin'in gözünde komünistler bile tamamen güvenilir değildi. Polonya Komünist Partisi, 1938'de Sovyetlerin talimatıyla dağıtılmış ve parti liderleri Moskova'da kurşuna dizilmişti. Savaştan önceki dönemin Polonya Komünist Partisi (Komunistyczna Polska Partia, KPP) ise ideolojik olarak güvenilmez ve Troçkizm mikrobuna yakalanmış bir parti olarak görülmüştü. Bu yüzden Komintern'in emriyle Polonya komünist hareketi yeniden inşa edildiğinde büsbütün yeni bir örgüt kurulup Polonya İşçi Partisi (Polska Partia Robotnicza, PPR) adını almıştı. Kızıl Ordu, 1944'te etnik Polonyalıların yoğun olduğu bölgelere girdiğinde Polonya'nın gelecekte nasıl idare edileceği de kararlaştırılmıştı. İlk olarak Lublin şehrinde Polonya Ulusal Kurtuluş Komitesi (Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, PKWN) kurulmuştu. Savaş sırasında Rusya'da olan ve Rusya tarafından özenle seçilen komünistler bu Komite'ye başkan olarak tayin edilmişlerdi. İşgal altındaki Polonya'da yaşayan bir grup komünist, Köylü İttifakı'ndan kopan bir fraksiyon ve Sosyalist Parti'nin devrimci kanadı da bu yapıya katılmıştı.

AK, Naziler yenildikten sonra ve Kızıl Ordu Polonya topraklarına girmeden önce iktidara gelmesini sağlaya-

cak bir ulusal isyan hazırlıklarına savaş bitmeden başlamıştı. AK liderlerinin hesaplarına göre Naziler ülkeden çekilirken Polonya içlerinde ilerleyen Kızıl Ordu'yla Polonya'da Almanlara karşı askerî harekâtın nasıl yürütüleceğine dair koşullar müzakere edilecek ve Ruslar kendi idarelerini kurmaya fırsat bulamadan Polonya hükümeti kendi otoritesini dayatacaktı.

Ama Rusların potansiyel düşman olarak gördükleri Polonya idaresinin kendilerine herhangi bir şey dikte etmesine izin verme niyetleri yoktu. Temmuz 1944'te Kızıl Ordu, Nazilerden kurtarılan Lublin şehrinde Lublin Hükümeti adıyla geçici bir Polonya idaresi kurmuştu. Bunun üzerine AK, Ağustos ayında Varşova'da bir isyan başlatma kararı almıştı. Alman birliklerinin geri çekilmesi Ruslar şehre henüz ulaşmadan Varşova'nın ele geçirilebileceğine dair umutları yeşertmişti. Ama isyan başarısız olmuştu. Yeniden toplanıp Varşova'ya geri dönen Alman birlikleriyle uzun bir çatışmaya girildiği için şehir enkaza dönmüş ve şehirdekiler Varşova'dan çıkmak zorunda kalmışlardı. Vistül Nehri'nin karşı kıyısındaki Sovyet askerlerinin isyanın Almanlar tarafından bastırılmasını sessiz sedasız izlemeleri Rusların AK'nin imha edilmesinden memnuniyet duydukları kanısını yaratmıştı. Varşova isyanının başarısızlığı ve AK'nin tahminlerinin aksine Batılı müttefiklerin Polonya'yı kurtarmak için sorumluluk almaktan kaçınmaları savaş sırasında kurulmuş yeraltı örgütünün acıklı biçimde yok olmasıyla sonuçlanmıştı.

Savaş Sonunda Polonya

Churchill tüm bu hadiselerin Britanya komutası altındaki Polonya birliklerine etkilerini göz önüne almak zorunda kalmıştı. Sovyetler Birliği, Ocak 1945'te PKWN'yi Polonya'nın geçici hükümeti olarak tanımıştı. Churchill, Stalin'den bu yapının bileşimini genişletmesini istemişti ve

Polonya Geçici Hükümeti'nin bileşimiyle ilgili nihai kararı Churchill ve Stalin birlikte vermişlerdi. Churchill'in ısrarıyla, Lublin'de kurulan idareye sürgündeki hükümetin bazı temsilcileri de dahil edilmişti. Mikołajczyk, Churchill'in verdiği gözdağıyla bu tavizi kabul etmek zorunda kalsa da sürgündeki hükümet üyelerinin büyük bölümünün ve askerî liderliğin gelişmelerden haberi yoktu. Bu yüzden Mikołajczyk sürgündeki hükümetten istifa ederek Polonya'ya gitmişti. Köylü İttifakı'nın lideri olarak Polonya'da ciddi bir otoritesinin olacağını ve komünistlerin giderek artan hâkimiyetini durdurabileceğini sanmıştı. Oysa Şubat 1945'teki Yalta Konferansı'nda Polonya'nın batı sınırlarının Oder Nehri'ne kadar genişletilmesi ve savaş öncesinde Polonya'ya ait olan doğu bölgelerinin Sovyetler Birliği'ne verilmesi Müttefikler tarafından onaylanmıştı.

O tarihlerde Londra, sürgündeki Polonya hükümetini tanımaktan vazgeçmişti ve sürgündeki hükümet resmî binalarını Varşova hükümetine teslim etmek zorunda kalmıştı. Sürgündeki hükümet varlığını sürdürse de işlevi yaklaşık 250 bin Polonya askerinin çıkarlarını korumakla sınırlı hale gelmişti. Savaş sona erdiğinde, geçmişte Polonyalılara duyulan sempati azalmıştı. Sendikalar Polonyalıların ordudan terhis edilen Britanyalılarla iş piyasalarında rekabet etmesinden endişelenmişti. Churchill'in Polonyalıları Almanya'da polis gücü olarak kullanma önerisinden vazgeçilmişti. Neyse ki Polonyalıları zorla kendi ülkelerine gönderme fikri gündeme gelmemiş ve Polonyalıların Britanya'da kalmalarına izin verilmişti. "Polonya İskân Heyeti" kurulup, Batı Avrupa'daki çeşitli cephelerden Britanya'ya getirilen Polonyalı askerlerin potansiyel işçi olarak istihdam edilebilecekleri yerlere gönderilmeleri sağlanmıştı. İmparatorluğun çeşitli yerlerindeki kamplarda tutulan Polonyalı aileler de Britanya'ya ge-

tirilip Britanya şehirlerine yerleştirilmişti. Soğuk Savaş sırasında bazı Polonyalıların ABD ve Britanya yetkilileri tarafından komünist Polonya'da yıkıcı faaliyetler yürütmek üzere eğitildiklerine dair parça bölük bazı kanıtlar olsa da bu tür planların kapsamını belirlemek zordur.

Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'nda ittifak yaptığı devletlerle olan ilişkileri 1945-1948 arasında değişmiş ve 1948'de neredeyse tümüyle kopma noktasına gelmişti. Sovyetler Birliği'nin güvenliğine dair bazı endişeler doğuran ve henüz bir çözüme kavuşturulmamış olan Almanya meselesi ve Batı'nın Sovyetler'in emellerine yönelik artan şüpheleri Müttefikler arasındaki müzakerelerin kapsamını daraltmış ve Polonya'nın durumu da bundan önemli ölçüde etkilemişti. Polonya artık tümüyle Sovyet etki alanına girmişti ve Batı'nın Sovyetler'in kararları üstündeki etkisi çok sınırlıydı. ABD'deki yeni yönetim Sovyetler Birliği'ne karşı uzlaşmacı bir tutum almaktan yana değildi. Nükleer silahlara sahip olmanın verdiği özgüvenle hareket eden ABD, Sovyetler Birliği'yle ilişkilerinde diplomasiden yararlanmaya pek istekli değildi. Batı'yla Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin çökmesiyle Avrupa iki düşman kampa bölünmüştü. Soğuk Savaş iki kamp arasındaki ilişkileri etkilerken, Sovyetler Birliği ve onun doğrudan kontrolü altında olan ülkeler görünmez ve aynı zamanda aşılmaz bir "demir perde"yle Batı dünyasından ayrılmışlardı.

Savaşın sonunda Polonya sınırları bir kez daha değişti. Yeni sınırlar Eylül 1939'daki taarruzla ve Müttefikler'in daha sonra kendi aralarında yaptıkları antlaşmalarla belirlenmişti. Ne sürgündeki Londra merkezli hükümetin ne de komünistlerin yönetimindeki ilk Polonya hükümetinin yeni sınırlarla ilgili kararlara gerçek bir katkısı olmuştu. Sonuçta Sovyetler Birliği 1939'daki kazanımlarını korumuştu ve bu, Polonya'nın Ukrayna ve Belarus'u kaybet-

tiği anlamına geliyordu. Polonya kuzeyde Batı Prusya, Danzig ve Doğu Prusya'nın büyük kısmını Almanya'dan aldığı halde Königsberg (Kaliningrad) Sovyetler Birliği'ne kalmıştı. Batıdaki yeni Polonya sınırında Oder-Neisse hattı esas alınırken etnik Almanların yoğun olduğu bölgeler Polonya'ya dahil edilmişti. Eski Polonya Krallığı'yla güçlü tarihsel bağları olan Lviv ve Vilnius şehirleri kaybedilirken Danzig, (Gdańsk) Stetin (Szczecin) ve Breslau (Wrocław) Polonya topraklarına katılmıştı.

Yeni devletin etnik bakımdan hiç olmadığı kadar homojen olacağı en başından beri varsayılmıştı. Alman nüfusun ülkeden kovulması beklenen bir sonuç iken 1939 yılında Polonya vatandaşı olduğunu kanıtlayabilen etnik Polonyalılar ve Yahudilerin doğudaki bölgelerden yeni Polonya devleti sınırlarına girmelerine Sovyetler Birliği tarafından izin verilmişti. Eski Polonya topraklarındaki Ukraynalılara ve Belaruslulara zorla Sovyet vatandaşlığı verilmişti. Etnik Almanların durumu ise daha da zordu. Savaştan sonra onlara pek sempati duyulmamıştı; savaştaki trajediden ötürü Polonyalılar Alman topluluğa yapılan adaletsizlikleri göz ardı etmişlerdi. Halkın desteğini almak ve kendilerini savaş öncesindeki burjuva hükümetinden farklı, yurtsever bir alternatif olarak sunmak isteyen komünist yetkililer de bu meseleye girmekten kaçınmışlardı. Polonyalı tarihçiler 1945 ilkbaharında Polonya'ya katılan bölgelerde ikamet eden ve nüfusları 4 milyona yaklaşan etnik Almanların başına gelenleri ancak çok yakın tarihlerde, komünizmin çöküşünden sonra nesnel biçimde değerlendirmeye başlamışlardır. Kızıl Ordu'nun ilerleyişi karşısında birçok Alman ülkeden kaçsa da savaştan sonra kurulan ilk Polonya hükümetinin denetimi altındaki 3 milyon Alman hâlâ Polonya sınırları içindeydi. Almanları ülkeden planlı biçimde tehcir etme çabaları büyük bir başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Devlet

idaresi görece zayıf olduğu için yetkililer kontrolü hızla kaybetmişlerdi. Çalabilecekleri mallar ve üzerlerine geçirebilecekleri çiftlikler arayan Polonyalılar yeni fethedilen topraklara akın etmişlerdi. Almanlar ve 1939'da Alman vatandaşlığı almaya zorlanan –çoğu Silezyalı ve Kaszubialı yerel halklar dehşete düşüp yöreden kaçmak zorunda kalmışlardı. Oder-Neisse sınır hattının uluslararası müzakerelerde hâlâ bir tartışma konusu olduğunu öğrenen Polonyalılar vaziyeti oldubittiye getirmek istemişlerdi. Polonya'ya katmak istedikleri toprakları Almanlardan temizleme telaşına kapılan yetkililer olabildiğince çok sayıda Alman'ı bölgeden sürmüşlerdi. 1947 kışında kötü organize edilen sevkiyatlarda çok sayıda Alman ölmüştü. Batı Avrupa hükümetleri olanların farkında olsa da etnik bakımdan homojen bir Polonya devletinin kurulmasına Polonya'nın daha istikrarlı bir ülke olacağı düşüncesiyle onay vermişlerdi. 1990'larda Yugoslavya kriziyle bağlantılı olarak kullanılmaya başlayan "etnik temizlik" terimi aslında Almanların Polonya'dan ve eşzamanlı olarak (Sudet Almanlarının) Çekoslovakya'dan temizlenmesini tanımlamak için de kullanılabilir. Bu sürgünler, etnik Almanların Polonya'ya verilen topraklardan adaletsiz biçimde kovulmalarının hatırasını canlı tutmak için Almanya'da güçlü siyasi baskı grupları oluşturdular.

Etnik bakımdan homojen bir Polonya devleti kurma isteği yetkililerin yeni Polonya'nın güneydoğusundaki Ukraynalı nüfusun da icabına bakmalarını gerektirmişti. PKWN ve Sovyet yetkililer bu topluluğun Sovyetler Birliği'ne yerleştirilmesinde anlaşmışlardı. Ukraynalıları köylerinden zorla çıkartıp Sovyet Ukrayna Cumhuriyeti'ne göndermek için Polonya askerleri kullanılmıştı. Alman toplulukların başına gelenler gibi Ukraynalıların kaderi de komünist dönemde açıkça tartışılmamıştır. Bazı Ukraynalılar bağımsız bir devlet kurma umuduyla Nazilerle

işbirliği yaptıkları ve savaş sırasında Alman komutasındaki bazı Ukrayna birlikleri (özellikle SS Galiçya tümeni) katliamlara karıştıkları için halk arasında savaştan sonra Ukraynalılara sempati duyulmamıştı. Güncel araştırmalar Sovyet ve Polonyalı yetkililerin Ukraynalı topluluklara yönelik keyfî ve cezalandırıcı bir tutum benimsediğini ortaya koymaktadır. İç savaş benzeri bir ortamda Ukrayna köyleri yakılıp yıkılmıştı. Ukraynalılar buna tepki olarak karşı saldırılar düzenlemiş ve Ukrayna Partizan Ordusu Polonyalı köylüleri katletmişti. Ukrayna sorunundan bir an önce kurtulmak isteyen Polonyalılar, Ukraynalıların Polonya devletinden neden nefret ettiklerini ve Nazilerle neden işbirliği yaptıklarını düşünmek istememişlerdi. 1946'da 200 bin Ukraynalı hâlâ Polonya'daydı. Sovyet yetkililer onları Rusya'ya almak istemediği için Polonya ordusu Ukraynalıları "Wisła" kod adlı bir operasyonla yeni fethedilen topraklara dağıtmıştı ve Ukraynalıların tarihsel olarak kendilerine ait bölgelerde yaşamaları yasaklanmıştı.

Yahudilerin kaçının savaşı sağ atlattığını saptamak zordur. Savaştan sonra köylerine ve şehirlerine dönen Yahudilere, Polonya toplumu pek sempati duymamıştı. Süregiden anti-Semitizm, kanunsuzluk, Yahudilerin geri dönüp Polonyalıların ya da idarenin el koyduğu mülkleri geri alacaklarına dair endişeler ya da düpedüz Yahudi hayat tarzına duyulan nefretten ötürü Yahudiler Polonyalılar tarafından münferit olarak sıklıkla katledilmişti. En ünlü hadiselerden biri 23 Temmuz 1946'da Kielce şehrinde yapılan Yahudi pogromuydu. Bir Yahudi pansiyonuna düzenlenen saldırıyla 43 Yahudi Polonyalılar tarafından katledildi. Bu pogromun genel olarak komünistler tarafından düzenlendiği kabul edilse de güncel araştırmalar süregiden kanunsuzluk ortamının yeraltındaki milliyetçi muhalefetle birleşmesiyle ortaya çıkan atmosferde Ya-

hudilerin Hıristiyan çocukları kendi ayinlerinde kurban ettiklerine dair söylentinin tam teşekküllü bir pogroma zemin hazırladığını ortaya koymaktadır. Daha ufak çaplı olmakla birlikte 1945 ve 1946'da da benzer hadiseler yaşanmıştı. Bunlar Yahudilerin Polonya'dan ayrılmasını hızlandırmıştı. Komünist Parti'nin de önde gelen bir dizi üyesinin Yahudi olduğu bilinse de (yahut buna dair şüpheler olsa da) bu kişilerin Yahudi inancı ve topluluğuyla herhangi bir bağı yoktu. Hayatta kalan Yahudiler kendilerine siyasette temsil imkânı yaratabilmek için bir araya gelse de Polonya'daki Yahudi hayatı Holokost'la birlikte ortadan kaybolmuştu. Köklü anti-Semitizm ve komünistlerin halktan tepki gören bir meselede risk almaktan kaçınmaları Yahudi kültürünün Polonya devleti tarafından yok sayılmasına yol açmıştı. Daha yakın tarihlerde ise resmî kurumlar Polonya'ya turist çekme isteğiyle kendi memleketlerini ziyaret edip Yahudilerin şehitlik abideleri karşısında saygı duruşunda bulunmak isteyen Yahudilere hoşgörüyle yaklaşmaya başlamıştır.

Komünist Rejim

Savaş sonrasındaki ilk hükümet Komünistler (PRR), sol kanat Sosyalistler (PPS) ve Köylü İttifakı (PSL) arasındaki bir koalisyondan oluşmuştu. Mikołajczyk'ın Polonya'ya dönmesi ve Geçici Hükümet'e katılması Polonya'da siyasi çoğulculuğun korunacağına dair umutları artırmıştı. Ama gerçekte en önemli kararların verildiği kritik makamları Komünist Parti belirlemişti. Genel seçimler yapılana kadar ülke ekonomisinin yeniden inşa edilmesi için ulusal birliğin muhafaza edilmesi amaçlanmıştı. Öte yandan seçmen sayısı en az olan PRR, Kızıl Ordu'nun Polonya topraklarındaki varlığı sayesinde en güçlü parti haline gelmişti. Bu arada Sovyet NKVD'si eski AK komutanları ve yeni düzene düşman olduğuna inandığı kişilerin peşi-

ne düşmüştü. Kapsamlı güvenlik yasaları çıkartılmış ve Nazilerle işbirliği yapmak ya da yeni rejimin güvenliğini tehlikeye atmakla suçlananlara askerî mahkemelerde ağır cezalar verilmişti. Seçim zaferine ortam hazırlamaya çalışan PRR'nin taktiği seçimlere ortak bir listeyle giren geniş bir koalisyon grubu oluşturabilmekti. Köylerde hâlâ güçlü olan PSL, çoğunluğun oyuna talip olduğu için PRR onu da anlaşmaya dahil etmek istemişti. Bunda başarılı olunamayınca partiyi yok etmek üzere tehdit ve şiddete başvurulmuştu. Fabrikalarda ve işyerlerinde PPS'nin hâkimiyeti altındaki sendikalar savaştan önceki popülerliklerini hâlâ koruyorlardı. İç güvenlik aygıtı dışında içişleri ve adalet bakanlığına da hâkim olan Komünistler'in talebiyle 30 Haziran 1946'da bir ulusal referandum yapılmıştı. Referandumun amacı komünist olmayan partileri bölmekti. Seçmene senatonun kaldırılmasını, eskiden Almanlara ait olan toprakların (Kurtarılmış Bölgeler adıyla) Polonya'ya katılmasını, hükümetin sanayideki kamulaştırma politikalarını ve toprak reformunu onaylayıp onaylamadığı sorulmuştu. Üç sorunun da yanıtı haliyle "Evet" olduğu için PPR "Üç Evet"in kendi politikalarına verilmiş bir güvenoyu olduğunu ilan etmişti. Böylece PSL'nin elinde alternatif bir platform kalmamıştı. PPR açıkça hileli bir referandumla kendi politikalarını onaylatmıştı. Komünistler 19 Ocak 1947 genel seçimlerinde çoğunluğu elde etmek üzere tüm önlemleri almışlardı. PSL önce açıkça sindirildikten sonra kapatılmıştı. Mikołajczyk, Ekim 1947'de ülkeden kaçmıştı. Sonraki yıl tüm bağımsız örgütler ya komünistlerin şemsiye örgütlenmesine dahil edilmiş ya da kapatılmıştı. PPS bir dizi sıkıcı konferansın ardından işçi sınıfının örgütsel birliğini kabul etmiş ve komünizm 1989'da çökene dek PPR'nin hâkimiyeti altında kalarak Polonya'yı yöneten Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (Polonya Birleşik İşçi Partisi, PZPR) bünyesine katılmıştı.

Polonya'nın sınırları ve nüfus bileşimi mutlak bir Polonyalı çoğunluğun ortaya çıkmasını sağlayacak biçimde değiştirildiği için Katolik Kilisesi'nin önemi de artmıştı. Ortodoks Hıristiyan Kilisesi kuzeydoğuda, özellikle Białsytok şehri civarında hâlâ güçlüydü. Silezya'ya ise Lutherci Kilise hâkimdi. Uniate Kilisesi, Ukraynalılar ortadan kaybolduğu için marjinalleşmişti. Sonuçta Katolik Kilisesi modern Polonya'da en güçlü mezhebin temsilcisi olarak önem kazanmıştı. Kilise savaştan kendi otoritesini artırarak çıkmıştı ve ülkenin yeniden inşa edildiği komünist baskı devrinde prestijini artırmıştı. Komünistler en başta Kilise'yle uzlaşmak istemiş ve bir Katolik Parti kurmanın mümkün olup olmadığını anlamak için bazı görüşmeler yapmışlardı. Katolik hiyerarşi buna itiraz edince PAX adında, Sejm'de de temsil edilen ufak bir muhalif grup ortaya çıkmıştı. PAX'ın kendine ait bir yayınevinin olmasına ve ufak tefek hayırseverlik faaliyetleri yürütmesine izin verilmişti. Açıklanması zor bir hamleyle, PAX'ın başkanlığına savaştan önce radikal sağcı Falanga'nın lideri olan Bolesław Piasecki getirilmişti. Kilise mülklerinin 1950'ye kadar kamulaştırılmamış olması komünistlerin Polonya'daki manevi hayatın hâlâ odak noktası olan bu kurumla karşı karşıya gelmek istemediklerini gösteriyordu. Papalığın komünist rejimlere yönelik agresif politikası ve özellikle Kurtarılmış Bölgeler'in Polonya'ya katılmasını tanımayı reddetmesi, Polonya piskoposluğu için bazı zorluklar yaratmıştı. Papalık, Almanya'nın doğu topraklarının Polonya'ya kaybedilmesini hâlâ kabullenemeyen Federal Alman Cumhuriyeti'ni hayal kırıklığına uğratmak istemiyordu. Polonyalı piskoposların tayininden önce Papalık'la Alman Katolik Kilisesi arasında bazı hassas müzakereler yürütülmüştü. Polonyalıların Alman papazların görev yaptıkları kiliselere gitmeyecekleri kesindi ve Kurtarılmış Bölgeler idari gerekçelerle Polonya

Piskoposluğu'nun yetki alanına dahil edilmişti. Polonyalı piskoposların tayinleri ancak Alman piskoposların istifasından sonra mümkün olabilmişti.

Stalinist dönemde Polonya bütün uydu devletler gibi Sovyet tahakkümünün sonuçlarını yaşamak zorunda kalmıştı. Bir önceki dönemde görünüşte bile olsa çoğulculuk muhafaza edilirken 1948'de komünistler sivil, ekonomik ve siyasal hayatın kontrolünü tüm yönleriyle ele geçirmişlerdi. Komünist hareket zamanla Sovyet politikalarının itaatkâr bir aracına dönüşmüştü. PZPR Genel Sekreteri Władysław Gomułka, Eylül 1948'de partideki görevinden uzaklaştırıldığı gibi başbakan yardımcılığı ve Kurtarılmış Bölgeler'den sorumlu özel yetkili bakanlık görevlerinden de azledilmişti. Halefi Bierut'un aksine Gomułka, hiçbir zaman Moskova'nın adamı olmamıştı; onun siyasi deneyimleri Polonya'yla sınırlıydı ve savaş döneminde yeraltındaki komünist hareketi örgütlemekle meşgul olmuştu. Gomułka 1945'ten sonra Polonya'nın Sovyet modeline bağlılığını kabul etmekle birlikte ulusal farklılıklarda ısrar eden ve özellikle sanayileşmede daha yavaş bir tempoyu ve kolektifleştirmeden uzak durulmasını savunan "Polonya'ya özgü bir sosyalizm"in önde gelen savunucularından biri haline gelmişti.

1948'de Sovyet blokundaki komünist partilere kendi bulundukları ülkelerde iktidar olma talimatı verilmiş ve Yugoslavya'yla Sovyetler arasındaki kopuş bir cadı avıyla sonuçlanmıştı. Geçmişte komünistlerin iktidarı hangi yoldan almaları gerektiğine dair bazı tartışmalar olsa da bu tartışmalar 1948'den sonra komünizme ihanet olarak görülmüştü. 1951'de tutuklanan Gomułka, "Titocu sapma"yla suçlanmıştı. Mahkemeye hiçbir zaman çıkartılmayan Gomułka, 1955'e kadar ev hapsinde tutulmuştu. Partideki birçok yoldaşı ve mesai arkadaşı Gomułka kadar şanslı değildi. İspanya İç Savaşı'na da katılan ve

savaş döneminde AL'nin komutanlığını yapan genelkurmay ikinci başkanı Marian Spychalski 1950'de tutuklandıktan sonra işkence görmüş ve AK'le temas kurmakla suçlanmıştı. Polonya'daki tasfiyeler önde gelen komünist liderlerin idam edildiği Macar ve Çekoslovak partilerindeki tasfiyeler kadar kanlı olmasa da Polonyalı kurbanlar da işkence görmüş ve bazıları intihar etmişti. Bütün bu süreç Moskova'da eğitilen üç komünist ideolog (Bolesław Bierut, Hilary Minc ve Jakub Berman) tarafından yürütülmüştü. Güvenlik teşkilatının kritik ajanlarından Józef Światło'nun Aralık 1953'te Batı'ya sığınmasıyla tasfiyelerin nasıl yürütüldüğü ve zanlıların itiraflarının nasıl alındığı ortaya çıkmıştı. Światło, CIA tarafından finanse edilen ve Polonya'ya da yayın yapan Özgür Avrupa Radyo'sundaki programlarda tüm ayrıntıları açıklamıştı.

Stalinist sistemin topluma dayatılması Polonya'nın gündelik hayatını her yönden etkilemişti. Batı'yla temas kuran her Polonyalı şüpheli hale gelmişti. İkinci Dünya Savaşı'nda Britanya güçleriyle aynı saflarda savaştıktan sonra Polonya'ya geri dönenler tutuklanmıştı. Savaş sırasında kurulan direniş hareketleri arasında komünist hareket dışında herhangi birine katılanlar vatan hainliğiyle suçlanmış ve birçok eski AK üyesi tutuklanmıştı. Ücret standartlarının düştüğü, üretim kotalarının artırıldığı fabrikalar, madenler ve işletmelerde işçiler daha iyi çalışma koşulları için pazarlık yapmaya kalkıştıklarında ağır cezalarla karşılaşacaklarını anlamışlardı. Sendikaların ve fabrika komitelerinin etki alanı işçilerin tatilleri ve eğlencelerini organize etmekle sınırlı kalmıştı. Eğitim sisteminde Sovyet modeli örnek alınırken orduda da Sovyet yaklaşımına dayalı bir reform yapılmıştı. Polonya ordusuna Sovyet subaylar tayin edilmişti ve bunların arasında en ünlüsü Polonya kökenli bir Rus olan Mareşal Rokossovsky'ydi.

Komünist devletle Katolik Kilisesi arasında 1945'ten beri hassas bir dengeye oturan ilişkiler 1950'de bozulmuştu. Papazlar münferit olarak tutuklanmış ve ajanlıkla, savaş sırasında Nazilerle işbirliğiyle ve yeraltı muhalefetini desteklemekle suçlanmışlardı. Başpiskopos Hlond'un 1948'deki ölümünün ardından yerini Stefan Wyszyński almıştı. Sonraki iki yılda devlet, Caritas hayırseverlik kurumuna el koyarak ve Kilise'nin doğum, ölüm ve evlilik kaydı tutma hakkını iptal ederek dinadamlarının imtiyazlarını sınırlandırmak için adımlar atmış ve Kilise mülkleri müsadere etmişti. Komünistler, Kilise'yi bölmeye özellikle kararlı oldukları için piskopos tayinlerine de müdahale etmişlerdi. 1953'te Wyszyński'nin Papa'dan kardinallik rütbesi almak için Roma'ya gitmesi engellenmiş ve Eylül ayında Wyszyński gözaltına alınmıştı. Wyszyński Kilise'nin ricasıyla tutuklanmaktan kurtulsa da bir manastırda ev hapsine alınmıştı.

Komünizm Devrinde Polonya

1950'de yürürlüğe konan 6 yıllık planın getirdiği kapsamlı ekonomik değişimler Polonya toplumunda bir dönüşüme öncülük etmişti. Dünya iki düşman kampa bölünürken uydu devletlerdeki ekonomik yatırımların yönü Sovyet Birliği tarafından belirlenmişti. Endüstriyel kapitalist devletlerle ticari ve ekonomik alışveriş çok sınırlıydı. Sovyetler Birliği kendisi ve uydu devletlerin ekonomik kalkınması için bağımsız bir ekonomik zemin oluşturmayı hedeflemişti. Ağır sanayiye, özellikle çelik ve kömür üretimine öncelik verilirken hafif sanayi ve tüketim sanayii büyük ölçüde ihmal edilmişti. Her tür özel üretim ve perakende ticaret durmuştu. İki savaş arası dönemde Polonya'da bir hayli büyüyen kooperatifler bağımsızlığını kaybetmişti. Stalinist icraatın vitrinine Kraków civarındaki Nowa Huta çelik fabrikası ve kırsal kesimden

getirilen işçilere ev sahipliği yapan yeni şehir (onun adı da Nowa Huta'ydı) çıkmıştı. Şehir merkezinde devasa bir opera evi kurulduğu halde herhangi bir kilisenin olmaması manidardı.

Stalinist dönem bazı yeni fırsatlar da yaratmıştı. Eğitime büyük önem verilmesi ilköğretime yönelik yatırımlarla sonuçlanmış ve geçmişte olmadığı kadar çok sayıda öğrenci ücretsiz ilköğretim imkânına kavuşmuştu. Ortaokul ve üniversitelere girişte köylü ve işçi çocuklarına ayrıcalık tanınmıştı. Fakir ailelerin çocuklarına burs ve yurt imkânları sağlanıp eğitim hayatlarını sürdürmeleri kolaylaştırılmıştı. Çalışanların vasıflarını iyileştirmek için meslek okulları ve akşam okulları açılmış, uzaktan öğretim imkânı sağlanmıştı. Yetişkinler arasında okuma yazma bilmeyenlerin oranı hızla azalmıştı. Dolayısıyla meslek sahibi sınıfların bileşimi sonraki yıllarda değişmişti. Yabancı ziyaretçiler ve eski elitler bu kesimlerin kaba saba tavırları ve terbiye eksikliğiyle sık sık alay etseler de eğitime yapılan yatırımlar yararlanmak isteyenlere birçok fırsat sunmuştu. Marksizm öğrenimi üniversitelerde zorunlu tutulmuş ve on iki yaşından itibaren zorunlu Rusça dersi okutulmuştu. Bunlardan birincisi sanıldığı kadar bunaltıcı değildi. Çok az sayıda üniversite hocası Marksizmi anlayabildiği için öğretmenlerle konuyu ciddiye almayan öğrenciler arasında bir suç ortaklığı yapılmıştı. Rusça eğitiminde de fazla mesafe alınamamıştı zira Rusça öğretmenlerinin çoğu doğudaki memleketlerinden sürüldükleri için Ruslardan nefret eden Polonyalılardı. Genellikle görevlerini yarım yamalak yaptıkları için çocukların beynini Rus kültürüyle yıkamaları mümkün olmamıştı. İşçiler hayatlarında ilk kez masrafları devlet tarafından karşılanan tatillere çıkma fırsatı bulmuş ve çeşitli boş zaman aktivitelerine teşvik edilmişlerdi. İşçileri piknik için göl kenarlarına taşıyan fabrika kamyonla-

rı ve traktörlere sıklıkla rastlanmıştı. Fabrika işçilerinin çocukları da masraflarını devletin karşıladığı tatillerden yararlanabilmişti. Savaş döneminde tahrip edilen sağlık sistemi büyük masraflarla yeniden inşa edilmişti. Çocuklar arasında verem hastalığının kökünün kazınması Polonyalılar için bir gurur vesilesiydi.

Stalin 5 Mart 1953'te öldükten sonra Kremlin'de iktidar kavgası başlamış ve geçmişte ne yapacakları konusunda talimat almaya alışmış olan Doğu Avrupalı komünist liderler afallamışlardı. Nikita Hruşçov, Eylül ayında Sovyet Komünist Partisi'nde hâkimiyetini kurmuştu. Sonraki yıllarda Polonya'da temkinli bir başlangıcın ardından bazı değişimler gerçekleşmişti. Światło'nun itirafları Polonya toplumunda büyük bir etkiye yol açmıştı. Światło, tasfiyeler ve işkenceler hakkında genel olarak bilinen şeyleri açıklamış olsa da bunların ne boyutlara ulaştığı daha önce bilinmiyordu. Ayrıca Komünist liderlerin ayrıcalıklı bir hayat tarzı ve az bulunan mallara erişim imkânları olduğu da açıklanmıştı. Bu itiraflar karşısında PZPR şaşkına dönmüştü. Tutuklamaların sayısı azaltılmış ve siyasi mahkûmlar zamanla affedilmişti. Sansür azaltılırken 1954'te Yazarlar Sendikası'nda ilk kez Stalinizmin etkilerinin tartışılmasına izin verilmişti. 1955'te nelere izin verilebileceğine dair sınırların sorgulandığı bir süreçte oldukça keskin eleştirilere izin verilebildiği ortaya çıkmıştı. Özellikle haftalık dergi *Po Prostu* bu çabalara öncülük etmişti. Adları bu devirle anılan iki yazar Adam Ważyk ve Marek Hłasko idi.

Değişim talepleri 1956'da daha gür biçimde ifade edilmeye başlamıştı. 25 Şubat'taki 20. Parti Kongresi'nde Hruşçov'un Stalin'in aşırılıklarını kınaması ve Mart ayında Bierut'un ölmesi Komünist Parti'yi gelecekteki rolünü değerlendirmek zorunda bırakmıştı. Çok uzun süredir halktan kopuk yaşayan parti hiyerarşisi yaygın

bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. 28 Haziran'da Poznań'da grevciler sokağa döküldüğünde ordu müdahale etmiş ve çatışmalarda 56 kişi ölmüştü. Devlete bağlı medya kuruluşları haberin sızmasını önlemeye çalışsa da Özgür Avrupa Radyosu gerçekleri duyurmuştu. Resmî medya kuruluşları hadiseyi karşı-devrimci güçlerin hazırladığı bir komplo gibi göstermeye çalışsa da Polonyalıların çoğu buna inanmamıştı zira hayat standartları ve maaşlarının düştüğünü yakından biliyorlardı. Bierut'un ölümü ve Światło'nun saf değiştirmesi partide sertlik yanlılarının gücünü zayıflatmıştı. Merkez Komite ve parti Politbüro'da yeniden değerlendirme yapmanın bir zorunluluk olduğunu söyleyenlerin sesi daha çok işitilmeye başlamıştı. Parti liderliği yaz aylarında elindeki seçenekleri tekrar değerlendirmişti. Sertlik yanlıları hâlâ güçlü olsa da liderlik tedbirli davranmış ve kısa süre önce ev hapsinden bırakılan Gomułka'nın en iyi seçenek olduğuna karar vermişti. Böylece Polonya'da coşku ve umut bir kez daha hâkim olmuştu. Polonya halkı Sovyet blokundan ayrılmalarına Sovyetler Birliği tarafından izin verilmeyeceğini bilecek kadar gerçekçi olduğu gibi daha iyi hayat koşulları, adil bir maaş, daha hesap sorulabilir bir yönetim ve belli ölçüde dinî ve siyasi özgürlük talep etmekten de vazgeçmemişti. Ekim ayında Gomułka, PZPR'nin Merkez Komite toplantısında yaptığı konuşmada demokratikleşme çağrısında bulunmuştu. Ama bunun olabilmesi için Sovyetler Birliği'nin izni gerekiyordu. Hruşçov, üst düzey komutanlarıyla birlikte Polonya'ya doğru yola çıktığında bir kriz çıkacak gibi görünmüştü. Fakat Polonya liderliği Hruşçov'un uçağının rotasını daha ufak bir havalimanına çevirip bir halk ayaklanması çıkmasını önlemişti ve ardından Sovyet liderle müzakerelerde ona değişimin hızı ve gidişatının partinin kontrolü altında olduğuna dair güvence verilmişti. Polonya liderliğine bunu kanıtlama-

ları için bir şans verilmişti ve Gomułka reform sözlerinin yanı sıra sanayideki planların kapsamını daraltarak, kolektifleştirme sürecinden geri dönerek ve tarımsal sevkiyat kotalarını ortadan kaldırarak hoşnutsuz kesimleri yatıştırmıştı. Sovyet liderliği değişimin parti kontrolünde olduğuna ve Sovyet hâkimiyeti ya da askerî çıkarlarına yönelik bir meydan okumaya izin verilmeyeceğine ikna edilmiş ve Polonya'nın Sovyetler Birliği tarafından işgali önlenmişti.

Öte yandan Gomułka sonraki yıllarda birçok destekçisini hayalkırıklığına uğratmıştı. Kısa bir özgürlük döneminin ardından sansür yeniden başlamıştı. Güvenlik teşkilatı dağıtılmış ve Kardinal Wyszyński ev hapsinden çıkarılmıştı. Sovyetler Birliği, Polonya'yla arasındaki eşitsiz ticaret antlaşmalarını gözden geçirip Polonya'daki askerî ve iktisadi danışmanlarını geri çağırmıştı. Buna rağmen Polonya komünist bir rejim olmayı sürdürmüştü. Özellikle Sovyetler'in Macaristan'ı işgal etmesi dikkatli ve temkinli biçimde hareket etme zorunluluğunu artırmış ve Polonyalılar bu şekilde hareket etmeyi öğrenmek zorunda kalmışlardı.

1960'larda Polonya, görüntüyle gerçekliğin paradoksal biçimde çatıştığı bir ülkeydi. Ülke kamusal uzlaşının ihtiyaç olduğunu kabul etmeye başlamış bir Komünist Parti tarafından yönetiliyordu. Ekonomik refah ve Almanların sınırlara yönelik iddialarının yarattığı endişeye karşı sağlanan askerî güvence, halkın rejimi belli ölçüde desteklemesini sağlıyordu. Rejim herkes için kısmen tatmin edici bir hayat standardı sunmayı amaçlıyordu. Bu amaçla devasa inşaat projeleri başlatılmış ve eğitim fırsatları artırılmıştı. Sansür hâlâ yürürlükteydi ama yazarlar ve gazeteciler sansürle birlikte yaşamayı ve tartışmalı meseleleri dolaylı biçimlerde ele almayı öğrenmişlerdi. Kapitalist dünyayla kurulan ilişkilerde de büyük

bir serbestleşme olmuştu. Yazarların telif haklarına saygı duyulmasa da yabancı dillerdeki kitaplar Lehçeye çevrilmişti. Yabancı filmler (ABD'de çekilenler dahil) Polonya sinemalarında düzenli olarak gösterilmişti. Batı Avrupa seyahatlerine izin verilmişti ama ailelerin tüm fertleriyle seyahat etmelerine bir daha geri dönmeyecekleri korkusuyla izin verilmemişti. Perde arkasında, tartışmalı meseleleri Kilise'yle devlet arasında istişare eden ve devlet işlerinde kabul edilebilir çözümler üretmeyi amaçlayan bir karma komisyon oluşturulmuştu.

1960'ların başında ölçülü bir iyimserlik ve daha güzel günlerin geleceğine dair umutlar hâkimdi. Polonyalılar Avrupa'yı etkileyen gelişmelere siyasi ve kültürel bakımdan dahil olduklarını hissediyorlardı. Bu iyimserliğin bedeli Sovyet tahakkümünü kabul etmekti ama en azından o tarihlerde bu, katlanılabilir bir şey gibi görünüyordu.

8

KOMÜNİZMDEN DEMOKRASİYE

Gomułka Devrinde Polonya

1960'larda Polonya komünizm koşullarında hayatı katlanılabilir kılan belli bir istikrara ve ekonomik refaha sahipti. İşletmeler için sonuçları ne olursa olsun devletin tam istihdam politikası izlemesi herkesin iş bulabildiği anlamına geliyordu. İnsanların genel olarak işsizliğin yıpratıcı sonuçlarına ilişkin herhangi bir deneyimi yoktu. Kömür madenlerinin, çelik üretiminin ve kimya endüstrisinin genişletilmesi ekonomik ilerlemenin güvencesi olmuştu. Polonyalılar genellikle diğer komünist ülkelerden ithal edilen tüketim mallarına (daha iyi kıyafetler, ev eşyaları ve elektrikli ürünler) erişme imkânına kavuşmuştu. Sovyet blokuyla bağımsızlığını yeni kazanan Üçüncü Dünya ülkeleri arasındaki siyasi ilişkiler sayesinde o tarihte bunlara yönelik bir ihtiyaç veya talep olmasa da egzotik mallar Polonya'ya gelmişti. Polonya bir şeker pancarı üreticisi olmasına rağmen Küba krizi sırasında ülkeye şeker kamışı gelmiş, Süveyş krizinde ise susam tohumu, susam helvası ve deri ürünleri Polonya'ya akın etmişti.

Polonya'nın Batı dünyasıyla temasları da devam ediyordu. Özgür Avrupa Radyosu, Polonyalılara en önemli uluslararası hadiselerle ilgili haberleri ve Polonya'daki gelişmeleri düzenli olarak nakletmişti. Münih merkezli bu medya kuruluşu başarılı muhabir ağı sayesinde Polon-

ya'daki olayları yakından takip ettiği için sadık bir dinleyici kitlesi edinmişti. Hükümetin yaptığı açıklamalara kulak asmamayı öğrenen Polonyalılar haberleri yabancı radyolardan veya fısıltı gazetelerinden almışlardı. Eğitim ve kültür alanında sınırlı da olsa Batı Avrupa ülkeleri ve ABD'yle bir alışveriş başlamıştı ve Polonyalılar bu ülkelere yeniden seyahat etmeye başlamışlardı. Fransa'nın bağlarında, Britanya'nın sebze tarlalarında, Almanya ve Belçika'nın çiftliklerinde çalışan Polonyalılar, Polonya złotysına çevrildiğinde başka türlü erişilemeyecek bir rahatlık derecesine erişmelerini sağlayan dövizlerle beraber ülkelerine dönüyorlardı. Ama bu seyahatlerin Polonyalıların Batı'daki hayatla ilgili daha derin bir kavrayış edinmelerini sağladıkları pek söylenemez.

Polonya, Sovyetler'e bağlı bir uydu devlet olsa da bağımsızlığını belli ölçüde korumuştu. Batı'da Polonya'nın adı ilginç kültürel eğilimlerle birlikte anılmaktaydı. Âdet olduğu üzere her yıl düzenlenen Chopin festivallerinin yanı sıra caz festivalleri de Polonya'ya yurtdışından ziyaretçiler çekmişti. Witold Lutosławski ve Krzysztof Penderecki'nin besteleri cesur ve özgündü ve Batı'daki müzik dünyası tarafından etkileyici bulunmuştu. Polonyalıların film prodüksiyonları belli başlı temalarla özdeşleşmişti ve Andrzej Wajda, Jerzy Skolimowski ve Agnieszka Holland uluslararası ilgi toplayan filmler yapmışlardı. Oyunları ve kitaplarının Batı dillerine çevrilmesiyle Sławomir Mrożek ve Stanisław Lem'in hayran kitleleri olmuştu. Sansür korkusunun sürekli olarak hüküm sürdüğü bir diktatörlükte sanatçılar tartışmalı meseleleri ince biçimlerde ele almak üzere çeşitli beceriler geliştirmişti. Rejime doğrudan meydan okumadıkları veya Sovyet tahakkümüne tehdit oluşturmadıkları sürece film yapımcıları, yazarlar ve tiyatro yönetmenlerinin eleştirel yapıtlar üretmelerine izin verilmişti.

1960'ların ortalarında ekonomideki durgunlukla birlikte siyasi istikrar dönemi sona ermişti. Tam istihdam devlet güvencesi altında olduğu için ekonomik durgunluk esasen tüketim mallarında yaşanan kıtlıkla tezahür etmişti. "Et krizleri" nadir bulunan tüketim mallarının Sovyetler Birliği'ne gönderildiği ya da parti görevlilerinin kursağına indirildiğine dair şüphelere yol açmıştı. Siyasi memnuniyetsizlik 1968 olaylarıyla doruğa tırmanmıştı. Varşova Üniversitesi, komünist rejimin kusurları ve politikalarına dair tartışmaların merkezi haline gelmişti. Önde gelen bir dizi Marksist, iktisadi ve toplumsal politikalarla ilgili rahatsızlıklarını ifade etmişlerdi. Leszek Kołakowski, Włodzimierz Brus ve Zygmunt Bauman olayların gidişatına dair rahatsızlıklarını açıkça ifade eden düşünürlerdi. Bu aydınlar Batı Avrupa'daki akademik çevreler tarafından da tanındığı için hükümet onları susturmaya karar vermişti. Genç muhaliflerin de sesleri işitilmişti. Jacek Kuroń, Adam Michnik ve Karol Modzelewski öne çıkan öğrenci aktivistlerdi. Mart 1968'de sansür, siyasi kısıtlamalar ve ekonomik durgunluktan ötürü artan hoşnutsuzluk önce Varşova Üniversitesi'nde, sonra Polonya'nın tüm üniversitelerinde protesto eylemlerine yol açmıştı. Hükümetin sert tepkisiyle vaziyet daha da kötüleşmişti. Polisler ve sivil milisler otobüslere doldurulup protestoları bastırmaları ve öğrencileri dövmeleri için üniversite kampüslerine götürülmüştü. Bu kişilerin rejimin öğrencilere verdiği entelektüel özgürlükten nefret eden işçi aktivistler olduğuna dair resmî açıklama hiç kimseyi ikna etmemişti. Protestolardan sonraki tasfiyelerde önde gelen akademisyenler görevlerinden alınmış, öğrenciler üniversitelerden atılmıştı.

Partide devam eden çatışma da protestolarla yakından bağlantılıydı ve parti içindeki kavgayla öğrenci eylemlerinden sonra yapılan tasfiyeler aynı tarihlere rastlamıştı.

1960'ların ortalarında partideki Gomułka hizbine karşı AL'nin savaş yıllarındaki lideri Mieczysław Moczar'ın öncülüğünde bir milliyetçi grup ortaya çıkmıştı. Parti içi kavgaların arka planında Arap-İsrail çatışması da yer almıştı. Sovyetler Birliği Arapların davasını benimsediği için, Yahudiler İsrail'e bağlı olmakla suçlanmışlardı. Savaştan sonra Polonya'da kalmaya karar veren Yahudiler ya parti üyesiydi ya da yaratıcı sanat ve medya alanında aktif kişilerdi. Moczar, parti içi siyasette en büyük suç olan "fraksiyonculuk"la suçlanmadan Gomułka'yı hedef alamayacağı için "Siyonist" tehdide yoğunlaşmayı tercih etmişti. Moczar ve ona bağlı klik İsrail'e bağlı olduğunu iddia ettikleri Siyonistleri teşhir etmek bahanesiyle "sadakatsız" Yahudileri mimlemeye girişmişlerdi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Polonya'da kalmayı sürdüren ve toplam nüfusu 20 bini aşmayan Yahudiler işlerinden ve okullarından atılmış ve nihayet Polonya'yı terk etmek zorunda kalmışlardı. Ülkeden ayrıldıkları sırada son bir aşağılayıcı jestle Polonya vatandaşlığından çıkarılmışlardı. Gomułka'nın kendisi anti-Semitist olmasa da ülkedeki anti-Semitist tasfiyeleri durdurmakta başarısız olmuştu. Moczar'ın Grunwald adlı milliyetçi grubu parti liderliği içinde anti-Semitist hisleri kışkırtmıştı.

Sonraki yıllarda köylü ve işçi ailelere mensup öğrencilere uygulanan pozitif ayrımcılık giderek arttı. Erkek öğrencilere uzun süreli askerî eğitim zorunluluğu getirilmiş, yaz tatillerinde toplum hizmeti kapsamında işler yapma görevi verilmiş ve bu sayede emekçi kitlelerle yakın temas kurmaları hedeflenmişti. Rejim entelektüellere karşı harekete geçmişti zira hayalkırıklıkları artan ve ekonomik zorluklarla boğuşan işçilerin entelektüellerle bir araya gelmesinden korkulmuştu. Toplumun manevi lideri rolüyle kendi çıkarlarını bağdaştırmaya çalışan Katolik Kilisesi de tartışmalarda öne çıkmıştı. Haftalık

Katolik dergisi *Tygodnik Powszechny*, rejimi eleştirmeyi sürdürse de aşırı bir öfke yaratmamak için daima dikkatli hareket etmişti; aksi takdirde Stalinist dönemde olduğu gibi kapatılabilirdi. Pax ve –gerçekten bağımsız– Znak, Sejm'deki iki Katolik kulübü olarak faaliyetlerini sürdürürken Znak bazen çekinerek de olsa tartışmalı meselelerde hükümeti eleştirebilmişti.

Ekonomik durum 1968-70'te iyice bozuldu. Komünistlerin rejimin dayanak noktası saydıkları refah duygusu ortadan kaybolmaya başlamıştı. Dükkânlarda gıda noksanları ve düzensiz tedarikler yaygın bir olgu haline gelmişti. 1970 kışında tüketim malları piyasalarındaki sorunlar temel gıdaların fiyatları artırılarak dengelenmeye çalışılmıştı. O tarihe kadar gıda fiyatları yüksek devlet sübvansiyonlarıyla düşük seviyede tutulmuştu. Bu yüzden Polonyalılar ne satın aldıkları ve tükettikleri gıdanın değerini ne de sübvansiyonların miktarını bilebilmişti. Hükümet, gıdaların gerçek değerine yakın fiyatlar koymayı denediğinde ise toplum bu şoka büsbütün hazırlıksız yakalanmış ve Gdańsk, (önceki adıyla Danzig), Gdynia ve diğer kıyı şehirlerinde isyanlar çıkmıştı. Yetkililerin buna tepkisi sert olmuştu: Grevcilerin üstüne askerler gönderilip gerçek mermilerle ateş açılmıştı. Sonuçta 34 işçi öldürülmüş ve çok sayıda işçi yaralanmıştı. Hükümet gerçekleri gizlemeye çalışsa da Özgür Avrupa Radyosu Polonyalıları olan bitenden haberdar etmişti. Gomułka istifa etmek zorunda kalmış ve Sovyet liderliği onun yerine Edward Gierek'i getirme isteğini açıkça ifade etmişti.

Gomułka devrinde önce umut sonra hayalkırıklığı hâkim olmuştu. 1956 isyanlarından sonra Polonyalılar gündelik hayattaki temel ihtiyaçları karşılandığı sürece rejimle genel olarak iyi geçinmeye istekliydi. Fakat rejim temel gıda maddelerini sağlayamadığında, ekonomik zorluklardan kaynaklanan hoşnutsuzluklar (hükümet halkın

hiçbir eksiğinin olmadığını söyleyip dursa da) baskıcı siyasi sisteme öfke duyulmasına yol açmıştı. 1960'ların ortalarında konut yetersizliği en ciddi sorunlardan biri haline gelmişti. Bu alandaki zorlukların nedeni savaştan sonra aşırı ölçüde artan nüfustu ama kötü planlama ve baştan savma konutlar da sorunu iyice artırmıştı. Konut projeleri artan talebi karşılamaya yetmediği gibi birçok genç evlendikten sonra bile sıkış tıkış evlerde aileleriyle birlikte yaşamaya devam ediyordu. Hayat standartları yerinde saymıştı. Merkezî planlama süregiden üretim ve tedarik sorunlarını çözmeye yetmemişti. Polonyalılar savaştan sonraki nekahet evresinde katlanmak zorunda kaldıkları şeyleri 1960'ların sonunda kapitalist sistemden üstün olduğunu iddia eden bir sosyalist sistemin kalıcı özellikleri olarak kabul etmek ve bunlara daha fazla katlanmak niyetinde değildi.

Polonya, Sovyetler Birliği denetimindeki iki en önemli bölgesel pakta da üye olmuştu. Genellikle Varşova Paktı adıyla bilinen Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması, Federal Almanya'nın 1955'te NATO'ya dahil edilmesine bir tepki olarak ortaya çıkmıştı. Varşova Paktı'na bağlı askerî birlikler 1956 Macar devrimini bastırmak üzere kullanılmıştı. Aynı birlikler Dubček önderliğindeki Komünist hükümeti devirmek üzere 1968'de Çekoslovakya'ya konuşlandırılmıştı. İki olay da Doğu Avrupa rejimlerine yönelik birer uyarıydı: İç siyasette Moskova'nın yanlış ya da tehlikeli bulduğu bir çizgi izledikleri takdirde Sovyetler Birliği ülkelerini işgal edecek ve rejimi değiştirecekti. Karşılıklı Yardımlaşma Konseyi (COMECON) ise uydu devletlerin tümünde ekonomik kalkınmanın gidişatı ve derecesinin Sovyetler Birliği tarafından belirlendiği bir bölgesel ekonomik işbirliğini temsil ediyordu. Polonya bu iki teşkilata da tam üye olmakla birlikte dünya siyasetinde belli ölçüde bağımsız bir çizgi izleyebilmişti. Dış

siyasette Alman sorunu en önemli mesele olmayı sürdürmüştü zira Federal Alman Cumhuriyeti, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki sınırları tanımayı reddetmişti. 1957'de Sovyet vesayeti altındaki Polonya, Alman meselesini tekrar değerlendirme çabasının bir parçası olarak Orta Avrupa'nın silahsızlandırılmasına dayanan bir plan ortaya atmıştı. Polonya dışişleri bakanının adını taşıyan Rapacki Planı hem her iki Alman cumhuriyetinin hem de Polonya ve Çekoslovakya'nın kendi topraklarına nükleer silahlar konuşlandırmayacaklarına dair bağlayıcı sözler vermelerini öngörmüştü. Ama Almanya'yla görüşmeler sonuçsuz kaldığı için bu inisiyatif başarısız olmuştu. Yıllar sonra Aralık 1970'te Polonya ve Federal Almanya Cumhuriyeti arasında her iki tarafın Oder-Neisse sınır hattı üstünde uzlaştıkları bir antlaşma imzalandı. İki devlet arasındaki ilişkilerin normalleşmesiyle 1945'ten sonra Polonya'da kalan Alman vatandaşlarının ülkeden ayrılmalarına izin verilmişti.

Devlet-Kilise ilişkisinin gerilimi 1960'ların sonu ve 1970'lerde daha da artmıştı. İki kurum arasındaki en belirgin çatışmalar sona erse de devlet, Kilise'nin toplumdaki rolünü mümkün mertebe azaltmakta kararlıydı. Kamusal alandan dinî simgeler kaldırılmıştı. Kilise'nin "Affediyoruz ve af diliyoruz" sloganıyla başlattığı Alman Katolikleriyle barışma inisiyatifi dış siyasete müdahale edildiği iddiasıyla hedef alınmıştı. Toplum ne kadar dindar olsa da savaş sırasında ve savaştan sonra yaşananlar için özür dilemek gerektiğini kabul eden Polonyalı sayısı çok azdı. 1966'da Polonya'nın Hıristiyanlığa geçişinin bininci yıldönümü kutlamaları devlet tarafından mümkün mertebe sınırlanmıştı. Komünistler bunun yerine bininci yıldönümü kutlamaları kapsamında ilave bin okul inşa etme atılımı başlattıklarını ilan etmişlerdi. Devletin gençleri kilise etkinliklerinden uzaklaştırma çabası iba-

det vakitlerinde devlet televizyonundan heyecanlı Amerikan filmlerinin gösterilmesine yol açmıştı.

Gierek Polonya'sı

1970'te parti sekreteri olan Gierek, katı ve münzevi bir şahsiyet olan Gomułka'nın aksine dışa dönük ve açıksözlüydü. Maden bölgesi Katowice'de parti sekreterliği yaptığı dönemde kendi çift tırnaksız özen göstermiş olması ve madencilere yüksek hayat standartları sağlamasıyla takdir toplamıştı. Mesleği madencilik olan Gierek, 1930'larda Fransa ve Belçika madenlerinde çalışmıştı ve Fransızcayı akıcı konuşuyordu. 1970 ve 1971'deki işçi grevlerinde bir parti lideri açısından sıradışı bir jestle, grevdeki işçilerin yanına gidip onlara çalışma ve hayat koşullarının düzeltilmesi için ne yapılabileceğini sormuştu. Gierek'in genel yaklaşımına göre, sosyalizmi inşa etmek için gün boyunca zorlu şartlarda çalışan işçilerin rahatça dinlenme hakkı vardı. Yokluktan ve kuyruklardan bıkıp usanan Polonyalılar bu yaklaşımı olumlu karşılamışlardı.

Gierek rejimi başlangıçta iyimserlik yaratsa da 1975'te ortaya çıkan ağır ekonomik sorunlar Polonya'yı bunaltmıştı. Gierek, üretimi hızlandırmak ve mal kalitesini artırmak için Batı Avrupa'dan ileri teknolojiler satın almak istemişti. Bu satın alımın maliyetini Polonya'nın Batı ülkelerine ihracatıyla karşılayabileceğini hesaplamıştı. Ama ihracatta yeterli artış olmamıştı. Devlete bağlı iktisadi teşebbüslerin bütçeleri aşırı zorlanmış ve dış borç kontrolden çıkmıştı. Çok kötü planlanan, aşırı iddialı yatırımlar yapılmıştı. Merkezî otorite kötü tasarlanmış ve sürdürülmesi imkânsız projeleri birçok kez onaylamıştı. 1974 petrol krizi Batı'nın Polonya'dan ithalat isteği ve kapasitesini çok azaltmıştı. Polonya, projeleri tamamlamak ve daha da kötüsü mevcut borçların faizlerini ödemek

için borç almak zorunda kalmıştı. Dış borç miktarı endişe verici biçimde artmıştı.

Gierek, 1970'lerin ortalarında ekonomiyi kontrol altına almaya çalışsa da başarısız olmuştu. Buna rağmen Polonyalılar daha yüksek hayat standartları ummaya devam etmişlerdi ve yeni fiyat skalalarını yürürlüğe koyma çabaları tehlikeli tepkilere yol açmıştı. Özellikle Polonyalıların büyük miktarlarda tükettikleri etin fiyatındaki artışlar grevlere zemin hazırlamıştı. Hükümet işçilerle karşı karşıya gelmekten kaçınsa da ekonominin yönetilme biçimini ciddi anlamda yeniden değerlendirmek gerektiği ortadaydı.

Batılı ziyaretçiler için Polonya, tutarsızlıklarla dolu şaşırtıcı bir manzara arz ediyordu. Dükkânlar boştu ve birçok bakkalın rafları sirke şişeleriyle doluydu. Buna karşılık Polonyalılar daha önce olmadıkları kadar şıktı ve devletin işlettiği dükkânlardan gıda ya da doğru düzgün kıyafet satın almak mümkün olmasa da belli başlı şehirlerdeki hayat kalitesi Batı Avrupa devletleriyle boy ölçüşebilecek kadar iyi görünüyordu. Gerçekte, birçok ihtiyaç karaborsadan karşılanıyordu. Devlet idaresinde kontrollü perakende satış sisteminin yerini karaborsa almıştı. Resmî kanallardan çok az sayıda mal dağıtılıyor, belli başlı mallar fabrikaların kapısından dosdoğru karaborsaya gidiyordu. İşletmeler, fabrikalar ve kurumlar kendi çalışanlarının gündelik ihtiyaçlarını karşılamakla görevlendirdikleri özel tedarik elemanları istihdam ediyorlardı. Polonya Bilimler Akademisi'ni ziyaret eden Batılı akademisyenler için tedarik elemanı tarafından dağıtılan kaşar peyniri, çay ya da çorapları satın almak için kantin kuyruğunda bekleşen saygın akademisyenleri görmek tuhaf bir manzaraydı. Kıtlık arttıkça hayırseverlik kurumları Polonya'ya mal göndermeye başlamışlardı.

Polonyalılar bu yardımdan memnun kalsalar da böyle bir duruma düşmekten utanç duymuşlardı.

Ekonomik durumun yarattığı hoşnutsuzluk ve öfke, polisin rejimi eleştirmeye çalışanlara uyguladığı baskıcı önlemlerden ötürü iyice artmıştı. Taşradaki parti liderlerinin, polis memurlarının ve devlete bağlı işletme şeflerinin yolsuzluk etmeleri ve rüşvet almaları görmezden gelinemeyecek bir olgu haline gelmişti. Grevdeki işçilerin şikâyetlerine 1970'lerin ortalarında siyasi talepler de eklenmişti. 1976'da Komitet Obrony Robotników (İşçileri Savunma Komitesi, KOR) kurulmuştu. Bu teşkilatın sıradışı özelliği üyelerinin kendi çıkarlarından tümüyle feragat etmesiydi. Esasen entelektüeller ve profesyonellerden oluşan komitenin amacı işçilerin taleplerine yardımcı olup onları desteklemekti ama muhalefetin liderliğini üstlenmek gibi bir niyetleri asla yoktu. Varşova Üniversitesi'ndeki genç ve ünlü muhalifler dışında parlamentodaki Znak grubu etrafında toplanan bir dizi önde gelen Katolik entelektüel de KOR'a katılmıştı.

Polonyalı Papa

1970'lerin sonunda parti içinde de kriz yaşanıyordu. Partinin genç ve daha cesur üyeleri artık parti disiplinini sorgusuz sualsiz kabullenmek istemiyorlardı. Partideki danışma mekanizmasının güçlendirilmesi ve parti politikalarının belirlenmesinde parti tabanına söz hakkı verilmesini talep ediyorlardı. Ne var ki sabit fikirli ve kaygılı parti liderliği partinin genç üyelerine bile güvenmiyordu. Parti, makam mevki edinmenin ve terfi etmenin bir yolu haline gelmişti. Parti politikalarında ideoloji uzun süredir etkili bir rol oynamamıştı. Ama iki faktörden ötürü partideki denge hoşnutsuz kesim lehine bozulmuştu. Birincisi 1978'de Polonyalı bir Papa'nın seçilmesi, ikincisi de 1980'de Gdańsk Tersanesi'nde başlayan işçi greviydi.

Vatikan'ın 16 Ekim 1978'de Polonya Kardinali Karol Wojtyła'nın yeni Papa olarak seçildiğini açıklaması Polonya'da büyük bir heyecan yarattı. Karol Wojtyła, Papalığa tayin edilmeden önce Kraków Başpiskoposu'ydu ve Papa olduktan sonra II. Jean Paul adını almıştı. Geçmişte Papalık makamı genellikle İtalyan Kilisesi'nin, bazen de İspanyol Kilisesi'nin tekeli altında olduğu için Polonyalı Katolikler bu gelişmeyi ülkenin Hıristiyanlığa bağlılığı ve dindarlığının teyit edilmesi ve yıllardır çektikleri acıların ödülü olarak görmüşlerdi. Bir Polonyalının papa olması uluslararası ehemmiyetinin yanı sıra Kilise otoritesinin Polonya içinde de bir kez daha tasdik edilmesine ve sonraki yıllarda giderek artmasına zemin hazırlamıştı. Geçmişte Doğu Ortodoks Kilisesi, Komünistlerle belli ölçüde uzlaşırken Katolik Kilisesi böyle bir taviz vermeyi tutarlı biçimde reddetmişti. Katolik Kilisesi'nin bir başka avantajı da Nazi işgali sırasında Almanya'yla işbirliğinden kaçınmış olmasıydı. Polonyalı papazlar Nazilerin ulusal elitleri yok etme politikasının kurbanları arasında yer almışlardı. Macar ve Hırvat Katolik kiliselerinin savaş sırasında Nazi destekçisi dikta rejimleriyle işbirliği yapmaları ahlaki otoritelerini ortadan kaldırırken Polonya'da böyle bir şey olmamıştı. Polonya'daki Kilise liderliği Komünist rejimle bir ölçüde uzlaşmış olsa da dışarıya Komünistlerle işbirliği yaptıkları izlenimi vermekten daima kaçınmıştı. 1971'de ABD elçiliğinden salıverildikten sonra izlediği kavgacı tutumdan ötürü Vatikan tarafından susturulan Macaristan'ın anti-komünist başpiskoposu Kardinal Mindszenty'nın aksine Kardinal Wyszyński, Kilise'nin imtiyazlarını Komünistlere kafa tutmadan korumaya çalışmış ve bu çabasında başarılı olmuştu. Papa Jean Paul, Polonya Kilisesi'nin bu kazanımlarına dayanarak yükselmişti.

Karol Wojtyła, Polonya'da her anlamda popüler bir başpiskopostu. Samimi ve mütevazı bir hayat tarzı vardı

ve kilise cemaatinin ilgi alanlarını, kayak ve doğa yürüyüşü gibi hobilerini paylaşıyordu. Yahudilere düşmanca yaklaşmayı sürdüren bir topluluk içinde Yahudi inancına saygı duymasıyla sıradışı bir yerdeydi. Haziran 1979'da Polonya'ya ziyareti bir dönüm noktası olmuştu. Komünist devlet ve onun aparatları dünya meselelerinde bu kadar önemli rolü olan bir Polonyalının ülkeye gelmesine kayıtsız kalamamışlardı ve Polonya halkı kendi inançları ve Polonyalı Papa için kutlamalar düzenlemişti.

1980'ler: Krizden Dayanışmaya

1980'lerde Polonyalı işçiler siyasi hedeflerle hareket etmekten ziyade devam eden ekonomik zorluklardan ötürü ipleri kendi ellerine almaya karar vermişlerdi. Ağustos 1980'de Gdańsk Tersanesi'nde grev yapan işçilerin niyetinin devlet iktidarını değiştirmek olup olmadığı şüphelidir. Gdańsk'taki olayların arka planında öncelikle et fiyatlarının artması vardı. Yaz aylarında birçok büyük işletmede öfke giderek artmıştı. İşçiler kendi sendikalarını kurmaya başlamışlardı zira devlet onaylı sendikalara güven duymuyorlardı. Tersanede Anna Walentynowicz adında politik bakımdan aktif ve popüler bir kadın vinç sürücüsünün işten çıkartılması grevin ilk kıvılcımı olmuştu. Grev komitesi Anna Walentynowicz'in işe iadesini isterken bunun yanına başka talepler de eklemişti. İdareyle pazarlıklar erkek işçiler tarafından yürütülse de kadın işçiler taviz vermeyi reddetmiş ve erkekleri idareye boyun eğmenin eşiğinden döndürmüşlerdi. 14 Ağustos'ta işçiler bir işgal grevi başlatmışlardı ve bu aşamada işçilerin arasına siyasi eylemciliği gerekçesiyle daha önce işten çıkartılan elektrik tesisatçısı Lech Wałęsa da katılmıştı. Wałęsa oldukça popüler bir işçiydi. Meselere basit ama samimi yaklaşımıyla diğer işçilere ilham veriyordu. Wałęsa ve beraberindekiler ilk olarak Gdańsk tersane iş-

galini örgütledikten sonra kıyı şeridindeki işletmelerde de çeşitli eylemler organize etmişlerdi. Sonuçta üretim birkaç günde durma noktasına gelmişti. Tersanenin Papa'nın fotoğrafları, millî amblemler ve hepsinden önemlisi Katolik sembolleriyle dolu görüntüleri tüm dünyaya yayılıp unutulmaz ve güçlü imgeler yaratmıştı. Yerel kilisenin papazı Peder Jankọwski'nin de grevcilere katılması protestonun Katolik karakterini iyice güçlendirmişti. Entelektüellerin hâkimiyeti altındaki KOR, hükümet yetkilileriyle müzakereler için yapılan hazırlıklara davet edilse de ipleri kendi eline almasına izin verilmemişti; zaten KOR'un da işçilere tavsiyeler vermek dışında bir niyeti yoktu. Dolayısıyla hükümetle pazarlıklarda tüm kontrol işçilerdeydi. 31 Ağustos'ta tersaneye gelen hükümet heyeti işçilerin kendilerine ait bir sendika kurma hakkını tanımıştı. Toplumsal meselelerle ilgili başka bazı talepler de kabul edilmişti. Ama en önemli kazanım Polonya'nın geleceği açısında kritik sonuçlara gebe olan sendika kurma hakkıydı.

Dayanışma (Solidarność) adını alan özgür sendikalar 13 Aralık 1981'de sıkıyönetim yasası dayatılana dek siyasi gücünü artırmış ve kendileri bu rolü hiçbir zaman açıkça kabul etmeseler de ülkeyi Komünist Parti'yle birlikte yönetmeye başlamışlardı. Gierek, istifa etmek zorunda kalmış ve halefi Stanisław Kania üye sayısı 10 milyona ulaşan Dayanışma Hareketi'nin gücünü göz ardı etmenin imkânsızlığını kabul etmişti. Parti içinde, beklenmedik bir şekilde, yeni sendikaları karar alma süreçlerine dahil etmeye dönük büyük bir istek oluşmuştu. Polonya'nın ekonomik durumu gitgide kötüleşirken uluslararası borç kontrolden çıkmıştı. Devlet, üretim seviyelerinin düşmesiyle birlikte borçların faizini ödeyemez hale gelmiş ve 1981'de Polonya hükümeti ve kamu teşebbüslerinin yabancı bankalara borcu 25 milyar dolara ulaşmıştı. Dev-

letle toplum arasında dayanışma kurulmadığı takdirde durumun daha da kötüye gideceği düşünülmüştü.

Dayanışma hareketi liderliği bilinçli olarak federal bir yapıyı tercih etmişti. Kurucu üyeler bu sayede sendikanın işçi taleplerine her zaman açık bir yapısı olacağını düşünmüşlerdi. Yeni sendikalar merkezî bir organa bağlanırsa devletin onları kolayca kontrol edebileceğinden endişelenilmişti. Öte yandan sendikanın başından beri en büyük açmazı işyerleri dışındaki rolüydü. Bazı işçiler Dayanışma'nın sendikal işlevlerle sınırlı kalmasını istese de Dayanışma, resmî karar alma süreçlerinin içine kaçınılmaz olarak çekilmişti. Hükümetin prestiji sıfıra inmişken Dayanışma'nın otoritesi son derece güçlü ve yaygındı. İşçiler yeniden belirlenen fiyatları Dayanışma'nın onayı olmadan kabul etmemiş, ayrıca maaşlar, çalışma koşulları, toplumsal yardımlar ve gıda tedariki gibi acil meselelerde de Dayanışma'nın onayını istemişlerdi. Kardinal Wyszyński'nin önderlik ettiği Katolik Kilisesi işçilere aşırı taleplerden sakınıp ölçülü davranmalarını tavsiye etmişti. Dayanışma Hareketi içinde Wałęsa, devlete farklı yollardan kafa tutmak ya da genel grev çağrısı yapmak gibi öneriler sunan radikalleri dizginleyebilmek için mücadele etmişti. İşçileri yatıştırıcı bir güç olarak görülen Wałęsa'yı Kilise de desteklemişti. Wałęsa'nın dindar olarak bilinmesi ve Kilise'nin tavsiyelerine uyma eğilimi, Polonya toplumunun radikalleşmesinin sonuçlarını önleme politikası izleyen Wyszyński'nin Wałęsa'yı tercih etmesine yol açmıştı. Dayanışma hareketinin kurucu üyelerinin birçoğu zamanla devre dışı bırakılırken Wałęsa, Dayanışma'nın ulusal lideri olarak tartışmasız bir otorite haline gelmişti.

Uluslararası durumun da Polonya'daki gelişmelere önemli etkileri olmuştu. ABD devlet başkanı Ronald Reagan, Sovyetler Birliği'ni Polonya'ya müdahale etmemesi

konusunda uyarmıştı. Sovyet liderliği ve yüksek komuta kademesinin Polonya'da muhalefetin güçlenmesini engelleme isteği çok güçlü değildi zira Varşova Paktı ülkeleri 1968'te Çekoslovakya'da olduğu gibi Polonya'ya müdahale ettikleri takdirde Polonya halkının buna karşı savaşacağı anlaşılmıştı. Bu koşullarda Polonya ordusunun Varşova Paktı'na bağlı kalıp kalmadığı da şüpheliydi. Çekoslovakya ve Demokratik Alman Cumhuriyeti'nde sertlik yanlısı Komünist liderler Polonya örneğinin kendi ülkelerine sıçrayacak olmasından korktukları için Sovyetler'in müdahalesini desteklemişlerdi. Sovyetler Birliği en sonunda Polonya'yı Varşova Paktı askerleriyle işgal etmek yerine Polonya liderliğine sendikaları durdurmasını tavsiye etme kararı almıştı.

Dayanışma Hareketi, Aralık 1981'de yürürlüğe giren sıkıyönetim yasasıyla bir çırpıda yasadışı ilan edildi. Wałęsa'nın da aralarında olduğu binlerce aktivist tutuklanıp özel amaçlarla kurulmuş kamplara gönderilmişti. Bunu izleyen dönemin en çarpıcı özelliği Sovyetler Birliği'nin Polonya'da kontrolü ele alması için Komünist Parti'den ziyade orduyu yetkilendirmesiydi. Sovyetler Birliği liderliğinin partiyi bu tür bir yetki için fazla zayıf ve moralsiz mi bulduğu yoksa toplumda çok büyük bir tepkiyi tetiklemekten korktuğu için mi orduyu tercih ettiği belirsizdir. Yeni hükümetin başına General Wojciech Jaruzelski getirilmişti. Sıkıyönetim yasası yürürlüğe konmadan önce Jaruzelski'nin kendisi ve ailesi hakkında Sovyet yetkililer tarafından savaş sırasında Sibirya'ya sürülmüş oldukları dışında hiçbir şey bilinmiyordu. Jaruzelski sıkıyönetim yasasını neden uyguladığını açıklarken sevimli bir portre çizmeye çalışmış ve krizi önlemenin bir yurtseverlik görevi olduğunu savunmuştu. Gerçekte, Sovyet liderliğinin Polonya'ya müdahale etme kararının gerisinde öncelikle siyasi nedenler vardı. Polonya'daki siyasi gelişmelerin di-

ğer Varşova Paktı ülkelerine sıçramasından duyulan endişenin yanı sıra Polonya meselesinin Sovyetler Birliği'nin dünya güçleriyle ilişkilerini etkilemesi de önemli bir rol oynamıştı. Sovyetler Birliği, Polonya'daki ekonomik istik rarın sağlanmasını acil bir öncelik olarak görmüştü.

İlk etapta Polonya'daki tüm dernekler yasaklanmış, tüm iktisadi işletmeler askerî komiserlerin kontrolüne verilmiş ya da en azından tahkikat altına alınmıştı ve sokağa çıkma yasağı ilan edilmişti. Grevler ve kıtlıklardan artık bıkmış olan Polonyalılar pasif bir muhalefeti tercih etse de gerçekte toplum pek bir şey yapamamıştı. Dayanışma Hareketi'nin tutuklanmamayı başaran bazı liderleri yeraltı örgütleri kurmuş, gazeteler çıkartıp illegal radyo istasyonlarından otoritelere kafa tutan açıklamalar yapmışlardı. Yapılan genel grev çağrıları yaygın bir sempatiyle karşılansa da toplum artık bitap düştüğü için bunları aktif biçimde desteklemeye yanaşmamıştı.

Jaruzelski hükümeti muhalefetle diyalog kanallarını Nisan 1982'den itibaren yavaşça açmıştı. Kardinal Wyszyński'nin ölümü ve piskopos Józef Glemp'in Polonya Başpiskoposu tayin edilmesi Kilise'yle gerilimi azaltmıştı. Glemp, Kilise'nin siyasete doğrudan müdahale etmesine karşıydı. Jaruzelski, her türlü muhalefeti şiddetle bastırma politikasını sürdürse de bazı baskıcı önlemleri gevşetmiş ve ekonomide istikrarı sağlayıp toplumsal uzlaşı için gerekli önkoşulları yaratmıştı. Wałęsa, Kasım 1982'de hapisten tahliye olmuş ve Ekim 1983'te kendisinin uluslararası itibarını onaylayan ve Polonya işçilerinin müşkül durumuna dikkat çeken bir gelişmeyle Nobel Barış Ödülü'nü aldı. Aynı yılın Haziran ayında Papa Polonya'yı ziyaret etmişti. Dayanışma Hareketi hâlâ yasaklı olsa da hükümetle muhalefet arasındaki görüşmeler yeniden başlamıştı. Temmuz ayında sıkıyönetim yasası yürürlükten kaldırılmıştı.

1980-81'in siyasi kazanımları o tarihlerde heba olmuş gibiydi. Radyo, televizyon ve kitap yayıncılığını bir süre boykot eden sanatçılar ve entelektüeller daha sonra kendi işlerine dönmüşlerdi. Yurtdışına kaçan genç Dayanışma aktivistleri –ağırlıkla öğrenciler– kapitalist ekonomilerde hayatın umduklarından çok farklı olduğunu görmüşlerdi. Daha önemlisi rejim, en kötü gıda sıkıntılarını Sovyetler'in yardımıyla aşmış ve karne uygulaması halen devam etse de gıda maddeleri ve ev eşyalarını tedarik edebilmek kolaylaşmıştı. Halkla toplum arasında yavaş bir tempoyla ilerleyen uzlaşı süreci popüler bir papaz olan Peder Popiełuszko, 1984'te –daha sonra ortaya çıkarıldığı üzere– polis tarafından öldürüldüğünde sekteye uğramıştı. Sıkıyönetim yasasının yürürlükte olduğu dönemde Kilise, siyasi aktivistlere sığınak olduğu gibi sorunların özgürce tartışılabildiği bir toplantı yerine de dönüşmüştü. Bir grup genç papaz hem Dayanışma Hareketi'nin hapisteki üyelerine yardım ederek hem de işçi ve yoksulları destekleyerek oldukça aktif bir rol oynamışlardı. Peder Popiełuszko bu genç papazlardan biriydi ve ölümü toplumda infiale yol açmıştı. Rejim cinayete karışan polisleri halka açık mahkemelerde yargılayarak kendini kurtarmaya çalışmıştı. Zanlıların papazı öldürme yetkisini kimden aldıkları bir tartışma konusu olmaya devam etse de sonuçta rejim yakayı kurtarmıştı. Sıkıyönetim yasasıyla tutuklanan herkes bir genel afla 1986 yazında serbest bırakılmıştı.

Polonya'daki tartışmalar 1987 yılında Sovyetler Birliği'ndeki değişimlerle birlikte yeni bir ivme kazandı. Gorbaçov, 1985'te Parti Genel Sekreteri olmuştu. Göreve resmen tayin edilmeden önce, Çernenko'nun muhtemel halefi olarak görüldüğü yıllarda bile Gorbaçov'un Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nde reform yapmaya ve ABD'yle yeniden diyalog kurmaya kararlı olduğu biliniyordu. Gorbaçov, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ni he-

sap sorulabilir bir kurum haline getirmek için bazı önlemler almıştı. Kendi ülkelerinde muhalefetle nasıl ilişki kurmak gerektiğini Sovyet liderliğinden aldıkları ayrıntılı talimatlardan öğrenmeye alışmış olan Doğu Avrupalı komünist partilerin liderleri bu değişimden afallamışlardı. Sovyetler Birliği'ndeki yumuşamanın uydu devletlerde daha çok özgürlük anlamına geldiği fark edilmişti. Sovyetler Birliği, sürdürülmesi imkânsız iç politikaları onaylamaktan artık kaçınıyordu. Gitgide artan bir dış borçla (1988'de 45 milyar dolar) boğuşan Jaruzelski hükümeti açısından bu, ekonomik reformları halka onaylatmak gerektiği anlamına geliyordu. Ama daha fazlası yoldaydı. Sovyet liderliği Polonyalılara muhalefetle diyaloğun şart olduğunu açıkça hissettirmişti. Polonya Komünist Partisi liderliği Dayanışma Hareketi'yle diyalogda hâlâ isteksiz olsa da başka seçeneği yoktu. Kısa süre önce yasal hale gelen Dayanışma sendikası, Wałęsa'nın öncülüğündeki hükümet reformlarını hangi koşullarda destekleyeceğini 6 Şubat-4 Haziran 1989 arasındaki uzun tartışmalarla belirlemişti. Yuvarlak Masa Görüşmeleri adı verilen bu süreç sonucunda devletten bağımsız, özgür sendikalar yeniden yasal hale gelmişti. Öte yandan görüşmelerin en önemli kazanımı Gorbaçov'un da onayladığı üzere tam anlamıyla demokratik bir siyasi sisteme geçişin kurallarının belirlenmesiydi.

Parlamenter Demokrasi

Yuvarlak Masa Görüşmeleri'nden sonra iki kamaralı bir yasama meclisi oluşturulmuştu ve ilk parlamento seçimlerinde Sejm'e giren vekillerin yalnızca %35'i bağımsızdı. Dayanışma Hareketi'nin adayları neredeyse tüm sandalyeleri kazanırken geri kalan vekilleri rejim tayin etmişti. Vekillerin tamamı seçimle belirlenseydi, seçimin rejim açısından büyük bir hezimetle sonuçlanacağı belliydi.

Jaruzelski daha önce yapılmış bir antlaşmayla ilk devlet başkanı olurken hem Katolik Kilisesi'yle bağları kuvvetli ünlü bir entelektüel olan hem de vaktiyle Gdańsk'taki grevcilerin danışmanlığını yapan Tadeusz Mazowiecki başbakan olmuştu. Komünist Parti giderek Batı Avrupa tipi bir Sosyal Demokrat Parti'ye dönüşmüştü. Komünist rejimin imha süreci başlamış ve hızla ilerlemişti. Polonya için bu, Batı Avrupa ilkelerine göre teşkilatlanmış yeni kurumlar ve partilerin kurulması anlamına gelmişti. Özgürlük ortamı içinde bir yığın parti ve dernek kurulmuş; bir kısmı net, bir kısmı muğlak siyasi programlar ortaya çıkmıştı. Polonyalılar özgür temsil imkânına kavuşmuş olmanın sarhoşluğu içindeydiler. Gerçekten serbest ilk seçimlerin yapıldığı 1991 genel seçimlerine 154 parti katılmıştı. Sonraki yıllarda değişen seçim yasaları ve siyasi partilerin doğal bir süreçte birbirleriyle birleşmeleri sonucunda bu sayı çok azalmıştı. Komünizmin çöküşünden beri Polonya'yı sadece koalisyon hükümetleri yönetmiştir. Sejm'e kabaca sosyal demokrat sol; köylü partileri; Hıristiyan merkez partiler ve nihayet sağ partilerin temsil ettiği siyasi bloklar hâkim olmuştur. Siyasi blokların tümünde daha radikal kesimlerle demokratik bir işleyişten yana olanlar bir arada bulunmuştur. Koalisyon hükümetleri günümüz siyasetinde ekonomik sorunların ağırlığını yansıtan sıradışı bileşimler de oluşturabilmiştir. Polonya siyasetinde temsil edilmeyen genç kesimleri ve milliyetçi sağı temsil eden parlamento dışı bir uç hareket de kurulmuştur. Fakat bunların barışçıl geçiş sürecini ve demokratik kurumların işleyişini tehdit edebildikleri söylenemez. Polonya'nın tek parti devletinden çoğulcu demokratik sisteme geçiş süreci zorlu olmakla birlikte asla kanlı olmamıştır. Ülke siyasetinde çoğulcu sisteme geçiş aşamasında çıkabilecek sorunları tahmin edebilecek kadar deneyimli olan çok az sayıda politikacı vardı.Yine de bir-

çok siyasi gözlemciye göre Polonya'daki siyasi geçiş süreci son derece istikrarlı bir seyir izlemiştir. Polonya'nın bugün gayet iyi işleyen bir parlamenter sistemi var. Sejm, uç sol ve uç sağ dahil tüm partilerin saygı duyduğu bir kurum olmayı sürdürüyor. Sendikalar ulusal sorunları bir kenara bırakıp gerçek görevleri olan işyerlerindeki sorunlara yeniden eğilmeyi yavaş yavaş öğrendiler.

Polonya soluna ise Socjal Demokracja Polski (Polonya Sosyal Demokrat Partisi, SDP) hâkimdi. Daha ufak bir parti olan Unia Pracy'nın (Çalışma Birliği, UP), SDP ile yakın mesaisi olmakla birlikte ondan daha radikal talepleri var. Şimdiye kadar iki tane hükümet kuran SDP'nin tüm liderleri komünist bir geçmişten gelse de parti mevcut programıyla komünist kökenleri arasına en başından beri mesafe koymaya çalışmıştır. SDP'nin Batı'daki yerleşik sosyal demokrat partilerin imajını ve ölçülü tutumlarını örnek almaya çalıştığı söylenebilir; serbest piyasa ekonomisini destekleyen parti, hükümete mali konularla ilgili müdahale önerilerini büyük bir dikkatle öne sürüyor. SDP, kesinlikle Avrupa taraftarı bir parti ve Polonya'nın AB ve NATO'ya katılımına geçmişte tam destek verdi. İç siyasette ise vaktiyle Kilise'yle devletin ayrılmasını desteklediği halde iktidara geldiğinde Polonyalılar için bunun ne kadar hassas bir mesele olduğunu göz önüne alarak fazla ileri gitmedi.

1992, 1993, 2001 ve 2007'de peş peşe kurulan koalisyon hükümetlerine katılan PSL köylülerin çıkarlarını temsil ediyor. PSL bu hükümetlerin hiçbirinde en büyük parti olarak yer almasa da partinin lideri Waldemar Pawlak 1992 ve 1993'te başbakanlık yapmıştır. 1995 ve 2010'da devlet başkanlığına aday olan Pawlak, her iki seçimi de kaybetmiştir. Popülist köylü hareketi Samoobrona (Özsavunma) 1990'ların ortasında kurulsa da Sejm'e ancak 2001 seçimlerinde girebilmiştir. Hareketin lideri Andrzej

Lepper, doğrudan eylem taraftarı bir siyasetçi kimliğiyle sürekli olarak Sejm'in yozlaşmışlığını eleştirdiği için parlamentodaki partiler tarafından bir baş belası olarak görülüyor. Samoobrona'nın ortaya çıkışı köylü hareketinin içinde bir yandan ülkenin ekonomik dönüşümünden ve AB üyeliğinden yararlanan kesimlerle diğer yandan günümüz Polonya'sında yoksullaşan ve kendini dışlanmış hisseden kesimler arasındaki yarılmayı görünür kılmıştır. Samoobrona, Polonya AB ülkelerinden ucuz gıda ithal ettiği için zarara uğrayan çiftçilerin sözcülüğünü yapma iddiasındadır. PSL'nin aksine parti, hükümetin gıda üretimine maddi teşvikler sağlamasını ve Polonya çiftçisini ithal ürünlere karşı koruyan yasaların çıkartılmasını talep ediyor. Toprak sahipliği de Polonya'da hâlâ gerilim yaratan bir sorun. Köy ekonomisiyle doğrudan ilişkisi olmayan Polonyalıların da aralarında bulunduğu kalabalık bir kesim, AB vatandaşlarının Polonya'dan toprak satın almalarının yasaklanmasını talep ediyor. Polonya, AB'ye üyelik müzakerelerini sürdürürken bu mesele kapsamlı biçimde tartışılmış ve milliyetçi bir retorikle yabancı düşmanlığı körüklenmişti. Sonuçta AB'nin bu tür yasakları kabul etmeyeceği belliydi. Yabancılar bugün Polonya'dan toprak satın alabiliyorlar ve yabancıların çoğu organik tarım yapan kişilerden oluşuyor zira komünist dönemde kimyasal gübreye erişmek mümkün olmadığı için Polonya toprakları görece temiz kalabilmiştir. Polonya'nın batı sınırlarında yabancı çiftçilere sıklıkla rastlanıyor. Polonyalılar tarafından bu mesele 2004 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde Samoobrona'ya altı sandalye kazandıracak kadar önemseniyor.

1990'larda ve 21. yüzyılın başında Polonya siyasetindeki en büyük değişimler merkez ve liberal partilerde yaşanmıştır. Başlangıçta hem merkez hem de liberal partiler kendi toplumsal tabanları ve siyasi programlarını

belirlemeye çalışırken büyük zorluklar çekmişlerdir. Unia Wolności (Özgürlük Birliği, UW) partisi Dayanışma hareketinin entelektüel kanadından doğmuştur. Parti 1991 seçimlerinden sonra bir hükümet kursa da o tarihten bu yana popülerliğini epey kaybetmiştir. O yıllarda maliye bakanlığı yapan Leszek Balcerowicz'in ekonomi reformlarının yarattığı zorlukların tek sorumlusunun parti olduğuna ilişkin algının çok ters bir etkisi olmuştur. Öte yandan Mazowiecki'nin 1991'de istifa etmesinden sonra kısa süreliğine başbakanlık yapan Jan Krzysztof Bielecki'nin Batı Avrupa örneğine dayalı bir Liberal Parti kurma çabası da pek başarılı olamamıştır. 1997'de ana unsurunu Akcja Wyborcza Solidarność (Dayanışma Seçim Hareketi, AWS) adıyla bilinen bir seçmen kümesinin oluşturduğu sıradışı bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu hükümet Polonya'da komünizm sonrasındaki siyasi hayatın geçiş aşamalarını tam anlamıyla yansıtmıştır. Dayanışma Hareketi Yuvarlak Masa Görüşmeleri'nden sonra devletin karar alma süreçlerinde önemli bir söz hakkına sahip bir partiye dönüşmekle bir sendika olduğunu kabul edip devlet meselelerinden uzaklaşmak ve işyerlerindeki sorunlara odaklanmak arasında tercih yapmak zorunda kaldığı müşkül bir duruma düşmüştür. İkinci tercih, Dayanışma Hareketi'nin meydanı siyasetçilere bırakması anlamına geldiği için birçok Dayanışma aktivisti yasama süreçlerine doğrudan katılmayı desteklemiş ve bunun sonucunda sonraki üç yılda hükümete hâkim olan sendika merkezli bir seçmen kümesi oluşmuştur. Birçok kişi Dayanışma Hareketi'nin sendika olarak da değerli bir rol oynayabileceğini kabul etmekten yana olsa da aktivistler ulusal siyasetin göbeğine sürüklenmişlerdir.

Dayanışma sonrası dönemin merkez siyasetçileri 2000 yılında her ikisi de kendini Hıristiyan-merkez partiler olarak tanımlayan iki parti kurmuştur. Bu iki parti o tarihten

beri hem Sejm'e hem de ülke siyasetine hâkimler. Prawo i Sprawiedliwość'un (Hukuk ve Adalet, PiS) başında Kaczyński ikiz biraderler vardı. PiS, 2005'te bir hükümet kurmuştu ve Lech Kaczyński, 2005'ten Nisan 2010'daki trajik uçak kazasında ölene dek Polonya Cumhuriyeti devlet başkanı idi. Diğer parti ise 2007'de bir hükümet kurabilen daha liberal eğilimli Platforma Obywatelska'dır (Yurttaşlar Platformu, PO). Polonyalı seçmen her ikisi de serbest piyasa ilkelerini ve devletin Hıristiyanlığın değerlerine uygun olarak aileyi desteklemesini savunan bu iki partinin arasındaki ideolojik farkları saptamakta zaman zaman zorlanmaktadır.

Polonya'da milliyetçi fikirlerin gücü göz önüne alındığında şaşırtıcı bir durum olarak sağ siyaset, başkanlık seçimleri ve genel seçimlerin hiçbirinde bir bütün halinde hareket etmeyi başaramamıştır ve zayıflığının temel nedenlerinden biri hâlâ budur. General Piłsudski'nin takipçileriyle Dmowski'nin ideolojik yaklaşımına bağlı gruplar arasındaki doktriner ayrımlar birlik kurulmasının önünde engel oluşturmuştur. Ayrıca eski savaşçıların arasında epey takipçisi olan Konfederacja Polski Niepodległej (Bağımsız Polonya Konfederasyonu, KPN) adlı hırçın parti sağ oyları silip süpürmüştür. Polonya'nın 2004'te AB'ye girmesi milliyetçi ve yurtsever derneklerin önemli bir platforma dönüşmesine yol açmıştır. Bu gruplar AB'ye karşı muhalefeti şahlandırabilmek için dillere pelesenk olmuş anti-Semitik sloganlara sarılmıştır. Vaktiyle son derece güçlü olan ağır sanayinin çöküşünden kötü etkilenmiş bölgelerde örgütlü dazlak grupların yanı sıra ufak bir Milliyetçi İttifak da (Stronnictwo Narodowe, SN) ülke siyasetinde kendilerine yer edinmeye çalışmaktadır. Monarşist Parti de ciddi bir atılım yapamasa da faaliyetlerini sürdürüyor.

Katolik Kilisesi dünyevi meselelerle ilgilenmediğini sık sık söylese de gerçek durum çok farklı. Papazlar ki-

lise cemaatini kendi onayladıkları partilere oy vermeye ikna etmek üzere kürsülerini istedikleri gibi kullanıyorlar. Kilise, 1990 ve 1995'teki birinci ve ikinci devlet başkanlığı seçimlerinde özellikle aktif bir rol oynamış, sağcı partileri bir araya getirmek için inisiyatif almış ve Wałęsa'nın adaylığına onay vermiştir. Kilise'nin ilk seçimde tercihi entelektüel Mazowiecki'ye karşı Wałęsa olmuştur. İkinci başkanlık seçiminde ise Wałęsa'nın yenileceğini tahmin eden Kilise ipleri kendi eline almış ve seçmen arasında son derece popüler olan eski Komünist Aleksander Kwaśniewski'nin seçilmesini engellemek için bir dizi başkan adayı arasında anlaşma yapmaya çalışmıştır, ama Kwaśniewski'nin eski bir Komünist olması peş peşe iki kez devlet başkanlığına seçilmesine engel oluşturmamıştır. Kilise kendi adının belirli siyasi görevlere talip olan adaylarla birlikte anılmasının yanlışlığını o tarihten beri anlamıştır. Öte yandan 2005'te devlet başkanı seçilen Lech Kaczyński'nin Nisan 2010'da Smolensk'teki bir uçak kazasında ölmesiyle sona eren başkanlık görevi sırasında Katolik Kilisesi siyasete bir kez daha müdahale etmiştir.

Kilise'nin bu tutumuna karşılık Psikoposluk, devlet politikalarını doğrudan onaylamak ya da kınamak konusunda daha temkinli davranmıştır. Kavgacı ve açıkça anti-Semitist bir papaz olan Peder Rydzyk, kendi kurduğu Radyo Maria'yla Kilise'nin köktendinci kesimlerine en berbat önyargılarını ifade edebilmek için bir imkân sağlamıştır. Bu kesimlere göre sekülarizm, AIDS ve AB Batı Avrupa'nın Polonya'ya yaydığı günahlardır. Sejm'de Radyo Maria taraftarlarının sesini duyuran bir grup daima yer almıştır. Radyodaki programlarda Peder Rydzyk'ın Katolik öğretisini çiğnediği düşünülen tüm politikalar ve politikacılar eleştirilip siyasete doğrudan müdahale edilmiştir. Peder Rydzyk, Piskoposluğun radyoyu dizginleme ve kilisenin kontrolüne almaya yönelik tüm çabala-

rına başarıyla direnmiştir. Sonuçta Kilise'nin içinden her zaman birden fazla ses işitilmiştir. Piskoposluk itidalin ve diyaloğun sesini temsil ederken Radyo Maria seküler politikalara saldırarak homofobiyi ve anti-Semitizmi körüklemektedir.

Günümüz Polonya'sında Kilise, Polonya milletinin tek manevi lideri olma iddiasının önünde hiçbir engel tanımamaktadır. Savaş sonrası dönemde el konulan mülklerini geri almak için saldırgan bir politika izlediği gibi gündelik hayatta da hak ettiğine inandığı yeri yeniden almış durumdadır. Katolik öğretisi okullardaki müfredatlara yeniden girmiştir ve papazlar çok çeşitli törenlere; toplumsal, resmî ve iktisadi etkinliklere katılmaktadır. Yeni metro istasyonu açılışlarından okullar ve çeşitli kurumlardaki ödül törenlerine kadar farklı etkinliklerde abartılı kıyafetleriyle papazlara rastlanmaktadır. 2001'de Liga Rodzin Polskich (Polonyalı Aileler Birliği, LRP) adındaki Katolik grup, Sejm seçimlerinde elde ettiği beklenmedik kadar büyük seçim zaferiyle siyaset sahnesinde boy göstermiştir. LRP, 2004 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde 10 sandalye kazanmıştır ve bu partinin tuhaf tavırları, eğitimli ve liberal Polonyalılar için hâlâ bir utanç kaynağıdır. Yasama organlarındaki gücü sayesinde Kilise cinsel eğitim, aile planlaması ve kürtaj gibi şeylere karşı başarılı bir savaş yürütebilmektedir. Kilise, yakın tarihlerde tüp bebek uygulamasını sert biçimde kınamış ve bu tavrıyla tartışmayı kendi tekeline almıştır. Böylece Polonya'daki uygulamaları Avrupa normlarıyla uyumlu kılacak yasaların yürürlüğe konmasını da engelleyebilmiştir. Bu meselelerde Kilise'nin boyunduruğu ufak şehirlerde daha güçlü biçimde hissedilmektedir. Kilise'nin kendi tekelinde saydığı meselelerle ilgili öğretilerine karşı çıkmak toplu vaazlar sırasında uluorta aşağılanmakla sonuçlanabilmekte ya da papazlar vaftiz, düğün ve ateistlerin defin

törenleri gibi etkinliklerde görevlerini yapmayı reddedebilmektedir. Katolik hiyerarşisinin öbür kolunda ise papazların ve önde gelen Katoliklerin sürekli anti-Semitist açıklamalar yapmalarını kınayan ve Polonya'nın AB'ye girmesini açıkça onaylayan Başpiskopos Glemp ve Piskoposluk kurumu yer almaktadır. Piskoposluk ve Glemp'in bu tavrı, Papa'nın Polonya'nın AB'ye girmek zorunda olduğuna dair açıklamalarıyla paralellik taşımaktadır. İrlanda ve ABD Katolik kiliselerinin aksine Polonya Kilisesi çocuklara yönelik kötü muamele ve pedofili suçlamalarından fazla hasar almamıştır. Bunun nedeni Polonya'nın bu meselelere eğilmekte çok geç kalması ve Kilise'nin kendi iç meselelerinin soruşturulmasını başarıyla önlemesidir. Tüm kapalı toplumlarda olduğu üzere saatli bir bombanın tiktaklarının işitildiği ve tüm Katolik toplumlarında olduğu üzere bir gün Polonyalıların da kendi papazlarına yönelik benzer suçlamalar işitecekleri kabul edilebilir. Polonya gibi sıkı Katolik bir toplumda beklenmeyen bir gelişmeyle birkaç yüz Polonyalı, Kilise'den ayrılma haklarını açıkça ve ısrarla talep etmiştir ve bunun üzerine bu insanların Kilise'den ayrıldıklarını resmen beyan ettikleri ve adlarının vaftiz kayıtlarından silindiği bir prosedür icat edilmiştir. Günümüz Polonya'sında sekülerleşme ve materyalizm Katolik Kilisesi'nin gücü ve otoritesine yönelik çok daha büyük bir tehdittir.

Anti-Semitizm Polonya'da bir sorun olmaya devam etse de büyük şehirlerde, eğitimli elitler arasında ve piskoposluk nezdinde Yahudilik konusundaki cehaleti azaltmaya yönelik çabalar sarf edilmektedir. Öte yandan komünizmin çöküşünden sonra Yahudilerin Oświęcim toplama kampındaki Hıristiyanlık sembollerinin kaldırılmasına ilişkin taleplerine duyarsız kalınması uluslararası kamuoyunun tepkisini çekmiş ve bu tartışmaya Polonyalı Papa da dahil olmuştur. Daha yakın tarihlerde ise İkinci

Dünya Savaşı sırasında Jedwabne'de yapılan katliam, Yahudi toplulukla uzlaşmak için tövbe dualarının okunduğu törenler düzenleyen kilise hiyerarşisi ile bu hadisenin sorumlusunun Yahudiler olduğunu uluorta ve sözünü hiç sakınmadan ifade eden Jedwabne şehri papazı arasında net bir yarılmaya yol açmıştır.

NATO ve AB Üyeliği

Polonya'nın Avrupa'ya dahil olma süreci tamamlanmış gibi görünüyor. Ülke, 1999'da NATO'ya üye olmuştur. NATO üyeliği öncesinde Polonya'nın ilk olarak, aslında Rusya Federasyonu'yla hassas müzakerelerin yürütüldüğü bir aşama olan Barış İçin Ortaklık inisiyatifine katılmasına izin verilmiştir. Polonya, NATO'ya tam üye kabul edildikten sonra Polonyalı siyasetçiler ve üst düzey komutanlar NATO'nun Irak müdahalesini ve Afganistan'daki askerî harekâtı desteklemiştir. Diğer Avrupa başkentlerinde tartışmalara yol açan inisiyatifleri Polonya'nın sorgusuz sualsiz desteklemiş olması insana bazen şaşırtıcı geliyor. Polonya liderliği ABD politikalarının Avrupa'daki etkilerine kuvvetli eleştiriler yönelten liderlerin yönettiği Fransa ve Almanya'yla olan ilişkilerinde güçlü bir ABD yanlısı tutum izlemelerinin muhtemel sonuçlarını şimdiye dek pek umursamamıştır. Bush'un başkanlığı sırasında Polonyalıların da katıldığı bazı operasyonların nahoş detaylarıyla tam olarak yüzleşilmese de terör şüphelilerini taşıyan ABD uçaklarının Polonya topraklarına inip yakıt ikmali yapmalarına izin verildiği bilinmektedir.

Komünizmden parlamenter demokrasiye ve piyasa odaklı ekonomiye geçiş süreci bazı Polonyalılar açısından fırsatlar yaratırken bazılarının da kazanımlarını heba etmiştir. Polonyalıların ülkelerinin AB'ye katılması konusunda yaşadıkları ikilemin nedeni budur. Komünistlerin vaktiyle destekledikleri sanayi kolları olan Polonya çeliği,

kömür madenciliği ve gemi inşaatı 1990'lardaki küresel endüstriyel durgunluktan çok kötü etkilenmiştir. Bu da işsizlik ve güvencesizliğe yol açmış ve Dayanışma Hareketi'nin ilk destekçileri öfke ve karamsarlığa kapılmıştır. Birçok durumda çok verimsiz olmakla birlikte en azından Polonya'daki tüm topluluklara iş ve temel bir hayat standardı sağlayan devlet çiftlikleri de hemen her yerde iflas etmiştir. Devlet çiftliklerinin eski çalışanlarının çoğu iş aramak üzere başka bir yere gidemedikleri için, kırsal kesimdeki toplu konutlarda kalakalmışlardır. Bu insanlar tam da bu nedenle bugün uç partileri, özellikle Samoobrona hareketini desteklemektedir.

Yine de özgürlük Polonyalıların büyük çoğunluğuna faydalar sağlamıştır. İktisadi etkinliklere yönelik kısıtlamaların kaldırılması başlangıçta görülmedik düzeyde kontrolsüz bir iktisadi etkinlik sahasının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Her yerde büfeler, dükkânlar ve mağazalar açılmış, 1990'ların başında her tür ufak çaplı ticaret ve hizmet kamusal alanı istila etmiştir. Bugün Polonya devleti bu etkinlikler üzerinde bir denetim kurmuş durumda. AB üyeliği Polonya'nın doğru düzgün yasalar çıkartmasını ve iktisadi etkinlikleri her bakımdan denetlemesini zorunlu kılmıştır. Polonyalıların merkezî otoritelere fazla güvenmedikleri düşünülürse bu yasaların herhangi bir muhalefetle karşılaşmamış olması şaşırtıcıdır.

Polonya 10 Nisan 2010'da savaş sonrası dönemin sona erişi ve yeni bir dönemin başlangıcını simgeleyen bir kriz yaşamıştır: Başkan Lech Kaczyński'nin yanı sıra siyasetçiler ve üst düzey komutanlardan oluşan bir heyeti taşıyan uçak, Smolensk civarında yere çakılmıştır. Başkan ve beraberindeki heyet İkinci Dünya Savaşı sırasında Katyń ormanları civarında NKVD'nin öldürdüğü Polonyalı askerleri anmak üzere düzenlenecek bir törene katılmak için uçağa binmişlerdi. Bu trajedinin ülkeyi yöneten si-

yasi elitleri nasıl etkilediği zamanla anlaşılacaktır ama şimdilik Polonyalılarla Rusları geçmişteki düşmanlıklarını bir kenara bırakıp birlikte hareket etmeye sevk ettiği görülüyor. Rus yetkililer, Başbakan Putin ve devlet başkanı Medvedev kusursuz bir nezaketle iki hükümetin trajedi karşısında sembolik olarak yekvücut olmasını sağlamıştır. Geçmişteki kırgınlıklar bir kenara bırakılıp, gelecekte yapıcı ilişkilerin kurulmasına kapı aralanmıştır. Bu, Polonya Krallığı ve bir millet olarak Polonyalıların Batı'yla Doğu arasındaki bir coğrafyada bağımsızlıklarını korumak için savaştıkları o uzun mücadele tarihinden de bir kopuş olacaktır.

21. yüzyılın ilk on yılı sona ererken Polonya, geçmişte kendi bağrından çıkan siyaset düşünürlerinin hayallerinin çoğunu gerçekleştirmiş gibi görünüyor. Günümüzde Polonya modern, demokratik bir devlet ve iktisadi açıdan sanayileşmiş bir ülke olarak tanımlanabilir. Kültürel ve siyasal bakımdan Avrupa'nın bir parçası olduğunu kurumsal düzeyde NATO ve AB üyeliğiyle kanıtlamış durumda. Polonya gelecekte ne sorunlarla karşılaşırsa karşılaşsın, bunları diğer Avrupa devletlerinden oluşan bir topluluk içinde göğüsleyecek.

İLAVE OKUMA ÖNERİLERİ

1 POLONYA'YI OLUŞTURAN TOPRAKLAR

Knoll, Paul W. *The Rise of the Polish Monarchy: Piast Poland in East Central Europe, 1320–1370.* University of Chicago Press, Chicago ve Londra, 1972.

Manteuffel, Tadeusz. *The Formation of the Polish State: The Period of Ducal Rule, 963–1194*. Wayne State University Press, Detroit, 1982.

2 POLONYA KRALLIĞI'NIN GÜÇLENMESİ

Jasienica, Paweł. *Piast Poland*. American Institute of Polish Culture, Miami, 1992.

Knoll, Paul W. *The Rise of the Polish Monarchy: Piast Poland in East Central Europe, 1320–1370.* University of Chicago Press, Chicago ve Londra, 1972.

3 JAGİELLONLAR DEVRİ

Butterwick, Richard (ed.). *The Polish–Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500–1795.* Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2001.

Fiszman, Samuel (ed.). *The Polish Renaissance in Its European Context.* Indiana University Press, Bloomington, 1988.

Frick, David A. *Polish Sacred Philology in the Reformation and the Counter-Reformation.* University of California Press, Berkeley, 1989.

Jasienica, Paweł. *Jagiellonian Poland.* American Institute of Polish Culture, Miami, 1922.

Maczak, Antoni. *Money, Prices and Power in Poland, 16th–17th Centuries: A Comparative Approach.* Variorum, Aldershot, Brookfield, Vermont, 1994.

4 POLONYA-LİTVANYA BİRLİĞİ

Butterwick, Richard (ed.). *The Polish–Lithuanian Monarchy in European Context c.1500–1795*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2001.

Frost, Robert I. *The Northern Wars: War, State, and Society in Northeastern Europe, 1558–1721*. Longman, Harlow, 2000.

Lukowski, Jerzy. *The Partitions of Poland: 1772, 1793, 1795*. Longman, Londra, 1999.

Magocsi, Robert. *A History of Ukraine*. University of Toronto Press, Toronto, 1996.

Stone, Daniel. *The Polish–Lithuanian State, 1386–1795*. University of Washington Press, Seattle ve Londra, 2001.

5 YABANCI İDARESİ ALTINDA

Blit, Lucjan. *The Origins of Polish Socialism: The History and Ideas of the First Polish Socialist Party, 1878–1886*. Cambridge University Press, Cambridge, 1971.

Fountain, Alvin Marcus II. *Roman Dmowski: Party, Tactics, Ideology 1895–1907*. East European Monographs, Boulder, 1980.

Garlicki, Andrzej. *Jozef Piłsudski, 1867–1935*. Scolar Press, Aldershot, 1995.

Leslie, R. F. ve diğ. *The History of Poland since 1863*. Cambridge University Press, Cambridge, 1980.

Narkiewicz, Olga A. *The Green Flag: Polish Populist Politics 1867–1970*. Croom Helm, Londra, 1976.

Snyder, Timothy. *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999*. Yale University Press, New Haven, 2003.

Wandycz, Piotr Stefan. *The Lands of Partitioned Poland, 1795–1918*. University of Washington Press, Seattle, 1984.

6 SAVAŞ VE BAĞIMSIZLIK: 1914-39

Cienciala, Anna M. ve Komarnicki, Titus. *From Versailles to Locarno: Keys to Polish Foreign Policy, 1919-25*. University Press of Kansas, Lawrence, 1984.

Latawski, Paul (ed.). *The Reconstruction of Poland, 1914–23*. Macmillan in association with the School of Slavonic and East European Studies, University of London, Londra, 1992.

Polonsky, Antony. *Politics in Independent Poland 1921–1939: The Crisis of Constitutional Government*. Clarendon Press, Oxford, 1972.

Prażmowska, Anita. *Ignacy Paderewski. Poland.* Haus Histories, London, 2009.

Stachura, Peter E. (ed.) *Poland between the Wars, 1918–1939*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 1998.

7 İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE POLONYA'DA KOMÜNİZMİN KURULUŞU

Coutouvidis, John ve Reynolds, Jaime. *Poland 1939–1947*. Leicester University Press, Leicester, 1986.

Garlinski, Józef. *Poland in the Second World War*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 1985.

Kemp-Welch, A. *Poland under Communism: A Cold War History*. Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

Kersten, Krystyna. *The Establishment of Communist Rule in Poland, 1943–1948*. University of California Press, Berkley, 1984.

Polonsky, Antony. *The Great Powers and the Polish Question*. London School of Economics, Londra, 1976.

8 KOMÜNİZMDEN DEMOKRASİYE

Cirtautas, Arista Maria. *The Polish Solidarity Movement: Revolution, Democracy and Natural Rights*. Routledge, Londra, 1996.

Hayden, Jacqueline. *The Collapse of Communist Power in Poland: Strategic Misperceptions and Unanticipated Outcomes*. Routledge, Londra, 2006.

Kemp-Welch, A. *Poland under Communism: A Cold War History*. Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

Paczkowski, Andrzej. *The Spring Will Be Ours: Poland and the Poles from Occupation to Freedom*. Pennsylvania State University Press, University Park, 2003.

Prażmowska, Anita J. *Poland, a Modern History*. I. B. Tauris, Londra, 2010.

Sanford, George. *Democratization in Poland, 1988–90: Polish Voices*. St. Martin's Press, New York, 1992.

DİZİN

POLONYA TARİHİ

Anita J. Prażmowska, geniş kapsamlı çalışmasında Polonya'nın hikâyesini, ilk yerleşim yerlerinden modern Polonya devletinin ortaya çıkışına, komünizm devrinden AB ile entegrasyon sürecine dek irdeliyor. Slav halklarının ilk uluslaşma deneyimlerinden Polonya-Litvanya Birliğine, esaret altında geçen yüzyıllardan bağımsızlık mücadelesine, Karadeniz'e dek ulaşan nüfuz mücadelelerinden Holokost'a ve komünist rejime dek Polonya tarihinin belli başlı dönemeçlerine nüfuz etmemizi sağlıyor. Son araştırmalar ve olayları hesaba katarak hazırlanmış bu rehber niteliğindeki kitap Polonya'nın karmaşık tarihini, siyasal ve kültürel köklerini göz önüne sererek Türkiye'deki tarih araştırmalarında önemli bir boşluğu dolduruyor.

ALFA

 alfakitap

 alfakitap

 alfakitap

www.alfakitap.com

9 786254 497155

TARİH